

॥ અધ્યાય ૪૧ ॥

સાઇ કૃપા, અનુગ્રહ, દાન

(સાઇની વાંદરાના અલ્લી મહંમદ ઉપર કૃપા કરવી અને દહાણુના બાળાસાહેબ દેવ ઉપર અનુગ્રહ કરવો.)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,

શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઇનાથ મહારાજને વંદન.

શ્રી સાઇબાબાની કથાનો આ જ મહિમા છે કે તેને સાંભળવા માટે ક્યારેય પ્રોત્સાહનની જરૂર રહેતી નથી. શ્રોતાઓ પાછલા અધ્યાયોના અનુસંધાનને ધ્યાનમાં રાખીને સાંભળવા માટે બિલકુલ તૈયાર થઇને જ બેસે છે, જ્યાં કથાકૃપી અમૃત પીવા માટે શ્રોતાઓ સદા સાવધ હોય છે. ત્યાં ધ્યાન દઇને પ્રાર્થના કરવાની કોઇ જરૂર જ નથી હોતી. એમનું મન પહેલેથી જ એકચિત્ત થયેલું હોય છે. પોતાના ગુરુનો મહિમા ગાવાથી કે સાંભળવાથી ચિત્તવૃત્તિ નિર્મળ થાય છે અને તેમાં સ્થિર થઇને ધ્યાન સાથે જો નામસ્મરણ કરવામાં આવે તો તેમનું ઉત્તમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ સુખ આપનાર રૂપ પ્રગટ થાય છે. પાછળના અધ્યાયના એક વ્રતના ઉદ્ધાપનની બધી વિધિ સાથે યથાસ્થિતિ સમાપ્તિ કેવી રીતે થઇ તે સાઇબાબાની પ્રત્યક્ષ હાજરીના અણસાર સાથે કહેવામાં આવ્યું છે. તેવી જ રીતે હવે શ્રીસાઇની માટીની તસ્વીર અચાનક દાબોલકરને ત્યાં કેવી રીતે આવી અને તેણે સમયસર ઇચ્છાની પૂર્તિ કેવી રીતે કરી તે હવે સાંભળો. એક હોળીના તહેવારના દિવસે, 'હું આજે આવું છું અને મને તું જમાડ' એવું સાઇબાબાએ સ્વપ્નમાં આવીને કહેલું. એમ તેમના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરેલી, આ કથા સવિસ્તાર પહેલાંના અધ્યાયમાં કહેવામાં આવી છે. પણ આ મૂર્તિરૂપ છબી બરાબર યોગ્ય સમયે જ કેવી રીતે આવી ? આ કેવો ચમત્કાર ? તે હવે ધ્યાનપૂર્વક જોઇએ. (ઓ. ૧-૭)

અલી મહંમદ હકીકત કહેવા લાગ્યા અને તે વાત તેમને ખૂબ જ આશ્ચર્યકારક લાગી. આ બાબાની એક ખૂબ જ મનોરંજક અને સ્પષ્ટ લીલા જ હતી. અલ્લી મહંમદે હોળીને દિવસે અને બપોરના જમવાના સમયે આવીને મને આનંદ વિભોર કર્યો હતો. આ તો પહેલાંની કથા થઇ, હવે શ્રોતાઓએ સાવધાનીપૂર્વક આગળનું વર્ણન સાંભળવું. સાઇનું ચરિત્ર પાપમુક્ત કરનારું પાવન છે. અને તેમાંય આ કથા તો પૂર્ણ મીઠાસથી ભરેલી છે. શ્રોતાઓ પહેલેથી જ એકાગ્ર ચિત્તે બેઠેલા છે. વક્તા પણ સાઇનાં ચરણોમાં આસક્ત છે, કારણ કે આ સાઇનું ચરિત્ર તો અગાધ સમુદ્ર જેવું છે. શ્રીબાબા એટલે એક જીવતી જાગતી પરોપકારની સાક્ષાત્ પ્રતિમા જ હતા. પોતાના દેહને હંમેશાં તેમણે પરોપકાર કરવા માટે જ ખર્ચી નાખ્યો હતો. તેમણે પોતે દરેકની સાથે શત્રુત્વ વિહિન સ્થિતિ રાખી હતી. અને તેઓ હંમેશા સત્કર્મો કરવાના કામમાં જ ખોવાયેલા રહેતા હતા. સારી નરસી કોઇ પણ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં આ શરીરનાં દેહકર્મો છૂટતાં નથી. પરંતુ ગુરુ મનની વૃત્તિ પ્રેમભાવથી ગુરુચરણો તરફ વાળીને અને ભક્તોની યોગ્ય સંસારિક વ્યવહારની વ્યવસ્થા કરીને કેવી રીતે કંટાળ્યા વીના સંભાળ લેતા હતા. તે ગુરુના ચરણમાં શ્રદ્ધા મૂકીને ઉત્તમ અનુભવ કરી જુઓ. આવી સ્થિતિ માગવાથી પણ મળતી નથી. તે તો ગુરુનાં ભજન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. જે ખૂબ પ્રયત્નોથી નથી મળતું તે ગુરુકૃપાના બળે સામે ચાલીને આવે છે. અભિમાનમાં છાકટા થઇને જેઓ સાઇની બારીકાઇથી તપાસ કરવા માટે આવ્યા, હતા તે પણ આખરે અભિમાન છોડીને દર્શનનો લહાવો લઇને સુખ અને સંતોષથી પાછા ફર્યા હતા. યશ, ઔદાર્ય, જ્ઞાન, શાંતિ અને વૈરાગ્ય આ છ ભગવાનના

ઐશ્વર્યની જેમ શ્રી વિષ્ણુ જેવા શ્રી સાઇબાબા પણ સંપૂર્ણ હતા. અમે કેટલા મોટા ભાગ્યશાળી કે, વિશ્વને ચૈતન્ય આપનાર એવો આ ખુદ પરમેશ્વર સાઇ. તેમની પૂજા અર્ચના કે ભજન કર્યા વીના અમને દર્શન આપે છે ? લોકો કહે છે કે દેવ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે અમારી પાસે તો ભક્તિનો અભાવ છે. આ સાઇમહારાજ એક મહાન મહાનુભાવ છે. દીનબંધુઓ માટે તેમનો સ્વભાવ એક માર્ગદર્શક અને દયાથી સભર છે. આ વિષય ઉપરની કથા અલ્લી મહંમદ જાતે જ કહેશે, જેને શ્રોતાઓને આદરથી સાંભળવી જેથી તેમને સાઇલીલાની ગહનતા અને એમની મહાન અને અપાર શક્તિનો અને મહિમાનો અંદાજ આવશે. (ઓ. ૮-૨૦)

‘એક દિવસે મુંબઇના રસ્તા ઉપર ફરતો હતો ત્યારે મને સુંદર ચિત્રો અને તસ્વીરો વેચનાર વ્યાપારી દેખાયા. સંત મહાત્મા અને ઓલિયાઓનાં ચિત્રો ખૂણેખૂણેથી કાઢીને હું જોવા લાગ્યો. તેમાંથી એક મૂર્તિરૂપી તસ્વીર ગમી ગઇ. તેની મોહકતા કંઈક જુદી જ હતી. અને મારા આરાધ્ય દેવ પણ પહેલેથી તે જ હતા. એક તો મનમાં સાઇનું ગાંડપણ અને તેમાં પાછી આવી સુંદર મૂર્તિ નજર સામે જોઈને તે વેચાતી લઈ લેવાની મને તીવ્ર ઇચ્છા જાગી. મેં તેની કિંમત રોકડી ચૂકવી દીધી. બાબા ઉપર મને ખૂબજ પ્રેમ હોવાને કારણે તે છબીને મેં મારે ઘેર ભીંતે ટાંગી દીધી કે જેથી આમતેમ ફરતાં પણ તેમનાં દર્શન થયા કરે. હું દરરોજ ઘરની બહાર જતાં અને આવતાં તેનાં દર્શન કરતો. તે જ છબી મેં તમને લાવીને આપી છે. તે મૂર્તિ તમને આપી તેના બે ત્રણ મહિના પહેલાં મને જરા પણ સારું લાગતું ન હતું, તેથી હું મારા બનેવીને ત્યાં થોડા દિવસ માટે રહેવા ગયો હતો. મારા બનેવીનું નામ નૂર મહંમદ પીરભાઈ છે. મારો પગ સૂજવાના કારણે મારી ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી હતી. આમ આવો નાદુરસ્ત હોવાને કારણે ત્રણ મહિના સુધી હું તેમને ત્યાં જ રોકાયો હતો. આ ત્રણ મહિના દરમિયાન મારું પોતાનું ઘર બંધ હતું. પ્રસિદ્ધ બાબા અબ્દુલ રહેમાન, મૌલાના સાહેબ મહંમદ હુસેન, શ્રીસાઇનાથબાબા અને તાજુદ્દીનબાબા તેમની સૌની છબીઓએ મારા ઘરની ભીંત ઉપરની જગ્યા સહેજમાત્ર છોડી ન હતી. આ બધાં અને આવા અનેક મહાનુભાવોનાં છાયાચિત્રો મારા ઘરની ભીંત ઉપર ટાંગેલાં હતાં. તેમને પણ કાળના ચક્રે છોડ્યાં નહીં. પરંતુ અહીંયા મારી આવી સ્થિતિ હોવાને કારણે આવાં અલભ્ય ચિત્રો ઘરમાં હોવા છતાં મને સાડાસાતી શા માટે લાગવી જોઈએ ? મનમાં થયું કે જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો નાશ નિવારી શકાતો નથી.’ (ઓ. ૨૧-૩૧)

આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં તે બધી છબીઓમાંથી સાઇની છબી કેવી રીતે બચી ગઇ એ તો મને આજદીન સુધી કોઈ પણ સમજાવી શક્યું નથી. આ વિષયને લગતી બધી કથા સાંભળીને તમને કદાચ આશ્ચર્ય તો અવશ્ય થશે. તેમજ શ્રીબાબાની બધી જ ચર અને અચર વસ્તુઓમાં એકરૂપતા અને તેમની તર્ક વગરની કુશળતા તમને આપોઆપ સમજાઈ જશે. સંત બાબા અબ્દુલ રહેમાનની એક નાની છબી મહંમદ હુસેન, જેમનું પ્રચલિત નામ ‘થારિયા’ હતું તે તેમની પાસે હતી. તેમણે મને આ ચિત્રની એક નકલ આપી. તેને સારાં એવાં વર્ષો વિત્યાં હતાં. મારા સાળા અબ્દુલ રહેમાન બાબાના અનુયાયી હતા. માટે એ છબીની નકલ મેં તેમને આપી દીધી. તેમની પાસે પણ આ છબી તેમના મેજના ખાનામાં આઠ વર્ષથી પડી રહી હતી. એક દિવસે તે સહજ રીતે મળતાં તેમણે તે મુંબઇના કોઈ ફોટોગ્રાફરની દુકાનમાં લઈ જઈને અબ્દુલ બાબાના કદની એક મોટી છબી તૈયાર કરાવી. તેમનો આશય એવો કે એ અબ્દુલ બાબાને એ તસ્વીર ભેટ આપવી અને તેમ કરવાથી તેઓ પ્રસન્ન થઈ જશે. આ મોટી કરાવેલી છબીની બીજી અનેક નકલો કરાવી તે પોતાના મિત્રોમાં વહેંચી દીધી. તેમાંની જ એક નકલ મને આપી હતી. તેને મેં મારા ઘરની ભીંત ઉપર ટાંગી હતી. પણ એક દિવસે અબ્દુલ રહેમાનનો દરબાર ભરાયો હતો. તે સમયે મારો સાળો નૂરમહંમદ એ સુંદર છબી તેમને પૂજ્યભાવથી અર્પણ કરવા માટે તૈયાર થયો. તે ચિત્ર જોઈને અને તેનો આશય સમજીને અબ્દુલ રહેમાન ઘણાં જ ગુસ્સે થઈ ગયા. અને તેને મારવા માટે ઉઠ્યા. તથા તેનું અપમાન કરીને ત્યાંથી કાઢી મૂક્યો. તેને લીધે નૂરમહંમદનો ચહેરો ઉતરી ગયો. અને મોટી ચિંતામાં

પડ્યો. પછી તે દયામણો અને ઉદાસ થઈને નિરાશ થઈને 'પૈસાનો પૈસો ગયો અને ગુરુકૃપામાં વિઘ્ન ઉદ્ભવ્યું. મેં આજ સુધી ગુરુની કૃપા સંપાદન કરેલી હતી. પણ આજે તેમના ગુસ્સાનું હું કારણ બન્યો.' એવું કહીને, શંકાશીલ મને તે ચિત્રો પાણીમાં ડૂબાડવાની શરૂઆત કરી. તેઓ ફરીથી બોલ્યા, 'હવે આ સંતોની પ્રતિમાઓ ક્યારેય ઘરમાં રાખવામાં માલ નથી. તેને કારણે આજે હું ગુરુપ્રેમથી વંચિત રહ્યો. મેં વગર કામનો આવો નકામો ધંધો શા માટે કર્યો ? જે છબીને કારણે મારા ગુરુ મારી ઉપર નારાજ થઈને મારું નુકસાન થયું તે શા કામનું ? આ પણ એક પ્રકારની મૂર્તિપૂજા જ છે. જે મારા ગુરુને ગમતી નથી. તો તેમને નાખુશ કરી આવાં ચિત્રો મારે શા માટે રાખવાં ? આ ચિત્રો મેળવવા માટે મારા સારા એવા પૈસા ખર્ચાઈ ગયા. પરંતુ તેમને હવે જળસમાધિ આપ્યા વીના મારી પાસે બીજા કોઈ રસ્તો નથી. મારાં બનેલીએ આ છબી કોઈ માંગે તો પણ નહિ આપતાં. તે છબીઓ સાથે લઈને તેમને પાણીમાં પધરાવી દેવા માટે જ્યાં સ્ટીમરમાંથી માલ ઉતારાય છે અને ચઢાવાય છે તે સ્થળે એટલે કે ઘડકા ઉપર ગયા. તે છેક એપોલો બંદર ઉપર ગેટ વે ઓફ ઇન્ડિયા સુધી ગયા. ભાડાની એક નાવડી નક્કી કરીને જેટલું જવાય તેટલું સમુદ્રમાં દૂર જઈને તે છબીઓ સમુદ્રમાં પધરાવી દીધી. ત્યાં તે રોકાયા નહિ. તેમણે વાંદરા પોતાના નિવાસ સ્થાને જઈને તે જ વસ્તુની પાછી શરૂઆત કરી. પોતાના અંગત મિત્રોને આપેલી છબીની નકલો પાછી માગી લઈને તેમને કહ્યું, 'બાબા અબ્દુલ ગુસ્સે ભરાયા છે. જેણે તેણે પોતાને ત્યાંની છબીઓની નકલો પાછી આપવી જેથી અને તેમને પાણીમાં પધરાવી દેવાય.' મને આપેલી મોટી છબી પણ પાછી મંગાવી લીધી. મારા ભાઈએ અને બહેનનો પણ આપેલી નકલો પાછી મેળવી લીધી અને આ પ્રકારે બધી જ છબીઓ પાછી આવી ગઈ. ત્યારબાદ છ એક છ છબીઓ લઈને વાંદરાના દરિયા કિનારે જ્યાં જમીન પૂરી થાય છે અને પાણી શરૂ થાય છે ત્યાં ધુઆંપુઆં થતો પહોંચી ગયા. તેમણે એક કોળીને બોલાવીને તે બધાં ચિત્રો એકી સાથે તેને સુપ્રત કરીને સમુદ્રના પાણીમાં જળ સમાધિ અપાવી.' (ઓ. ૩૨-૫૪)

હું તે વખતે તેના ઘરમાં પીડાગ્રસ્ત હાલતમાં પડેલો હતો. મને પણ એણે એવો જ ઉપદેશ કર્યો. 'આ છબીની નકલો જ સંકટો નોતરે છે. એ બધી છબીઓને ભેગી કરીને જ્યારે તું જઈને દરિયામાં એનું વિસર્જન કરી આવીશ ત્યારે જ તારા રોગનું અને દુઃખનું નિવારણ થશે.' તેમની વાત સાંભળીને મેં મારા કારભારીને બોલાવી લીધો અને તેના હાથમાં ઘરની ચાવીઓ આપીને બધા સંતોની છબીઓ મંગાવી લીધી અને બનેલીને સોંપી અને જે કાંઈ કરવું હોય તે માટે તેમણે જણાવ્યું. તરત જ પોતાના માળીને બોલાવીને તેના દ્વારા ચિંમ્બાઈના દેવળ પાસેના દરિયામાં ડૂબાડાવી દીધી. તેના બે મહિના બાદ મને થોડો આરામ લાગતાં હું પોતાના ઘરે પાછો ફર્યો અને ઘરમાં પેસતાં જ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તમને જે મેં તસ્વીર આપી છે તે દરવાજાની સામેની ભીંત ઉપર પહેલાંની માફક ટાંગેલી જોઈને મને ખૂબ જ નવાઈ લાગી. કારભારીને બોલાવીને મેં બધી તસ્વીરો મોકલી આપી હતી છતાં આ એક છબી કેવી રીતે રહી ગઈ ? ઉતાવળે મેં એને ભીંત ઉપરથી ઉતારી લઈને મારા કબાટમાં સંતાડી દીધી. મારા મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે જો મારા સાળાની નજરમાં પડી તો તે તેને દરિયામાં ડૂબાડવા માટે લઈ જશે. એની નજરે ચઢતાં મારો સાળો ક્રોધિત થઈને આ ઘરમાં એને રાખવા દેશે નહિ. અને પોતાના હાથે જ તેને પાણીમાં પધરાવી દેશે. ક્યાં તો ઉતાવળ કરીને ગમે તેને કારણ વગર આપી દેશે. આમ કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વીના કોઈ પણ ત્રાહિત વ્યક્તિને તે છબી આપી દેશે તો. તેની દરરોજની પૂજા ઉપાસના વગેરે બરાબર નહિ થાય. અને હંમેશને માટે એક ખટકો મારા મનમાં રહી જશે. માટે જ્યાં એ સુરક્ષિત રહે એવું યોગ્ય ઠેકાણું જોઈને તેમજ જે પોતાને ઘરમાં તેને વ્યવસ્થિત રીતે રાખે તેવી વ્યક્તિને આ તસ્વીર આપવી જોઈએ. મારું મન જ્યારે આ રીતે દ્વિધામાં પડ્યું હતું ત્યારે જાણે સાઈબાબાએ જ મનમાં એક સારો વિચાર સૂચવ્યો કે, હવે મૌલાનાના દરબારમાં જવું અને આ વાત ઇસ્મુલને સમજાવવી. પછી હું જલ્દી જલ્દી પિરમૌલાનાના દરબારમાં પહોંચી ગયો અને મુજબર ઇસ્મુલને

આ બધી હકીકત એકાંતમાં ખૂબ જ શાંતિથી કહી સંભળાવી. બંનેએ નિર્ણય કર્યો કે આ તસ્વીર તમારા ઘરે જ દાબોલકરને ત્યાં આપવી જેથી સુરક્ષિત રહેશે. માટે તે દિવસે અમે બંનેએ મનમાં નક્કી કર્યું કે, આ સમર્થસાઈની છબી તમને જ અર્પણ કરવી કે જેથી એ યોગ્ય ઠેકાણે રહે. અમે કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણે તે મૂર્તિ લઈને અમે તમને આદરપૂર્વક આપી. અને તમારો જમવાનો સમય સચવાઈ રહે તે હિસાબે અમે તરત પાછા ફર્યા. આ લાંબી વાર્તા તે વખતે સંભળાવવા માટેનો સમય જ ન હતો. પણ કોઈવાર નિરાંતે મળીશું ત્યારે કહીશું એમ વિચારીને અમે નીકળી ગયા હતા. આજ કાલ કરતાં કરતાં આ અંગે નવ વર્ષનાં વહાણાં વિત્યાં. અને આજે આમ અચાનક જ આપણી એકબીજાની મુલાકાત થઈ. તેને કારણે પાછી બધી વાતો યાદ આવી અને તમે પણ પોતાના સ્વપ્નોમાં જોયેલ નવાઈ કહી સંભળાવી. માટે જ આ અપૂર્વ કથાનો સંબંધ અને તાલ બેઠો, અને ખરી હકીકત બહાર આવી. ખરેખર બાબાની આ લીલા અદ્ભુત નથી કે ? (ઓ. ૫૫-૭૩)

હવે એક બીજી કથા કે જેમાં શ્રી બાબા પોતાના પ્રેમાળ ભક્તો સાથે કેવું ભાવપૂર્વક વર્તતા હતા એ સાવધાન ચિત્તે સાંભળો. જેને પણ પરમાર્થની ખરી ચાહના હોય એવા ભક્તો સાથેને ખૂબ ગમતા હતા. તેમની દરેક પ્રકારની અડચણો દૂર કરીને, આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવી આપતા હતા. આ વિષે એક સરસ અનુભવ બાબાસાહેબ દેવનો છે. બાબાએ તેમની એક ટેક પૂર્ણ કરાવીને તેમના મનના કોડ પૂરા કર્યા અને તેમની ભક્તિ સમૃદ્ધ કરી હતી. દિવસ દરમિયાન નોકરી કર્યા વીના ઉદર નિર્વાહ માટે બીજા કોઈ ઉપાય ન હતો. પરંતુ રાતના સમયે પરમાર્થનું કાર્ય કરવા માટે બાધા શા કારણે આવવી જોઈએ ? જ્ઞાનેશ્વરીનું વાંચન દરરોજ કરવું એવી તેમની ઘણા જ દિવસોની હોંશ હતી. પણ ચેનકેન પ્રકારે કોઈને કોઈ વિધનો આવવાથી તેમનાથી તે બની શકતું નહીં. ભગવદ્ ગીતાનો અધ્યાય જેમ નિયમથી વાંચતો હતો, તેવી જ રીતે આ જ્ઞાનેશ્વરીનો નિયમ કોઈને કોઈ કારણે પાળી શકાતો ન હતો. બીજા ગ્રંથો વંચાતા. પણ જ્ઞાનેશ્વરી માટેનો નિયમ કોઈ પણ સંબંધોમાં પાર પડતો ન હતો. એક વખત ત્રણ મહિનાની સળંગ રજા લઈને બાબાસાહેબ દેવ શિરડી ગયા અને ત્યાંથી પોતાને ઘેર પૌડ ગામમાં વિશ્રાંતિ કરવા માટે ગયા. ત્યાંના બીજા બધાં કામો પત્યાં અને દરરોજના નિયમ પ્રમાણેની પોથી પણ વંચાઈ. પણ જ્ઞાનેશ્વરી વાંચવાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ નહીં. જાણે કે તેનો સમય જ પાક્યો નહોતો. જ્ઞાનેશ્વરી હાથમાં લેતા વેંત બીજા જકોઈ વિચારો મગજમાં આવતા અને તેને કારણે ઉપરછલ્લું વાંચન થતું, પણ મનમાં તેનો સંતોષ થતો નહીં, તથા નક્કી કરેલો નિયમ સિદ્ધ થતો નહીં. દરરોજની પાંચ ઓવીઓ પણ નિયમથી વાંચી શકાતી નહીં. માત્ર પાંચ ઓવીઓ દિવસે વાંચવાનો મનસૂબો નક્કી કરતાં, તે પણ વંચાતી નહિ. પછી એવું જ નક્કી કર્યું કે સાઈમહારાજ જ્યારે પ્રેમથી જ્ઞાનેશ્વરી ‘વાંચ’ એવું કહેશે ત્યારે જ કોઈ પણ જાતના મનોમંથન વીના પ્રયાસ શરૂ કરીશ. સાઈ ચરણોમાં અતૂટ વિશ્વાસ હતો માટે તેઓ જ્યારે આજ્ઞા આપશે ત્યારે જ જ્ઞાનેશ્વરી હાથમાં લઈશ, એવો વિચાર કરીને દેવે શાંતિથી નિર્ણય બાબા ઉપર છોડ્યો. (ઓ. ૭૪-૮૭)

ત્યારબાદ મહોદય પર્વ આવતાં ઇ.સ. ૧૯૧૪ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં બહેન તથા અન્ય સૌને સાથે લઈને ગુરુ પૂજા માટે અને તેનું કૌતુક નિહાળવા દેવ શિરડી આવ્યા. ત્યાં બાબુસાહેબ જોગે તેમને પૂછ્યું ‘કેમ ભાઈ આજકાલ આપ જ્ઞાનેશ્વરીનું વાંચન રોજ બરાબર કેમ નથી કરતા ?’ તે સાંભળી દેવસાહેબે શું જવાબ આપ્યો તે સાંભળો. ‘મને જ્ઞાનેશ્વરી વાંચવા માટેની ખૂબ હોંશ છે, પરંતુ તે સિદ્ધ થતી નથી. હવે બાબા જ્યારે વાંચવા માટે આગ્રહ કરશે ત્યારે જ વાંચીશ.’ તે સાંભળી જોગસાહેબે એક યુક્તિ કહી કે, જ્ઞાનેશ્વરીની પોથી લાવીને સાઈબાબાના હાથમાં મૂકો અને તે તમને પાછી આપે એટલે વાચવાની શરૂઆત કરવી. તે સાંભળીને દેવ બોલ્યા, ‘મારે કોઈ પણ પ્રકારની યુક્તિ અજમાવવી નથી અને મને તેની ઇચ્છા પણ નથી. બાબાને મારા મનના વિચારોની ખબર છે. પછી તેઓ શા માટે મારા મનનો મનસૂબો પૂર્ણ કરી આપતા નથી ? અને સાફ સાફ ‘વાંચવા માટે લે’ એમ કહેતા નથી.’ (ઓ. ૮૮-૯૨)

ત્યાર પછી શ્રીસાઈબાબાના દર્શન કરતી વખતે બાળાસાહેબ દેવે એક રૂપિયો દક્ષિણા અર્પણ કરી. ત્યારે શ્રી બાબા બોલ્યા, 'કેમ એક જ રૂપિયો ? વીસ રૂપિયા આપ.' દેવે વીસ રૂપિયા લાવીને આપ્યા. પછી રાત્રે દેવને બાલકરામ માનકર મળ્યા તે સમયે દેવે તેમને સાઈકૃપા તેમના ઉપર કેવી રીતે ઉતરી તે વિષે હકીકત પૂછી. તેના જવાબમાં બાલકરામે 'કાલે આરતી પછી આ બધી વિગત હું તમને કહી સંભળાવીશ' એવું આશ્વાસન આપ્યું અને દેવે કહ્યું, 'સારું કંઈ વાંધો નહીં. બીજે દિવસે દેવ પાછા મસ્જિદમાં દર્શન માટે ગયા હતા ત્યારે બાબાએ તેમની પાસેથી ફરીથી વીસ રૂપિયા માંગ્યા અને દેવે આનાકાની વીના આપ્યા. ત્યાં ભકતોની ગિરદી જોઈને દેવ પોતે થોડા દૂર અલગ જગ્યામાં જઈને બેસી ગયા. ત્યારે સાઈએ પૂછ્યું, 'ત્યાં ક્યાં ગિરદીમાં જઈને સાંકડે માંકડે બેઠો છે ?' દેવે જવાબ આપ્યો 'બાબા ! અહીંયા છું ને ?' બાબાએ ફરી કહ્યું, 'તે સાત રૂપિયા કેમ આપ્યા ?' દેવ બોલ્યા, 'વીસ પૂરા આપ્યા' બાબા ફરી બોલ્યા, 'પૈસા કોના છે ?' ત્યારે દેવે જવાબ આપ્યો 'બાબા, તમારા જ' ત્યારે બાબાએ કહ્યું, 'તો પછી તમે દૂર કેમ બેઠા છો ?' અહીંયા પાસે આવો અને સ્વસ્થ ચિત્તે નજીક બેસો' આજ્ઞા પ્રમાણે દેવ સાચી મનોભાવનાથી ત્યાં પાસે આવીને બેસી ગયા. (ઓ. ૯૩-૧૦૦)

પછી દરરોજના ક્રમ પ્રમાણે આરતી થઈ અને બધો જ ભકત સમુદાય પોતપોતાના ઘર તરફ પાછો ફર્યો. ત્યાં બાલકરામ સાથે મુલાકાત થતાં જ દેવે પોતાનો પ્રશ્ન પૂછવાની શરૂઆત કરી. તેમના જીવનમાં બનેલો અગાઉનો ઇતિહાસ પૂછ્યો અને માનકરે દેવને વિગતવાર કહી સંભળાવ્યો. દેવે તેમને પૂછ્યું, 'બાબાશ્રીએ તમને ઉપાસના માટે કેવી રીતે વાળ્યા ? બ્રહ્મચિંતન કેવી રીતે કરવું વગેરેની સમજ સમજાવી કે ? આ સર્વ બાબતમાં મારી જે જાણવાની જાણાસા છે, તે પૂર્ણ કરો !' દેવની વિનંતી સાંભળીને તેમની જાણાસા પૂરી કરવા માટે બાલકરામ જવાબનો આરંભ કરતા હતા, તેવામાં દેવને બાબાશ્રીએ બોલાવી લાવવા માટે સંદેશો મોકલ્યો. સાઈમહારાજ કેવા કાવાદાવાવાળા હતા તે જુઓ ! એમણે ચંદ્ર નામના રોગીને દેવને બોલાવવા માટે મોકલ્યો અને બાબાનો સંદેશો મળતાં જ પલભર વિલંબ કર્યા વીના દેવ બાબાને મળવા માટે આવ્યા. આ સમયે બપોરના ચાર વાગ્યા હતા. મસ્જિદની ભીંતને બે હાથે ટેકવીને ઊભેલા શ્રીસાઈ દેવ સામે જ દેખાયા. પાસે આવતાં જ દેવે બાબાને નમસ્કાર કર્યા. બાબાએ તેમને પૂછ્યું, 'ક્યાં કોની સાથે તમે શું વાતો કરતા હતા ?' દેવે જવાબ આપ્યો, 'કાકાસાહેબ દીક્ષિતના મેડા ઉપર બાલકરામની સાથે બેસીને આપની કીર્તિના ગુણગાન સાંભળી રહ્યો હતો.' પછી બાબાએ દેવને પચીસ રૂપિયા લઈ આવવા માટે આજ્ઞા કરી અને દેવ તે પણ લઈ આવ્યા અને બાબાને અર્પણ કર્યા. 'કેટલા લાવ્યો છે ?' એમ બાબાએ પૂછ્યું, ત્યારે દેવ બોલ્યા, 'પૂરા પચીસ લાવ્યો છું.' તે સમયે બાબાએ કહ્યું, 'ચાલ અહીં આવ અને બેસ' પછી બાબાની સાથે દેવ મસ્જિદમાં ગયા. બાબા થાંભલા પાસે બેઠા. મસ્જિદમાં એ વખતે ત્યાં કોઈ પણ હતું નહિ. બાબાએ કહ્યું, 'મને ખબર ન પડે એવી રીતે તેં મારું ચિંથરું ચોરી લીધું છે.' ત્યારે દેવે બાબાને જવાબ આપતાં કહ્યું કે 'મને એ ચીંથરાની બાબતમાં કાંઈ પણ ખબર નથી.' આમ બોલતાં દેવ બાબાને સોગંદપૂર્વક કહેવા લાગ્યા ત્યારે બાબા બોલ્યા, 'અહીંયા જ ક્યાંક છે તે જો.' બોલ અહીંયા ક્યાં છે ચીંથરું ?' દેવે જવાબ આપ્યો. ત્યારે બાબા ઊભા થયા અને બોલવા લાગ્યા, 'તું શોધી કાઢ, ચોરીની વૃત્તિ ખૂબ ખરાબ હોય છે. કોણ હરામખોર એ લઈ ગયો ? જો જરા, ત્યાં જ હોવું જોઈએ.' આ સાંભળીને દેવ શોધવા લાગ્યા, છતાં કાપડનું ચીંથરું તેમને મળ્યું નહીં. તેથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે ક્યાં હશે ? પણ તેમને કાંઈ દેખાયું નહીં. (ઓ. ૧૦૧-૧૧૪)

અચાનક કપાળ ઉપરની કરચલીઓ સાથે ભ્રમરો ચઢાવીને અહીંયા ત્યાં જોઈને દેવ સામું જોઈને શ્રીસાઈ એમના ઉપર ઉકળ્યા અને કહેવા લાગ્યા, 'તું જ લબાડ છે, તારા સિવાય અહીંયા ચીંથરું ચોરવા કોણ આવી શકે ? હું તો તને જ ચોર સમજું છું, તું શું અહીંયા ચોરી કરવા માટે આવ્યો છે ? તારા વાળ સફેદ થઈ ગયા પણ તારી દાનત ન સુધારી ? તારી તો

હું આ કુહાડીથી હત્યા કરીને કાપી નાખીશ. અને તને જનથી મારી નાખીશ. તું મારા હાથમાંથી બચવાનો છે કેવી રીતે ? ત્યાં આવીને પણ તારો ખાત્મો કરી નાખીશ. ઘરથી શિરડી આવે છે ને આવા ઘંઘા કરવા માટે ? તે આ તારા પૈસા પાછા, જા મને મારું ચીથરું પાછું લાવી આપ.' શ્રીસાઈનાથ તો ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયા હતા. તેમને મા અને બાપ સુધીની ગાળો પણ ભાંડી. ગાળો અને શ્રાપોનો વરસાદ વરસાવ્યો. બાબાનું શરીર આ સંતાપથી આગ ઓકવા માંડ્યું. આમ સાઈને ગુસ્સે થયેલા જોઈને દેવ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને ત્યાંને ત્યાં ચૂપચાપ ઊભા જ રહી ગયા. દેવ બાબાની એકદમ નજીક અને પાછા એકલા જ હતા. તેમને મનમાં એમ લાગવા માંડ્યું કે હવે માર ખાવાનો વારો આવવાનો છે. કદાચિત આ બાબાનું વિશ્વરૂપ દર્શન હોઈ શકે ! આવો વિચાર આવતા દેવના મનને આનંદ થયો. બાબા હવે હાથમાં દંડૂકો લઈને મારા ઉપર પ્રહાર કરવાના છે કે શું ? આજે હું બરોબર ઝલાઈ ગયો છું. હવે મર્યા જ સમજવાનું. તેમના મનમાં જેમ ફાવશે તેમ તે કરશે. પણ દેવસાહેબને આ ચીથરાનું પ્રકરણ શું છે, તે કંઈ સમજ્યું નહીં. 'જા નીકળી જા અહીંયાથી બાબુ ખસ.' એવું બાબા બોલતાની સાથે જ તેઓ મસ્જિદના પગથિયા તરફ બાબુએ સરકી ગયા. (ઓ. ૧૧૫-૧૨૪)

ચીથરાનો ગૂઢ અર્થ જેવી રીતે દેવ સમજી શક્યા નહીં, તેવી જ રીતે હું પણ તેને સમજવા માટે અસમર્થ છું. સાઈની કૃપા થતાં જ હું શ્રોતાઓને તેનું નિવેદન કરીશ. પછી પા-કલાક બાદ દેવ બાબાની સામે આવ્યા. ગાળોની બૂમાબૂમ ચાલું જ હતી. બાબા બોલ્યા, 'ઉપર કેમ આવ્યો પાછો ? જા વાડામાં ચાલ્યો જા.' દેવે બાબાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી અને ચરણસ્પર્શ કરી તેઓ વાડામાં પાછા ફર્યા. બનેલી બધી વાત જોગને અને બાલકરામને સવિસ્તારથી વર્ણન કરીને કહી સંભળાવી. લગભગ અર્ધો કલાક ગાળાગાળી અને બૂમાબૂમ ચાલી. ત્યારબાદ ચાર પાંચ કલાક પછી બાબા આવેલા બધા લોકોને બોલાવવા લાગ્યા. દેવ પણ ત્યાં આવ્યા, અને અન્ય ભક્તોની સાથે ત્યાં જઈને બેઠા. ત્યાં સાઈબાબા બોલવા લાગ્યા, 'આ ડોસાને મનમાં લાગી આવ્યું હશે. તે કહેતો હશે કે આ ચીથરાંની વળી આટલી બધી શી કિંમત હશે કે આટલી બધી ગાળો અને શ્રાપ મારે સહન કરવા પડ્યાં ? પરંતુ ચીથરું તો ચોરેલું જ હતું, માટે બીજા ઉપાય પણ ન હતો. તેથી બોલ્યા વગર રહેવાતું પણ ન હતું. 'અલ્લા બધું જાણે, અને સાચું પણ એ જ કરશે,' અને તરત એ ક્ષમાનો સાક્ષાત્ અવતાર એવા બાબા દેવને બોલ્યા, 'એ ભાઈ દક્ષિણા આપશે કે ?' દેવે પૂછ્યું, 'કેટલી આપું ?' બાબાએ તરત જ જવાબ આપ્યો કે, 'હમણાં ને હમણાં બાર રૂપિયા લઈ આવ.' દેવ પાસે એક જ નોટ વધી હતી. બીજા છૂટા રૂપિયા ન હતા, માટે તેમણે બાબાને તે પ્રમાણે જણાવતાં, બાબા બોલ્યા, 'રહેવા દે, મને નથી જોઈતા, સવારના તો તે મને બે વાર દક્ષિણા આપી છે, મને એ યાદ ના રહ્યું.' તેમ છતાં દેવે ક્યાંકથી રૂપિયા જમા કર્યા અને બાબાને લાવીને આપ્યા. સાથે સાથે બાબાનાં ચરણોમાં પડી નમસ્કાર કર્યા. પછી બાબાશ્રીના મુખેથી ક્યા શબ્દો બહાર પડ્યા તે જુઓ, 'શું રે તું આ શું કરી રહ્યો છે ?' 'કાંઈ નહીં' એવો દેવે જવાબ આપતાં બાબાએ દેવને આજ્ઞા કરી, 'નિયમથી પોથી વાંચવા લાગ. તું વાડામાં જઈને સ્વસ્થચિત્તે બેસ અને દરરોજ નિયમિત રીતે વાંચ. વાંચતી વખતે બધાને તેનો અર્થ પણ ભક્તિભાવથી સમજાવીને કહેતો જા. આખી જરીથી ભરેલો સુંદર શાલ તને આપવા માટે હું અહીંયા બેઠો છું. પછી આ ચીથરાં ચોરવા માટે શાથી જાય છે ? ચોરીની ટેવ તને શા માટે પડી ?' પોથીનું વાંચન કરવું એવા શબ્દો બાબાના મુખેથી સાંભળતા દેવને તે વાતનો અણસાર આવ્યો અને તેઓ ખૂબજ આનંદિત થયા. બાબાશ્રીની એ આજ્ઞા મુજબ તે દિવસથી દરરોજ જ્ઞાનેશ્વરીનું વાંચન અને વર્ણન એમણે શરૂ કર્યું. (ઓ. ૧૨૫-૧૩૯)

દેવ મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યા, 'હવે મારી ઇચ્છા પ્રમાણેની આજ્ઞા મળી, વ્રત લીધાની ચિંતા દૂર થઈ. હવે જ્ઞાનેશ્વરી વાંચવાનો મારો નિયમ જળવાઈ રહેશે. હવે મારી પાસે ગુરુની આજ્ઞા છે. મારી ઉપર જ્ઞાનેશ્વર પ્રસન્ન થયા છે. આજ સુધી જે કાંઈ થયું તે બધું હવે પાછળ છૂટી ગયું. હવેથી નિયમ પ્રમાણે તે જળવાશે. મારા મનની મને ખાત્રી છે,

અને તેની ઉપર બાબાની આજ્ઞાનો પુરાવો છે. તેમની આજ્ઞાના પ્રભાવથી આ મારી પોથીનું પારાયણ કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ વીના પાર પડશે. દંડવત્ પ્રણામ કરીને હું તમારી છત્રછાયામાં અનન્યપણે શરણે આવ્યો છું. આ બાળકને આપ હવે સંભાળી લો. અને મારો ધ્યેય પાર પાડો.’ ચીંથરાંની વાત ધ્યાનમાં આવી. બાલકરામને જે પૂછ્યું તે જ ચીંથરાં અને બાબાને તે પસંદ ન હતું. માટે જ તેમને ગુસ્સો આવ્યો હતો. બાલકરામને ઉપાસના ઉપર કેવી રીતે ચઢાવ્યા ? પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું એ શિખવ્યું કે કેમ ? તે જે બાલકરામને પૂછેલું તે બાબાશ્રીને જરા પણ ગમ્યું ન હતું. ગમે તેવા અઘરા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા તેઓ પોતે સક્ષમ અને તત્પર હોવા છતાં આ બાબતની પૂછપરછ શા માટે બીજાને કરવી જોઈએ ? માટે જ મને આવી રીતે અતિશય છેતર્યો. ‘છેતર્યો’ આ શબ્દ વધુ પડતો ઉદ્ભવ છે. જેમનો પોતાના ભક્તો ખાતર અપાર પ્રેમ ઊભરાઈ જતો. તે ભક્તોને છેતરે કેવી રીતે ? એવું સ્વપ્ને પણ વિચારવું નહીં. ‘છેતરવું’ આ ક્રિયાપદ યોગ્ય નથી. બાબાએ મને છેતર્યો નથી પણ ‘શિખવાડયું’ છે. તારા મનમાં જે કંઈ ઉદ્ભવે તે બધું મારે જ પાર પાડવાનું છે. (ઓ. ૧૪૦-૧૪૯)

શ્રીસાઈનાથ મહારાજ બહારથી કોઠાયમાન દેખાતા પણ અંદરથી તેઓ સદાને માટે આનંદિત રહેતા. તેઓ બહારથી દુઃખી દેખાતા પણ મનથી તેઓ સંતુષ્ટ રહેતા. બહારથી ક્રોધ બતાવવો અને અંદરથી ગૌરવ અને પરમ આનંદિત એવી આ સાઈની લીલાઓનું વૈભવપૂર્વક વર્ણન કરવું તે એક મોટું ભાગ્ય જ ગણાય. જેના મનમાં પોતાનું હિત સાધવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તેની દષ્ટિ પોતાનું હિત સાધવા માટે કાયમ માટે તત્પર જ રહેવાની. ગાળો તેમને માટે જાણે કૂલોનો વરસાદ લાગતો. બાબાના આવા તીખા શબ્દો અને અસ્લીલ ભાષા સાંભળીને દેવનું મન જરાયે ડગ્યું નહીં. તેમના મનમાં ગાઢ પ્રેમ ઊભરાઈ આવ્યો અને એ કટુવચનો તો જાણે કે કૂલોની વર્ષા લાગી. ગાયના આંચળો દૂધથી ભરેલા હોય છે. પરંતુ તેમાનું દૂધ ભાગ્યવાનને જ મળતું હોય છે. દેડકાઓને કમળના છોડની દંડીઓના છેડાઓનો સંગાથ હોય છે. પણ ભમરો જ કમળના મકરંદનો સ્વાદ લૂંટતો હોય છે. કમનસીબે દેડકાઓને કદાવમાં આહાર લેવો પડે છે. જ્યારે ભમરાના ભાગ્યની તો શી વાત કરવી ? બાબા કહેતા, ‘તમે લોકો ખરેખર ભાગ્યવાન છો કે જેને લીધે આપણી એક બીજા સાથે મુલાકાત થઈ અને એકબીજાનું સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત થયું. મને પૂછીને ફાવે તે શંકાનું નિવારણ કરી લો.’ દેવ કહે છે કે, ‘જુઓ, મારી પોતાની જીવ હતી કે બાબા જ્યાં સુધી ‘વાંચ’ એમ કહે નહીં ત્યાં સુધી હું જ્ઞાનેશ્વરી ખોલવાનો નથી, પરંતુ તે જીવ પણ બાબાએ પૂર્ણ કરી.’ સાઈમાઉલી લાડ કેવા કરતી અને પોતાના બાળકોના કોડ કેવી રીતે પૂરા કરતી તેનો મધુર અનુભવ કરાવનારી આ બેજેડ ભક્તિની કથા છે. દેવ કહેતા, ‘બાબા ‘વાંચ’ કહીને રોકાયા નહીં. વર્ષ પણ વિત્યું નહીં હોય એવામાં તેમણે સ્વપ્નમાં આવીને ફરી દર્શન આપ્યાં. અને મારી પૂછપરછ કરી. સાંભળો હવે તે વાત. ઇ.સ. ૧૯૧૪ના એપ્રિલ મહિનાની બીજી તારીખ હતી. ગુરુવારનો દિવસ હતો. સવાર થતાં જ મને એક સ્વપ્નરૂપી કૃપા થઈ. સાઈસમર્થ સ્વપ્નમાં આવ્યા. મેડી ઉપર મારી સાથે બેઠા અને પૂછ્યું, ‘પોથી સારી રીતે સમજાય છે ને ?’ મેં કહ્યું, ‘નથી સમજણ પડતી.’ તેમણે બીજા પ્રશ્ન કર્યો, ‘પછી ક્યારે સમજવાનો.’ મારી આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યા, અને મેં શું જવાબ આપ્યો તે સાંભળો, ‘આપની કૃપા વીના પોથી વાંચન એટલે ફક્ત ત્રાસ જ છે અને અર્થ વગરનું છે. સમજવી તો એથી પણ વધારે અઘરી છે. બાબા ! આ હું તમને કહી દઉં છું.’ ત્યારે બાબા બોલ્યા, ‘પોથીના વાંચન સમયે તમે ખૂબ જ ઉતાવળ કરો છો. મારી સામે નજીક બેસીને વાંચો જોઈ !’ મેં પૂછ્યું, ‘શું વાંચું ?’ ત્યારે બાબાએ આધ્યાત્મનો નવમો અધ્યાય વાંચવા માટે આજ્ઞા કરી. દેવ પોથી લેવા માટે ગયા એટલામાં તેમની આંખો ખૂલી ગઈ. પોતાની સ્વપ્નવત્ અવસ્થા યાદ આવતાં દેવના મનમાં શું વિચાર આવ્યો હશે તેની શ્રોતાઓએ કલ્પના કરી લેવી.’ (ઓ. ૧૫૦-૧૬૬)

વર્ષભર રાહ જોઈને બાળ આપેલી આજ્ઞા પાળે છે ખરો ? તે આપેલો પાઠ દરરોજ કરે છે ખરો ? ક્યારેય કોઈ

કારણસર ચૂકી જતો નથી ને ? આવું સતત ધ્યાન કોણ રાખશે ? પોથી વાંચનારે ક્યાં સાવધ રહેવું, ક્યાં વિશેષ ધ્યાન આપવું તેની સાઈમાવડી સિવાય બીજું કોણ ખાત્રી આપી શકે ? આવી સાઈની અપાર લીલાઓ, આવા સ્વઆનંદના અનુભવો, ભક્તોને અસંખ્ય વાર થયા હતા. એનો હું પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છું. આ બધું મેં મારી નજરે જોયું છે, શ્રોતાગણો હવે આપ ગુરુ ચરણોમાં લીન થઈ અને આગળના અધ્યાયની નવીનતા તરફ ધ્યાન આપો. શ્રીસાઈસમર્થનાં ચરણકમળોને યાદ કરીને હું હેમાડપંત સદ્ભાવનાથી તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરું છું અને સંપૂર્ણપણે એમના શરણે જઈ છું. કારણ કે તેને લીધે જ સંસારનાં મોટાં ભાગનાં દુઃખોથી છૂટકારો મળે છે. હેમાડપંતને માટે શ્રીસાઈ જ સંસારનો સ્વાર્થ છે અને સાઈ જ અત્યંત ઉત્તમ સુખ આપનારો પરમાર્થ છે. સાઈ મહારાજ જ તેમને કૃતાર્થ કરશે એવી તેમના મનમાં મક્કમ ધારણા છે. (ઓ. ૧૬૭-૧૭૩)

સર્વનું કલ્યાણ થાયો, આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના 'સાઈ - કૃપા - અનુગ્રહ - દાન' નામનો એકતાલીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૧નું અર્થ વિવરણ

પાછલા ૪૦મા અધ્યાયમાં દાબોલકરને ત્યાં (હેમાડપંતને) એમના ઘરે હોળીના દિવસે બાબાએ માટીના મૂર્તિરૂપી છબી દ્વારા ઘરે આવવાની કથા, અને આ અધ્યાયમાં એ છબી અલીમહંમદના ઘરે ભીંત ઉપર ટાંગેલી બીજી બધી છબીઓ સાથે સમુદ્રમાં ન ડૂબાડતાં દીવાલ ઉપર તેજ અવસ્થામાં રહી તે કથા કહેવાઈ. આ બે માંથી સાઈબાબાએ સગુણ ભક્તિ વિષે પોતાની માન્યતાઓ પ્રગટ કરી છે. હેમાડપંતને એ માટીની મૂર્તિવાળી છબી એટલે મળસ્કે સ્વપ્નમાં દર્શન આપીને પોતે જાતે સાઈબાબા જ છે એવું મનમાં ઠસાવ્યું. અને મહંમદના બનેલીના કહેવાથી મૂર્તિપૂજા ઉપરની શ્રદ્ધા દઢ થતાં બાબાની તસ્વીર પાણીમાં ડુબાડી નહીં તે ચમત્કાર બતાવીને તેમની ડગમગેલી શ્રદ્ધા પણ દ્રઢ કરી દીધી. સગુણ ભક્તિનો મહિમા હેમાડપંતે ૧૧મા અધ્યાયમાં ૧૧, ૧૨ અને ૧૫ થી ૧૭ કંઠક ગાયા છે.

સાઈબાબા સગુણ ભક્તિ ઉપર ભાર આપતા, અને મૂર્તિપૂજાને હંમેશા ઉત્તેજન આપતા હતા. દેવદેવીઓ અને સંતોની છબી ઉપર હાર ચઢાવીને તેમની પૂજા અર્ચના કરવી, મંદિરોમાં મૂર્તિઓની ઉપાસના કરવી, અને રામજન્મ જોવા ઉત્સવો ઉજવવા. એટલું જ નહિ પણ ચલણી સિક્કા અને પાદુકાઓ દેવસ્થાનમાં મૂકીને તેમનું પૂજન કરવું પણ બાબાને ખૂબ પસંદ હતું. મુંબઈના હરિશચંદ્ર પિત્તળેને બાબાએ ત્રણ રૂપિયા આપીને તેની પૂજા કરવા માટે કહ્યું હતું. તેમજ સૌભાગ્યવતી પ્રધાનને અને બીજા અમુક ભક્તોને તેમની ઇચ્છાઓને માન આપી પોતાની ચાંદીની પાદુકાઓની પૂજા માટે

પરવાનગી પણ આપી હતી. મેઘાને શિવલિંગ આપ્યાની અને શિરડીના અન્ય ગ્રામદેવતાઓની પૂજા કર્યા વીના બાબા પોતાની પૂજા કરવા દેતા નહિ. તે બાબતમાં આપણે આગળ વાંચી ચૂક્યા છીએ. કાકા મહાજની બેઠે ગયેલા એક નિર્ગુણ ઉપાસકને તો તેના પોતાના સ્વર્ગસ્થ સગા બાપના જ અવાજમાં ચમત્કાર બતાવીને બાબાએ તેને સગુણ ઉપાસક બનાવ્યો હતો. એટલું જ નહિ પણ બાબાની કરેલી મૂર્તિપૂજા પણ વ્યર્થ ન હતી. તે કેવી સાર્થક હતી તે અનેક વખતે પ્રમાણ સાથે સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું હતું. ઉદાહરણ તરીકે વાંદરા મુકામે બાબાસાહેબ તખ્તેએ પોતાની છબીને અર્પણ કરેલ ખડીસાકરનું નૈવેદ્ય ખાવા માટે શિરડીથી પોતે દરરોજ ત્યાં કેવી રીતે જતા હતા, તે અંગે બાબાએ તેમનાં પત્ની અને છોકરાંને કહ્યું હતું. તેવી જ રીતે બાબાબુઆ સુથાર ઉર્ફે અર્વાચીન તુકારામ, ઇ.સ. ૧૯૧૭ની સાલમાં પહેલી જ વાર શિરડી ક્ષેત્રે ગયા હતા, ત્યારે બાબાએ તેમને ચાર વર્ષ અગાઉ પોતાની છબીને નમન કર્યું હતું. એ સાબિત કરી પોતાની તેમની સાથે પહેલેથી જ ઓળખાણ છે એમ જણાવ્યું હતું.

ત્યાર પછી બાબાસાહેબ દેવની જ્ઞાનેશ્વરી વાંચવાની કથા ઉપરથી આપણને બે વસ્તુ વ્યવસ્થિત રીતે સમજાય છે. પહેલી એ કે બાબાના ક્રોધનું કારણ અને તેનો મર્મ અને બીજી વાત એટલે બાબાની પરમાર્થ તરફની ભક્તોની પસંદગી વિશેની તાલાવેલી અને પોથીનું ભક્તોએ પારાયણ કેવી રીતે કરવું તે માટેની શિખામણ. બાબા ઓચિંતા ગુસ્સે થતા અને તેઓ ગુસ્સે થાય ત્યારે પાસે જવાની કોઈ હિંમત કરતું નહિ. પણ આ તેમનો ગુસ્સો ઉપર ઉપરનો ફક્ત બતાવવા પૂરતો જ રહેતો. અંદરથી તેઓ દયાનું ઝરણું હતા એવું અધ્યાય ૧૧માં હેમાડપંતે કહ્યું છે.

શ્રીબાબાના ક્રોધ અને અણગમા પાછળ કોઈ હેતુ ચોક્કસ રહેતો. અગિયારમાં અધ્યાયમાં કલ્યાણ નિવાસી હાજી ઉપર બાબા ગુસ્સે થયા હતા. તેનું કારણ હાજીના મક્કા મદીનાની હજના અહંકારને તોડવા માટે અને તેની ભક્તિની અને નિષ્ઠાની પરીક્ષા કરવા માટે. પછી તેમને આદર સત્કારપૂર્વક પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. અધ્યાય ૩૪માં માધવરાવ દેશપાંડેની ટચલી આંગળીએ સાપે ડંખ મારતાં તેઓ મસ્જિદમાં દોડતા આવ્યા હતા. તે વખતે બાબાએ ‘ભટૂરડ્યા ! ઉપર ચઢીશ નહિ, ચાલ નીકળ બે અહીંથી નીચે ઉતર’ આવી બૂમાબૂમ કરી હતી. પણ તે બૂમ બરાડામાં પણ સાપનું ઝેર ઉતારવાના મંત્રનું સામર્થ્ય હતું. ત્યાર પછી તેને ‘સુવા નહિ દેતા,’ એવો સંદેશો વારંવાર મોકલાવ્યો હતો. તેમના જીવન માટેની તેમને કેટલી બધી કાળજી હતી ! સાઇમહારાજના આવા વિચિત્ર પ્રકારના ક્રોધ વિષેના કેટલાયે દાખલા આપી શકાય તેમ છે. બાબાએ દેવસાહેબ ઉપર મારા ચીંથરાં ચોરે છે એવો આરોપ મૂકીને કપાળ ઉપર કરચલીઓ પાડીને તથા ભ્રમરો ચઢાવીને જે ક્રોધ બતાવ્યો હતો તે આખરે તો તેમના કલ્યાણ માટે જ હતો. તેમને ઉપાસનાની અને બ્રહ્મ ચિંતનની શિખામણ બંને જ આપવી હતી અને જ્ઞાનેશ્વરીની જીદ પુરી કરીને કેવી રીતે વાંચવી તેનો સબક શિખવાડ્યો હતો. બાબા દેવને, ‘પોથી વાંચતી વખતે ઉતાવળ ન કરતાં ધીમે ધીમે અર્થ સમજીને વાંચવી અને વાંચતી વખતે અર્થનું વર્ણન બીજાઓને પણ સમજાવીને કહેવું.’ એવું ભારપૂર્વક કહ્યું હતું તે ઉપરથી સાઇસચ્ચરિત્ર બીજાઓને પણ કેવી રીતે વાંચવું તે બાબતમાં બાબાના વિચારો આપણને સમજાય છે. આ પહેલાં પણ અધ્યાય ૧૮માં ગુરુ ચરિત્રની પોથી વાંચેલા સાહેને પોથી એક પુરાણિકની માફક વર્ણન કરીને સ્વપ્નમાં દર્શન દઈને તે વાંચવા માટે બાબાએ જણાવ્યું હતું. માટે જ આ ઉપરથી શ્રી સાઇસચ્ચરિત્ર અથવા બીજા કોઈ પણ ધાર્મિક ગ્રંથ વાંચતી વખતે તેને ધીમે ધીમે અર્થ સમજીને વાંચવો તે બાબતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ એવો ચોખ્ખો નિર્દેશ કર્યો છે.

॥ અધ્યાય ૪૨ ॥

શ્રીસાઈનાથ નિર્વાણમ્ - ૧

(શ્રીસાઈનાથ મહારાજનું આ જગત છોડીને જવું)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

હે દાતા, ઉદારતાથી આપનારા સદ્ગુરુ ! હે મહાપ્રસિદ્ધ ગોદાવરી નદીને કાઠે વિહાર કરનારા મૂર્તિમંત પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ અને લંગોટી ધારણ કરેલા શ્રેષ્ઠ સંત ! તને મારાં કોટિ કોટિ વંદન. સંસારરૂપી નદી પાર કરવાની માર્ગ બતાવનારા દીન અને દુઃખીઓને પોતાનાં ચરણોમાં સહારો આપનારા અને ભક્તોની કાર્ય સિદ્ધિ માટે જાણે કે કલ્પતરું જેવા સાઈનો સંતરૂપી અવતાર છે. પાછલા અધ્યાયમાં સાઈની મૂર્તિરૂપી છબીનું પાણીમાં વિસર્જન ટાળીને તેનું રક્ષણ કેવી રીતે થયું તેની સરસ મઝાની કથાનું નવાઈભર્યું કૌશલ્ય કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી જ રીતે એક ભક્તના સ્વપ્નમાં આવીને તેની તીવ્ર ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ કરી તથા કેવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપીને તેની પાસે જ્ઞાનેશ્વરી વંચાવી, તે વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. ટૂંકાણમાં ગુરુકૃપાનો સુયોગ આવે એટલે આ સંસારના અને બીજા જન્મના ડરનો કોયડો ઉકલી જાય છે. તેની ચિંતા ભક્તને રહેતી નથી. મોટામાં મોટો ફાયદો તે કે મોક્ષ માર્ગના દ્વાર ખુલી જાય છે અને દુઃખનું સીધું રૂપાંતર સુખમાં થઈ જાય છે. સદ્ગુરુનાં ચરણોનું નિત્ય સ્મરણ કરવાથી વિધનો નડતા નથી અને મરણને સથવારો મળે છે. સંસારનાં દુઃખોની યાદ પણ રહેતી નથી. માટે આ સાઈસમર્થની કથા જેના શ્રવણની ખરેખર પવિત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે માટે શ્રોતાઓએ આ કથા પોતાના ફાયદા માટે સાંભળવી. હવે આ અધ્યાયમાં આપણે સાઈબાબાના સ્વભાવનું વર્ણન કરીશું અને તેમાં રહેલ ઉગ્રતા અને સૌમ્યતા કેવી હતી તે જાણશું. (ઓ. ૧-૮)

અત્યાર સુધી ચિત્ત એકાગ્ર કરીને જેવું બાબાનું આચરણ સાંભળ્યું તે જ રીતે દેહત્યાગની કથા પણ ધ્યાન દઈને સાંભળશો. શિરડીના લોકો ખરેખર ભાગ્યવાન છે કારણ કે પચાસ વર્ષથી પણ વધારે વર્ષો સુધી તેમણે શ્રી સાઈબાબાનો સહવાસનો લાભ ભોગવ્યો છે. તેમજ તેમનું સુખ અને આનંદ પણ ભોગવ્યું છે. શકે અઢારસો ચાલીસમાં (૧૮૪૦) દક્ષિણાયનમાં સૂર્યનારાયણ ભગવાન વિષવવૃત્તની દક્ષિણ દિશા તરફ જાય છે. કર્ક સંક્રાંતિથી મકરસંક્રાંતિ સુધીનો સમય એટલે કે જેઠ અથવા તો અષાઠ મહિનાથી પોષ મહિના સુધી છ માસનો સમય ગણાય છે. દક્ષિણાયનના પ્રથમ મહિનામાં જ અશ્વિન માસમાં શુકલ પક્ષમાં વિજ્યા દશમીએ બાબાનો દેહ વિલય થયો. અંગ્રેજી કેલેન્ડર પ્રમાણે એ મંગળવાર ૧૫ ઓક્ટોબર ૧૯૧૮નો દિવસ હતો. મુસલમાનોની મહોરમ મહિનાની ૯મી તારીખ હતી અને તે દિવસે કતલની રાત હતી. મહમદ પયગંબરની પુત્રી ફાતિમાનો બીજા પુત્ર હજરત હુસને અને તેની સાથે તેમના કુટુંબના અનેક યુવકોની ખલીફા યજ્ઞદાના સૈનિકોએ કતલ કરી તેની આગળની રાત તે કતલની રાત તરીકે ઓળખાય છે. મુસલમાનો મહોરમના મહિનાને પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ માને છે, અને દશ દિવસ સુધી તાજિયા અથવા તાબૂત બનાવીને તેનું સરઘસ કાઢે છે તથા હજરત હુસેનના આ વંશની હત્યા તે કારણે થયેલો શોક મનાવે છે. દશરોના દિવસે ત્રીજા પ્રહરમાં બપોરના સુમારે અઢી વાગ્યાના સમયે શ્રી સાઈનાથ મહારાજે આ જગત છોડીને જવાની નિર્વાણની તૈયારી કરી. ભગવાન બુદ્ધની જ્યોતિનો જન્મ દિવસ

તે જ સાઇબાબાની પુણ્યતિથિ હતી. દેવદેવીઓની જન્મ જયંતિના ઉત્સવો જે રીતે ઉજવવામાં આવે છે. તેવો જ સંતોની પુણ્યતિથિનો પણ ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે છે. બપોરે સાડાબારે દશમીનો સમય પૂરો થયો અને એકાદશીની શરૂઆત થઇ. તેથી એમ કહેવાય કે બાબાશ્રીના નિર્વાણની પણ એકાદશી જ ગણાય પરંતુ તિથિની શરૂઆત સૂર્યોદયથી ગણવામાં આવે છે. માટે તે દિવસે સૂર્યોદય સમયે દશેરાની દશમી તિથિ હતી. માટે શ્રી સાઇમહારાજનો નિર્વાણદીન વિજ્યાદશમી ગણાય છે. માટે તે દિવસે પુણ્યતિથિનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે છે. મંગળવાર કતલની રાતનો આ અતિ પ્રસિદ્ધ પવિત્ર દિવસ હતો. માટે સાઇમહારાજે તે જ દિવસે ‘બ્રહ્મજ્યોતમાં પોતાની આત્મજ્યોત’ મેળવી દીધી. અંગાળનો આ દુર્ગાપૂજાની સમાપ્તિના દિવસનો પ્રસિદ્ધ તહેવાર ગણાય છે. આખા ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં આ એક ભારે આનંદ ઉત્સવનો દિવસ મનાવવામાં આવે છે. આ રીતે જ્ઞેતા સાઇનાથનો નિર્વાણનો આ દિવસે હિંદુઓ, મુસલમાનો, બૌદ્ધધર્મમાં માનનારાઓ બધાને માટે સમસ્ત ભારત દેશના લગભગ બધા જ પ્રાંતોના લોકોનો માનિતો, પવિત્ર તહેવારના દિવસ તરીકે ઉજવાય છે. (ઓ. ૯-૧૭)

શકે ૧૮૩૮ (ઇ.સ. ૧૯૧૬)ના વિજ્યાદશમીના દિવસે સાંજના સમયે (પ્રદોષ સમયે) બાબાશ્રીએ હવે પછી બનનારી આ ઘટનાની સૂચના આપી હતી અને ભવિષ્યવાણી કરી હતી. કેવી એ એક અદ્ભુત લીલા ! હવે, હું તમને કહું છું. શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય અવશ્ય થશે અને બાબાશ્રીની કોઇને પણ સાધારણ રીતે ન સમજાય તેવી કુશળ કળાઓ અને યોજનાઓનો ખ્યાલ આવશે. ઇ.સ. ૧૯૧૬ના દશેરાના તહેવારને દિવસે સીમા ઉલ્લંઘનના સમયે સાંજે પાછા ફર્યા બાદ પહેલાં ક્યારેય ન બની હોય તેવી એક અવિસ્મરણીય લીલા બની. આકાશમાં જેમ અચાનક મેઘ ગર્જે અને વીજળીના કડાકા થાય તે પ્રમાણે બાબાશ્રીએ પોતે પ્રત્યક્ષ જમદગ્નિનું રૂપ ધારણ કર્યું. એકાએક પોતે માથે બાંધેલો ફડકો અને વસ્ત્રો, લંગોટ સુદ્ધાં છોડી દઇને બાબાએ બધી જ વસ્તુઓને ધૂણીમાં ફેંકી દીધી અને મોટો ભડકો કર્યો. એક તો પહેલેથી જ ધૂણીમાંનો અગ્નિ બરાબર સળગેલો હતો તેમાં આ બધી આહુતિ પધરાવાઇ જેથી અગનજ્વાળાઓ ઉપર ઊંચે સુધી ઉઠવા માંડી અને ભકતોનો જીવ તાળવે ચોંટ્યો. આ બધું એકદમ અચાનક જ બની ગયું. બાબાના મનમાં શું હતું એ તો કોણ જાણે ? પણ સીમા ઉલ્લંઘનના સમયે તેમની ક્રિયા ખૂબ જ ભયંકર બીક પમાડે તેવી હતી. ધૂણીની અગ્નિએ પોતાનું તેજ પ્રસરાવેલું પણ તેના કરતાં વિશેષ તો બાબાશ્રીનો તેજપૂંજ ઝળહળતો હતો અને એક તેજસ્વી સ્વરૂપ પ્રગટ્યું. ત્યાં ઊભેલા સૌની આંખો બીડાઇ ગઇ અને એટલો બધો પ્રકાશનો ઝગમગાટ થયો કે, દરેકને તે તરફથી મો ફેરવી લેવાં પડ્યાં હતાં. સંતના હાથની તે આહુતિથી અગ્નિનારાયણ પ્રસન્ન થઇ ગયા હતા. અને તેઓ જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ જેવા ખૂબ જ ગુસ્સામાં લાલચોળ નગ્ન બાબાની બિલકુલ જ દિગંબર અવસ્થા થઇ ગઇ હતી. જેમણે તે દશ્ય નજરોનજર જોયું તેમની આંખો તો ઘન્ય થઇ ગઇ. બાબા ક્રોધથી ભભૂકી ઉઠ્યા હતા. અંગારા જેવી લાલચોળ આંખો ફાડીને તેઓ એકદમ બરાડી ઉઠ્યા. ‘કરો હવે નિર્ણય હું મુસલમાન છું કે હિંદુ ?’ ફરીથી જ્ઞેરથી ત્રાટક્યા, ‘અરે આજે જ્ઞેઇ લો હું હિન્દુ છું કે મુસલમાન અને પોતાના મનની ઇચ્છા પ્રમાણે ખાત્રી કરી લો અને તમારી શંકાનું નિવારણ કરો.’ આલું ભયંકર દશ્ય જ્ઞેઇને ત્યાં ભેગા થયેલા ભકતજનો તો થરથર કાંપવા લાગ્યા અને બાબાશ્રીનો શાંત કેવી રીતે પાડવા તેની ચિંતા કરવા લાગ્યા. ભાગોજી શિંદે ભલે રક્તપિત્તનો રોગી હતો, પણ બાબાનો તે પરમ ભકત હતો. તેણે થોડી ધીરજ ધરી અને હિંમત કરીને બાબા પાસે ગયો. તેમણે બાબાને લંગોટ પાછો પહેરાવ્યો અને બોલ્યો, ‘બાબા ! આ તમારા કેવા ચાળા છે ? આજે દશેરાનો તહેવાર છે અને સીમા ઉલ્લંઘન છે ને ?’ ત્યારે બાબાએ ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો, ‘મારું આ જ સીમાઉલ્લંઘન છે.’ અને જ્ઞેર જ્ઞેરથી પોતાનો દંડૂકો પછાડવા લાગ્યા. (ઓ. ૧૮-૩૧)

આમ બાબા ધૂણી પાસે બિલકુલ નગ્ન અવસ્થામાં ઊભા રહ્યા. એ દિવસે ફરી ચાવડી સરઘસનો વારો હતો. તે

હવે કેવી રીતે પાર પાડવો તેની બધાને ચિંતા થઈ. ચાવડી સરઘસનો સમય રાત્રે નવ વાગ્યાનો હતો. રાતના દસ વાગવા આવ્યા પણ બાબા કંઈ શાંત પડ્યા નહિ. લોકો બધા એક પણ શબ્દ બોલ્યા વીના પોતપોતાની જગ્યાએ સ્તબ્ધ થઈને આ દૃશ્ય જોતા જ રહી ગયા. જોતજોતામાં રાતના અગિયાર વાગ્યા, ત્યારે તે સમયે બાબા થોડા શાંત દેખાયા. તેમણે નવો કોરો લંગોટ અને કફની પહેરી લીધાં. ચાવડીનો ઘંટનાદ થયો. લાંબા સમયથી સ્તબ્ધ બેસી રહેલા લોકોએ પાલખી ઉપર શૃંગાર સન્નવવાનું શરૂ કર્યું અને આજ્ઞા લઈને પાલખીને આંગણામાં લાવ્યા. ચાંદીનો ઢંડો, પતાકાઓ, ચમ્મરો, છત્ર નિશાનો વગેરે એક રાત્રને શોભે તેવી રીતે શણગારેલી દર વખતની માફક નીકળતી સરઘસની સવારી મસ્જિદની બહાર નીકળી. અનેક વાદોનો એક જ સૂર ઉઠ્યો અને સાઈમહારાજનો જય જયકારનો ગગનભેદી ઘોષ થયો. તે જય જયકારના ઊંચા બૂલંદ અવાજના નાદનું શું વર્ણન કરવું ? જ્યાં ત્યાં આનંદનું વાતાવરણ ઊભરાઈ ગયું હતું. પછી બાબાશ્રીએ એક સ્વચ્છ સફેદ કપડું ઝાટકીને પોતાના મસ્તક ઉપર બાંધ્યું અને ચલમ, તમાકું અને ઢંડ હાથમાં ધારણ કરીને નીકળી પડ્યા. જાણે કે ચાવડી માટે આ જ એક મોટું પણ સારું મુર્હૂત હતું. કોઈ છત્રી, કોઈ ચમ્મર, કોઈએ મોરનાં પીંછાના સુંદર પંખા જેવાં ઝુમરો તો કોઈના હાથમાં ગરુડનું નિશાન કે રાત્ર રજવાડાઓને શોભે તેવી મસ્તક ઉપર ધરવાની છત્રી હતી. કોઈ હાથમાં છડી પોકારનારાનો ઢંડ લઈને નીકળ્યા. આમ નિમિત્ત બનાવી બાબાએ બધાને અણસાર આપ્યો હતો કે સંસાર સાગરની સીમા ઓળંગવા માટે દશેરાનો દિવસ જ એક સારો દિવસ છે. તે કારણે દશેરાના દિવસે જ બાબાએ પોતાનો દેહ છોડ્યો અને આ પૃથ્વીને અર્પણ કરી દીધો. આ ફક્ત સૂચવ્યું જ નહિ પણ અનુભવ કરાવ્યો અને બતાવી આપ્યું. પોતાના શરીરરૂપી વસ્ત્રોના યોગ સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિમાં જ આ દિવસે આહુતિ આપી. ઇ.સ. ૧૯૧૮ની સાલનો આ દશેરાનો શુભ દિવસ હતો, જેને બાબાશ્રીએ શુભમુર્હૂત બનાવ્યું અને પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થઈ એકરૂપ થઈ ગયા. (ઓ. ૩૨-૪૩)

બાબાનો બીજો એક અનુભવ લખતાં લખતાં મને યાદ આવ્યો કે આ વિજ્યાદશમીનો દિવસ તો પહેલેથી જ નક્કી હતો. શિરડીના રામચંદ્ર દાદા કોતે પાટીલ એક વખત કોઈક રોગથી અતિશય પીડાતા હતા. જીવ હરી લે તેવું સંકટ તેમનાથી સહન થતું ન હતું. તે રોગને ભોગવવું તેમને માટે ખૂબ જ ત્રાસદાયક થઈ પડેલું. તેમણે કોઈ પણ ઉપાય બાકી રાખ્યો ન હતો. પણ જ્યારે કોઈ પણ રીતે આ રોગ કાબૂમાં ન આવતાં તેમને જીવન પ્રત્યે અણગમો ઉત્પન્ન થયો અને પાટીલ પુષ્કળ કંટાળી ગયા. મનની જ્યારે આવી પરિસ્થિતિ હતી તેવી સ્થિતિમાં એક દિવસે અડધી રાત્રે તેમના ઓશિકા પાસે બાબાશ્રીની મૂર્તિ એકાએક ઉપસ્થિત થઈ. પાટીલે તેમનાં ચરણો પકડી લીધા અને બોલ્યા, ‘મને મોત ક્યારે આવશે બસ એટલું કહો. મને આવી જીંદગીનો કંટાળો આવ્યો છે. મને હવે મરણનો જરા પણ ભય રહ્યો નથી કે નથી તે વિશેની ચિંતા. મૃત્યુ ક્યારે મને મળવા માટે આવવાનું છે તેની ખરેખર હું રાહ જોઈ રહ્યો છું.’ તે સાંભળીને કરુણામૂર્તિ શ્રી બાબા બોલ્યા, ‘રામચંદ્ર ! તું જરા પણ ચિંતા કરીશ નહીં. તારી ઉપર આવી પડેલો ભય હવે ટળી ગયો છે. તું નકામી ચિંતા કરતો નહીં. તને હવે શેની બીક રાખવાની છે ? તારી હુંડી ન વટાવતાં પાછી વાળી છે અને તારું મરણ ટળી ગયું છે. પણ મને તાત્યા પાટીલની કંઈ આશાજનક સ્થિતિ દેખાતી નથી. શકે અદરાસો ચાલીસ (ઇ.સ. ૧૮૧૮ની સાલમાં) દક્ષિણાયન અશ્વિન મહિનામાં શુકલપક્ષે વિજ્યા દશમીના દિવસે, તાત્યા અક્ષય પદને પામશે. પણ આ વાત કોઈ પણ દિવસે તેની સામે કરતો નહિ. તેના મનમાં તેનો ડર પેસી જશે, અને તેની ચિંતામાં જ તે ખલાસ થઈ જશે. મરવું કોઈને પણ ગમતું નથી.’ (ઓ. ૪૪-૫૩)

આમ બે વર્ષની અવધી પૂરી થઈ, તાત્યાનો અંત સમય પાસે આવ્યો અને રામચંદ્રને તેની ચિંતા થવા લાગી. બાબાશ્રીના શબ્દો એટલે સોનાની લકીર ગણાય. તાત્યા પાટીલથી આ વાત ગુપ્ત રાખવામાં આવી હતી પણ બાબા

શિંપીના કાન પર આ વાત નાખવામાં આવી અને બીજા કોઇને તે કહેશે નહિ તેવી વિનંતી કરવામાં આવી. રામચંદ્ર પાટીલ અને બાબા શિંપીને તાત્યાની ચિંતા થવા લાગી. અહીંયા રામચંદ્ર પાટીલ બીમારીમાંથી બેઠો થઇ ગયો અને તેનો ખાટલો છૂટ્યો. દિવસો ગણતા ગણતામાં ન સમજાય તેવી રીતે કાળ સરકી ગયો. બાબાના બોલનો તાળો કેટલો આશ્ચર્યકારક છે તે જુઓ ! શકે ૧૮૪૦નો ભાદ્રપદ મહિનો પૂરો થયો અને અશ્વિન મહિનાની શરૂઆત જ થઇ એવામાં તાત્યાબા પથારીવશ થયો. ત્યાં તાત્યાને તાવ આવવા માંડ્યો અને અહીંયા બાબાને ઠંડી ચઢવા માંડી. તાત્યાનો ભરોસો બાબા ઉપર અને બાબાનું રક્ષણ કરનાર તો શ્રીહરિ જ હતા. તાત્યાની મજબૂરી એટલી પથારી છૂટે નહીં અને બાબાના દર્શને પણ જવાય નહિ. શરીરમાં થઇ રહેલી અનેક યાતનાઓ તેનાથી સહન થતી ન હતી. તે પોતાના દુઃખથી ત્રાસેલો હતો છતાં તેનું ચિત્ત તો બાબામાં જ ચોંટેલું હતું. હવે એમને માટે હલનચલન શક્ય ન હતું. દિવસે દિવસે તેમની બીમારી વધતી જ ગઇ. શિરડીમાં બાબાનું શરીર તાવને કારણે ઘણું જ દુઃખવા લાગ્યું. બાબાને શરીરનું કષ્ટ દિવસે દિવસે બમણું વધતું ગયું. અને બીમારીએ તેમને ભરડો લીધો. જ્ઞેત જ્ઞેતામાં બાબાએ ભાખેલી તારીખ અને દિવસ પાસે આવવા લાગ્યાં. અને બાબા શિંપી અને રામચંદ્ર પાટીલને પરસેવો થવા માંડ્યો. તેઓ બોલ્યા, 'બાબાનું કહેવું ખરું હતું એવું હવે ચોખ્ખું દેખાવા લાગ્યું છે. આ ચિહ્નનો પણ કંઈ સારાં દેખાતાં નથી, આ બીમારીનું પ્રમાણ વધતું જાય છે.' સુદ પક્ષની દશમી આવી. તાત્યાની નાડી ધીમી પડવા માંડી અને શ્વાસોશ્વાસ પણ નીચે બેસવાં માંડ્યા. તાત્યા મૃત્યુના મુખે આવી પહોંચ્યો અને આપ્તજનોમાં ગભરાટની લાગણી ફેલાઇ. છતાં આગળ ઉપર એક આશ્ચર્ય થયું. તાત્યા ઉપરનો તે મૃત્યુનો ભય ઠળી ગયો. તાત્યા રહ્યો અને બાબાએ જ પોતાની જીવનલીલા સંકેલી લીધી. જાણે કે અદલાબદલી થઇ ગઇ. હવે જુઓ બાબાના શબ્દો ! તાત્યાના નામે જરા પણ સમય ચૂક્યા વીના પોતાના પ્રયાણની તૈયારી કરી દીધી. આ સૂચના પહેલેથી આપીને તેમણે ભવિષ્યવાણી સાચી કરી દેખાડી. બાબાની આ યોજના પાર પડી, ત્યાં સુધી કોઇના પણ ધ્યાનમાં આ વાત આવી નહીં. લોકો કહે છે કે, 'બાબાએ પોતાના દેહનો બલી આપીને તાત્યાનું મૃત્યુ ટાળ્યું.' તેમની લીલાની તેમને જ ખબર. (ઓ. ૫૪-૬૮)

દેહ જે દિવસે મૂક્યો એ રાત્રી પછી અરુણોદય સમયે (સૂર્યોદય પહેલાનો દોઢ કલાક) દાસગણને પંઢરપુર મુકામે સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે, 'મસ્જિદ ઢસડી પડી છે. શિરડીના વાણિયાઓએ મને ખૂબ સતાવ્યો છે. હવે અહીંયાથી નીકળીને જઇ રહ્યો છું. તારી પાસે આટલે દૂર જાણી જોઇને આવ્યો છું. મને બોરસલ્લીનાં ફૂલોથી ઢાંકી દે. આટલી મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર. ચાલ ઉઠ અને જલદી શિરડી આવ.' એટલામાં શિરડીથી પત્ર પહોંચતા બાબાશ્રીએ સમાધિ લીધી તે બાબતની માહિતી મળી અને તે સંદેશો મળતાં જ એક પણ ક્ષણનો વિલંબ ન કરતાં દાસગણ શિરડી જવા માટે નીકળ્યા. આખા શિષ્ય પરિવારને સાથે રાખીને સમાધિની સામે તેમણે આઠે પ્રહર નામઃસ્મરણ અને ભજન કીર્તનની ધૂમ મચાવી. હરિનામ રૂપી ફૂલોનો અતિ સુંદર હાર ગૂંથીને સમાધિ ઉપર અન્નદાન સાથે ચઢાવ્યો. અખંડ નામ ધૂનથી શિરડી જાણે કે, 'પૃથ્વી ઉપરનું વૈકુંઠધામ બની ગયું.' નામ ઘોષનો જાણે મેળો ભરાયો ન હોય ! દાસગણું મહારાજે પણ નામસ્મરણની ધૂમ મચાવી. (ઓ. ૬૯-૭૫)

દશેરા સાથે બાબાને પ્રેમ શા માટે હતો ? તો સાડાત્રણ મુર્દૂતપૈકી દશેરાનું આ મુર્દૂત કોઇ સ્થળે જવા માટે અને કોઇ પણ કાર્યના પ્રારંભ માટે વિશેષ શુભ ગણવામાં આવે છે. તે વાત બધાંને ખબર છે. પણ આમ કહેવું એ પણ બરાબર નથી. જેને જેવું કે આવવું જ નથી તેને વળી કયું નિર્વાણ ? અને વળી શું આ જગતને છોડીને જવું ? મુર્દૂતની એને શી જરૂર ? જેને ધર્મ અર્ધમનાં બંધનો જ નથી, જેણે બધાં જ બંધનોમાંથી મુક્તિ મેળવેલી છે અને જેમના પ્રાણનું અતિક્રમણ નથી, તેને વળી નિર્વાણ કેવું ? 'બ્રહ્મૈવ સન્બ્રહ્માપ્યેતિ' આ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાંનું

અધ્યાય ૪ બ્રાહ્મણ ૪માંના છઠ્ઠા મંત્રનો શબ્દ છે. તેનો ભાવાર્થ કંઈક આમ છે. ‘કંઈ પણ ઇચ્છા વીના પુરુષને કર્મફળ ન હોવાને કારણે પૂનર્જન્મ હોતો નથી. માટે એના પ્રાણનું અતિક્રમણ પણ થતું નથી. તે આ જગતમાં જ બ્રહ્મ થઈને બ્રહ્મરૂપને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.’ એવી જ રીતે સાઈમહારાજનું પણ જવું કે આવવું ન હતું. પછી નિર્વાણ સ્થિતિ એ વળી કઈ સ્થિતિ ? ઉત્તરાયણ હોય કે દક્ષિણાયન હોય જેને પ્રયાણ કરવાનું જ નથી હોતું અથવા કાળક્રમે જેમ દીવો ઓલવાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે જેના પ્રાણ ત્યાંના ત્યાં જ પોતાના જ આત્મામાં લીન થતા હોય છે, તેમને શું ? દેહ તો ઉછીનો લીધેલો હોય છે. પંચમહાભૂતનો તો કર્જ આપવાનો વ્યવસાય છે અને શાહુકારીનો ઘંઘો છે. તેની પાસેથી આ દેહ ઉધાર લીધેલો છે. પોતાનાં કામ પૂર્ણ થતાં જેને તેને એ પાછો આપવો પડે છે. પાછળથી બનનારી ઘટનાની સૂચના પહેલેથી જ આપીને બાબાશ્રીએ લોકોને આશ્ચર્યચકિત કર્યાં. તેમના નિર્વાણ પછીનો અમૂલ્ય સમય પસાર થઈ ગયો પણ તેમની કીર્તિ કાયમી રહી ગઈ. (ઓ. ૭૬-૮૨)

તાવનું આવવું એ તો એક નિમિત્ત હતું. લોકોની આ સર્વ સાધારણ રીતનું અનુકરણ કરવા ખાતર બાબા ક્યારેક જાણી જોઈને શરીર મરડીને પોતાની અસ્વસ્થતા દાખવતા તો ક્યારેક કણસતા. પરંતુ મનથી સદા તેઓ સાવધાન હતા. દિવસ દરમિયાન સુમારે ૯૫ થી ૧૦૦ની વચ્ચે નિર્વાણકાળ પાસે આવતાં સાઈબાબા પૂર્ણ ભાનમાં પોતાની મેળે જ ઊઠીને બેઠા થઈ ગયા હતા. તે વખતે તેમની મુખાકૃતિ જોઈને ભક્તજનોમાં આશારૂપી સમુદ્રમાં ભરતી આવી અને તે અશુભ સમય હવે ટળી ગયો છે. તેવું બધાને લાગવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે ખિન્ન હૃદયે દુઃખી મનથી આ બેઠા હતા, તે વખતે બાબાનો અંતસમય પાસે આવ્યો અને ખરેખર શું બન્યું તે સાંભળો. દેહત્યાગ કરવાની એકાદ ક્ષણ પહેલાં બાબાના મનમાં શું આવ્યું એ તો ભગવાન જાણે ! તે દાનધર્મ કરવાનો સમય છે, એમ જાણીને તેમણે કફનીના ગજવામાં હાથ નાંખ્યો. લક્ષ્મીબાઈ શિંદે નામની સદ્ગુણી બાઈ જેનું વર્તન પણ એના નામને શોભે તેવું જ હતું, અને જે સદાને માટે સાઈચરણોમાં આસક્ત હતી તે સમયે બાબાના સાંનિધ્યમાં હતી. એક પળભરમાં પોતાનો દેહ છોડી દેવાનો છે, તે શ્રીબાબા સમજી ચૂક્યા હતા. તેમણે ખૂબજ ઉદારતાથી લક્ષ્મીને કંઈક દ્રવ્યનું દાન કર્યું. (ઓ. ૮૩-૮૯)

લક્ષ્મીબાઈ શિંદે મસ્જિદના કામકાજ સંબંધી નિયમોનું નિયમિત પાલન કરતી. દિવસ દરમિયાનની દરરોજની પદ્ધતિ એવી રહેતી કે, શ્રી સાઈબાબાનો દરબાર બધાને માટે જ ખુલ્લો રહેતો. મોટે ભાગે તો કોઈને માટે પણ ત્યાં જવા આવવાની રોકટોક ન હતી. પરંતુ રાત્રીના સમયની મર્યાદાના કડક નિયમો હતા. સાંજની બાબાની પૂરી થાય કે ત્યાંથી લોકો પોતપોતાને ઘેર પાછા જતા. ત્યારબાદ બીજા દિવસ ઉગ્યા બાદ જ આ મસ્જિદમાં જઈ શકાતું હતું. પણ ભક્ત મહાળસાપતિ, દાદા કેળકર અને લક્ષ્મીબાઈ શિંદેની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને તેમને રાતના સમયે પણ મસ્જિદમાં આવવા જવાની કોઈ મનાઈ ન હતી. તે જ લક્ષ્મીબાઈ લગભગ દરરોજ શાક અને ભાખરી ખૂબ પ્રેમથી બાબાને મોકલતી હતી. તેની આ નિઃસ્વાર્થ સેવાનું શું વર્ણન કરું ? તે રોટલી કે ભાખરીની જો હકીકત સાંભળશો તો બાબાની અપાર દયાનો અંદાજ આવશે અને કૂતરો તથા ડૂકર સાથેની તેમની એકરૂપતા સમજાશે. તેથી મનમાં આશ્ચર્ય પણ થશે. એક દિવસે સાંજના સમયે બાબા મસ્જિદની ભીંત સાથે પીઠ ટેકવીને પ્રેમથી વાતો કરતા હતા. એટલામાં લક્ષ્મીબાઈ ત્યાં આવ્યાં. તાત્કાલ પાટીલ પણ હતા. સાથે અન્ય બીજા માણસો પણ હતા. લક્ષ્મીબાઈએ સાઈને નમસ્કાર કર્યાં. તેને જ્ઞેતાં જ બાબા બોલ્યા, ‘લક્ષ્મી ! મને ખૂબ ભૂખ લાગી છે.’ તે સાંભળીને લક્ષ્મીબાઈએ જવાબ આપ્યો, ‘બાબા હું હમણાં જ ભાખરી લઈને આવું છું.’ બસ હું જવા માટે નીકળી. જેવી આવી તેવી જ પાછી જઈ છું અને ભાખરી લઈને આવું છું. એવું કહીને તેઓ તરત જ ત્યાંથી નીકળી પડ્યાં, ઘેર જઈને સમય ન બગાડતાં ચાર ભાખરી, ભાજી ચટણી સાથેનું કોરું ભોજન લઈને તરત જ પાછાં ફર્યાં અને બાબાની સામે તે મૂકી દીધું. બાબાએ તે ભોજન તરત જ ઉચકીને પાસે ઊભેલા એક કૂતરાની

સામે મૂકી દીધું. આ જ્ઞેઠને લક્ષ્મીબાઈ કકળી ઉઠ્યાં તેમને થયું કે હું જે આટલી ઉતાવળે ઉતાવળે ગઈ અને ઊભા ઊભ ભાખરીઓ બનાવીને લાવી તેની બસ આટલી જ કિંમત ? તમે તો ફૂતરાને ઘન્ય કરી નાખ્યો. ખરી ભૂખ તો તમને લાગી હતી ને ? પછી તે ભૂખનું શું થયું ? મોઢામાં એક પણ કોળિયો મૂક્યો નહિ અને મને વગર ફોગટની દોડાદોડી કરાવી. ત્યારે બાબા બોલ્યા, 'શા માટે વગર કામનું ખોટું લગાડે છે ? આ ફૂતરાનું પેટ ભરાઈ રહ્યું છે તેનાથી મને સમાધાન થયું છે તું એવું અવશ્ય સમજ. આ ફૂતરામાં જીવ નથી કે ? પ્રાણીમાત્રમાં ભૂખ એક સરખી જ હોય છે. ભલે તે મૂગું છે અને હું બોલી શકું છું, છતાં અમારી ભૂખમાં કોઈ ફરક હોય છે ખરો ? ભૂખથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલા પ્રાણને અન્ન ખવડાવતાં, તે અન્ન મારા જ મોમાં જાય છે એમ તું સમજ. આ સર્વ સામાન્ય ઠેરવેલાં વચનો ધ્યાનમાં રાખ.' (ઓ. ૯૦-૧૦૫)

આમ આ સાદો વ્યવહારિક પ્રસંગ હતો. પરંતુ તેમાં ઉપદેશ તો પરમાર્થનો જ હતો. શ્રીસાઈમહારાજના આવા ઉપદેશો અને બોધ એટલે જાણે પ્રેમરસનો પરિપકવ પ્રસાદ હતો. સહેલી વ્યવહારિક ભાષામાં સમજાવીને તેઓ પરમાર્થની રૂપરેખા અંકિત કરી આપતા હતા. કોઈપણ પ્રકારના મર્મ કે દોષ ન બતાવતાં ભક્તોને મધુર અને પ્રેમાળ ઉપદેશ કરીને તેઓ સંતુષ્ટ કરતા. તે દિવસથી બાબાના ઉપદેશ પ્રમાણે લક્ષ્મીની ભાખરી પણ શરૂ થઈ. દરરોજ ભાખરીને દૂધમાં ચોળીને એનો ચૂરો કરી તે પ્રેમપૂર્વક રાખી મૂકતી. અને બાબા પણ બનાવીને રાખી મૂકેલી ભાખરી નિયમિત રીતે પ્રેમથી અને ભક્તિથી આરોગવા લાગ્યા. એકાદવાર તેમાં થોડું મોડું થઈ જતું તો તેમને ચાલતું નહીં અને તેના વીના બીજું જમવાનું પણ ભાવતું નહીં. લક્ષ્મીની ભાખરીને લાવવામાં મોડું થાય તો તેમાં વાંધો લેતા નહીં પણ લક્ષ્મીબાઈની આ પ્રેમ અને ભક્તિવાળી ભાખરી ખાધા વીના તેઓ જમવાનું શરૂ કરતા જ નહીં. પછી ભલેને થાળીમાં પિરસેલું ઠંડું પડી જાય કે ભૂખને કારણે બીજાં બધાં સમસમીને બેસી રહે. છતાં લક્ષ્મીની ભાખરી આવ્યા વીના પંગત શરૂ થતી નહીં. થોડા સમય બાદ બપોરના અઢી કે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે બાબાશ્રી લક્ષ્મીબાઈની હાથથી બનાવેલી સેવની ખીર દૂધમાં બનાવડાવીને મંગાવતા અને જોડે બેસાડીને ખૂબ પ્રેમથી નક્કી કરેલા પ્રમાણમાં સ્વીકારતા. તેમાંથી જે બચતું તે બધું રાધાકૃષ્ણમાઈને મોકલાવી આપતા હતા. તે પણ લક્ષ્મીબાઈ જાતે જ જઈને પોતાના હાથે પહોંચાડી આવતાં હતાં. રાધાકૃષ્ણમાઈને પણ બાબાના હાથનું એકું ખાવાનું ખૂબ જ ગમતું અને ભાવતું હતું. દેહ વિસર્જનની કથા ચાલી રહી હતી તેમાં આ ભાખરીની લાંબી કથા અને નિરસ વાર્તા શા માટે ? શ્રોતાઓ મહેરબાની કરીને એવું કહેતા નહિ. આ કથા સાઈમહારાજની સર્વ વ્યાપકતા દર્શાવી રહી છે. આ જે બધું જડ અને ચેતન દશ્યમાન થાય છે, તેનાથી પણ પેલે પાર સાઈ વસ્તુમાત્રમાં, જીવનમાત્રમાં ઠસોઠસ નિરંતર ભરેલા છે. તેમને જન્મ પણ નથી અને મરણ પણ નથી. તેઓ તો અજરઅમર છે. આ કથામાં છૂપાયેલું આ જ એક તત્ત્વ છે. લક્ષ્મીબાઈની વાત એકાએક સહજ રીતે યાદ આવી જતાં કહી અને કદાચ શ્રોતાઓ માટે જ તે યાદ આવી હતી એમ હું માની લઉં છું. (ઓ. ૧૦૬-૧૧૬)

આવી લક્ષ્મીબાઈની પ્રેમાળ અને નિઃસ્વાર્થ સેવા સાઈ કેવી રીતે ભુલી શકે ? તે અંગેની નવાઈભરી અને હકીકતવાળી વાતો. શ્રોતાઓએ આદરપૂર્વક સાંભળવી. પ્રાણ કંઈ આવ્યો હતો અને શરીર નક્કામું થઈ ગયું હતું, છતાં છેલ્લી ઘડીએ દેહત્યાગ કરતી વખતે બાબાએ લક્ષ્મીબાઈને પોતાના હાથે દાન કરેલું. પહેલાં પાંચ અને ત્યારબાદ ચાર રૂપિયા ગજવામાંથી બહાર કાઢીને તેમની હથેળી ઉપર મૂકેલા. આ તેમનું છેલ્લું કાર્ય હતું. શું આ નવ પ્રકારની કરવામાં આવતી નવધા ભક્તિનો અણસાર હતો કે, નવરાત્રિનું દુર્ગા કે અંબિકાનું પૂજન હતું, અથવા આજે દશેરાને દિવસે સીમા ઓળંગવાની પૂજા માટેની દક્ષિણા હતી શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણમાંની શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ભવને આપેલ શિષ્યના નવ લક્ષણોની સ્થિતિ જેની બાબાએ યાદ દેવડાવવી હતી કે કેમ ? ભાગવતના અગિયારમા સ્કંધમાં દસમા અધ્યાયના છઠ્ઠા શ્લોકનું આશ્ચર્ય જુઓ. એમાં શિષ્યે ગુરુ પાસેથી કમાઈ કેવી રીતે કરવી અને તેને માટે કઈ રીતે વર્તવું એ કહેવામાં આવ્યું છે. પહેલા પૂર્વાર્ધમાં પાંચ વાતો

કહેવામાં આવી છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં ચાર વાતો કહેવામાં આવી છે. બાબાએ પણ આ જ ક્રમ ધાર્યો હતો. જાણે કે તેમનો આ જ કહેવાનો ઉદ્દેશ હતો. શિષ્ય અમાની અર્થાત્ માન સન્માથી દૂર રહેનારો, દક્ષ એટલે સારા સારનો વિવેક સમજીને નિર્ણય લેનારો, નિર્મત્સર અર્થાત્ કોઈ વ્યક્તિ ઉપર પણ દ્વેષ કે વૈરભાવના વીના, નિર્મમ એટલે માલીતુ પણાના ભાવ વીનાનો. જેને ગુરુ સિવાય બીજા વિષય પ્રત્યે આસક્તિ કે મમત્વ નથી તેવો, ગુરુ-સેવા-પર:ગુરુ જ પોતાને માટે માતા-પિતા સુહૃદ છે તેમ માનીને તેની સેવામાં સદાયે તત્પર રહેનારો અને પરમાર્થ જ્ઞાસા તત્પર એટલે વિષયોનો સ્વાર્થ છોડીને પૂર્ણ તત્વને જાણવા માટે જ પરમાર્થના માર્ગે જનારો હોવો જોઈએ. તેમજ એનું અંત:કરણ સદા નિશ્ચિલ રહેવું જોઈએ. તેના મનમાં મજક, છળકપટ અથવા નિંદાનો ભાવ નહીં હોવો જોઈએ. અને ગુરુની સાથે બીનજરૂરી વાતો નહીં કરનારો હોવો જોઈએ. ટૂંકાણમાં, આ જ બધા ગુણો વડે શિષ્યે ગુરુમાં સ્થિર રહેવું જોઈએ. આ રીતે શ્રીસાઇનાથ પોતાનો હેતુ વ્યક્ત કરતા હતા. સંતો હંમેશાં પોતાના ભક્તો ઉપર કૃપા કરે છે. લક્ષ્મીબાઈ પોતે પૈસે ટકે અને ખાદેપીઠે સુખી હતી. નવ રૂપિયાની તેને નવાઈ ન હતી. તે પણ એટલા રૂપિયા આરતીમાં મૂકી શકી હોત. પણ આ દાન તેને માટે અપૂર્વ હતું. એનું પરમ ભાગ્ય કંઈક જુદું જ હતું. માટે જ સાઇના પોતાના હાથે સાઈકૃપાનાં નવરત્નોનો હાર તેના નસીબે આવ્યો. આવા નવ રૂપિયા તો કેટલાયે ખર્ચાઈ ગયા હશે અને ખર્ચાંશી પણ ખરા. છતાં તેને મળેલું આ દાન અમૂલ્ય અને અપૂર્વ હતું. તેમના જીવનના અંત સુધી સાઈબાબાની યાદ આપતું રહ્યું. (ઓ. ૧૧૭-૧૨૯)

દેહનું અવસાન સમીપ છે છતાં ધ્યાન દઇને ચાર અને પાંચનો મેળ બેસાડીને બાબાએ લક્ષ્મીબાઈને જીવનભરની પોતાની યાદગીરી આપી દીધી. આવું સાવધાનીપૂર્વકનું પોતાનું વર્તન બતાવીને પાસે ભેગા થયેલા ભક્તોને જમવા મોકલી આપ્યા. માત્ર ગણવા પૂરતાં ગામના બે ત્રણ જણ જેવા કે નાનાસાહેબ, નિમોણકર, માધવરાવ દેશપાંડે-શામા, બયાજી કોતે પાટીલ અને લક્ષ્મીબાઈ શિંદેને પાછળ બેસી રહેવા માટે કહેતા જણાયા હતા. અમુક અતિશય પ્રેમાળ ભક્તોએ કપરો સમય આવવાનો છે. તે જાણીને બાબાથી દૂર ન જવાની જાહે કરી હતી. પણ અંત:સમયે પોતાના મોહના સંકટમાં તેઓ પડે નહિ તે માટે હોય કે બીજાં કારણોસર તે બધાને જાણે કે બાબાએ ઉતાવળથી ત્યાંથી વિદાય કરાવ્યા હતા. બાબાએ નિર્વાણનો સમય ખૂબ જ નજીક છે તે સમજીને બાપુસાહેબ બુટ્ટી, કાકાસાહેબ દીક્ષિત વગેરેને 'વાડામાં જાવ અને જમી પરવારી પછી આવો.' એવું કહીને મોકલ્યા હતા. સાઈએ પોતાના ભક્તોની મનની બેચેન અવસ્થા વજતાં અને પોતાનું મન ચલીત થતાં બધાને કહ્યું, 'જાવ જાવ, જમી પરવારીને આવો' એવી આજ્ઞા તેમણે કરી હતી. આવા આ બધા દરરોજના સોબતીઓ અને સાક્ષીઓ તથા રાત દિવસ સાથે ને સાથે રહેનારા સખા, ભલે મનથી અસ્વસ્થ હતા છતાં આજ્ઞા થતાં જ જવા માટે તૈયાર થયા હતા. આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું અશક્ય હોવાથી અને સાંનિધ્ય ત્યજ્ય નહિ તેમજ બાબાનું મન પણ તોડી શકાય નહિ. આથી તેઓ સૌ વાડામાં જમવા માટે ગયા. બાબાની તબિયત ખૂબ જ ખરાબ થઈ ગઈ હતી. ભક્તોને માટે હવે શું ખાવાનું ને શું જમવાનું ! તેમનો જીવ તો બાબામાં જ પરોવાયેલો હતો. સાઈ મહારાજની યાદ મનમાંથી એક ક્ષણ માટે પણ દૂર કરવી તે શક્ય ન હતું. છતાં પણ તેઓ જમવા માટે બેઠા એટલામાં તરત જ તેમને પાછા બોલાવાનો સંદેશો આવ્યો અને અડધેથી જમણ છોડીને તેઓ સૌ દોડતા દોડતા મસ્જિદમાં પાછા આવ્યા. પરંતુ બાબાની મુલાકાત માટે તેઓ કાયમને માટે ભૂખ્યા જ રહ્યા. (ઓ. ૧૩૦-૧૩૯)

આયુષ્ય મર્યાદાઝૂપી તેલ ખલાસ થતાં પ્રાણઝૂપી જ્યોત મંદ થઈને બાબાશ્રીનો નિષ્પ્રાણ દેહ બયાજી કોતે પાટીલના ખોળામાં વિશ્રામ પામ્યો. બાબા જમીન ઉપર બેઠાં હતાં અને બેઠાં બેઠાં જ પોતાને હાથે અંત સમયે દાનધર્મ કરીને પોતાના દેહનું વિસર્જન કર્યું હતું. સાઈ સમર્થે પોતાના મનની વાત કોઈને પણ ન સમજવા દેતાં એવું વાતાવરણ ઊભું

કરીને ભેત ભેતામાં પોતાનો દેહ છોડ્યો હતો અને પોતે બ્રહ્મલીન થઈ ગયા હતા. દેહનો અને માયાનો બુરખો ધારણ કરીને સંતપુરૂષો આ જગતમાં અવતાર ધારણ કરે છે અને તેમનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં તરત જ અવ્યક્તમાં સમરસ થઈ જાય છે. જેવી રીતે એક કલાકાર અનેક પ્રકારનાં પાત્રો ભજવે છે અને અનેક પ્રકારના સ્વાંગ રચે છે, છતાં અંતર્મનથી પોતાની જાતને સંપૂર્ણપણે ઓળખતો જ હોય છે. માટે જ પૂર્ણપણે પોતે અવતાર ધારણ કરેલા ને વળી મૃત્યુનો ભય કેવો ? સમાજ વ્યવસ્થાના રક્ષણ માટે જેણે અવતાર લીધો અને કાર્ય પૂર્ણ થતાં અવતાર પૂરો કર્યો. તે કંઈ જન્મ અને મરણથી બંધાયેલો થોડો જ રહેવાનો હતો ? તેઓ તો પોતાની જ ઇચ્છાથી દેહ ધારણ કરે છે. પરબ્રહ્મ જ જેનો વૈભવ છે, તેમને મૃત્યુની સંભાવના કેવી ? આજ વૃત્તિનો જે હંમેશાં અનુભવ કરે છે. એની ઉપર ઉત્પત્તિ અને નાશનું પરિણામ કેવી રીતે થઈ શકે ? કર્મ કરતાં દેખાય છતાં તેમને થોડાં પણ કર્મ કરેલાં જ નથી હોતાં. કારણ કે હુંપણું ન હોવાને કારણે કર્મ કરતી વખતે પોતે તે કરી રહ્યા નથી એવું તેઓ હંમેશાં સમજતા હોય છે. ‘નાભુક્તં ક્ષીયતે કર્મ’ કર્મના ફળ ભોગવ્યા વીના કર્મનો નાશ થતો નથી એવું ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલું રહ્યું છે. પરંતુ બ્રહ્મને જ્ઞાનનારાઓના મનમાં કોઈપણ પ્રકારની ગેરસમજ હોતી નથી. દરેક વસ્તુમાં તે બ્રહ્મને જ ભેતો હોય છે. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ ૩-૧૪-૧માં કહ્યું છે કે ‘સર્વ ખલ્વિદં બ્રહ્મ’ જગતમાં જે કંઈ દેખાય છે. તે બધું જ બ્રહ્મ છે. કર્મ ફળોનો આ સમુદાય કરેલાં કર્મોનું પરિણામ જ હોય છે અને તેનું જુદાપણું જાણીતું છે. પરંતુ છીપલા ઉપર રૂપા જેવું તેજ ભેતાં તેને પણ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ બ્રહ્મ જ માનતા હોય છે. બાબા જેવી માયાળુ માઉલી મૃત્યુના મુખે કેવી રીતે પડી ? ગળે દિવસને રાત્ર અંધારી, એવી આ વાત થઈ ! (ઓ. ૧૪૦-૧૫૦)

હવે આ અધ્યાય અહીંયા જ પૂર્ણ કરીએ. પ્રત્યેક મહિના દીઠ ઓવીઓની કોઈ નિશ્ચિત મર્યાદા પાળીએ. અધ્યાય વગર કામનો લંબાવવાથી શ્રોતાઓ અસ્વસ્થ અને દુઃખી થઈ જશે. બાકી રહેલી નિર્વાણની કથા ક્રમ અનુસાર આગળ ઉપર સાંભળવા મળશે. હેમાડે સાઈ સમર્થનું શરણું લીધું છે. તેમની કૃપાથી તેઓ કૃતાર્થ થયા છે. (ઓ. ૧૫૧-૧૫૨)

સર્વનું કલ્યાણ થાય. આમ સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રનો ‘શ્રી સાઈનાથ - નિર્વાણમ્ - ૧’ નામનો બેતાલીસમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૨ નું અર્થ વિવરણ

ઉપર અધ્યાયમાં વર્ણન કર્યા પ્રમાણે તાત્યા પાટીલ ૧૯૧૮ના દશરાએ જ મરણ પામશે તેવું ભવિષ્ય ભાષીને ઇ.સ. ૧૯૧૬ના દશરાના દિવસે સીમા ઉલ્લંઘનના પ્રસંગે અપૂર્વ ક્રોધ અને દિગંબર અવસ્થામાં આવીને સાઇબાબાએ બતાવ્યું કે પોતાના નિર્વાણનો સમય આવી રહ્યો છે, અને એવી સૂચના પોતાના હિન્દુ ભક્તોને આપી હતી. તેવી જ સૂચના તેમણે પોતાના મુસલમાન ભક્તોને પણ તેમના ધર્મના રીત રિવાજ પ્રમાણે તૈયાર કરીને આપી હતી, એ સાંભળો. ઔરંગાબાદ જિલ્લાના વૈજ્ઞપુરના નિવાસી ઇમામભાઈ છોટેખાન નામના બાબાશ્રીના ભક્તને પ. પૂ. નરસિંહ સ્વામીએ ૧૯૩૬ની સાલમાં કરેલા નિવેદન ઉપરથી આપણને જાણવા મળે છે.

ઇ.સ. ૧૯૧૮માં દેહત્યાગ પહેલાં કેટલાક મહિનાઓ અગાઉ બેબાબાના કાસીમ નામના છોકરાને થોડી રોટલીઓ અને રાંધેલાં મરઘાં આપીને બાબા બોલ્યા હતા, ‘ઔરંગાબાદ જ શમસુદ્દીન ફકીર મીયાંને મળીને આ બધી વસ્તુઓ અને રૂપો રૂપિયા આપી દે જે. એમને કહેજો, ‘મૌલૂ અને કવ્વાલી કરાવજો, અને ન્યાસ પણ કરાવજો.’ મૌલૂ એટલે મહંમદ પૈગમ્બરનાં ગીતો ગાવાં. કવ્વાલી એટલે તબલાના તાલ ઉપર ઠેકો દઈ સાધુ સંતોનાં ગીતો ગાઇને તાલ મેળવવો અને ન્યાસ એટલે રાંધેલુ અન્ન પ્રસાદ તરીકે લોકોમાં વહેંચવું. કાસીમને બાબાએ એક ગલગોટાનાં ફૂલોનો હાર પણ આપ્યો હતો અને કહેલું કે, આ બંને મિયાના ગળામાં પહેરાવજો અને કહેજો કે, ‘નવ દિન નવ તારીખ અલ્લા મીયાંને અપના ધુનિયા લગાયા. મર્જ અલ્લાકી !’ અર્થાત્ નવમીના દિવસે નવમી તારીખે અલ્લાએ પોતે જ મૂકેલા દીવાને લઈ જશે, જેવી અલ્લાની ઇચ્છા તે સાંભળીને કાસીમે કહ્યું કે, ‘મને ઔરંગાબાદ વિષે કંઈપણ ખાસ માહિતી નથી.’ આવું જણાવતા બાબાએ તેને કહ્યું હતું કે, ‘જતી વખતે તારી સાથે છોટેખાનને લઈ જજો.’

છોટેખાન, કાસીમ અને તેમનો નોકર અમરી આ ત્રણ સાથે ઔરંગાબાદ ગયા હતા અને સ્ટેશન પર ઉતર્યા હતા. તે સમયે ત્યાં જ ફકીર સમસુદ્દીન જેમને છોટેખાન ઓળખતો હતો, તેઓ જાતે જ ત્યાં આવીને ઊભા હતા. ‘સાઇ ફકીર પાસેથી કોણ મહેમાન આવ્યા છે ?’ એવું પૂછતાં છોટેખાને અને કાસીમે તેમને સલામ કરી. પછી સમસુદ્દીન ફકીરે બાબાએ કાસીમને જે પણ કંઈ કહેવાનું કહ્યું હતું, તે શબ્દે શબ્દ વિગતવાર કહ્યા હતા, કાસીમે બસો પચાસ રૂપિયા આપતાં ત્યાં તેમને ન્યાસ કરીને ખૂબ લોકોને જમાડ્યા હતા અને રાતના મૌલૂ અને કવ્વાલીનો કાર્યક્રમ પણ રાખ્યો હતો. બીજે દિવસે આ બધા લોકો બન્નેમીયાંને ત્યાં ગયા હતા. બન્નેમીયાં તે વખતે એક હાથ ઊંચો કરીને અને બીજા હાથ નીચે રાખીને ઊભા હતા. તેમના નજીકના માણસોએ છોટેખાન અને સહકાર્યકારોને બન્નેમીયાંને કહ્યું હતું કે તમે ત્યાં જતા નહીં. તે ગુસ્સાથી ઉછળશે. આથી છોટેખાન અને સાથીઓ થોડો સમય ત્યાં જ રોકાયા હતા. પછી થોડીવાર ધીરજ ધરીને છોટેખાને બન્નેમીયાંના ગળામાં બાબાએ આપેલો પેલો ગલગોટાનો હાર પહેરાવ્યો હતા. તરત જ બન્નેમીયાં ઊંચો કરેલો હાથ નીચો પાડીને બોલ્યા હતા, ‘નવ દિન નવ તારીખ અલ્લામીયાં અપના ધુનિયા લગાયા મર્જ અલ્લાકી !’ બન્નેમીયાંએ આકાશ તરફ નજર નાખેલી અને તેમની આંખો આંસુઓથી છલકાઈ ગયેલી. બાબાશ્રીના દેહત્યાગના દિવસો પાસે આવી ગયા છે તે જાણીને તેઓને ખૂબ દુઃખ થયેલું. આ પછી બરાબર ચાર મહિને બાબાશ્રીએ પોતાનો દેહ છોડી દીધો હતો. ‘નવ દિન નવ તારીખ’ એટલે મુસલમાનોની નવ તારીખ. બાબાએ મોહરમ મહિનાના નવમાં દિવસે એટલે કે કતલની રાતે દેહ મૂકી દીધો હતો.

॥ અધ્યાય ૪૩ ॥

શ્રીસાઈનાથ નિર્વાણમ્ - ૨

(શ્રીસાઈનાથ મહારાજનું આ જગત છોડીને જવું)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

ગયા અધ્યાયમાં સંત શ્રી સાઈનાથ સમર્થના નિર્વાણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. હવે એમાં જે કંઈ બાકી રહી ગયું છે તે આ અધ્યાયમાં પૂર્ણ કરવામાં આવશે. પોતાને માટે અલૌકિક પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવા સાઈનાથ મહારાજ જાતે જ સમર્થ છે. હેમાડપંત તેમનાં ચરણોમાં નિષ્ઠાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યા અને તેમનું ચરિત્ર લખી રહ્યા છે. બાબા પોતે જ ભક્તિ અને પ્રેમ આપે છે અને તે જ વાતો તેમના ચરિત્રનો મહિમા વધારી રહી છે. તેમનાં ચરણોમાં ભજન જેવાં સત્કૃત્યોનું ગૌરવ મળે છે અને ત્યાં જ સંસાર પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. માટે કાયા, વાચા અને મનથી તેમને હજારો વંદન કરું છું. તેમના મહિમાની કલ્પનાના અનન્યભાવે તેમના શરણે જવાથી થાય છે. અસંખ્ય ભેગાં થયેલાં પાપોનો ભારો અને મળ ધોઈને શુદ્ધ કરવા માટે અને તથા મનના શુદ્ધિકરણ માટે બીજાં બધાં સાધનોની મદદ લેવી વ્યર્થ છે. હરિના ભક્તોની યશગાથાઓ યાદ કરવી અને તેનું જ ભજન કરવું. આ સિવાય બીજાં ચિત્ત શુદ્ધિનો એનાથી વધારે સરળ માર્ગ ગમે તેટલું શોધવા છતાં પણ જડશે નહીં. (ઓ. ૧-૬)

પાછળના અધ્યાયનું અનુસંધાન ધ્યાનમાં લઈએ અને તેનું થોડું મનન કરીએ. સાઈ એ નિજનંદ અવસ્થાનું મૂળ સ્થાન છે. હવે આપણું વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવીએ. પાછળ સવિસ્તારથી જણાવ્યું છે કે બાબાએ વિજ્યાદશમીના જ દિવસે શા માટે પ્રયાણ કર્યું અને તાત્યાબાની નિમિત્તે પહેલેથી જ ભવિષ્યવાણીનું કેવી રીતે સુચન કરેલું ? પછી દેહના અંત સમયે ધર્મનું આચરણ પાળીને લક્ષ્મીને દાન કેવી રીતે આપ્યું તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું. હવે આ અધ્યાયમાં પોતાનો અંતસમય પાસે આવ્યો છે તે જાણીને સાઈ મહારાજે પોતાના કલ્યાણ માટે બ્રાહ્મણોના મુખે રામાયણ કેવી રીતે સાંભળ્યું હતું તેનું વર્ણન કરવામાં આવશે. સમાધિ સ્થાનની યોજના કેવી રીતે કરવામાં આવી હતી અને અકલ્પિત રીતે બાબાની તે ગમતી ઇંટ કેવી રીતે હાથમાંથી પડી ગઈ હતી તે ધ્યાન દઈને સાંભળો. એક વખત બાબા ત્રણ દિવસ માટે સતત બ્રહ્મરંધમાં એટલે કે મસ્તક ઉપરના તાળવાના ભાગમાં પ્રાણ ચઢાવીને બેઠા હતા. ત્યારે લોકોને તે સમાધિગ્રસ્ત સ્થિતિ ન સમજતાં તેમનું અવસાન થયું છે તેમ લાગ્યું હતું. તે લોકોએ સાઈનાથ મહારાજની ઉત્તરક્રિયાની પણ તૈયારી કરી નાખી હતી. પરંતુ પછી બાબાના પ્રાણ એકાએક શરીરમાં પ્રવેશતાં તે માણસો મનથી કેવા હેબતાઈ ગયા તે પણ જાણશું. (ઓ. ૭-૧૩)

આ નિર્વાણની કથા સાંભળીને શ્રોતાઓ કંટાળશે. મૃત્યુના શોકની કથા મોટાભાગે સાંભળવી કોઈને ગમતી નથી. પરંતુ આ સાધુ સંતોના નિર્વાણની કથાઓ શ્રોતાઓને પાવન કરનારી હોય છે, માટે લંબાણ ના વધે એની બીકથી પૂર્ણ સમાધાન થાય ત્યાં સુધી ટુકડે ટુકડે વાંચવી. દેહ છોડ્યા બાદ પૂનર્જન્મ વીનાની આત્મસુખ પામેલી એવી શાશ્વત સ્થિતિ તેને મેળવવામાં કઠીન ગતિ બાબા પ્રાપ્ત કરી ગયા. દેહ ધારણ કરેલો હતો ત્યારે તેઓ વ્યક્ત હતા, અને દેહત્યાગ બાદ

અવ્યક્ત થઈ ગયા. તેમણે જે કાર્ય માટે અવતાર ધારણ કરેલો તે કાર્ય પૂરું થતાં અવતાર સમાપ્ત થયો. અને હવે બધાં જ કાર્યમાં અને ઘટઘટમાં વ્યાપેલો એવો એમનો સંબંધ સુસ્પષ્ટ થયો. તેમનું એક સ્થળ ઉપર મર્યાદિત રહેવું સમાપ્ત થવું અને સર્વ વ્યાપકતા પામ્યા. તેઓ પૂર્ણપણે સનાતન થઈ ગયા અને પોતાના જ સ્વ સ્વરૂપમાં એકરૂપ થઈ ગયા. સાઈમહારાજ બધાને માટે એક જીવન જીવવાનું કારણ હતા, અને બધાના જીવ કે પ્રાણ હતા. સાઈમહારાજ સિવાય શિરડીની પ્રજા નિરાધાર થઈ ગઈ. સાઈશરીર ઠંડુ પડતાં અનર્થ થયો. આબાલવૃદ્ધ બધાં જ શોકમાં ડૂબી ગયાં અને દરેકના જીવ ઉપર આવેલો પ્રસંગ વીતી ગયો. તાવ જેવી અનેક પીડાઓ સંસારમાં જીવનારાઓની પાછળ હંમેશને માટે પડેલી હોય છે. પણ ત્યાગી પુરુષોના રસ્તે જવાની મર્યાદાઓ આ પીડાઓને કદી પણ ઓળંગતી નથી. પોતાના જ તેજને પ્રજ્વલિત કરીને સંત પુરુષો તેમના પોતાના દેહને બાળતા હોય છે. તે જ પ્રકાર બાબાએ પોતાને માટે કરી બતાવ્યો ને ! જે ન થવું જોઈએ તે થઈ ગયું. સાઈ ભગવાન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં એક થઈ ગયા અને લોકો તેમજ ભક્તગણો અંદરોઅંદર ખૂબ જ દુઃખી થયા. એક ઊંડી ઘેરા શોકની લાગણીમાં સૌ ગરકાવ થઈ ગયા, ‘મસ્જિદ છોડીને ન ગયો હોત તો સારું થાત, વીના કારણે બાબાની આખરી મુલાકાત હું ચૂક્યો, પાસે હોત તો કંઈક ઉપયોગમાં આવ્યો હોત. આવા મહાન અને મુખ્ય પ્રસંગે જ ભાવીએ ભાન કેમ ભૂલાવ્યું હશે ?’ આવા અનેક પ્રકારના મનના વિચારોથી તે સમયે જે તે ભક્તો ખૂબ દુઃખી થવા માંડ્યા. અંત સમયે બાબાના મનમાં શું હતું તે કોઈ સમજી શક્યું હોત ? ન હતી ગળામાં કોઈ ઘરર કે ન હતી કોઈ શ્વાસોચ્છવાસમાં તકલીફ કે તેમનું જોરથી ઉછળવું. ન હતી ખાંસી કે ન હતી કફની તકલીફ, અથવા ન હતું જીવનું ગભરાવું કે આકળ વિકળ થવું. બાબા તો ખૂબ જ આનંદથી પ્રયાણ કરી ગયા. ‘હવે ક્યાં એ સાઈ દર્શન ? હવે ક્યાં એ બાબાના પગ દાબી આપવા ? ક્યાં હવે તેમનાં ચરણોને ધોવાં અને તીર્થ લેવું ?’ આવા અંતિમ સમયે પાસે ઊભેલા પ્રેમાળ ભક્તોએ બાબાએ શા માટે દૂર કરી દીધા, અને તેમના જીવોમાં કાયમનો વસવસો રહી ગયો ? નિર્વાણના સમયે પોતાની નજીકના ગમતા માણસોને પાસે ઊભેલા જોઈને બાબાનો પ્રેમનો છેલ્લો ઉછાળો કદાચ આવી શક્યો હોત ! સાયુજ્ય મુક્તિનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમના પાશ આડા આવે છે. વખતસર જો તેમને તોડાય નહિ તો પછી વાસનારહિત મુક્તિ કેવી રીતે મળી શકે ? જો આવું ન બનતાં દેહ પડે અને તરત જ મરણ આવે તથા જીવ ઉપર ચઢે તો તરત જ નવા સંસારમાં તે દાખલ થાય છે અને પાછું વાસના અને આશા આકાંક્ષાઓનું બંધન ફરી શરૂ થાય છે. આ પ્રકારને ટાળવા માટે સાધુ-સંતો ખૂબ જ સાવધ રહે છે. બાબાના મનમાં પણ કદાચ વિચાર આવ્યો હશે કે, આ પ્રચલિત રૂઢી ચાલુ રાખવી, અને મૃત્યુના સમયે તે જ બાબતમાં સાવધાની વર્તવી. સૌને દૂર કરીને એકાંતમાં જે આરાધ્ય દેવ કે ગુરુની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું હોય તેને ખલેલ વીના તે સમયે પોતાના ચિત્તની સામે લાવીને મનને શાંત કરવું જોઈએ. ‘અંતે મતિઃ સા ગતિઃ’ મરણના સમયે જેવા વિચારો આવે છે તે જ પ્રમાણે નવો જન્મ મળે છે. આ એક પ્રસિદ્ધ કહેવત લગભગ બધા જ જાણતા હોય છે. માટે ભગવદ્ ભક્તો એ બાબતને પોતે જાણે જ આચરણમાં મૂકતા હોય છે. તેમની લોક વહેવાર રાખવાની આ જ એક રીતે છે. ગીતાના ૮મા અધ્યાયમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે, અંતકાલેય મામેવ સ્મરનમુકત્વા કલેવરમ્ । યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥૫૧॥ યં યં વા સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યન્તે કલેવરમ્ । તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્ભાવભાવિતઃ ॥૬૧॥ અંત સમયે જે મારું જ સ્મરણ કરીને દેહ છોડે છે તે મારા જ સ્વરૂપને પામે છે, એમાં કોઈ જ શંકા નથી ॥૫૧॥ અંતકાળે મનુષ્ય જે જે ભાવની એટલે કે મનસ્થિતિની યાદ કરતાં કરતાં આ દેહ છોડે છે, તે તે મનઃસ્થિતિમાં રંગાયેલો હોવાને લીધે તેને જ ફરી પામે છે ॥૬૧॥ (ઓ. ૧૪-૩૪)

ચૌદ દિવસ બાકી રહ્યા હતા. બાબાનો નિર્વાણનો કાળ પાસે આવવા લાગ્યો હતો. એવું જાણીને બાબાશ્રીએ વડે નામના એક ભક્તને રામચાણ વાંચવા માટે બેસાડ્યો. વડે મસ્જિદમાં બેઠા અને પોથી પુરાણ શરૂ થયું. બાબા તેને

શાંતિથી સાંભળવા લાગ્યા. આમ આઠ દિવસ વીતી ગયા. પછી બાબા બોલ્યા, ‘પોથી અટક્યા વીના વાંચવાનું ચાલુ રાખો.’ ત્યારે વહે રાતદિવસ ત્રણ દિવસ સતત વાંચતા રહ્યા. પછી થાકીને અશક્ત થઈ જવાને લીધે વાંચતા વાંચતા કંટાળ્યા. આમ બીજા ત્રણ દિવસો પસાર થઈ ગયા. પછી બાબાએ શું કર્યું ? ‘પોથીનું વાંચન પૂર્ણ કરાવ્યું. વહેને ત્યાંથી દૂર કરી દીધા અને પોતે એકાંતમાં મગ્ન રહ્યા. શ્રોતાઓ પૂછશે કે બાબાએ વહેને કેમ દૂર કર્યા તો તેનું કારણ શું તે સાંભળો. તો હું તમને મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે સમજાવીને કહી રહ્યો છું. દેહત્યાગ પાસે આવતાં સાધુ સંતો અને સજ્જન લોકો પોથી પુરાણ વંચાવીને તેને સાંભળી લે છે, તેમજ પૂરી સાવધાનીથી તેને સાંભળીને ધ્યાનમાં રાખે છે. મહર્ષિ વેદ વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજીએ સાત દિવસ શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ કહ્યું હતું, જે સાંભળીને રાજા પરીક્ષિત તૃપ્ત થયા અને સુખેથી મરણ પામ્યા હતા. ઇશ્વરની લીલા સાંભળતાં અને સ્મરણ કરતાં કરતાં તેમની જ મૂર્તિ, દષ્ટિ સામે રાખીને જેને મૃત્યુ આવે છે તે જ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે. સાધારણ રીતે જન સમુદાયની મનની સ્થિતિ આ પ્રકારની હોય છે. સંત સ્વયં તેને આચરણમાં લાવે છે. સમાજ વ્યવસ્થાનો અને રક્ષણનો માર્ગ તેઓ કદી પણ છોડતા નથી. મોટે ભાગે તેને માટે જ તેઓ અવતાર ધારણ કરે છે. જેને આ પંચમહાભૂતોના બનેલા શરીર વિષે કાળજી નથી હોતી તેવી વ્યક્તિઓને આ શરીર છોડતી વખતે દુઃખ કે શોકનો આવેગ રહેતો નથી. તેમની દષ્ટિએ આ એક નૈસર્ગિક અથવા તો મૂળ પ્રકૃતિને અનુસરીને બનનારી સ્વાભાવિક જ ઘટના હોય છે.’ (ઓ. ૩૫-૪૫)

અહીંયા શ્રોતાઓના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થશે કે, જે જીવાત્મા બ્રહ્માનંદના સુખમાં ખોવાયેલો હોય છે તેને માયા મોહનો સંસર્ગ થાય છે, આ બોલવું શોભે છે ખરું ? જે આત્મસ્વરૂપે જાગૃત છે અને જેનું ‘અલ્લાહ માલિક’ એ જ લક્ષ્ય છે તેમને વળી ભક્તોની પાસે રહેવું કે એની અડચણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેમનો તો સંસાર પૂર્ણ થયેલો છે. પરમાર્થ પણ એક જ જગ્યાએ અટકેલો છે તથા જુદાપણું જડમૂળથી નીકળી ગયેલું છે અને તેઓ પોતે સ્વસ્વરૂપમાં લીન થયેલા હોય છે. આ અક્ષરસઃ સાચું છે. તેમાં લેશમાત્ર પણ અસત્ય નથી. પરંતુ સંતજનો લોક ઉદ્ધાર અને અવતાર કાર્ય પૂર્ણ થતાં કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. સંતોમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર જેવા વિકારો હોતા નથી. તેઓ સદાને માટે અવ્યક્ત સ્થિતિમાં જ રહેતા હોય છે અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થતા હોય છે. તેમને વળી મરણ કેવું ? દેહનો અને ઇન્દ્રિયોનો સહયોગ એટલે જન્મ થવો એમ કહેવાયું છે અને દેહ અને ઇન્દ્રિયોનો વિયોગ એટલે મૃત્યુ છે. સંસારમાં અટવાઈ જવું અથવા એમાંથી સંપૂર્ણ છુટવું તેને જ જન્મ મરણનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. જન્મની પાછળ મરણ જોડાયેલું જ છે. તે બંને એક બીજાથી જુદાં નથી હોતાં. મરણ એ જીવની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. અને જીવન અથવા તો જીવવું તે એક અસ્વભાવિક સ્થિતિ અથવા તો વિકૃતિ છે. મરણને મારીને જે બચી જાય છે અને કાળના માથા ઉપર પગ મૂકીને અને તેને દબાવીને તેની ઉપર કાબૂ મેળવે છે તેવાને આયુષ્ય મર્યાદાની પરવા કઈ હોઈ શકે ? તેમણે પોતાની સ્વેચ્છાએ જ આ અવતાર લીધેલો હોય છે. ભક્તોના કલ્યાણ અર્થેની તેમની તીવ્ર ઇચ્છાને કારણે અનેક પ્રકારે અવતાર ધારણ કરે છે તેવા લોકો કંઈ જન્મ મરણથી થોડા બંધાવાના છે ? આ બંને કલ્પનાઓ સદંતર મિથ્યા છે. દેહ પડતા પહેલાં જ જુઓ, જેણે દેહની રાખ કરી નાખી છે, તેને વળી મરણનો ડર કેવો ? તેમની સામે મરણ એ રાખ જ છે. મરણ એ દેહની મૂળ અને સ્વભાવિક સ્થિતિ છે, એક પ્રકૃતિ છે, અને જીવન અથવા તો જીવતા રહેવું એ દેહની બદલાયેલી માનસિક સ્થિરતાનો બગાડ કરનારી સ્થિતિ એટલે કે વિકૃતિ છે. એવું બુદ્ધિમાન લોકો માને છે. (ઓ. ૪૬-૫૬)

શ્રીસાઈસમર્થ તો સંપૂર્ણ આનંદથી ભરેલા હતા. જેમને દેહનું ઉત્પન્ન થવું એટલે કે જન્મવું તે બાબતની ખબર જ નહતી અથવા તો દેહના અસ્તિત્વની જાણકારી પણ ન હતી. એવા દેહને મરણ ક્યાંથી હોય ? સાઈમહારાજ તો સંપૂર્ણ પરબ્રહ્મ હતા. પરબ્રહ્મને જન્મ મરણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? જેમને બ્રહ્મ એટલું જ સત્ય અને બાકીનું જગત મિથ્યા છે એવું

લાગતું હોય તેવાને દેહભાન ક્યાંથી હોઈ શકે ? તેમને માટે પ્રાણ ધારણ કરવો કે છોડી દેવો, તેવી જ રીતે કોઈની પણ નજરે ન પડતાં ભટકતાં રહેવું, આ બધું આખરે તો ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે જ યોગ સામર્થ્યની કરેલી લીલાઓ જ છે. લોકો સમજે છે કે સૂર્યને ગ્રહણ લાગ્યું છે અને તે સંપૂર્ણ ઠંડો થઈને અદૃશ્ય થઈ ગયો છે. પરંતુ આ માત્ર એક દૃષ્ટિનો ભ્રમ છે. તેવી જ વાત સંતોના મરણની છે. સંતપુરુષોને આ શરીર એ પણ કેવળ એક ઉપાધીરૂપ જ લાગે છે. તે શરીરના માનસિક કે શારીરિક દુઃખની એમને શી પડી હોય ? દૈવ યોગે અમુક આધિ વ્યાધિઓ શરીરમાં હોવાની તેમને શુદ્ધિ પણ નથી હોતી. ભક્તોના પૂર્વજન્મનાં સંપાદન કરેલાં પુણ્યોના હિસાબે જ એકાએક સંગઠિત થયો છે. અવ્યક્ત અવસ્થામાં જે ભક્તિથી સંપન્ન થયો છે તે જ આ ભક્તોને સહાય કરવા માટે પ્રગટ થયો અને તરત જ શિરડીમાં દર્શન દીધાં. હવે ભક્તના કાર્યનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ થતાં કહેવાય છે કે તેમણે દેહ છોડ્યો. પરંતુ આમ બોલવા ઉપર કોણ વિશ્વાસ મુકશે ? યોગીઓને કંઈ જગતમાંથી જવાની કે ફરી જન્મ લેવાની ગતિ હોય છે ખરી ? સ્વેચ્છા મરણ પ્રમાણે સાઈસમર્થે પોતાનો દેહ યોગ અગ્નિમાં બાળ્યો. પોતે અવ્યક્તમાં લીન થઈ ગયા. અને ભક્તોના હૃદયમાં વાસ કર્યો. જેના કેવળ નામ સ્મરણથી મરણ જેવી વાતની હરિત ટકતી તેને વળી મરણની અવસ્થા કેવી ? તેઓ તો પોતાની પૂર્વની અવ્યક્ત સ્થિતિને જ પ્રાપ્ત થયા છે. જડ સ્થિતિની સામે પાર જઈને સાઈબાબા અવ્યક્તમાં વિલીન થઈ ગયા. પણ ત્યાં સ્વસ્વરૂપની સ્થિતિમાં રહીને પણ ભક્તોને તેઓ સદાય જગૃત રાખતા રહ્યા છે. ચૈતન્યથી જે પૂર્ણપણે ભરેલો છે અને જેનો ભક્તોના હૃદયમાં કાયમનો વાસ છે તે મહાપુરુષને શું મરણ પામ્યો છે એમ કહી શકાય ? મનને આવું બોલેલું ગમતું નથી. માટે જ આ અનાદિ અને અનંત સાઈ વિશ્વના પ્રલયના સમયે પણ જીવતા અખંડ અને અડગ રહેશે. તે જન્મ મરણના ચક્રાવામાં ક્યારેય પડશે નહીં. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ શું મરણ પામ્યા છે ? ત્રણસો વર્ષ પછી પણ તેમણે ફરીથી દર્શન આપ્યાં. એકનાથ મહારાજ તેમને મળીને આવ્યા અને આ જગત ઉપર ઉપકાર કર્યો. (ઓ. ૫૭-૬૯)

આમ કૃપાવંત એકનાથ મહારાજ પૈઠણમાં તુકારામ મહારાજ દેહૂતમાં શ્રી ગુરુચરિત્રમાં વર્ણવેલા અને શ્રીદત્તના શ્રીપાદવલ્લભ સ્વામી પછીના બીજા અવતાર હતા. જે વાડી ઔઢુંબરમાં રહેતા હતા. તેમણે ઇ.સ. ૧૮૮૬માં સમાધિ લીધી. નરસિંહ સરસ્વતી કે જેમણે ઇ.સ. ૧૮૮૬માં સમાધિ લીધી. સમર્થ રામદાસ સ્વામી સતારા પાસે પરતળીમાં અક્કલકોટ સ્વામી અક્કલકોટમાં અને માણિકપ્રભુ હુમણાબાદમાં કર્ણાટકના બિદર જિલ્લાના હુમણા બાદમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા. તેવી જ રીતે આ શ્રીસાઈનાથ મહારાજ શિરડી ખાતે પ્રસિદ્ધ થયા. જેના મનમાં જેવી શ્રદ્ધા હોય એવો આજે પણ તેને અનુભવ થાય છે. જેને આવો અનુભવેલો અને સિદ્ધ થયેલો પ્રભાવ હોય તેમને મરણની સ્થિતિ વળી કેવી રીતે આવે ? ભક્તોનાં કાર્યોમાં સદાય મદદ કરનારા સાઈનાથે શિરડીમાં દેહ રાખ્યો છે. તેમ છતાં તેઓ સર્વ સ્થાવર જંગમ વસ્તુઓમાં નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં રૂપમાં સમાયેલો છે. તેઓ ઇચ્છા પ્રમાણે અવતાર ધારણ કરીને અને લીલાઓ કરવા માટે સમર્થ છે. સંતજનો સ્ત્રીના ગર્ભાશય સિવાય પણ પ્રગટ થતા હોય છે અને મૂર્તિમંત બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાને કારણે તે પુણ્યાત્માઓ પરોપકાર કરવા માટે આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરે છે. અવતારીને જન્મ મરણની સ્થિતિ આવતી નથી. પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ પાછા અવ્યક્તમાં એકરૂપ થઈ જાય છે. દેહ સાધારણ રીતે સાડાત્રણ હાથ લાંબો હોય છે. બાબા થોડા એમાં જ સમાઈને રહેવા વાળા છે ? તેમને કોઈ જુદા રંગના કે આકારના કહેવું યોગ્ય નથી. જેમને અણિમા-ગરીમા જેવી આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે તેમનું ઐશ્વર્ય લોકોના આવવા જવાથી ઓછું વતું થતું નથી. તે તો તેમનું કાયમ ટકે તેવું પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય છે તેવી તેમની ખ્યાતિ છે. આવી રીતે મોટા મહાત્માઓનો પ્રગટ થવાનો ઉદ્દેશ ફક્ત લોક કલ્યાણ માટે જ હોય છે. પ્રગટ થનારાને ક્રમશઃ દેખાતા રહેવું અને અદૃશ્ય થવું એવી સ્થિતિ રહેવાની. સંતો લોકોને ભેગા કરી ઉદ્ધાર માટે અને વૃત્તિ ધર્મ તરફ વાળવા માટે અને સતકર્મો તરફ પ્રેરણા માટે તત્પર હોય છે. જન્મ છે

સઘળા રૂપોમાં જે જ્ઞાનનો ભંડાર છે અને હંમેશને માટે આત્મારૂપી સ્વરૂપમાં લીન છે. તેને માટે આ દેહનું જાતન કરવું કે તેનું મરણ પામવું તે સરખું જ છે. (ઓ. ૭૦-૮૧)

આમ બાબાનો દેહ પડતાં જ દુઃખના ડુંગરો ઘસી પડ્યા. આબા શિરડી ગામમાં હાહાકાર મચી ગયો. શિરડીની જનતા ઊંડા શોકમાં ઊતરી ગઈ. બાબાના સમાચાર વાયુવેગે ફેલાતાં લોકોનાં હૃદયમાં દુઃખોનાં બાણ વાગ્યાં. દરરોજનો વહેવાર અને નિત્યક્રમ બધો જ ખોરવાઈ ગયો. સર્વત્ર એક ન સમન્વય એવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થયું. બધું જાણે ખેદાનખેદાન થઈ ગયું. એ અમંગળ સમાચાર પ્રસરતા દરેકને ઊંડો વજ્રઘાત લાગ્યો. વિચારશીલ લોકો અને બુદ્ધિજીવીઓ એકાંત શોધીને મૌન ધારણ કરીને એક તરફ બેસી ગયા. બીજાઓ તો પોક મૂકીને જોર જોરથી આકંઠ કરવા લાગ્યા. પ્રેમના અતિરેકથી રૂંધાયેલા અનેકના કંઠ ભરાઈ આવ્યા. અસંખ્ય આંખો રડી ઊઠી અને એ ઉદ્વેગ દર્શાવનારા શબ્દો જેવા કે, 'શિવ શિવ હરે હરે' નીકળી પડ્યા. ઘેરેઘેર ધમાલ મચી ગઈ અને આકંઠ ફેલાઈ ગયું. હૃદયમાં દુઃખની અને ગભરાટની લાગણી સાથે શિરડીની પ્રજા મસ્જિદ તરફ દોડવા લાગી. મહારાજનું દેહાવસાન થયું છે તે જાણીને ગામ લોકો માટે આ પ્રસંગ અતી દુઃખદ બની ગયો. તેઓ બોલ્યા, 'હે પ્રભુ ! આ કેવો દારુણ પ્રસંગ ! હૃદય ફાટી જાય છે.' જેણે સાંભળ્યું તેણે મસ્જિદ તરફ દોટ મૂકી. મસ્જિદનો સભામંડપ ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો. ત્યાંનું એ કરુણ વાતાવરણ જોઈને હૃદય ફાટવા માંડ્યું અને દુઃખ સહન ન થતાં લોકો પોકે પોકે રડવા લાગ્યા. ગયો એ શિરડીનો વૈભવ પતી ગયો. બધી જાતનાં સુખ અને સૌભાગ્ય છીનવાઈ ગયાં. દરેકની આંખો રડી ઊઠી અને દરેક માણસ ધીરજ ખોઈ બેઠો. જેની સાત પુણ્યોમાં ગણત્રી થાય છે, અને જેને બાબા પોતે દ્વારકામાં એવું હંમેશા નિશ્ચયથી કહેતા હતા, તે મસ્જિદનું હવે શું મહત્ત્વ ! તે સાત મુક્તિ ધામો અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી, કાંચી, અવન્ટિકા, પુરી, દ્વારાવતી ચૈવ સમૈતા મોક્ષદાયિકા ॥ છે. નિર્વાણ કહો કે, નિર્વાણ કહો કે, નિધન કહો દ્વારકા એ સાયુજ્ય મુક્તિનું સ્થાન છે. ચાર પ્રકારની મુક્તિઓમાંની એક સાયુજ્ય મુક્તિ છે. જેમાં ઇશ્વર અને પ્રાણ એક થઈ જાય છે. આ સ્થાનમાં તેને પ્રવેશ મળે છે. જે ઇશ્વરના સતત અનુસંધાનમાં છે. (ઓ. ૮૨-૯૨)

ગુરુરાજ સાઈરાયતો ભક્તોના રક્ષણકર્તા માબાપ અને તેમના ભક્તો માટે વિશ્રાંતિનું સ્થળ છે તેની સતત યાદ આવ્યા કરે છે. બાબા વગરની શિરડી ઉજ્જડ થઈ ગઈ. દિશાઓ ઉદાસ અને શૂન્ય થઈ ગઈ. પ્રાણ નીકળી ગયા બાદ જે દેહની સ્થિતિ થાય છે તેવી જ સ્થિતિમાં આખું શિરડી ગામ મૂકાઈ ગયું. તળાવમાંથી પાણી સૂકાઈ જતાં જેમ જળચર જીવો તરફડે છે, એવી ત્યાંના રહેવાસીઓની હાલત થઈ ગઈ. અને લોકો નિસ્તેજ અને દુઃખી થઈ ગયા. જેવી રીતે કમળ વીનાનું સરોવર, પુત્ર વિયોગવાળું ઘર, અને દીવાની જ્યોત વિનાનું મંદિર શોભતાં નથી તેમ આ મસ્જિદમાં શૂન્યાવકાશ થઈ ગયો. જેમ એક કર્તાહર્તા પુરુષ સિવાયનું ઘર, રાજ વીનાની રાજધાની, અને દ્રવ્યહીન ખજાનો નકામા છે તેમ બાબા વીના શિરડી જાણે કે વેરાન થઈ ગઈ. કુમળા બાળકને જેવી રીતે મા, અને ચાતકને મેઘની પહેલી બુંદનો પ્રેમ હોય છે એવો જ પ્રેમ શિરડીવાસી ભક્તોને બાબા માટે હતો. શિરડી મૃતપ્રાણ થઈ ગઈ. પાણી વીનાની માછલી તેમ તરફડે તેમ શિરડીની પ્રજા અંતર મનથી તરફડવા લાગી. જેવી રીતે પત્ની તેના પતિ તરફથી તરછોડાઈ જાય છે, એક દૂધ પીતા બાળકને મા ત્યજી દે છે તેમ ખોવાઈ ગયેલી ગાયના વાછરડાની જેમ શિરડીના લોકોની સ્થિતિ થઈ ગઈ. આખું ગામ અને ગલીએ ગલી અસ્ત વ્યસ્ત થઈ ગઈ અને ગામ શોકગ્રસ્ત હાલતમાં ડૂબી ગયું. સાઈમહારાજને લીધે જ આ શિરડી એક પવિત્ર યાત્રાનું ધામ બની ગયું. શ્રીસાઈનાથ દરેકને માટે એક છત્ર જેવા હતા. કોઈ મોટે મોટેથી રડવા લાગ્યા, કોઈ આકંઠથી ઓળટવા લાગ્યા, અને અમુક લોકોથી આ દુઃખ સહન ન થતાં, તેઓ બેભાન થઈને પડી ગયા. લોકો ખૂબ જ દુઃખી થયા હતા. શિરડીના નરનારીઓના દુઃખનો કોઈ પાર ન હતો અને અન્નજળ છોડીને તેઓ એક દયામણી હાલતમાં મૂકાઈ ગયા. સાઈબાબાની આવી વિદાય ગામના લોકો માટે દુઃખની પરાકાષ્ટા થઈ હતી અને આબાલવૃદ્ધ ભક્તોના મનમાં

અશાંતિ થઇ ગઇ હતી. જ્યાં એક વખતે રસપૂર્ણ ઉપદેશ સાંભળવા મળતો હતો અને જ્યાં રોજ અનેક પ્રકારના આનંદના અનુભવો થતા હતા. વળી જ્યાં મન ફાવે ત્યારે જઇ શકાતું તે મસ્જિદ હવે ઉજ્જડ થયેલી ભાસતી હતી. જે શિરડીમાં દરરોજ મંગળકારી દોડા દોડી રહેતી હતી તેનું મૂળ કારણ તો બાબા જ હતા. માટે તેમની આમ અચાનક વિદાયથી ગામ લોકોના મનમાં તેનો અફાટ પસ્તાવો હતો અને મનમાં ખરખરો હતો. (ઓ. ૯૩-૧૦૬)

હે આનંદના મૂળ એવા મૂર્તિમંત આનંદ સ્વરૂપ સાઇનાથ ! આપે ભક્તોના કાર્ય કરવા માટે જ આ દેહ ધારણ કર્યો હતો, અને તેનો હેતુ સિદ્ધ થઇ જતાં આ શિરડી નગરીમાં તમે દેહ છોડ્યો અને વિદેહી થઇ ગયા. મનથી બુદ્ધિભંશ થયેલા એવા અમને બધાને આપ આઠે પ્રહર અને રાત દિવસ આળસ વીના ઉપદેશ કરતા રહ્યા. પણ જેવી રીતે એક ઊંધા મૂકેલા ઘડા ઉપર પાણી, તેવી જ રીતે અમારી ઉપર કરેલો આપનો ઉપદેશ ઉપર ઉપરથી વહી ગયો અને એક ટીપું પણ મનમાં ગયું નથી. 'તમે કોઇને પણ માફું લાગે તેવું વાંકું બોલશો તો તેનું દુઃખ તરત મને થશે.' આ તમારું હર હંમેશ કહેવું હતું. પરંતુ તેને અમે માન્યું નહિ. અમે આવા તમારા કેટલા અપરાધી છીએ કે જેમણે તમારા આ કલ્યાણકારક શબ્દો ધ્યાનમાં લીધા નહિ. એ આજ્ઞા ભંગનું પ્રાયશ્ચિત આપે અમારી પાસે આવી રીતે પૂર્ણ કરાવ્યું ? બાબા ! તે બધાં પાપોનો ઘડો ભરાયો છે કે શું ? તો હવે તેનો પશ્ચાતાપ કરીને શો ફાયદો ? જે ભોગવવાનું છે તે હવે ભોગવે જ છૂટકો છે. શું તેને કારણે અમારાથી કંટાળીને આપે અમારાથી પડદો કરી લીધો ? કાળે અમારી ઉપર એવો હલ્લો બોલાવ્યો કે કપાળ ફૂટીને જ્વેરથી બોલતાં બોલતાં તમારું ગળું સુકાઇ ગયું. અને અમારી આ બેપરવાહી જ્વેરને એવું લાગે છે કે તમારા મનમાં અમારે માટેનો તિરસ્કાર પેદા થયો. જેને કારણે આપે અમારાથી રિસાઇને પહેલાનો બધો જ પ્રેમ ભૂલાવી દીધો અને ઋણાનુબંધ પૂર્ણ કરીને એકાએક તમારા પ્રેમનો ઉભરો ઓસરાવી દીધો ? આપ આમ સહેજવારમાં અમને છોડીને જતા રહેવાના છો તેની જો અમને વહેલી જાણ થઇ હોત તો ખૂબ જ સારું થયું હોત. અમે લોકો થોડા સાવધ તો થઇ ગયા હોત. અમે તો બધા સુસ્તીમાં રહ્યા અને ઉંઘતા ઝડપાયા અને અંતે આવા ફસાયા. અમારું હોવું ન હોવું બધું સરખું જ છે. અમે ગુરુદ્રોહી સાબિત થયા. ખરા સમયે અમે કંઈ જ કરી શક્યા નહિ. આપની પાસે સ્વસ્થપણે બેસવું જ્વેરનું હતું તે પણ અમારાથી બની શક્યું નહીં. દૂર દૂરથી શિરડી આવેલા તો ગપ્પાં હાંકતા જ બેસી રહ્યા. અમે એક તીર્થધામમાં આવ્યા છીએ તે પણ સદંતર ભૂલી ગયા, અને ત્યાં પણ મનમાં ફાવે તેવું જ વર્ત્યાં. (ઓ. ૧૦૭-૧૧૯)

જ્ઞાની, વિદ્વાન પંડિતો, અભિમાનીઓ, સીધાસાદા અને ભોળા ભાવિકો અને સંશયખોર એવા અનેક પ્રકારના ભક્તો હતા. પણ સાઇમહારાજ તેમને બધાને એક રૂપે જોતા હતા અને માનતા હતા. ભેદભાવ અને ઓછા વત્તાની વૃત્તિ તેમનામાં ન હતી. જગતમાં જેને ઇશ્વર સિવાય અન્ય કોઈ પદાર્થ જ દેખાતો નથી. તેમની જ્વેવાની દષ્ટિ આ પ્રકારની હોવાને કારણે તેઓ પોતાને પણ જુદા સમજતા ન હતા. ભક્ત તે પણ ઇશ્વર છે અને ગુરુ પણ ઇશ્વરથી અળગો નથી. પરંતુ ભક્ત અને ગુરુ આ બંનેને પોતપોતાના સ્વરૂપનું ભાન ભૂલાતાં એક બીજામાં ભેદ ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળમાં તો આપણે પણ ઇશ્વરનો જ અંશ છીએ. પરંતુ પરમાર્થની રૂપરેખાનું વિસ્મરણ થવું તે જ આ ભેદભાવનાં લક્ષણો છે. અને અધઃપતન પણ તેને જ કહેવાય. એક સાર્વભૌમ રાજાને પોતે બિક્ષા માંગવા માટે ઘેરઘેર રઝળતો હોય એવું સ્વપ્ન આવે છે પરંતુ જગત થતાં પોતાને પોતાના મૂળ રાજાના દરજ્જામાં અને અવસ્થામાં જુએ છે. જગૃત અવસ્થામાં જે એકાદ કામમાં પ્રવૃત્ત હોય છે તે સ્વપ્નશીલ દશામાં નિવૃત્ત થઇ રોકાઇ જાય છે. પોતાના અનુભવોથી મળેલી ખરી જગૃતિ એટલે જ પૂર્ણ અદ્વૈતમાં લીન થવું એવું થાય. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની આમ બંને પ્રકારના આશ્રિતો ઉપર બાબાનો અત્યંત પ્રેમ હતો. તેમને એ બધા પોતાના છવ કરતાં પણ વધારે વહાલા હતા, ત્યાં કિંચિત પણ ભેદભાવ ન હતો. તેઓ સાક્ષાત્ મનુષ્યરૂપે દેવ જ હતા. આવી જ પ્રતીતિ હતી તો પછી તેમના લાડ કરનારા બધા ભક્તોનો નાશ કેમ થયો ? કોઇને ધન સંપત્તિ આપી તો

વળી કોઇને સંસાર સુખ અને સંતતિ આપી. જેને કારણે તેઓ મોહમાં પડ્યા અને ખરી જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી વંચિત રહ્યા. બાબા ક્યારેક કોઇની સાથે હસીમજાક અને આનંદ કરતા. તો એવા માણસોમાં અભિમાન ઊભરાઇ જતું કે બાબાનો આપણી ઉપર અલૌકિક પ્રેમ છે. એવો પ્રેમ તેઓ બીજાની ઉપર બતાવતા ન હતા. તેવી જ રીતે જો બાબા ગુસ્સે થઇને બે શબ્દો કહેતા તો લોકો બોલતા કે, 'એ તો એમનો માનીતો નથી. અમારા પ્રત્યે એમને ઘણો જ આદર છે. બીજાને તે માન નથી આપતા.' આવી જ રીતે પોતાની જાતને શાંતવના આપતા. બાબાને આવી વાતોનો સ્વપ્નમાંય ખ્યાલ ન રહેતો. અમે જ વગર કારણે અમારા જ કલ્યાણના માર્ગને માટે બેધ્યાન કર્યું અને ખરું કર્તવ્ય તો ભૂલી ગયા. સદ્નસીબે પરબ્રહ્મની આવી સગુણ મૂર્તિ ઉશીકા પાસે હોવાં છતાં ખરા કામને ભૂલી જઇને, ઠઠામશકરી તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું અને મોજ માણી. શિરડીમાં પહોંચતા જ બાબાશ્રીના દર્શન કરવાં, ફળફૂલ અર્પણ કરવાં, પરંતુ દક્ષિણા માંગતાં જ ત્યાં જ પાછળ હટવું અને ત્યાંથી સરકી જવું એવી મર્યાદાવૃત્તિ હતી. (ઓ. ૧૨૦-૧૩૩)

જ્યારે આપ અમારા હિત માટે ઉપદેશની આવી વાતો કહેતા હતા ત્યારે અમારી નિજદષ્ટિમાં કંબુસવૃત્તિ જોઇને ખરેખર બાબા તમે દુઃખી થયા અને સ્વર્ગે સિધાવ્યા છે કે શું ? હવે આપની એ નિજનંદમાં મગ્ન થયેલી સ્થિતિ ફરીથી અમારી આંખોની સામે આવશે ખરી ? તે આનંદમય મૂર્તિ ગઇ, ખોવાઇ ગઇ. હવે તે જન્મોજન્મ સુધી જોવા મળવાની નથી, અરે.... અરે ! અમારું આ અધોર કર્મ તો જુઓ ! હાથમાં આવેલા અમારા 'સાઇ સખાને' અમે ગુમાવ્યો છે. કોઇ પણ પ્રકારના કારણ વીના વહેનારા ઝરણાને માટે અમે આજે પારકા થઇ ગયા. 'કોઇને ત્રાસ આપવો કે છેતરવો એ સારું નથી, તેને કારણે મને દુઃખ પહોંચે છે.' એવું આ બાબાનું વારંવાર કહેવું હતું. અમે તે ધ્યાનમાં લીધું નહિ અને અનેક ઝગડા ઊભા કર્યાં. ભક્તોને અને અભક્તોને ત્રાસ આપતાં આપતાં અમે સાઇનાથને ગુમાવી બેઠા. એનો આજે ભયંકર પશ્ચાતાય થાય છે અને તેમની ઉપદેશ વાણી યાદ આવે છે. 'આઠ વર્ષનો બાળક થઇને આ જગતમાં હું ફરી પાછો પ્રગટ થઇશ.' એવું મહારાજે ભક્તોને કહ્યું હતું. મૂળ પોથીના બોધમાં જેનો પાન નંબર બે ઉપર સ્વ. કાકાસાહેબ દીક્ષિતે કહ્યું છે કે, 'આ લેખકની સામે મહારાજે પોતે આવા ઉદ્દગાર કાઢ્યા હતા કે, હવે જે આપણે જઇએ છીએ તે હવે આઠ વર્ષે પાછા મળીશું.' અહીંયા વાંચકોએ, 'આઠ વર્ષનો થઇને' આ શબ્દ ઉપર વ્યવસ્થિત ધ્યાન આપવું. આનો અર્થ, 'આઠ વર્ષના બાળક રૂપે પ્રગટ થઇને' એવો સ્પષ્ટ થાય છે. આ સંતના શબ્દો છે, કોઇએ પણ તેને કારણ વીનાના વ્યર્થ માનવા નહિ. કૃષ્ણ અવતારમાં વિષ્ણુ ભગવાને પણ આવી જ લીલા કરી હતી. દેવકી માતાની સામે કારાગૃહમાં આઠ વર્ષની વયે સુંદર તેજસ્વી રૂપ, અને કાંતી ધરાવનારી ચાર હાથો વાળી શસ્ત્રો ધારણ કરેલી કૃષ્ણાની મૂર્તિ પ્રગટ થઇ હતી. તે પાછળનું કારણ એ હતું કે પૃથ્વી ઉપરનો પાપનો ભાર ઓછો કરવો, પછી ત્યાં દીન દુઃખી અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવો તે તેમનો ધ્યેય હતો. તો પછી આપણે મનમાં શંકા શા માટે કરવી જોઇએ ? સંતોના કૌશલ્યની આપણે કલ્પના પણ કરી શકતા નથી. આ કોઇ એક જન્મનો સંબંધ નથી. પણ છેલ્લી બોત્તેર પેઢીઓનો ઋણાનુબંધ અને સંબંધ છે. આવું બાબાએ ભક્તોને એકવાર વાતવાતમાં કહ્યું હતું. પ્રેમનો આવો બંધ લગાવીને મહારાજ પ્રવાસ ઉપર ગયા છે એવું સમજી લઇને તેઓ ફરી પાછા આવવાના છે. એવો ભક્તોના મનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. કેટલાકને તેમણે પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યાં છે. પુષ્કળ લોકોને સ્વપ્નમાં અનુભવરૂપી દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે અને આજે પણ અનેકોને ગુપ્તપણે ચમત્કાર બતાવી રહ્યા છે. શ્રદ્ધા વીનાના માટે તેઓ ગુપ્ત છે, પરંતુ ભાવિકો માટે તેઓ પોતાના સ્થાને જ જણાય છે. જેથી જેમના મનની ભાવના તેવા જ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી સાઇબાબા ચાવડીમાં ગુપ્ત રૂપે, મસ્જિદ દ્વારકામાઇમાં બ્રહ્મ રૂપે, સમાધિ મંદિરમાં સમાધિસ્થ અવસ્થામાં અને સર્વત્ર સુખરૂપે અનુભવાય છે. માટે ભક્તોએ હવે પોતાના મનમાં એક વિશ્વાસ રાખવો કે સાઇસમર્થને આ જગમાં રહેવા માટે કોઇ

પણ ચીજવસ્તુ અડચણરૂપ નથી. તેમનું અહીંયા રહેવું અખંડ અને અક્ષય છે. દેવ હંમેશા પોતાના નિજધામે જાય છે. પરંતુ સંતોને તો અહીંયા જ બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. તેમને જવું કે આવવું પડતું જ નથી. તેનો અહીંયા જ આનંદ સ્વરૂપમાં એકરૂપ થઈ જતા હોય છે. માટે જ નાના મોટા સૌને નમ્રતાપૂર્વક નમસ્કાર કરીને હવે વિનંતી કરું છું કે તમે ઉત્સુક થઈને સાંભળો, 'જેમની ઉત્તમ કીર્તિ છે, એવી વ્યક્તિની સંગત કરો, ગુરુચરણોમાં નિષ્કામ પ્રીતિ જોડો, તેમજ ગુરુના ગુણોનું વર્ણન કરવા માટે આસક્તિ અને નિર્મળ ભક્તિ ઉત્પન્ન થવા દો. ગુરુચરણોમાં કદી પણ ન તૂટનારી ભક્તિ વધારે દૃઢ થાઓ, સ્નેહનો સંબંધ છૂટો ન થાય અને ભક્ત રાતદિવસ સુખ સંપન્ન રહે.' (ઓ. ૧૩૪-૧૫૨)

પછી શ્રી સાઇનાથ મહારાજના પાર્થિવ દેહની અંત્યેષ્ઠિ કેવી રીતે કરવી તે વિષેનો વિચાર તેમના શિષ્યો અને ગામના લોકો કરવા લાગ્યા. શ્રીમંત બાપુસાહેબ બુટ્ટી મોટા ભક્ત હતા. ભવિષ્યના સ્મારક તરીકે સમજીને જાણે કે ગંજવર સુખકારક વાડો તો તેમણે કાયમનો જ બંધાવી દીધો. ત્યાર બાદ આખરે તે શરીરને ક્યાં રાખવું જોઈએ તે વિષય ઉપર છત્રીસ કલાક વિચાર વિમર્શ થયો અને જે થવાનું હતું તે જ આખરે થયું. એકે કહ્યું કે, આ મૃતદેહનો હવે હિન્દુઓનો સ્પર્શ પણ થવો જોઈએ નહિ અને વિધિપૂર્વક મુસલમાનોના કબ્રસ્તાનમાં લઈ જઈએ. બીજાઓએ અભિપ્રાય આપ્યો કે તે મૃતદેહને ખુલ્લી જગ્યા ઉપર લઈ જઈને રાખો. ત્યાં તેમની એક સુંદર કબર બનાવી તેમાં તેમનું દફન કરવું. ખુશાલચંદ મારવાડી અને અમીર શક્કર એમના પણ આવા જ વિચારો હતા. પરંતુ 'આ શરીર વાડામાં જ રહે' એવા બાબાના ઉદ્ગાર હતા. રામચંદ્ર પાટીલ કે જેમને બાબાએ મૃતપાય બીમારીમાંથી બચાવ્યા હતા, અને જેમના સ્વપ્નમાં આવીને તાત્યા પાટીલના દેહાંતનો દિવસ અને સમય બતાવીને પોતાના નિર્વાણની સૂચના આપી દીધી હતી તે મોટા કદાવર, અડગ અને નિશ્ચયપૂર્વક કામ કરનારા અને કાર્યક્ષમ હતા. તેઓ ગ્રામઅધિકારી અને બાબાશ્રીના પ્રેમાળ સેવક પણ હતા. તેમણે ગામવાસીઓને કહ્યું, તમારા વિચારો ગમે તે હોય પરંતુ અમને તે જરા પણ માન્ય નથી. બાબાને વાડાની બહાર કે બીજી કોઈ પણ જગ્યા ઉપર એક ક્ષણભર પણ હું રાખવા માટે રાજી નથી. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મના અનુસાર અને મુસલમાનો તેમની રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા. આ માટેની યોગ્યતા અને અયોગ્યતાની ચર્ચા રાતભર ચાલી. અહીંયા લક્ષમણમામા પોતાના ઘરમાં ભરનિદ્રામાં હતા. સમય સવારના મળસ્કાનો હતો, એવા સમયે બાબાએ તેમનો હાથ પકડીને ઉઠાડ્યા અને બોલ્યા, 'ઉઠ, ચાલ જલ્દી કર, આજે બાપુસાહેબ જોગ આવવાના નથી. હું મરી પરવાર્યો છું એવું એ સમજી રહ્યો છે. પૂજા સાથે તું મારી કાકડ આરતી ઉતાર.' આ સાંભળીને લક્ષમણમામા સમયસર દરરોજના નિયમ પ્રમાણે પૂજાની સામગ્રી લઈને મસ્જિદમાં આવ્યા અને પૂજા કરવા માટે તૈયાર થયા. તેઓ શિરડી ગામના જ્યોતિષી હતા. માઘવરાવના-શામાના તેઓ સગા મામા હતા. દરરોજ પ્રાતઃકાળે તેઓ બાબાની પૂજા કરતા હતા. મામા એક મહાન રૂઢીચુસ્ત બ્રાહ્મણ હતા. વહેલી સવારે સ્નાન કરી, ઘોયેલાં સ્વસ્થ વસ્ત્રો પહેરી તેઓ બાબાશ્રીના દર્શને આવતા. બાબાનાં ચરણો ઘોઠ ચંદન અને ચોખા ચઢાવીને તેઓ પુષ્પ અને તુલસી અર્પણ કરતા. તેમજ ધૂપ, દીપ અને આરતી તથા નૈવેદ્ય કરતા હતા. પ્રાર્થનાપૂર્વક દંડવત્ પ્રણામ કરીને બાબાના આશીર્વાદ લઈને તે સૌને અષ્ટગંધનો ચાંલો કરતા અને બાબાને ધરાવેલા નૈવેદ્યનો પ્રસાદ સર્વને વહેંચીને તેઓ પોતાના નિત્યક્રમ માટે જતા. ત્યાંથી ગણપતિ, શનીદેવ, શંકર અને મારુતીનું પૂજન કરતા. આમ બધા ગામના દેવોની આ જોષીજી પૂજા કરતા હતા. માટે બાબાશ્રીના મૃતદેહની પણ તેમણે પ્રેમ અને ભક્તિભાવ સહિત પૂજન વિધિ કરી. મામા આમ તો પહેલેથી જ નિષ્ઠાવાન હતા. તેમાં પાછો સ્વપ્નના આદેશનો સાક્ષાત્ અનુભવ થયો હતો માટે પહેલાં મુખ ઉપરથી ઓઢાડેલું વસ્ત્ર દૂર કર્યું. તે પછી ચરણ સેવા કરી. ત્યારબાદ હાથ પગ ઘોઠને શુદ્ધ જળનું આચમન લઈને યથાવિધિ

પૂજન કર્યું. બાબાને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને હાથમાં કાકડ આરતી લઈને તેઓ મૃતદેહ પાસે આવ્યા. મૌલવી વગેરે મુસલમાન ધર્મના સૂફી સંતોએ સ્પર્શ કર્યાનો વિરોધ દર્શાવ્યો. પરંતુ મામાએ તે કોઈનું જરાપણ સાંભળ્યું નહીં. બાબાશ્રીને ગંધ લગાડી પૂજા પણ પૂર્ણ કરી. મૃતદેહ હતો પણ એ સાઈસમર્થનો હતો, પોતાના આરાધ્ય દેવનો હતો. બાબા હિંદુ હતા કે મુસલમાન એ તો મામા સ્વપ્નમાં પણ વિચારતા ન હતા. તે પૂજ્ય શરીરમાં જ્યારે પ્રાણ હતો, ત્યારે તેમની પૂજનો કેટલો મોટો સમારંભ થતો ! એ જ હવે મૃતઅવસ્થામાં છે ? તો પૂજનો વૈભવ ફક્ત ઔપચારિક ન હોવો જોઈએ. તેમાં બાબાશ્રીની આ સ્થિતિ જોઈને મામા પહેલેથી જ ખૂબ દુઃખથી ખિન્ન થયેલા હતા. ફરી દર્શન દુર્લભ થશે, માટે છેલ્લું પૂજન કરવા માટે તેઓ આવ્યા હતા. આંખમાં આંસુ સમાતાં ન હતાં અને તેમનું મન ડૂસકાં ભરતું હતું. મામાથી બાબાની આ અવસ્થા જોઈ શકાઈ નહીં. ૨૬તાં ૨૬તાં તેમના હાથ પગ કાંપવા લાગ્યા અને મન બીલકુલ ઉદાસ થઈ ગયું. નિરાશામાં ખૂબ જ દુઃખી હૃદયે તેમણે વાળેલી મુઠ્ઠીઓ ઉઘાડીને તેમાં પાનનું બીડું અને દક્ષિણા મૂકીને મૃતદેહ ઉપરનું વસ્ત્ર ઓઢાડીને મામા ત્યાંથી નીકળી ગયા. ત્યારબાદ બપોરની આરતી બાપુસાહેબ જોગે બીજાઓની સાથે રોજના નિયમ પ્રમાણે કરી. (ઓ. ૧૫૩-૧૭૯)

હવે પછીનું વૃત્તાંત આગળના અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે. કેવી રીતે બાબાશ્રીના દેહ ઉપર અતિ ઉત્કૃષ્ટ જગ્યા ઉપર હિંદુ ધર્મ અનુસાર મૃતદેહના અંતિમ સંસ્કારની વિધિ કરવામાં આવી. કેવી રીતે બાબા સાઈની ખૂબ મનપસંદ અને અનેક વર્ષોના સહવાસવાળી ઈંટ તૂટી અને તેમના કાર્યના અંતની અશુભ ઘડીની સુચના તેમને મળી. હમણાં જે પ્રસંગ આવ્યો છે તે જો બત્રીસ વર્ષ પહેલાં બાબાએ જ્યારે બ્રહ્માંડમાં પોતાના પ્રાણ ચઢાવેલા તે વખતે શરીર પર આવ્યો હોત તો કેટલી કઠીન સમસ્યા પ્રાપ્ત થઈ હોત અને તે સમયે સાઈનાથ મહારાજને ભક્ત મહાળસાપતિએ રાત અને દિવસ કેવી રીતે સંભાળીને રાખ્યા હતા, તેમજ સૌ એ આશા છોડી દેતાં બાબા ફરી થી કેવી રીતે બેઠા થયા હતા. તે બધું સવિસ્તાર વર્ણન કરવામાં આવશે. (ઓ. ૧૮૦-૧૮૩)

આવા યોગાચાર્ય જેમણે આમરણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું અને જે જ્ઞાનીઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની છે તેના ઐશ્વર્યનાં તો શું વખાણ કરવાં ? જેમની પ્રસિદ્ધી મહાન છે તેમને સદ્ભાવે નમસ્કાર કરીએ. આ ગરીબ હેમાડ તેમને અનન્યપણે શરણે આવેલો છે. (ઓ. ૧૮૪-૧૮૫)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રનો 'શ્રી સાઈનાથ નિર્વાણમ્ - ૨' નામનો તેતાલીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૩નું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાયમાં બાબાના નિર્વાણનું વર્ણન વાંચીને મનુષ્યને પોતાની ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે મૃત્યુ સમયે શું શું કરવું જોઈએ તે બાબતમાં જાણે કે બાબાએ તેનો ઉકેલ બતાવ્યો છે એમ લાગે છે -

(૧) મૃત્યુ પાસે આવી રહ્યું છે, એવો ભાસ થતાં રામાચાણ ભાગવત જેવા ગ્રંથો કે પોથીઓનું વાંચન કરાવવું અને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું જેથી મનુષ્યોનું ધ્યાન સંસારથી દૂર થઈને ઇશ્વર તરફ વળે અને પરમાર્થ અને મોક્ષના વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થાય. 'અંતે મતિ: સા ગતિ.'

(૨) મરણના દિવસો પાસે આવી રહ્યા છે, એ જાણ્યા બાદ, પ્રેમબંધનનો મોહ આડો આવશે માટે નજીકનાં અને પોતાનાં અંગત સગાંસંબંધીઓને દૂર કરી દેવાં અને પાસે હોય છતાં તેમની સાથે બોલવાનું ટાળવું. કારણ કે ભાવનાઓના આવેગ ઉદ્ભવતા વાસનાઓમાં વધારો થઈ નવા સંસાર સાથે જડાઈ જવાનો ફરી પાછો સંભવ રહે છે.

(૩) મરણ પહેલાં યોગ્ય વ્યક્તિ કે સંસ્થાને દ્રવ્ય કે ધાન્યનું અંતિમ દાન કરવું.

(૪) આમ અંત સમયે મન ઇશ્વરમય કરી, કે ગુરુમાં એકાગ્ર કરીને શાંત ચિત્તે પ્રાણ છોડવો.

તેવી જ રીતે નિર્વાણના બીજા દિવસે વહેલી સવારે દાસગણુ મહારાજને પંઢરપુર મુકામે અને લક્ષમણમામાને શિરડીક્ષેત્રે સ્વપ્નમાં આવીને અમુક સુચનાઓ આપી તેનું વર્ણન આવેલું છે. તે ઉપરથી બાબાએ એ જ સિદ્ધ કર્યું છે કે, પોતે દેહ ત્યાગ કર્યા પછી પણ આ જગતમાંથી વિદાય લીધી નથી. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં ઇસુ ખ્રિસ્તને શુક્રવારે (Good Friday) વધસ્તંભ પર લટકાવ્યા બાદ ત્રીજા દિવસે રવિવારે (Easter Sunday) એમનું ઉત્થાન (Resurrection) થયું હતું એવું માનવામાં આવે છે. પણ સાઇબાબા તો આ જગતમાંથી વિદાય થયા જ નથી અને આજરોજ પણ હજારાહજૂર છે. આજે લગભગ ૮૩ વર્ષ વિત્યા બાદ પણ અનેક ભક્તોને તેઓ દર્શન આપી રહ્યા છે. તેનું એક મહત્વનું પ્રમાણ એટલે ગુજરાતના સંત પૂ. શ્રીમોટા જેમણે ઇ.સ. ૧૯૭૬ની સાલમાં દેહત્યાગ કર્યો, તેમનો અનુભવ હું કહી રહ્યો છું. પૂ. મોટા એમના આત્મચરિત્રમાં લખે છે કે, ઇ.સ. ૧૯૩૮ની સાલમાં એટલે કે સાઇમહારાજની મહાસમાધિનાં લગભગ ૨૦ વર્ષ પછી પાકિસ્તાનના કરાંચી મુકામે બાબાશ્રીએ તેમની સામે વારંવાર પ્રગટ થઈને તેમને જીવનમુક્ત થવાની યોગીક્રિયાઓ શિખવાડી હતી.

પૂ. મોટાને તે સમયે જીવંત હતા એવા અનેક સંતોએ માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. પણ તેમનું કહેવું હતું કે, 'શ્રી સાઇબાબાએ જ મારી સાધનાને અંતિમ સ્વરૂપ આપ્યું હતું. (Shri Sai Baba gave final touches to my spiritual progress). આવું સાંભળીને સાઇબાબાના પોતાનાં નીચે આપેલાં વચનો સાચાં સાબિત કર્યાં છે.'

જઈ હું જોકે છોડી પ્રાણ । હું કહું છું તે માનો પ્રણામ ।

દેહ ત્યાગ્યા પછી ભવિષ્યમાં પણ । હાડ મમ બોલશે સમાધિમાંથી ॥૧૦૫॥

હું શું પણ મહારી સમાધિ । બોલતી રહેશે તમારી સાથ ।

રહેશે ડોલતી તેની સાથ । અનન્ય શરણાગતની ॥૧૦૬॥

દષ્ટિ દૂર થઈશ એ ચિંતા । મહારે માટે ના રાખતા ।

મહારા હાડ સાંભળશો બોલતાં । તમારી સાથ હિતરહસ્ય કહેતાં ॥૧૦૭॥ અધ્યાય - ૨૫

નિત્ય હું જીવંત જાણ એ જ સત્ય । નિત્ય લ્યો એની પ્રતીતિ અનુભવો ॥૧૦૮॥

- શ્રી સદ્ગુરુ સાઇબાબાનાં વચનો

બીજી કહેવાની વાત એ કે ઓ. ૧૫૫માં 'ત્યાર પછી તો એ શરીર । ક્યાં રાખવું એ વિષય ઉપર । થયો કલાક છત્રીસ વિચાર । ને થનાર તે થઈ ગયું ॥' એવું જ કહેવામાં આવ્યું છે એમાં 'છત્રીસની' આ સંખ્યા કંઈ બરાબર નથી. બાબાનું નિર્વાણ મંગળવારે ૧૫મી ઓક્ટોબરના રોજ બપોરે ૨-૩૦ના સમયે થયું. તે પછી છત્રીસ કલાક તેની ઉપર ચર્ચા વિમર્શ થયો એટલે, આમ જોવા જઈએ તો બુધવાર ૧૬ ઓક્ટોબરના રાતના લગભગ ૨-૩૦નો સમય થાય છે, અને પછી શ્રીબાબાનો દેહ વાડામાં સમાધિસ્થ ગુરુવારના દિવસે એટલે ૧૭મી ઓક્ટોબરના રોજ કરવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. પરંતુ જાણીતા ભક્તોનાં નિવેદનો ઉપરથી બાબાના નશ્વરદેહને શિરડીમાં પાલખી સરઘસમાં ફેરવીને બુધવારે ૧૬ ઓક્ટોબરની સાંજે બુટ્ટીના વાડામાં સમાધિસ્થ કરવામાં આવ્યો, એવું ખાત્રીપૂર્વક જાણવા મળે છે. ત્યારે આ ચર્ચા ચોવીસ કલાક કરતાં વધારે, એટલે કે બુધવારે ૧૬ ઓક્ટોબરના રોજ અઢી વાગ્યા કરતાં વધારે ચાલેલી લાગતી નથી. માટે આ જગ્યા ઉપર 'છત્રીસ' આ શબ્દનો અર્થ જોવો ને તેવો ન લેતાં તેને એક અતિશયોક્તિ અલંકાર સમજીને એમાં 'ખાસા કલાકો' એવો વ્યવહારિક અર્થ લેવો જોઈએ એવું મને લાગે છે. પહેલાં અધ્યાય ૧૧માં ચાર વખતના હજાર ચાલીસ । આપણે રૂપિયા કે એને પૂછ ॥૯૭॥ માંગો તો દઈ ચાલીસ લાખ ચાલીસ હજારનો હિસાબ શો ॥૯૮॥ અને અધ્યાય ૮માં બાર બાર કોટી માંગતા । જઈ ગામલોકોને ત્યાં ॥૯૯॥ હેમાડપંતે આ અતિશયોક્તિ અલંકારનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ વાત બાબતે તેમજ લક્ષમણમામાને સ્વપ્ન આવ્યું તે દિવસ માટે અને બાબાનાં નિર્વાણ પ્રસંગ વિષે અને અનેક વાતો વિષે ઘણી બધી શંકાઓ ભક્તોને છે. તેમનું નિવારણ કરવા માટે અને તેમને આ વિષેની એકદમ સ્પષ્ટ અને અધિકૃત માહિતી મળે માટે શ્રીસાઈલીલાના પહેલા વર્ષના અગિયારમાં અંકમાં (પોષ શકે ૧૮૪૫) પૃષ્ઠ ૭૮-૮૧ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલો શ્રીમંત બાપુસાહેબ બુટ્ટીના જમાઈ શ્રી ગણેશ ગોવિંદ નરકે, એમ. એ. કલકત્તા, એમ. એસ. સી. (માનચેસ્ટર) તેમને ધી ઓનરેબલ શ્રી ગણેશ શ્રીકૃષ્ણ ખાપરે, એડવોકેટ, અમરાવતીના શિરડીથી તા. ૫-૧૧-૧૯૧૮ના રોજ લખેલ પત્ર જ નીચે રજૂ કરી રહ્યો છું.

શ્રી દાદાસાહેબને,

તા. ૫-૧૧-૧૯૧૮ શિરડી

કૃ. અ. શિ. સા. ન. વિ. વિ. આપે નાગપુર ચિ. કેશવરાવને મોકલાવેલ પત્ર અહીંયા તીર્થસ્વરૂપ બાપુસાહેબને મોકલાવી આપેલ છે, અને તેના સંબંધમાં માહિતી બાપુસાહેબના કહેવાથી જ આપી છે.

સપ્ટેમ્બરના અંતમાં મારી પુના ખાતેની નોકરીની સમય મર્યાદા પુરી થતાં હું અહીંયા તા. ૨-૧૦-૧૯૧૮ના રોજ આવ્યો ત્યારે તે વખતે શ્રીસાઈ સમર્થ માંદા જ હતા. તા. ૨૮-૯-૧૯૧૮ના અરસામાં શ્રીને તાવ આવ્યો અને તે પછીના બરાબર સત્તરમાં દિવસે શ્રીએ દેહ મૂક્યો. તાવ તો બે ત્રણ દિવસ જ રહ્યો હતો. પરંતુ ત્યારબાદ પ્રાયોપવેશન કર્યા પ્રમાણે શ્રીએ અન્ન વર્જ્ય કર્યું હતું. તેને કારણે તેમના શરીરમાં દિવસે દિવસે શક્તિ જરાપણ રહી ન હતી. સાઈસમર્થના અમુક ઉદ્દગારો નિર્વાણ સૂચક હતા. છતાં તે કોઈના ધ્યાનમાં આવ્યા નહીં. બહાર ગામના બીજા ભક્તોમાંથી તાવ આવ્યો ત્યારે માત્ર કાકાસાહેબ એકલા જ અહીંયા હતા. પણ તેમને તરત જ કેટલાક કારણસર મુંબઈ પાછા મોકલી આપ્યા. તેઓ સમર્થની તબીયતના સમાચાર સાંભળતા નિર્વાણના ત્રણ ચાર દિવસ પહેલાં જ અહીં આવ્યા. લગભગ દોઢ બે વર્ષથી નાનાસાહેબ નિમોણકર શ્રીસાઈસમર્થની સાથે જ રહીને રાતદિવસ તેમની સેવા કરતા હતા. તે વાતની તો આપને અવશ્ય માહિતી હશે જ. એ સિવાય પણ બુટ્ટી, જોગ, ભાટે, માધવરાવ વગેરે શિરડીમાં જ હતા. શ્રીસમર્થનું દિવસમાં બે વાર લેંડીબાગ પર અને ગામમાં ભિક્ષાટન માટે જવું નિત્ય ક્રમ અનુસાર હતું. શ્રી સમર્થ ફેરી માટે પગપાળા જ જતા પણ બંને બાજુએથી તેમને પકડી રાખવાવાળાઓ બાપુસાહેબ બુટ્ટી અને નિમોણકરને મોટે ભાગે શ્રીને લગભગ ઉંચકીને જ લઈ જવા પડતા. નિર્વાણના એક બે દિવસ પહેલાં ફેરી અને સવારની ભિક્ષા માંગવી બંધ થઈ ગઈ હતી. શ્રી સમર્થ 'ચિંતા કરતા નહિ' જેવાં વચનો કહીને ધીરજ આપતા હતા. તેમણે પોતાના પ્રયાણના સમયનો જરાપણ અણસાર કોઈને

પામવા દીધો નહીં. શ્રી સમર્થ અખંડ સાવધાન હતા અને છેલ્લી ઘડી સુધી સાવધ હતા તેમજ ધીરજ આપતા હતા. મંગળવારે તા. ૧૫ ઓક્ટોબર બપોરની આરતી પત્યા બાદ, બાપુસાહેબ, કાકાસાહેબ વગેરે ભક્તો પોતાને ઘેર જમવા માટે મોકલી આપ્યા હતા. આ બધા ભક્તો દરરોજ સાઈસમર્થની સાથે મસ્જિદમાં બેસીને જ જમતા હતા. તે જ દિવસે આ રીતે પોતપોતાને ઘેર મોકલીને પોતે અહીં આ લોક છોડીને પ્રયાણ કર્યું તે વખતે પાસે લક્ષ્મીબાઈ, બયાજી, ભાગોજી, બાળા શિંપી, લક્ષ્મણમામા, નાનાસાહેબ નિમોણકર અને બીજા થોડા ભક્તો ત્યાં હાજર હતા. માધવરાવ દેશપાંડે નીચે પગથિયા ઉપર બેઠા હતા. લક્ષ્મીબાઈને ગજવામાંથી નવ રૂપિયા કાઢી આપ્યા અને થોડીવાર પછી કહેવા લાગ્યા, ‘અરે હવે મને અહીંયા સારું લાગતું નથી, વાડામાં લઈ ચાલો એટલે મને સારું લાગશે.’ બાપુસાહેબ બુટ્ટીના પથ્થરના વાડાનો ઉલ્લેખ બાબા ‘દગડી વાડા’ આ શબ્દથી કરતાં હતા. આ જ છેલ્લી આજ્ઞા હતી અને પાછળથી તે પ્રમાણે થયું. બયાજીના શરીર ઉપર ઢળી પડીને પ્રાણ છોડ્યા હતા. શ્રીસાઈસમર્થ હંમેશાની માફક બેઠા જ હતા. આખી બીમારી શ્રી સાઈસમર્થે બેસીને જ કાઢી હતી. ચાવડીમાં થોડો સમય જ તેઓ શરીર લંબાવતા હતા. શ્રીનો શ્વાસ ધીમો પડવા લાગેલો. ભાગોજીનું ધ્યાન ગયું અને તેમણે નીચે બેઠેલા નાનાસાહેબ નિમોણકરને કહ્યું કે નાનાસાહેબ પાણીની ઝારી લઈ સમર્થને પાણી પીવડાવવા લાગ્યા. ત્યારે તે પાણી મોઢામાંથી બહાર નીકળી જવા લાગ્યું. તેની સાથે એમણે જોરથી ‘દેવા’ કહીને ચીસ પાડી. શ્રીએ માત્ર એક વખત આંખો ખોલીને જોયું અને ધીમા અવાજમાં ‘ઓ’ કહીને હૂંકાર ભર્યો અને પ્રયાણ કર્યું. મંગળવારે તા. ૧૫મી એ બપોરના અઢી વાગ્યાના અરસામાં દેહ મૂક્યો.

શ્રીના વાડામાં લઈ જવાના ઉદ્દગાર ધ્યાનમાં રાખીને બધાએ બાપુસાહેબ બુટ્ટીના વાડામાં શ્રીનો દેહ મૂકવા માટે આયોજન કર્યું અને એ પ્રમાણે મંદિરના મધ્યભાગમાં શ્રીને સમાધિ આપવા માટે ખોદકામ શરૂ કર્યું. સાંજના સમયે રાહતાથી ફોજદાર આવ્યા અને તે જ નિશ્ચય કાયમનો કર્યો કે જ્યાં ગોપાલકૃષ્ણની મૂર્તિ સ્થાપવાનું આયોજન કરવામાં આવેલું ત્યાં જ શ્રીની સમાધિ થઈ. તે વચલા ઓરડામાં ખોદકામ રાતભર ચાલુ રહ્યું હતું. બીજા દિવસે થોડાં વિઘ્ન આવ્યાં. સવારના મુંબઈથી અમીરભાઈ આવ્યા અને કોપરગાંવના મામલતદાર સાહેબ આવી પહોંચ્યા. તેમને વાઝો પડ્યો. અમક લોકો શ્રીને બહાર ખેતરમાં ખુલ્લી જગ્યામાં લઈ જવા માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યા. મામલતદારે લોકમત લીધો, ત્યારે બે ની વિરુદ્ધમાં એક મતે બુટ્ટીના વાડામાં જ શ્રીના દેહને મૂકવાની વાત જાહેર થઈ. કોપરગાંવના મામલતદાર અહમદનગરના કલેક્ટરને આ પ્રકરણ સોંપવા લાગ્યા અને તે પ્રમાણે કાકાસાહેબ દીક્ષિત નગર જવા રાજી થયા. ત્યારે શ્રીસાઈસમર્થની પ્રેરણાથી વિરોધ કરનાર સમૂહે અનુકૂળ મત આપવાનું ઠેરવીને સર્વાનુમતે જ બાપુસાહેબ બુટ્ટીના દગડીવાડામાં જ સમાધિ બનાવવાનું આયોજન કાયમી ધોરણે નક્કી કર્યું. એકાદશીને દિવસે બુધવારે સાંજના સમયે શ્રીનો દેહ સરઘસ આકારે ફેરવીને લાવવામાં આવ્યો અને વાડાના મધ્યમાં મંદિરના વચલા ઓરડામાં મુકવામાં આવ્યો. તે જગ્યાની શોભા પ્રત્યક્ષ જઈને જોયા વીના સમજાશે નહીં. મંદિરના ગર્ભગૃહની લંબાઈ પહોળાઈ જેટલી હતી તે બધી જ ભક્તોની ભીડથી ભરાઈ ગઈ. વાડાનું કામ જ્યારે હાથમાં લેવામાં આવ્યું ત્યારે શ્રી સમર્થ આ સ્થળની શોભા આટલી બધી વધારશે એની કલ્પના પણ ન હતી. અને કલ્પના થાય પણ કેવી રીતે ? શ્રીબાબા હંમેશા કહેતા હતા કે, ‘અમે તો વાડામાં જઈને જ રહેવાના !’ પરંતુ શ્રી હયાત હતા ત્યારે કોને આવો વિચાર આવે ? વાડામાંની સમાધિ પાસે મનને ખૂબ આનંદ થાય છે. શિરડીમાં મનને પહેલાં જેવો જ આનંદ મળે છે. શ્રીબાપુસાહેબના ઉમદા ભાગ્યનું શું વર્ણન કરવું ? પ્રત્યક્ષ દેવ ઘરમાં આવીને બેઠા. મંદિર બનાવડાવ્યું એ સાઈએ સાર્થક કરી બતાવ્યું. અહીંયા હિંદુ વિધિ પ્રમાણે પૂજન અર્ચન વિધિ વિધાન ચાલ્યા જ કરે છે. કોઈ પણ અડચણ ઊભી થવાનો સંભવ નથી. વિદ્વાન લોકોની બાજી બાબાએ સંભાળી લીધી, અને પોતાનો દેહ તેમના હવાલે કરી દીધો. નિર્વાણના ચાર પાંચ

દિવસો પહેલા સોનીની મા ને બોલાવીને શ્રીએ કહ્યું હતું કે, 'હવે મને મસ્જિદમાં કંટાળો આવ્યો છે, ચાવડીથી પણ કંટાળ્યો છું, હવેથી તો હું વાડામાં જઈને બેસીસ. ત્યાં ભટ્ટ લોકો-બ્રાહ્મણો મારી સંભાળ લેશે.' જોગનાં મોટાબેનને ચાર પાંચ વર્ષ પહેલા હાથ પકડીને લઈ આવીને બાબાએ તેમને આ જગ્યા બતાવવા કહ્યું હતું કે, 'આ પથરાળ ઉકરડા જેવી, ખાડા ખબુચડાવાળી જગ્યા મારી છે. અહીંયા પથથરની ઇમારત બનવાની, અને હું ત્યાં જ બેસવાનો છું.' શ્રીસાઈ સમર્થનો સંકલ્પ પહેલેથી જ નક્કી હતો, એવું લાગે છે. પરંતુ શ્રીસાઈનાથ મહારાજે કોઈ પણ વાતની જાણ કોઈને પણ થવા દીધી નહીં. તે અંતરમનની પ્રેરણા આપતા રહ્યા. ખૂબ આનંદ થયો. શ્રીબાપુસાહેબના શીર ઉપર જવાબદારીમાં હવે વધારો થયો છે. મંદિરનું કામ પણ પૂર્ણ કરાવવાનું છે. શ્રીની પૂજા અર્ચના કાયમી ધોરણે નક્કી કરવાની રહેશે. તેઓ હવે સમાધિ છોડીને જાય એવું લાગતું નથી.

શ્રીસાઈબાબાએ નિર્વાણ બાદ ઠેકઠેકાણે દૃષ્ટાંત આપ્યાં. સવારે લક્ષ્મણ ભટ્ટને દૃષ્ટાંત આપીને કહ્યું કે, 'પેલો બાપુસાહેબ ઊંઘી રહ્યો છે, ચાલ ઉઠ, મારી કાકડ આરતી કર.' તે પ્રમાણે લક્ષ્મણ ભટ્ટે સ્નાન કરી બુધવારે સવારે મસ્જિદમાં જઈને પાર્થિવદેહની પૂજા આરતી કરી. પંદરપૂરમાં દાસગણુને દૃષ્ટાંત આપીને કહ્યું કે, 'મસ્જિદ મારા શરીર પર ઘસી પડી છે. બોરવલ્લીનાં ફૂલો મારી ઉપર પધરાવવા માટે આવ.' તા. ૨૭-૧૦-૧૯૧૮ના રોજ બાબાના તેરમાના દિવસે મોટો ઉત્સવ થયો. જ્યાં ત્યાંથી ભક્તોની મંડળીઓ આવી હતી. ભંડારામાં લાડુનું પ્રયોજન કર્યું હતું. ભંડારાની ફાળવણીમાં લગભગ રૂ. ૨૪૦૦/- સુધીની રકમ ભેગી થઈ હતી. બાબાના નાનાસાહેબ ચાંદોરકર જેવા અસિમ ભક્તો પણ હાજર રહ્યા હતા. રાધાકૃષ્ણબાઈ પૂજા અર્ચનાનો અર્ચ તેમાંથી નીકળતો હતો. તે કોઈ આજે પણ પહેલાની માફક કામ કરી રહી છે. કારોબારી મંડળીએ એક પંદર માણસોની કમિટી નીમી છે. શ્રી બાપુસાહેબ બુટ્ટી તેના અધ્યક્ષ ચૂંટાઈ આવ્યા છે અને તેઓ તેની વ્યવસ્થા કરશે. એ પ્રમાણે એની વ્યવસ્થા તા. ૨૪ ડિસેમ્બર સુધીમાં નક્કી થઈ છે. નાતાલમાં તા. ૨૪/૨૫/૨૬ ના રોજ બધાં ભક્તગણો અહીંયા ભેગા થવાના છે અને તે વખતે શ્રીની સંસ્થા અંગેના લાગુ પડતા નિયમો નક્કી કરીને સંસ્થાને એક જીવંત સ્વરૂપ આપવામાં આવશે. તે સમયે આપ જરૂરથી પધારશો. પત્ર વિસ્તારપૂર્વક પણ ઉતાવળમાં લખેલ છે. લખવામાં કરેલી ભૂલો બદલ ક્ષમા કરશો. હું બે ત્રણ દિવસમાં નાગપુર આવીશ. વધુમાં મળીશું ત્યારે. પત્ર મળ્યે જવાબ આપવા વિનંતી.

આપનો નમ્ર

ગણપતી નરકે

તા.ક. - શ્રીનો દેહ ચોવીસ કલાકથી પણ વધુ પડી રહ્યા બાદ પણ (stiff) અક્કડાઈ ગયો ન હતો. બીજા દિવસે મોમાંથી થોડું લોહી નીકળી રહ્યું હતું. હાથ પગ જકડાયા વીના આમતેમ વ્યવસ્થિત હલાવી શકાતા હતા. કફની ફાડયા વગર કાઢી શકાઈ હતી. છેલ્લી કફની વાડામાં જ આપણે ઘેર છે.

॥ અધ્યાય ૪૪ ॥

શ્રીસાઇનાથ નિર્વાણમ્ - ૩

(શ્રીસાઇનાથ મહારાજનું આ જગત છોડીને જવું)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઇનાથ મહારાજને વંદન.

હે ચૈતન્ય સભર સાઇનાથ મહારાજ બધાં જ સુખોનું તું આશ્રયસ્થાન છે. બધાં જ ઐશ્વર્યનો તું ભંડાર છે. તારી કૃપા માત્રથી ભક્તોની ગરીબી અને નબળાઇ દૂર થઇ જાય છે. તને અમારાં કોટિ કોટિ નમસ્કાર. તારાં ચરણોમાં સહજ વળીને નમસ્કાર કરવાથી પણ માણસોના બધાં જ પાપો ધોવાઇ જાય છે. જે ભક્તિભાવથી તારું પૂજન કરશે તે તો એનાથી પણ વધારે પાપરહિત, પવિત્ર અને ધન્ય થઇ જશે. જેનો હસતો ચહેરો નિરખીને સંસારનાં બધાં જ દુઃખોનો નાશ થાય છે, અને ભૂખ તરસ આપોઆપ દૂર થાય છે. જેને કશાની ઇચ્છા નથી કે જરા સરખુ અભિમાન નથી, જેના મનમાં લોભનું નામોનિશાન નથી, જે વાસનારહિત છે તેના મહિમાનું હું શું અને કેટલું વર્ણન કરું ? અપકાર કરનારા ઉપર પણ તે ઉપકાર કરે છે, એવી જેના મનની વૈરાગ્ય સભર શાંતિ છે તેને એક પણ માટે પણ ભૂલશો નહીં. તેને આપણા હૃદયમાં સાચવી રાખો. (ઓ. ૧-૫)

શ્રી રામની કે કૃષ્ણ ભગવાનની આંખો કમળ જેવી સુંદર હોય છે. સંતોને એક જ આંખ હોય છે અથવા આંધળા હોય છે. દેવરૂપે સુંદર દેહ હોય છે. જ્યારે સંતોનું સ્વરૂપ કાયમ આનંદમય હોય છે. ઇશ્વરની દૃષ્ટિ તો તેને પોકારતાં જ આપણા તરફ વળે છે, જ્યારે સંતની દૃષ્ટિને અંત કે મર્યાદા હોતી નથી, તેમની દૃષ્ટિ સૌ ઉપર એટલે કે તેમને યાદ ન કરનાર ઉપર પણ હોય છે. ઇશ્વરે કહ્યું છે, 'એ યથા માં પ્રપદન્તે તાંસ્તથૈવ ભજમ્યહમ્ ॥' ભગવદ્ ગીતા, અ. ૪ સ્લોક ૧૧ અર્થાત્ 'જે જેવી રીતે મારી ભક્તિ કરે છે તેને હું એવું ફળ આપું છું.' જ્યારે સંતોનું અંતઃકરણ નિંદા કરનારા માટે પણ રહે છે. પ્રભુ શ્રીરામ, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને સાઇનાથ સમર્થ આ ત્રણેમાં કોઇ પણ જાતનો ફરક નથી. નામથી જુઓ તો તે ત્રણ દેવતા છે પરંતુ તે સૌ અંતે તો એક જ છે. તેમને મરણ આવે છે એવું કહેવું તે પણ તદ્દન વ્યર્થ છે. કાળ ઉપર જેમની પોતાની સત્તા છે, તેમને કંઈ મરણની પીડા હોઇ શકે ? આપણને પ્રારબ્ધ અથવા તો સંચિત કર્મો શું છે તે સમજાવું નથી અને ક્રિયામાણની પણ જાણકારી નથી. ગુરુરાજ સાઇમહારાજ દયાળુ છે તે જાણીને તેમની સામે હું યાચના કરું છું. વાસનાઓનાં અનેક પ્રકારનાં તોફાનો ઉછળતાં હોવાને લીધે અમારા મનને શાંતિ નથી. હે બાબા ! તમારી કૃપા વીના મનને સ્થિરતા મળવાની નથી. (ઓ. ૬-૧૧)

પાછળના અધ્યાયની શરૂઆતમાં વચન આપ્યું હતું. પરંતુ તે પાળી શકાયું નથી, અને સંપૂર્ણ વર્ણન પણ થઇ શક્યું નથી. હવે તેને પૂર્ણપણે સાંભળો. પાછળના અધ્યાયમાં પોતાનો અંતઃકાળ પાસે આવ્યો છે તે જાણીને મહારાજે ચૌદ દિવસ સુધી એક બ્રાહ્મણના મુખે રાતદિવસ ધ્યાનપૂર્વક રામાયણ સાંભળ્યું હતું. તે સાંભળતાં સાંભળતાં બે અઠવાડિયાં વીત્યા બાદ દશેરાના દિવસે બાબાએ દેહ છોડ્યો. પછી બાબાનો દેહત્યાગ થતાં લક્ષ્મણમામાએ તે પવિત્ર મૃતદેહનું પૂજન કરેલું અને બાપુસાહેબ જોગે આરતી ઉતારેલી. ત્યારબાદ હિંદુ મુસલમાનોએ તે મૃતદેહને યોગ્ય રીતે નિકાલ કેવી રીતે કરવો તેનો વિચાર

કરવામાં છત્રીસ કલાક થયા હતા. આ બધું પાછળના અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. (ઓ. ૧૨-૧૬)

પોતાની સમાધિનું સ્થાન બાબાએ પહેલેથી કેવી રીતે નક્કી કર્યું હતું. તથા કલ્પનામાં પણ ન હોય તેવી બાબાની મનગમતી ઇંટ કેવી રીતે પડી ગઈ હતી, અને એકવાર ત્રણ દિવસ સુધી બાબાના બ્રહ્માંડમાં પ્રાણ હતા. આ સમાધિ હતી કે દેહનું અવસાન હતું, તે અંગે સર્વે જણ સંશયમાં પડ્યા હતા. શ્વાસોશ્વાસ બિલકુલ રોકાઈ ગયેલો જ્ઞેઠને બાબાશ્રીનું આવું સમાધિગ્રસ્ત સ્થિતિમાંથી પાછું બેઠા થવું અશક્ય લાગતું હતું. આ રીતે ત્રણ દિવસ વિત્યા બાદ પ્રાણ નીકળી ગયા છે એવું ચોક્કસ લાગવા માંડ્યું અને તેમની અંતિમ વિધિ કરવાની બાબતમાં લોકો વિચાર કરવા લાગ્યા. આવા આ પ્રસંગને મનથી સભાગ થઈ બાબા એકાએક દેહભાનમાં આવ્યા, અને લોકોની ચિંતા દૂર કરીને બધી વાતો શ્રોતાઓએ પ્રેમથી સાંભળવાથી મનમાં આનંદ થશે અને જીવ ભરાઈ આવશે. આ કોઈ કથા નથી, આ તો મોટી સંદુકમાં અમૂલ્ય સાઈરત્ન મુકેલું છે. તેને પ્રેમપૂર્વક ઉઘાડીને જુઓ અને દર્શનનો લલાવો લો. આ આબા અધ્યાયમાં શ્રીસાઈબાબા જ સર્વત્ર દેખાશે. તે સાંભળવાથી તમારા મનની ઇચ્છાઓ બધી પૂર્ણ થશે, અને તેનું સ્મરણ કરવાથી તમને તેનું શિરછત્ર મળશે. જેનું આચરણ ખૂબ સુદૃઢ અને ઉદાર હતું, એવા શ્રીસાઈનાથ મહારાજનું આ ચરિત્ર ભક્તિભાવથી એકચિત્તે સાંભળવા માટે તૈયાર થાવ. આવી પવિત્ર કથાઓ સાંભળીને ભક્તોનાં મન ક્યારેય તૃપ્ત થતાં નથી. છતાં તેમના ચિત્તમાં પરમ આનંદ ફેલાઈ જાય છે. સંસાર ચક્રમાં કષ્ટોથી થાકેલા અને મનથી ભાંગી પડેલાં ને વિસામો મળે છે અને મન પ્રસન્ન થતાં હર્ષોલ્લાસ ફેલાઈ જાય છે. આવી આ સાઈ મહારાજની કથા એકદમ નિર્મળ અને શુદ્ધ સુખ આપનારી છે. કેટલીયે વાર સાંભળ્યા પછી પણ તે હંમેશાં નવીન જ ભાસે છે. સુખનું તે જ લક્ષણ છે. માટે જ સંત કાલીદાસે કહ્યું છે કે, ‘પ્રતિક્ષણં યત્રવતામુપૈતિ તદેવ રૂપં રમણીયતાપા: ।’ જે પ્રત્યેક ક્ષણે નવું બને છે, તે જ રમણીયતાનું રૂપ છે. માટે આ પવિત્ર સંતકથા બીજી તરફ ધ્યાન ન જવા દેતાં અનન્યપણે સાંભળો. (ઓ. ૧૭-૨૭)

પાવન મૃતદેહની યોગ્ય વિધિ કરવા માટેનો વાદવિવાદ અને ચર્ચા કરતાં બધા ભક્તો થાક્યા. અને પછી શું અનુભવ થયો તે જુઓ. બુટ્ટીના વાડામાંનો મોટો વચ્ચેનો ઓરડો જેમા અંદરના ભાગથી મુરલીધર શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિની સ્થાપનાની યોજના હતી, તે જ સ્થળ પછી બાબાની સમાધિ માટે નક્કી થયું. શરૂઆતમાં જ્યારે વાડાનું ખોદકામ ચાલતું હતું તે વખતે મહારાજ લેંડીબાગ તરફ જતાં, માધવરાવની વિનંતી સાથે સંમત થઈને પોતે માથું હલાવીને અનુમતિ આપી હતી. બાબાના હાથમાં શ્રીફળ મૂકીને માધવરાવે પ્રાર્થના કરી હતી, ‘દેવા ! મુરલીધરની સ્થાપનાની જગ્યા ઉપર ખોદકામ ચાલુ થાય છે. તમારી કૃપાદૃષ્ટિ તેના ઉપર કરવી.’ બાબા તે શુભ સમયની અનુમતિ આપતાં બોલ્યા હતા કે, ‘વધેરી નારીયેળ, આપણે સર્વ બાળગોપાળ અહીંયા જ સમય પસાર કરીશું. અહીંયા ઉઠતાં બેસતાં સુખદુઃખની વાતો કરીશું. અને અહીંયા જ બધા છોકરાંને શાંતિ મળશે.’ શરૂઆતમાં બધાને એવું જ લાગેલું કે, બાબા તે અમસ્તુ બોલ્યા છે પરંતુ પાછળથી જ્યારે તેનો અનુભવ કર્યો ત્યારે તેમાં છુપાયેલું સત્ય સમજાયું. મહારાજનો દેહત્યાગ થતાં મુરલીધરની સ્થાપના બાજુએ રહી, અને એની જગ્યા ઉપર સાઈ-શરીર કાયમને માટે સુરક્ષિત રાખવા માટે આ ઉત્તમ સ્થાન લાગ્યું. ‘આ શરીર વાડામાં પડો’ આવા જે બાબાના છેલ્લા ઉદ્ગારો હતા તે જ પ્રમાણે અંતમાં સૌ એકમતે વિચારોથી સહમત થયા અને મહારાજ પોતે જ મુરલીધર બની બેઠા. શ્રીમંત બુટ્ટી વગેરે સર્વ હિંદુ મુસલમાન ભક્તો આ જ વિચાર ઉપર રાજી થયા અને વાડો સતકાર્ય માટે ઉપયોગી બન્યો. આવો કિંમતી, બહુમૂલ્ય વાડો હોવા છતાં બાબાનો આ પવિત્ર દેહ બીજે કશે મુકવાની જો વ્યવસ્થા થઈ હોત તો આ વાડો ઉપયોગ વિનાનો રહી અત્યંત વેરાન થઈ ગયો હોત. આજે ત્યાં જે

ભજન, પૂજન, કથા, કીર્તન, પુરાણ, વાંચન અને અતિથિઓ અન્નદાન થાય છે તેનું મુખ્ય કારણ સાઈમહારાજ જ છે. આજે પણ ત્યાં સંતપણી, લઘુરુદ્રનું અને મહારુદ્રનું જે પઠન કે સ્તુતિ થાય છે તેમજ દેશ વિદેશથી જે ભક્તોનું આગમન થાય છે. તે સૌનું કારણ પણ શ્રીસાઈનાથ મહારાજ જ છે. માટે સંતોના આવા બોલ અક્ષરે અક્ષર સાચા સમજીને કાનમાં સંઘરી રાખો. તેઓ કંઈ પણ અછડતું બોલે છતાં તે વચનનું અપમાન કે તેનો ત્યાગ કરતા નહિ. તેમનું બોલેલું ઘણીવાર અર્થ વગરના લવારા જેવું અને ગુંચવાડો ઉભો કરે તેવું દેખાય છે અને તેને સમજવામાં પણ અઘરું લાગે છે. છતાં વખત જતાં તેનો અર્થ ચોખ્ખો દેખાવા માંડે છે. (ઓ. ૨૮-૪૨)

મહારાજના દેહ પડવાના થોડા સમય પહેલાં શિરડી ખાતે મસ્જિદમાં આગળ ઉપર બનનારી અમુક ઘટનાઓના અપશુકન થાય. તે પૈકી એક જ ઘટના હું શ્રોતાઓને અહીંયા કહી રહ્યો છું. કારણ કે તમામ કહેવા જતાં ગ્રંથનું કદ પ્રસરણ વધી દશે. કેટલાંયે વર્ષોથી બાબાશ્રીની પાસે એક જૂની ઇંટ હતી. તેની ઉપર બાબા હાથ મુકી આસન લગાવી (યોગની અમુક ચોક્કસ પ્રકારની પલાંઠી વાળીને) બેસતા હતા. તે ઇંટનો ટેકો લઈને બાબા રાત પડતાં હંમેશા એકાંતમાં મસ્જિદની અંદર સ્વસ્થ મનથી આસન લગાડીને બેસતા હતા. આવો ક્રમ કેટલાંયે વર્ષો સુધી કોઈ પણ જાતની અડચણ વીના ચાલ્યો હતો. પણ થવા કાળે જે કંઈ થાય છે તેમાં કોઈનું કંઈ પણ ચાલતું નથી અને અચાનક જ એમાં કોઈ વિક્ષેપ આવી પડે છે. બાબાશ્રી મસ્જિદમાં હતા નહીં, તે સમયે એક નાનો છોકરો મસ્જિદમાં કચરો વાળતો હતો. ભોયપરનો કચરો કાઢતી વખતે તે ઇંટ થોડી ઉંચકાઈ એનો તૂટવાનો સમય આવી ગયો હશે. એટલે તે છોકરાના હાથમાંથી ઇંટકી ગઈ અને ઘડ દઈને નીચે પડી અને તેના બે ટુકડા થઈ ગયા. આ માહિતી મળતાં જ બાબા બોલ્યા, ‘આ ઇંટ નહીં મારાં કર્મ ફૂટયાં’ એવું બોલીને બાબાને ખૂબ અનુકંપા ઉપજી અને તેમની આંખોમાંથી દુઃખના આંસુ નીકળી ગયાં. જે ઇંટના સહારે બાબા યોગાસનો કરતા હતા, એ જ્યારે તૂટી ગઈ ત્યારે બાબાશ્રીનું હૃદય દુઃખી થયું અને અવાજ ડુંધાઈ ગયો. ખૂબ જૂની પુરાણી આ ઇંટ પોતાના આસનના મૂળ આધાર સમી હતી તે એકાએક તૂટી ગયેલી જોઈને સાઈમહારાજને મસ્જિદ સુનકાર ભાસવા લાગી. સાદી પકવેલી માટીની આ ઇંટ પણ બાબાશ્રીને અતિશય ખ્યારી હતી. એની આવી દશા જોઈને સાઈનાથ મનથી ખૂબ જ દુઃખી થયા. તેની ઉપર કલાકો ને કલાકો સુધી ધ્યાન ધરીને તે યૌગિક અવસ્થામાં બેસીને પસાર કરતા હતા. માટે એ ઇંટ ઉપર તેમને ખૂબ પ્રેમ હતો. ‘જેની સંગતમાં હું આત્મચિંતન કરતો હતો, અને જે મારા જીવ કે પ્રાણ જેવી હતી, એણે મારી સોબત ત્યજી દીધી માટે હવે એના વીના હું હવે જીવવાનો નથી. આ ઇંટ પણ મારા જન્મની સાથી હતી. મને છોડીને તે હવે ભાંગી ગઈને !’ એવા એના ગુણ ગાઈને એની યાદમાં, સાઈમહારાજનું દિલ રડી ઉઠ્યું. (ઓ. ૪૩-૫૬)

આ ઇંટ વિષે હ. ભ. પ. દાસગણુ મહારાજે પોતાના ભક્તિસારામૃતમાં અધ્યાય પર-૫૩ વચ્ચે એક કથા કહી છે. મરાઠાવાડમાં પરભણી જિલ્લામાં શેલૂ મુકામે બાબા નાનપણમાં પોતાના ગુરુ ગોપાળરાવ દેશમુખ ઉર્ફે વેકુંશાને ત્યાં રહેતા હતા. તે વખતે દેશમુખનો પોતાના આ બાળશિષ્ય ઉપર ખૂબ જ પ્રેમ હતો. તે જોઈને તેમની નજીકનાં સગાં અને ગામવાસીઓને આ બાળક ઉપર ઇર્ષા થતી. તેમણે તેને મારમારી ખતમ કરી નાખવાનો પેંતરો રચ્યો. એક દિવસે બાળસાઈ પોતાના ગુરુની આગળ સૂઈ ગયા હતા. તે સમયે પેલા ઇર્ષાળુ લોકોએ દૂરથી ઇંટ ફેંકીને મારી. દેશમુખે તે ફેંકાયેલી ઇંટને જોઈ લીધી અને તેને પોતાના યોગના સામર્થ્યના બળથી અઘવચ્ચે જ રોકી લીધી. અને બાબાને આ ઘાતમાંથી બચાવી લીધા. બાબાએ એ ઇંટ સંભાળીને રાખી મૂકેલી. પણ ત્યાર પછી લોકો તરફથી આ બાબતની તકલીફો વધવાથી તેમજ બાબાશ્રીના જીવનને ધોકો છે એમ સમજીને ગોપાળ ગુરુજીએ બાબાને ત્યાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફ ગોદાવરી નદીના દક્ષિણે ગમન કરવાની સલાહ આપી. સંદેશો અને ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન કરતી વખતે બાબાએ પેલી ઇંટ

ગુરુચરણોનો પ્રસાદ સમજીને પોતાની સાથે લઈ લીધી.

મહારાજનો દેહ સમાધિમાં મુકતી વખતે આ ઇંટ એમના માથા તરફથી રાખવામાં આવી છે, એવું કહેવામાં આવે છે. અહીંયા વાંચકોને સહેજે શંકા થશે કે આ ઇંટ ક્ષણભંગૂર નથી કે ? તો પછી તેનો શોક શા માટે કરવાનો ? પ્રથમ નજરે આવી શંકા કોઈના પણ મનમાં આવી શકે. તો બાબાશ્રીનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કરીને આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે હું પ્રયત્ન કરું છું. આ વિશ્વનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થશે તથા ગરીબ અને પામર મનુષ્યો આ સંસાર સાગરને કેવી રીતે પાર કરશે, તે માટે જ તો સંત પુરુષોનો અવતાર હોય છે. તેમને બીજા કોઈ આશય જ નથી હોતો. હસવું, રડવું, રમવું વગેરે સામાજિક વ્યવહારનો તો તેમનો ફક્ત અભિનય જ હોય છે. એવું સમજીને સંસારમાં વર્તવા માટેનો સાર છે. શ્રેષ્ઠ લોકો જેવી રીતે વર્તતા હોય છે તેવી જ પ્રથા સામાન્ય રીતે લોકોમાં પ્રચલિત થવા માંડે છે અને તેને જ પ્રજા અપનાવી લે છે. સંત ભલેને પૂર્ણ જ્ઞાની હોય અને આ જગતમાંની એમની તમામ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થયેલી હોય છતાં તેઓ લોકકલ્યાણ માટે જ અને તેમના ઉદ્ધાર માટે જ સજ્જ હોય છે. (ઓ. ૫૭-૬૧)

આ દેહ અવસાનના પહેલાં બત્રીસ વર્ષો પૂર્વે (ઇ.સ. ૧૮૮૬માં) બાબાની સમાધિ બની ગઈ હતી. પણ મહાળસાપતિએ ખરેખર બુદ્ધિ વાપરીને આ આપત્તિયોગ ટાળ્યો હતો. આ દુષ્ટ યોગ જો ટાળવામાં ન આવ્યો હતો તો બધાંને આ સાઈનો આવા સરસ સહવાસનો મોકો કેવી રીતે મળ્યો હોત ? આજથી તેતાલીસ વર્ષો પહેલાં જ શ્રીસાઈબાબાનો વિયોગ થવાનો આ ખરાબ યોગ સર્જ્યો હોત. માગસર મહિનામાં પૂર્ણિમાના દિવસે બાબાને દમની બીમારી શરૂ થઈ અને તેઓ અસ્વસ્થ થઈ ગયા હતા. દેહના નૈસર્ગિક ભોગ સહન કરવા માટે જ એમણે બ્રહ્માંડમાં પ્રાણ ચઢાવ્યા હતા, ‘હવે આજથી ત્રણ દિવસ માટે, અમે બ્રહ્માંડમાં અમારા પ્રાણ ચઢાવીએ છીએ, અમને જાગૃત કરતા નહીં.’ એવું બાબાએ કહી રાખેલું. ‘પેલા સભામંડપનો ખૂણો જોયો.’ એવું કહીને એ ઠેકાણે બાબાએ આંગળી વડે ઇશારો કરીને બતાવ્યો અને કહ્યું કે, ‘ત્યાં સમાધિ ખોદીને મને મૂકી દેજો.’ પછી મહાળસાપતિ તરફ જોઈને તેઓ ફરીથી સ્પષ્ટપણે બોલ્યા, ‘ત્રણ દિવસ સુધી મારા તરફ દુર્લક્ષ કરીને મને ભૂલી ન જતા. મને જ્યાં મૂકો તે જગ્યાનું નિદર્શન કરવા માટે ત્યાં બે નિશાનીઓ મૂકી રાખજો.’ અને આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં બાબાએ બ્રહ્માંડમાં પોતાનો પ્રાણ ચઢાવી દીધો. એકાએક ચક્કર આવીને કોઈ પડી જાય એ પ્રમાણે એમનું શરીર બેશુદ્ધ થઈને પડ્યું અને મહાળસાપતિએ તેમની બોચી નીચે પોતાની પલાંઠીનો ટેકો આપ્યો. બીજા બધા તેઓ પાછા શુદ્ધિમાં આવશે તેવી આશા છોડી દીધેલી. રાત્રીનો સમય હતો, દશ વાગ્યા હતા ત્યારે આ પ્રસંગ બન્યો તેથી લોકો ચૂપ થઈ ગયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા, ‘કેવો અચાનક આ પ્રસંગ ! શ્વાસ ચાલતો નથી, નાડી ઘબકતી નથી, શરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી ગયો લાગે છે.’ ગામવાસીઓની ભયંકર સ્થિતિ થઈ ગઈ. પણ બાબા તો અમર્યાદ સુખમાં વિહાર કરતા હતા. ત્યાં મહાળસાપતિ સાવધાનીપૂર્વક સાઈને સંભળતા, જાગતા બેસી રહ્યા. સાઈસમર્થે પોતે સમાધિ ખોદવાની આજ્ઞા આપી દેધેલી છતાં એવું કરવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહીં. બાબા સમાધિગ્રસ્ત થયા છે એ સાંભળીને ગામ આખું ત્યાં ભેગુ થઈ ગયું. લોકો વિસ્મય પામી આ બધું જોવા લાગ્યા. પણ ભગતે-મહાળસાપતિએ પોતાની પલાંઠી ઉપરથી બાબાનું મસ્તક હટાવ્યું નહીં. (ઓ. ૬૨-૭૪)

પોતાનો પ્રાણ ગયો છે એવું જાણતાં ભક્તોને એકાએક આઘાત પહોંચશે, માટે ત્રણ દિવસ મને સાચવીને રાખજો એવું કહીને સાઈબાબાએ લોકોને ફસાવ્યા. શ્વાસોશ્વાસ બંધ થઈ ગયો, બધી ઇન્દ્રિયો સજ્જડ અને ચેતન વીનાની થઈ ગઈ. હલનચલન પણ થંભી ગયું અને મુખનું તેજ પણ ઝાંખુ પડી ગયું. આજુબાજુમાં શું થઈ રહ્યું છે તેનું ભાન પણ જતું રહ્યું. બોલવાનું બંધ પડી ગયું. અને હવે બાબા ફરીથી પાછા શુદ્ધિમાં કેવી રીતે આવશે તેની સૌને મોટી ચિંતા થઈ. બે દિવસ વિત્યાબાદ શરીરમાં કોઈ ચેતન જેવું દેખાયું નહીં. મૌલવી, મુલ્લા, ફકીર વગેરે આવ્યા અને આગળનો વિચાર

કરવા લાગ્યા. અપ્પા કુલકર્ણી અને કાશીરામ શિંપી પણ આવ્યા. તેમનો પણ મત પાકો થયો કે બાબાશ્રીએ પોતાના સુખનું ધામ પામી લીધું છે અને હવે એમના દેહને વિશ્રાંતિ આપવી પડશે. કોઇક બોલ્યા, 'હજુ થોડી રાહ જુઓ, બહુ ઉતાવળ સારી નહીં. આ આપણા બાબા બીજા બાબાઓ જેવા નથી. તેમનાં વચનો હંમેશા સાચાં પડ્યાં છે.' તરત બીજાએ જવાબ આપ્યો, 'શરીર ઠંડુગાર પડ્યા પછી એમાં ચેતન ફરી પાછું ક્યાંથી આવશે ? આ બધા કેવા મૂર્ખ છે ? હવે તો બતાવેલી જગ્યામાં ખાડો ખોદો અને બધાને બોલાવો તથા સમયસર મુઠ્ઠી માટી નાખી અંતિમ સંસ્કાર પતાવો, ચાલો બધી તૈયારી કરો.' આમ વાદવિવાદમાં ત્રણ દિવસની બાબાએ આપેલી મુદત પૂર્ણ થઇ અને પછી મળસ્કે સવારના ત્રણના સુમારે બાબાના શરીરમાં ચેતન ફરી પાછું આવવા માંડ્યું. આસ્તે આસ્તે શુદ્ધિ આવવા માંડી તેમજ શરીરમાં હલચલચલન અને અંગમરોડ થવા લાગ્યાં. શ્વાસોશ્વાસની ધમણ ચાલુ થઇ અને પેટ પણ હાલતું દેખાયું. ચહેરો પ્રસન્ન દેખાવા લાગ્યો, આંખો ઉઘડવા લાગી અને જ્ઞાત અવસ્થાનાં લક્ષણો દેખાવા માંડ્યાં. જાણે કે દેહબાન ભુલાઇ ગયેલાને ફરી પાછી એની યાદ આવી. અથવા તો ખોવાયેલો ખજાનો મળ્યો હોય અને ભંડાર મળી ગયો હોય એવી સ્થિતિ થઇ. સાઇનાથ મહારાજ પાછા શુદ્ધિમાં આવતાં બધા પ્રસન્ન થઇ ગયા. દેવકૃપાથી વિદન ટળી ગયું એમ વિચારીને ભક્તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયા. ભગત મહાળસાપતિએ સાઇસમર્થના મુખ તરફ આનંદથી અને આશ્ચર્યથી જોયું. અને મહારાજે પણ પોતાની ગર્દન સાધારણ હલાવી. આમ એ ભયંકર પ્રસંગ ટળ્યો, અને મૌલવી, ફકીરોના મોઢાં ઉતરી ગયાં. જો મૌલવી કે ફકીરોનું સાંભળીને ભગતે સાઇની આજ્ઞા પાળવામાં બેપરવાઇ કરી હોત, કે ઢીલ કરી હોત તો કંઇક અઘટિત કે અયોગ્ય બન્યું હોત. તેતાલીસ વર્ષ પહેલાં જ સમાધિ ખોદાઇ ગઇ હોત અને પછી બાબાશ્રીના આ સુખકારક સુંદર દર્શનનો લહાવો ક્યાંથી મળ્યો હોત ? ભક્તો ઉપર કૃપા અને ઉપકાર કરવા માટે જ સમાધિ અવસ્થાનું વિસર્જન કરી સાઇબાબા પાછા બેઠા થયા, અને ભક્તોના મનનું સમાધાન થયું. ભક્તોના કાર્યોમાં જે સંપૂર્ણ ખૂંપેલો અને થાકેલો છે, પરમાનંદમાં જે મગ્ન થયો હોય તેને વહેલો કેવી રીતે જગાડી શકાય ? ખરેખર બાબાની લીલાઓ સમજવી ખૂબ જ અઘરી છે. બાબાને સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવેલા જોઇને ભક્તજનો ખુશખુશાલ થઇ ગયા. તે દર્શન માટે દોડતા જવા લાગ્યા. આમ બાબાશ્રીનું સમાધિસ્થ અવસ્થામાંથી ફરી પાછું ઉઠવું બધાને માટે સુખકારક નીવડ્યું. (ઓ. ૭૫-૯૩)

પહેલાની કથાના અનુસંધાનમાં આખરી દેહઅવસાનનું સંપૂર્ણ વર્ણન આજ સુધીનું જેવું યાદ આવ્યું તે પ્રમાણે કર્યું છે. દરેક શ્રોતાઓને ક્ષણભર માટે પણ મનમાં વિચાર કરવો કે પહેલી સમાધિમાંથી બાબાશ્રી ઉઠ્યા માટે હર્ષ અને આખરનું દેહાવસાન થયું માટે શોક શા માટે કરવો ? બંને વસ્તુમાં મેળ બેસતો નથી. શું આ અણસમજપણું નથી ? સાડાત્રણ હાથના આ સ્થૂળ દેહનો બોજો ખેંચવા માટેનો સરંજામ એ જ ઇન્દ્રિયોનું આધારભૂત એક માળખું છે, એ કોઇ આપણો વિરાટ સાઇ થોડો જ છે ? આ ભૂલભરેલો ભ્રમ છોડી દો. શ્રી સાઇબાબા બધાં રૂપોથી પર છે. દેહ તો નાશવંત છે. બ્રહ્મ જ સ્વતંત્ર અને નાશરહિત છે. આ દેહ પંચમહાભૂતોમાંથી તૈયાર થયેલો છે જ્યારે એ બ્રહ્મ નથી ઉત્પન્ન થતું કે નાશ પામતું. એ દેહમાંનું શુદ્ધ સત્વયુક્ત જે બ્રહ્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય છે તે, આ જ ઇન્દ્રિયોને ચલાવે છે. એ વસ્તુનું નામ શ્રીસાઇ છે. એ બધી ઇન્દ્રિયો કરતાં પણ ખૂબ આગળ અને ઉપર છે. ઇન્દ્રિયો જડ હોય છે. ઇન્દ્રિયોને એની જાણ નથી હોતી. એ જ ઇન્દ્રિયોને કાર્ય કરવા માટે પ્રવૃત્ત કરે છે અને પ્રાણી માત્રમાં જીવ બક્ષે છે. તે શક્તિનું નામ સાઇ છે. એના સિવાયની આ બ્રહ્માંડમાં કોઇ જગ્યા ખાલી નથી, એના વીના દશે દિશાઓ વેરાન ભાસે છે. એ જ ચરાચરમાં ભરેલ છે. જુઓ ! એ જ સ્થિતિ આ સાઇના અવતારની છે. પહેલાં એ અવ્યક્ત હતી, નામરૂપે એ વ્યક્ત થઇ પછી પોતાનું અવતાર કાર્ય પૂર્ણ થતાં અવ્યક્તમાં પાછી એકરૂપ થઇ ગઇ. અવતારી પુરુષો દેહ છોડીને પોતાના પરમ ધામે પાછા સિધાવે છે. તેવી જ આ સાઇશ્રીની કરણી થઇ. ગુપ્ત રાખવું જોઇએ માટે મનમાં આવતાં. દત્તઅવતારી શ્રીનૃસિંહસરસ્વતી જેવી રીતે

ગણગાપુરથી પર્વતયાત્રાએ જઈ છું એમ કહીને નીકળી ગયા હતા. અને ભક્તોએ તેમને રોકતાં, ‘મારું આ જેવું ભક્તોના કલ્યાણઅર્થે જ છે. હું ગણગાપુર છોડવાનો નથી.’ એવું કહીને તેમણે ભક્તોના મનનું સમાધાન કર્યું હતું. ‘કૃષ્ણાનદીના કાંઠે વહેલી સવારે સ્નાન કરવું. બિંદુક્ષેત્રે અનુષ્ઠાન કરવું, અને મઠમાં પાઠુકાપૂજન કરવું. ત્યાંજ મારો નિરંતર નિવાસ રહેશે.’ તેવી જ શ્રીસાઇનાથ મહારાજની પણ સ્થિતિ હતી, અને હાલમાં પણ છે. એમનું નિધન ફક્ત લોકવ્યવહાર પૂરતું જ હતું. આમ જોવા જઈએ તો બધી જ જડ અને ચેતન વસ્તુઓમાં અને બધાના હૃદયમાં શ્રીસાઇમહારાજ વાસ કરે છે. જેવી જેની મનઃસ્થિતિ હોય છે તેવો જ તેને હંમેશા અનુભવ થાય છે. કોઈએ આ વાત પર જરાય શંકા કરવી નહીં. શ્રીસાઇમહારાજ મૃત્યુથી પર છે. સાઇસમર્થ ગરીબો અને દુઃખિયારા ઉપર દયા કરનારા છે. શરણે આવેલા સાદા ભોળા ભક્તિયુક્ત અંતઃકરણવાળાઓ માટે તો તેઓ પાલનકર્તા છે. ખૂબ જ શ્રેષ્ઠ દરજ્જાના પ્રેમના તેઓ ભૂખ્યા છે અને દરેકની સાથે લાગણી અને મમતા દાખવનારા છે. ભલે મનુષ્યની આંખો હવે તેમને જોઈ શકતી નથી, છતાં તેઓ સર્વવ્યાપી છે. સૂક્ષ્મતામાં પોતે છૂપાયેલા છે તેઓ અમને તેમનું ઘેલું લગાડી રહ્યા છે. તેમને વળી મરણ એ તો એક ઢોંગ હતો. અમારા જેવા ભક્તોને ફસાવવાનો એક સ્વાંગ હતો. કોઈ પણ પ્રકારની ઉણપ વીનાના અનેક ચમત્કારિક લીલાઓ બતાવનારા તેઓ પરમેશ્વર હતા. વિનાશ પામીને તેઓ અવિનાશી થયા. તેમને માટે જે પ્રેમ છે બસ. તેનો જ પીછો કરી અંતમાં તેમને જ મેળવીને આપણે આપણું કાર્ય સાધી લઈએ. તેમનું ખરા મનોભાવથી પૂજન કરવાથી, ભક્તિભાવથી સ્મરણ કરવાથી, બધા ભક્તોને તેમનો પરચો, અનુભવ અને સર્વવ્યાપકતાનો ક્યારેને ક્યારે તો અંદાજ આવે જ છે. ચૈતન્ય સ્વરૂપ ધરાવનારાને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનો ડર નથી હોતો. સોનાના દાગીના ઘડતાં પહેલાં પણ તે સોનું હોય છે અને તેના વિવિધ પ્રકારના ઘાટના દાગીના ઘડાવ્યા બાદ પણ એ પોતાનું સોનાપણું છોડતું નથી. જુદા જુદા ઘાટના દાગીના તો સર્વનાશ પામનારાં રૂપાન્તરો હોય છે. ફરી તેને તેના મૂળ રૂપમાં રૂપાંતર કરી શકાય છે. પણ તેને શુદ્ધ ચોખ્ખું કરતાં, નામ, રૂપ, આકાર કાઢી નાખતાં પાછું મૂળરૂપમાં સોનું જ થઈ જાય છે. છતાં આ સદા કાયમ ટકનારા સોનામાં, એટલે કે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ સાઇમાં, આ હેમાડપંત જડમૂળથી પૂર્ણપણે ઓગળી જવા માંગે છે, અને આવા ગુણોયુક્ત સાઇનાં ચરણોમાં વિશ્વના પ્રલય સુધી વાસ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. (ઓ. ૯૪-૧૧૮)

પછી બાબાનું તેરમું પૂરું કર્યું. ભક્ત રત્ન બાળાસાહેબ ભાટે તે ગામના બ્રાહ્મણોની સાથે મળીને બાબાની ઉત્તરક્રીયા વિધિનો આરંભ કરેલો. પહેરેલા વસ્ત્રે સ્નાન કરી, બાળાસાહેબ ભાટેએ તલની અંજલિ અને તર્પણ કરેલું. સાઇબાબાની બારમાંની વિધિ તથા દર મહિને સતત એક વર્ષ સુધી શાસ્ત્રોના આધારે શ્રાદ્ધ કાર્ય વખતસર પતાવ્યાં હતાં. ભક્તે શ્રેષ્ઠ ઉપાસનીએ બાપુસાહેબ જોગની સાથે ગંગાના પવિત્ર કિનારે જઈ હોમ હવનનું કાર્ય પતાવી પાર પાડ્યું. બ્રહ્મભોજન, અન્નદાન અને યથાવિધિ દક્ષિણાદાન કરીને શાસ્ત્રોક્ત બધી વિધિઓ તેઓ તરત પાછા ફરેલા. હવે બાબા ભલે નથી કે તેમની સાથે ઉઠવું, બેસવું કે બોલવું પણ રહ્યું નથી. તેમ છતાં મસ્જિદમાં નજર પડતાં જ તે બધાં ભૂતકાળનાં સંભારણાં અને સંવાદો યાદ આવે છે. બાબાની હંમેશની બેસવાની પદ્ધતિના દર્શનના સુખનો અનુભવ કરવા માટે કાગળ ઉપર ચિત્રરૂપે દોરવામાં આવેલી ઉત્તમમાં ઉત્તમ તસ્વીરની મસ્જિદમાં સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે. સાઇબાબાનો દેહ દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય થયો હોવા છતાં આ છબી જોયા પછી ફરી તેઓ આંખો સામે આવી જાય છે, અને ભાવિક ભક્તો મહારાજને મૂર્તિમંત દશામાં પાછા જોઈ શકે છે. શામરાવ, જેમની અટક જયકર હતી, એમણે આ સુંદર તૈલીચિત્ર તૈયાર કરેલું. આવી આ મનોહર આબેહૂબ છબી બાબાની સતત યાદ કરાવતી રહે છે. બાબા આજે દેહધારી નથી, છતાં જે તેમનું સ્મરણ કરે છે તેમનું તેઓ હયાત હતા તે રીતે સંદેહે કલ્યાણ કરે છે. કોઈને કંઈ કહ્યું હોય અથવા કંઈ પણ અનુભવવાનું મળ્યું ન હોય તો તેમનું દેહાવસાન થઈ ગયું છે માટે હવે રહી ગયું તેવું માની લેવું નહીં. બાબાના બોલ એટલે બ્રહ્મદેવ માણસના લલાટે

લખેલા વિધિના લેખ તે કદાપી ખોટું ન ઠરવાનું ભવિષ્ય છે. વિશ્વાસ મુકીને તેનો અનુભવ કરવો. ભલેને તરત અનુભવ ન પણ થાય પણ થોડો સમય વિત્યા બાદ તેનો અનુભવ જરૂરથી થશે. (ઓ. ૧૧૯-૧૩૩)

જ્નેગનું નામ આવતાં કથામાં એક બીજી નાની કથા યાદ આવી. તેની અસાધરણતા સાંભળશો તો મહારાજનું પ્રેમાળપણું દેખાઈ આવશે. આ સંવાદ ભલે થોડો નાનો હોય, છતાં ગુરુભક્તો માટે અતિ બોધપ્રદ છે. વૈરાગ્યની જેને જાણ થાય છે તે ભાગ્યવાન છે અને સંસારમાં જે બંધાઈ જાય છે. તેને કમભાગી જ સમજવો. એક દિવસ જ્નેગે બાબાને પૂછ્યું, ‘હજુ મારી સ્થિતિ આવી કેમ ? મારું નસિબ આવું વિચિત્ર કેમ ? મારી આ સ્થિતિ સુધરશે ક્યારે ? હે દેવ ! મને તમારી અનન્ય સેવાનો મોકો પુષ્કળ વર્ષો સુધી મળ્યો છતાં આ ચંચળ મનને શાંતિ કેમ નથી મળતી ? આવો કેવો હું દુર્ભાગી ? આ સત્સંગની બસ આટલી જ કમાઈ ? સંતોના સંગનું સારું પરિણામ મારા દેહને ક્યારે ભોગવવા માટે મળશે ?’ પોતાના પરમ ભક્તની આ વિનંતી સાંભળીને સાઈસમર્થે ખૂબ પ્રેમથી શું જવાબ આપ્યો તે સાંભળો. તેમણે કહ્યું ‘દુષ્કર્મની હોળી થશે, પાપપુણ્યોની ઘૂળઘાણી થશે અને તારે ખભે જ્યારે હું એક ઝોળી જ્નેઈશ, ત્યારે જ તને હું ભાગ્યશાળી માનીશ. બ્રહ્મથી આપણે જુદા છીએ એવું દાખવનારી દરેક ઉપાધીઓનો તું ત્યાગ કરીશ ભગવંતની ભક્તિનો તને કાયમનો નાદ લાગશે અને બધી આશાઓનાં બંધનો પૂર્ણપણે તુટશે ત્યારે હું તને ભાગ્યશાળી માનીશ. જ્યારે તારું મન વિષય વાસનાની ઇચ્છા ત્યજશે, હું અને તું પણ તને અયોગ્ય લાગવા માંડશે, જીભ ઉપર અને સ્ત્રી સહવાસ તથા સંભોગ ઉપર તારી રુચિ નહીં રહે, તેમજ તેની ઉપર કાબૂ મેળવીને તું પોતાની જાતને યોગ્ય બનાવીશ ત્યારે હું તને ભાગ્યશાળી માનીશ. ત્યારપછી થોડા સમય બાદ બાબાના શબ્દો સાચા પડ્યા. સદ્ગુરુની કૃપાથી જ્નેગને બાબાના કહ્યા પ્રમાણે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો. પુત્ર અને સંતતિનાં બંધનો તો હતાં જ નહીં. પત્નીને પણ સદ્ગતિ આપી. પોતાના દેહત્યાગ પહેલાં એકંદરે સર્વસ્વનો ત્યાગ થયો અને સંન્યાસ અને વૈરાગ્ય સહજ રીતે પ્રાપ્ત થયું. જ્નેગ પણ ખૂબ પુણ્યશાળી અને ભાગ્યવાન હતા. મહારાજનાં વચનો તદ્દન સાચાં પડ્યાં. છેલ્લી ઘડીએ સંન્યાસ સંપન્ન થઈને તેઓ સાકોરીમાં ઇ.સ. ૧૯૨૬ની સાલમાં બ્રહ્મલીન થયા. જે પ્રમાણે સાઈનાથ મહારાજે ભવિષ્યવાણી કરેલી એવી જ તેમની આખરની સ્થિતિ થઈ. મહારાજનું બોલવું પણ સાર્થક થયું. જ્નેગ નસિબદાર તો ખરા જ. સ્વ. બાપુસાહેબ જ્નેગની સમાધિ સાકોરી મુકામે એકમુખી દત્તમંદિર પાસે બાંધેલી છે.’ (ઓ. ૧૩૪-૧૪૬)

તાત્પર્ય એ કે દીનબંધુઓ ઉપર દયા કરનારા અને ભક્તોના કલ્યાણ કરવામાં જીવ પરોવનારા સાઈ મહારાજ, શિરડીમાં સવાર, બપોર અને સાંજ ઉપદેશરૂપી અમૃતવર્ષાની રેલમછેલ કરી નાખતા તે હવે સાંભળો. ‘જેને મારી જ મોટી રુચિ છે, જેને હું જ વહાલો લાગુ છું, અને જેને મારી જ રુચિ છે તેની નજરોમાં હું સતત રહું છું. મારા વીના જેને જગત નિર્જન લાગે છે અને મુખમાં સદાને માટે મારી જ વાતો હોય છે તેમને મારું અખંડ ધ્યાન થાય છે, જેની જીભ ઉપર મારા જ નામનો ઘોષ હોય છે અને જ્યાં ત્યાં મારું જ ચરિત્ર એ ગાતો ફરે છે. આમ મારી સાથે એકરૂપ થતાં તેનાં સારાં નરસાં બંને પ્રકારનાં કર્મોના કર્તાપણાનો હકદાર એ બનતો નથી. જ્યાં મારી સેવા માટેની આવી ઉત્સુકતા હોય છે ત્યાં જ હું રાત દિવસ હોતો હોઉં છું. મને અનન્યપણે શરણે આવીને જે મારું સતત સ્મરણ કરે છે તેનું મારા માથા ઉપર ઋણ છે, જેને હું એનો ઉદ્ધાર કરીને ચૂકવી દેતો હોઉં છું. પહેલાં મને અર્પણ કર્યા વીના જે જમતો નથી અને પીતો પણ નથી એવું જેને મારે માટે આકર્ષણ છે તેની ઇચ્છા પ્રમાણે આધીન થઈને વર્તુ છું. મારી જ જેને ભૂખ અને તરસ છે તેને મારા કરતાં પણ વિશેષ મહત્ત્વનું બીજું કંઈ પણ નથી, એવા ભક્તો ઉપર મારું કાયમ ધ્યાન રહે છે. અને હું તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતો રહું છું. મા, બાપ, સગાં-વહાલાં, સ્નેહી સંબંધી, બૈરી, છોકરા વગેરેની માયા મમતામાં જે ફસાયેલો નથી તે જ મારાં ચરણોમાં શાંતિ પામે છે. ચોમાસામાં મોટા ઘોડાપૂર આવેલી અનેક નદીઓ સમુદ્રમાં જઈને મળે છે, ત્યારે તે નદીઓ પોતાનું નદીપણું એટલે કે અસ્તિત્વ ભૂલી જાય છે, અને પોતે

પણ મહાસાગર જ બની જાય છે. તેનું રૂપ બદલાઈ જાય છે અને તેનું જળ સમુદ્રમાં ભળી જાય છે. નદીઓ અને સમુદ્રનો સંગમ થઈને તેમનાં લગ્ન થઈ જાય છે. તથા બંનેનું એકત્વ થઈ જાય છે. જેમનું જુદાપણું એકરૂપતામાં ખોવાઈ જાય છે. આવી એકતા પ્રાપ્ત થાય એટલે મારા ભક્તો પોતાનું નામ અને સ્વરૂપ પણ ભૂલવા માંડે છે અને મને તેઓ આપોઆપ સ્વાભાવિક ગુણોથી પોતાના જેવો જુએ છે. તેને મારા સિવાય કોઈ અન્ય સ્થાન નથી. હું કોઈ પારસમણિ નથી પરંતુ સાદો પથરો છું આવું જાહેર કરવા માટે પુસ્તકિયા પંડિતોએ બબડાટ કરી લોખંડના ટુકડા ભેગા કરીને મારી ઉપર પ્રહાર કરતાં તે લોખંડના ટુકડા સોનામાં રૂપાંતર થઈ ગયા. મારુ પથ્થરપણું ખોટું જાહેર થયું અને તેના અનુભવથી તેઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. જરા પણ અભિમાન વીના સાચા હૃદયથી અને અંતઃકરણથી જે મારે શરણે આવશે ત્યારે તેનાં અજ્ઞાનનો નાશ થશે. અને ત્યારબાદ જ્ઞાનનો ઉપદેશ સાંભળવાનું કારણ રહેતું નથી. અજ્ઞાનતા દેહભાન ઉત્પન્ન કરે છે, દેહભાન લીધે જ આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ વગેરે હોય છે. એ દેહભાન જ આત્મસિદ્ધિને પ્રતિબંધક એવી વિધિ નિષેધ તરફ માણસને ઘસડી જાય છે. તમે કહશો, હમણાં હું ક્યાં છું ? તમને હું કેવી રીતે મળી શકીશ ? તો હું તમારા હૃદયમાં વસેલો છું. અને કષ્ટ કે પ્રયત્ન વીના ખૂબ નજદીકથી તમને મળી શકીશ. તમે કહશો કે, હૃદયમાં વાસ કરનારો આ કોણ અને કેવો હોય છે તેનાં લક્ષણ અને નિશાનીઓ કઈ ? તેને આપણે કેવી રીતે ઓળખવો ? તો હવે ધ્યાન દઈને સાંભળો, અને તેનું સ્પષ્ટ વિવરણ જુઓ. આ સૃષ્ટિમાં અનેક રૂપો અને નામો ભરેલાં છે, જેનું માપ કાઢી શકાય તેમ નથી. તે અવધિ માયાના જ સ્વરૂપમાં છે. તેવી જ રીતે, સત્વ, રજ અને તમ આ જે ત્રણ ગુણોથી પર જે સત્તાની પ્રેરણા હોય છે તેને જ આ હૃદયસ્થાનનાં રૂપ તરીકે ઓળખવા જોઈએ. નામરૂપ વીનાનું જે બચેલું તારું જે તું પણ એને જ હૃદયસ્થાનનું લક્ષણ સમજીને અને શરણે જા. હું જ એ હૃદયસ્થ પરબ્રહ્મ સાઈ છું. એવું તું જોઈશ તો તે જ દષ્ટિ વિસ્તારીને સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં પોતાના જેવું જ શ્રેષ્ઠત્વ તને દેખાવા લાગશે અને મારા વીનાની કોઈ પણ ખાલી જગ્યા તને નજરે ચઢશે નહીં. આમ અભ્યાસ કરતાં કરતાં મારી વ્યાપકતાનો તને અંદાજ આવશે. પછી મારે સાથે એકરૂપ થઈને તું પૂર્ણ અનન્યનો ઉપભોગ કરી શકીશ. ચૈતન્યના સ્વરૂપમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત થશે, અંતઃકરણ શુદ્ધ થશે, અને ગંગાના જળને સ્પર્શ કર્યા વીના તને ગંગાસ્નાનો લહાવો મળશે. સ્વાભાવિકપણે સર્જાયેલાં પ્રાકૃતિક કર્મોના અભિમાનને પકડી રાખવાથી માણસને ઘટ્ટ બંધનો બાંધે છે. જ્ઞાનીજનો તેને સ્પર્શવા દેતા નથી. મનથી તેઓ સદાને માટે સાવધ રહે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઈને તે બેસે છે, અને મનને પણ ચલિત થવા દેતો નથી. એને માટે સમાધિ લગાવવી કે એમાંથી ઉઠીને બેઠા થવું આ બંનેની આવશ્યકતા નથી હોતી. એ હંમેશા ચાલતાં બોલતાં સ્વરૂપરૂપે સ્થિત હોય છે.’ (ઓ. ૧૪૭-૧૭૨)

માટે શ્રોતાઓનાં ચરણોમાં મારું મુકીને તેમને અતિ પ્રેમપૂર્વક હું વિનંતી કરું છું કે, દેવ, સંત, કે ભક્ત આ સર્વે ઉપર પ્રેમ અને આદર રાખવો. સાઈબાબા અનેકવાર આમ કહી ગયા છે કે, ‘કોઈ અગર કોઈને પણ જો દુઃખ થાય તેવું બોલે તો સમજજો કે મારી ઉપર જ કરેલ કોઈ માર્મિક પ્રહાર છે, અને મારા જ કોઈ અત્યંત નાજુક ભાગ ઉપર કરેલો આ ઘા છે. કોઈ કોઈને પણ ખરાબ શબ્દોમાં તડફડ બોલી નાખે તો તેનાથી મને જ ત્રાસ થવાનો છે અને તે જ જો શાંતપણે સહન કરે તો તેનાથી મને લાંબા સમય સુધી પહોંચે એટલું સમાધાન અને સંતોષ થશે.’ આવા આ શ્રીસાઈ મહારાજ અંદરથી અને બહારથી પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપેલા છે. એક પ્રેમ સિવાય તેમને બીજું કોઈ વસ્તુ ગમતી નથી. આવો આ અત્યંત મંગલદાઈ અને શ્રેષ્ઠ અમૃતરૂપી ઉપદેશ મહારાજના મુખેથી હંમેશા વહ્યા કરતો હતો. જાણે કે ભક્તો ખાતર મૂર્તિમંત પ્રેમ જ વહેતો હતો. આ કયા ભાગ્યશાળીને ખબર નથી ? જેમને સાથે બેસીને જમવાનો લાભ મળ્યો, જેમની સાથે તેઓ હસ્યા, રમ્યા, જેમના મનને ચટકો લગાવ્યો, એવા માણસોના મનની હવે બાબાના ગયા બાદ શી પરિસ્થિતિ થતી હશે ? હવે તેમને કેવું લાગતું હશે ? તે ખોવાયેલી પ્રતિભા પાછી મળવી જોઈએ. એવા ભક્તોના મનમાં કેવો વિરહ થતો હશે ? આવી આદરણીય વ્યક્તિના જમવાના ઠેકાણે હું તો માત્ર તેમના વધેલા ઘટેલા અન્નનો અધિકારી છું, અને એવા પવિત્ર અન્નના કણકણ ભેગા

કરીને એક એક દાણો તેમાંનો વહેંચીને તેનો આનંદ બધામાં જ લુંટાવા માંગુ છું. (ઓ. ૧૩૩-૧૭૯)

ઉપર જણાવેલા જેના વિષે કથા થઈ એ કંઈ હેમાડપંતને ખબર છે ? સાઈસમર્થ તેમના વક્તા છે અને લખનારા અને લખાવનારા પણ એ જ છે. આ સાઈસમર્થના ચરિત્રનું વર્ણન કરતાં કરતાં મારું મન તૃપ્ત થતું નથી. મારા મનને આ કથા કહેવાનું ઘેલું લાગ્યું છે અને શ્રોતાઓને પણ એ સાંભળીને આનંદ થાય છે. એ સિવાય પણ જે સાઈ મહારાજની કીર્તિ ભજે છે અને સદ્ભાવથી જે સાંભળે છે તેઓ બંને સાઈ સ્વરૂપમાં જ ઓતપ્રોત થઈ જાય છે, એટલું મનમાં ચોક્કસ જાણી લેજો. હવે આ અધ્યાય પૂરો કરીને હેમાડપંત તેને સાઈબાબાનાં ચરણોમાં અર્પણ કરી રહ્યા છે. હવે પછીનું વર્ણન આગળના ઉપરના અધ્યાયમાં આવશે. (ઓ. ૧૮૦-૧૮૩)

સર્વનું કલ્યાણ થાય. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત,
શ્રીસાઈસમર્થના સત્યચરિત્રનો 'શ્રીસાઈનાથ - નિર્વાણમ્ - ૩' નામનો ચુંમાળીસમો અધ્યાય
અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૪નું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાયમાં સાઈ મહારાજની ગમતી ઇંટ તૂટી જવાની અને બત્રીસ વર્ષ પહેલાં તેમણે પોતાના નિર્વાણના ત્રણ દિવસ માટે લગાવેલી સમાધિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ઇંટ આટલાં વર્ષો પાસે સંભાળીને રાખી હતી. અને તેના તૂટવાથી મહારાજે કરેલા શોક ઉપરથી તેમનો એ ઇંટ પ્રત્યેનો અગાધ પ્રેમ-ગુરુપ્રસાદ અને ગુરુભક્તિ ચોખ્ખી દેખાઈ આવે છે. બ્રહ્માંડમાં પ્રાણ ચઢાવીને શરીર બિલકુલ ચેતન વીનાનું કરીને અને શ્વાસોશ્વાસ વગરનું મૃત:પાય કરીને ત્રણ દિવસો બાદ શુદ્ધિમાં લાવીને મહારાજે પોતાની યોગ સાધનાનું અને પરિપૂર્ણતાનું પ્રાવિણ્ય બતાવી આપ્યું છે. તે પહેલાં અધ્યાય ૭માં મહારાજ જે યોગસાધનાઓના પ્રયોગો આચરતા હતા, એનું વર્ણન આપ વાંચી ચૂક્યા છે -

સમાધિ સાથે ખંડયોગ । ધોતી પોતી ઇંટ્યાદિ પ્રયોગ ।

કદી તો હાથપગ શિરવિયોગ । કદી વળી પૂર્વવત્ સંયોગ ॥૩॥

ઉપર જણાવેલ મુશ્કેલ યોગ સાધનાઓના પ્રકારો જ્ઞેતાં અને નીચે દર્શાવેલી સામ્યતાઓ ઉપરથી શ્રી મહારાજ નાથપંથી સંત હતા એવું ઘણા લોકોનું માનવું છે -

(૧) ભસ્મ અથવા તો ઉદી - ભસ્મ કહો કે ઉદી કહો, બંને એક જ વસ્તુ છે. નાથપંથીઓ જે પ્રમાણે પ્રસાદી આપતી વખતે અથવા તો દુઃખોનું નિવારણ માટે ભસ્મ આપતા તે જ પ્રમાણે બાબાશ્રી પણ ઉદીનો જ ઉપચાર કરતા હતા.

(૨) ધૂણી - નાથપંથી યોગીઓના મઠમાં ધૂણી સતત પ્રજ્વલિત રહેતી. બાબાની દ્વારકામાઈમાં પણ ધૂણી કાયમ પ્રજ્વલિત રહેતી હતી.

શ્રી સાઈનું સત્ય ચરિત્ર

(૩) અગ્નિ ત્રાટક - સળગતી જ્વાળાઓ સામે આંખો મિંચ્યા વીના એકીટસે બેસીને જોયા કરવું. આ એક ખૂબ જ અઘરી સાધના છે. તેને માટે કડક બ્રહ્મચર્ય અને બીજાં અનેક બંધનો પાળવા પડે છે. માટે આ સાધના સામાન્ય માણસો કરી શકતા નથી. મહારાજ આ સાધનામાં દરરોજ અને નિયમિતપણે બેસતા હતા.

તે ઠંટનો આધાર લઈ । નિત્ય એકાંતમાં થતાં રાત્રિ ।

બાબા મસ્જિદમાં સ્વસ્થ મનથી । આસન મારી બેસતા ॥૪૬॥ અધ્યાય - ૪૪

(૪) કફની - નાથપંથીઓની કફનીની માફક જ બાબા પણ તે જ પ્રકારની કફની ધારણ કરતા હતા. નાથપંથીઓ માત્ર ભગવા રંગની કફની ધારણ કરતા, જ્યારે બાબા સફેદ રંગની કફની પહેરતા હતા. જો ભગવો બાબાએ ધારણ કર્યો હતો તો ભેદભાવ જેવું લાગત. અને હિંદુ મુસલમાનમાં એકતાના તેમના કાર્યમાં બાધા આવત માટે જ કદાચ તેમણે માત્ર સફેદ રંગ ઉપર પોતાની પસંદગી ઉતારી હતી.

(૫) ગુરુનું મહત્ત્વ - નાથપંથમાં ગુરુને અસાધારણ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. બાબાશ્રી લીમડાના ઝાડ નીચેના પોતાના ગુરુસ્થાનકને કેટલું મહત્ત્વ આપતા હતા, એ અંગે મારે વારંવાર કહેવાની જરૂર નથી. સાઈના બોલવામાં પણ ગુરુનું નામ વારંવાર આવતું. અનેક વખતે ભક્તોને મહારાજે પોતાના ગુરુમહારાજની મહત્તા વર્ણન કરેલું છે.

(૬) જીવ બ્રહ્મસેવા - જીવમાત્ર ઉપર મનુષ્યે દયા રાખવી. જીવ, જંતુઓ ઉપરનાં દુઃખના ભોગ ઓછા કરવા, કારણ કે પ્રત્યેક જીવ આખરે એક અંતર્યામી બ્રહ્મ જ છે. નાથપંથીઓ જીવબ્રહ્મસેવા ગામેગામ ફરીને કરતા હતા, જ્યારે સાઈનાથે આ સેવા માત્ર શિરડીમાં જ રહીને આદરી. અસાધ્ય રોગીઓનાં જખ્મો બાબા પોતાના હાથે ધોઈને તેમના દવાદારુ કરતા હતા. એ બાબતથી કોણ અજાણ છે ? તેમજ નાથપંથી રોગના ઉપચાર કે સંકટોમાંથી ઉતારા માટે ભસ્મ જ મંત્રીને આપતા, તે જ પ્રમાણે મહારાજ પણ ઉદી આપીને ભક્તોનાં ભલભલાં દુઃખો દૂર કરતા હતા. સાઈનાથે વર્ષો વર્ષથી આદરેલા ત્રાટકને લીધે એ ઉદીને પણ મહાન શક્તિ પ્રાપ્ત થયેલ હતી. જે આજ દિન સુધી છે.

અર્વાચીન કાળમાં નાથ સંપ્રદાયમાંના એક સર્વ શ્રેષ્ઠ યોગીરાજ માધવનાથ મહારાજ (ઇ.સ. ૧૮૫૭-૧૯૩૬)ના 'માધવનાથ ઠીપપ્રકાશ' નામના ચારિત્રગ્રંથના ૨૨મા પ્રકારણમાં નીચેની ઓવીઓ જોવા મળે છે -

શ્રી પરમહંસ શીલનાથ । શ્રીસદ્ગુરુ સાઈનાથ ।

ધુંડીરાજ પળુસીમાં । શ્રી ગજનન શેગાંવમાં ।

ગોપાળદાસ નરસિંગ । મહારાજ નાશિકમાં ॥૧૦૯॥

આ પંચ રત્નો નાથના । પરમ હતા એકબીજામાં પરોવાયેલા ।

ચાલતો કારોબાર એકબીજાની સાથે । અંતર મનની શક્તિથી ॥૧૧૦॥

તેવી જ રીતે ઉપર જણાવેલ શ્રી યોગીરાજ શીલનાથ મહારાજનો 'શ્રી શીલનાથ યોગશ્રમ દેવાસ - ૨' પ્રસિદ્ધ થયેલ હિન્દી ભાષામાંના જીવન ચરિત્રમાંના પાન નંબર ૨૧૦/૨૧૧માં નીચે પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે -

'મહૂની અંગ્રેજ ઇાવણીમાં -'

દેવાસ પાછા આવતા પહેલાં શ્રીગુરુમહારાજ મહૂની અંગ્રેજી ઇાવણીમાં તે સમયના કમ્પાઈંગ ઓફિસરની પ્રાર્થનાને માન આપીને મહૂ ઇાવણીમાં ઉતર્યા હતા । અનેક અંગ્રેજ સૈનિકોએ આપનાં દર્શન કર્યા । કમ્પાઈંગ ઓફિસરે ગુરુમહારાજના સ્વાગત માટે સૈનિક માનવંદનાનું આયોજન કર્યું હતું । આ જ મુકામે શ્રીબાબાસાહેબ રેગેએ શ્રી ગુરુમહારાજની પધરામણી પોતાના ઘરે કરાવી હતી અને ગુરુમહારાજ એમને ઘેર ગયા હતા । બાબાસાહેબ રેગે શ્રીસાઈબાબાના ભક્ત હતા. તેમના

ઘરમાં શ્રીસાઈનાથ મહારાજની છબી જોઈને ગુરુમહારાજ બોલ્યા, ‘આ અમારા ભાઈ શિરડીમાં રહેનારા છે’ । આ સાંભળીને બાળાસાહેબ રેગેને ખૂબ આનંદ થયો હતો । દેવાસ રાજ્યનું મધ્યપ્રદેશમાં વિલિનીકરણ થવાના સમયે, બાળાસાહેબ રેગે દેવાસ-છોટી પાતીના દિવાન હતા ।’

શ્રી સંત શ્રીરામમારુતી મહારાજ નામના એક નાથપંથી તરીકે પ્રસિદ્ધ પુરુષ થાણા, કલ્યાણ અને ભિવંડી વિસ્તારમાં શતકના અંતમાં અને વીસમાં શતકના પૂર્વાધમાં થઈ ગયા. તેઓ સાઈનાથ મહારાજના સમકાલીન હતા. આ મહાન સંતના સ્મણાર્થે, દાદર, થાણા, કલ્યાણ વગેરેના રસ્તાઓને એમનું નામ આપીને તેમની સ્મૃતિ ભાવિકોએ અજરઅમર કરી છે. શ્રીરામમારુતી મહારાજ સાઈનાથે પોતાના ગુરુવત્ પૂજ્ય માનતા હતા. એટલું જ નહીં પણ વારંવાર કહેતા હતા કે શ્રીસદ્ગુરુ બાલમુકુંદ સ્વામીએ અમારા ખરા, પણ નાથપંથના આદ્યગુરુ શ્રીસાઈનાથ એ અમારે માટે આદિનાથની જગ્યા ઉપર છે. ઇ.સ. ૧૯૧૦ની સાલમાં રામમારુતી મહારાજ શિરડી મુકામે શ્રીસાઈનાથ મહારાજના દર્શને આવ્યા ત્યારે સાઈબાબાના આનંદનો પાર રહ્યો ન હતો. ભકતોને તેમણે પહેલેથી જ જણાવી દીધું હતું કે, ‘મારો ભાઈ મને મળવા માટે આવી રહ્યો છે. અરે ! મારો તો આવતી કાલનો સોનાનો દિવસ છે ભાઈ ! અરે મારી તો કાલે દિવાળી છે રે !’ રામમારુતી અને તેમની સાથેના બીજા બધા શિરડી આવી પહોંચ્યા ત્યારે બાબાશ્રીની બપોરની આરતી ચાલતી હતી. કોઈ દિવસ નહિ પણ તે દિવસે બાબાએ આરતી રોકાવી દીધેલી. બાબા રામમારુતીને છાતીએ વળગાડી જ્ઞેરથી ભેટી પડ્યા હતા. અને બાબાએ પોતાના આસનથી થોડા સરકીને બાબુએ ખસી જઈ, અડધા આસન ઉપર તેમને બેસાડ્યા હતા, અને પછી આરતી ફરી પાછી શરૂ કરાવવા માટે ભકતોને કહ્યું હતું. આ ઉપરથી બાબાનો નાથપંથીઓ સાથેનો ખૂબ જ ગાઢ સંબંધ દેખાઈ આવે છે.

પરમ પૂજ્ય સ્વામી રામબાબા જેમનું હાલમાં જ એટલે કે ઇ.સ. ૧૯૮૯ની મહાશિવરાત્રીના દિવસે મુંબઈ મુકામે ૧૨૬ વર્ષની વયે નિર્વાણ થયું. જેમનું શ્રીસાઈસચ્ચરિત્રના અધ્યાય ૨૩માં વર્ણન કર્યા પ્રમાણે એક ‘યોગાભ્યાસી’ તરીકે ઇ.સ. ૧૯૧૪ની સાલમાં શ્રીબાબા સાથે શિરડી મુકામે મુલાકાત થઈ હતી. તેમનું પણ કહેવું હતું કે, સાઈમહારાજ નાથપંથી હતા. તેમણે મને ઉપર આપેલા શ્રીશીલનાથ મહારાજના જીવન ચરિત્રનો હિન્દી ઉતારો વાંચી સંભળાવ્યો હતો. સ્વામી રામબાબાનો શ્રીશીલનાથ મહારાજ સાથે ઘણા લાંબા સમયનો ગાઢ પરિચય હતો. સ્વામી રામબાબાનું કહેવું હતું કે નાથપંથીઓ જ્યારે પણ અમુક સમય બાદ સમાધિઅવસ્થામાં જાય છે ત્યારે એક નાથની બદલીમાં બીજા નાથ એ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. સાઈમહારાજની બાબતમાં પણ ઇ.સ. ૧૮૮૬માં પોતાની ઉંમરના ૪૮માં વર્ષે ત્રણ દિવસ સમાધિ લેતા પહેલાં, અને તેમનાં કાર્યોમાં અને ત્યાર બાદ એમના આખરી દેહઅવસાન સુધીનાં ૩૨ વર્ષના સમય દરમિયાન તેમનાં કાર્યોમાં ખૂબ જ મોટો તફાવત દેખાઈ આવે છે. તેમના અવતારનાં ખરાં કાર્યો અને જગતભરની પ્રસિદ્ધિની શરૂઆત ત્યાર બાદ જ થઈ હતી. તે કંઈ પણ હોય યોગી મહાત્માઓની કરણીની તેમને જ ખબર. બાબા નાથપંથી હતા કે ન હતા, પણ આપણે તો માત્ર ‘સાઈનાથ’ કહીને સંબોધિત કરીએ છીએ. એનો અર્થ એ કે આપણે તેમના યોગબળની શ્રોષ્ટતા અને સિદ્ધત્વ માન્ય રાખીએ છીએ. અને એટલું જ નહીં, તેમને આપણાં ‘નાથ’ એટલે સ્વામી કે માલિક સમજીને સ્વીકારીએ પણ છીએ. અને અમારા જેવા અજ્ઞાણ ભાવિક ભકતો માટે તો આટલું જ પૂરતું છે.

॥ નમામીશ્વરં સદ્ગુરુ સાઈનાથમ્ ॥

॥ શ્રી સચ્ચિદાનંદ સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજ કી જય ॥

॥ અધ્યાય ૪૫ ॥

શ્રી ગુરુચરણ મહિમા

(શ્રી ગુરુનાં ચરણોનો મહિમા)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઇનાથ મહારાજને વંદન.

સહજ રીતે ઘંટીના પથ્થર ગોઠવીને અને દળીને, જેણે પોતાનું ચરિત્ર લખાવવા માટે પ્રવૃત્ત કર્યો અને ભક્તોને સારા માર્ગે દોરવા માટે જેણે પોતાનું આખું જીવન ખર્ચી નાખ્યું તેનું કૌશલ્ય કેટલું અલૌકિક હશે ! મોક્ષ એ ચારેય પુરુષાર્થોમાં માનવીનો સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન છે. પણ એનાં કરતાં પણ વધારે સમર્થ અને બળવાન ગુરુનાં ચરણો છે. આવા ગુરુનાં ચરણોના તીર્થનું સેવન કરવાથી મોક્ષ આપોઆપ શિષ્ય કે ભક્તની પાસે આવે છે. ગુરુ જો કૃપા કરે તો જ આ સંસારમાં સુખ મળે છે. ન બનવાનું અને ન ધારેલું પણ બની જાય છે અને પળભરમાં સામે પાર પહોંચાડી દે છે. (ઓ. ૧-૩)

સાઇનાથ મહારાજની આ કથાઓ આટલી સંક્ષિપ્તમાં કહી છતાં, આ પોથીનો વિસ્તાર વધી ગયો. સાઇની કીર્તિ અમર્યાદિત છે. તેનાં હું કેટલાં વખાણ કરું ? જેના દર્શનથી મન હંમેશા તૃપ્ત થતું, જેના સહવાસમાં પરમ આનંદનો અહેસાસ થતો, જેના સ્મરણ માત્રથી સંસારનાં કાર્યો, ચિંતા અને ડર દૂર ભાગી જતાં એ સાઇમૂર્તિનું સ્વરૂપ હવે દષ્ટિમાંથી અદૃશ્ય થઇ ગયું છે. જેને કારણે ભક્તોની પરમાર્થ તરફ વૃત્તિ વળતી હતી અને જેને કારણે માયા અને મોહના મુખમાંથી છૂટકારો મળતો હતો. તથા અત્યંત કલ્યાણ પ્રાપ્ત થતું હતું તેવી એ સાઇ મહારાજની પ્રતિમા આંખો સામેથી છીનવાઇ ગઇ છે. જેને કારણે મરણ પછીના બીજા જન્મનો ડર ન રહેતો તેમજ જેને કારણે ન્યાય નીતિથી અને સચોટપણે જીવન જીવવાની બુદ્ધિ જાગૃત થઇ હતી અને મુસીબતના સમયમાં મનને ધીરજ મળતી હતી તે સાઇમહારાજનું અસ્તિત્વ આંખોથી ઓઝલ થઇ ગયું છે. આપનું મૂર્તિ સ્વરૂપ અમારી મધુર સ્મરણ શક્તિમાં સંઘરીને મહારાજ પોતાના કાયમના મુકામ-નિજધામ સિધાવ્યા છે અને પોતાની અવતાર લીલા સંકેલી લીધી છે. તેમની યોગ્યતાની અથવા તો અવસ્થાની કલ્પના પણ કરવી આપણા માટે શક્ય નથી. અવતારી કાર્યો પૂર્ણ થતાં આ પૃથ્વી ઉપરથી નાશવંત આકૃતિ અદૃશ્ય થઇ તેમ છતાં આ ગ્રંથરૂપી સાહિત્યિક તેમની મૂર્તિ ક્ષણે ક્ષણે તેમની યાદ આપતી રહેશે. તે ઉપરાંત આ ગ્રંથમાંની કથા સાંભળવાથી મનને જે એકાગ્રતા મળે છે, અને તેનાથી જે શાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું હું કયા શબ્દોમાં વર્ણન કરું ? આપ સર્વ શ્રોતાઓ સુજ્ઞ છો ! તમારી સામે હું તો અલ્પ બુદ્ધિનો અને અણસમજુ માણસ છું. તેમ છતાં આ સાઇમહારાજને અર્પણ કરેલા શબ્દોનું ધર્મકાર્ય છે. માટે શ્રોતાઓએ તેનો કૃતજ્ઞ બુદ્ધિથી આદર કરવો. બધાના હિત ખાતરનું આ શાબ્દિક ધર્મકાર્ય મારા જેવા મંદબુદ્ધિનાને આગળ ધરીને પોતાના કાર્યને પૂરેપૂરું સમજનાર શ્રી સાઇમહારાજ મારી પાસે પૂર્ણ કરાવી રહ્યા છે. મને એકાગ્ર કરીને સાઇચરણોમાં વંદન કરીને જે કોઇ આ મહામંગલદાયી અને પાવનકારી કથા સાંભળશે અને જે ભક્ત ભક્તિમય થઇ પોતાનું હિત સાધવા માટે ઉત્સુક હશે તથા એકાગ્ર ચિત્તે અને એકાગ્ર મનથી તેનું સેવન કરશે તેનું ધારેલું કાર્ય મહારાજ જ પાર પાડી આપશે. તેવી જ રીતે આ સંસારનાં કાર્યો અને પરલોકનાં કાર્યો પૂર્ણ કરી આપશે અને એને કૃતાર્થ કરશે. સાઇમહારાજ

માટે આપેલી સેવાઓ ક્યારેય વ્યર્થ જવાની નથી. ચુંમાળીસમાં અધ્યાયના અંતે સાઈનું નિર્વાણ સાંભળ્યું છતાં આ પોથીની પ્રગતિ આગળ ઘણી વધી રહી છે. શું આ ચમત્કાર નથી ? પાછલા અધ્યાયોમાં યથાક્રમ સાઈનાથના નિર્વાણના વર્ણનનો અંત આવ્યો. છતાં સાઈલીલાનો કાંતવાવાળો કરોળિયો પળભર માટે પણ વિશ્રાંતિ લેવા તૈયાર નથી. ખરું જોતાં એમાં કોઈ પણ જાતનું આશ્ચર્ય નથી. મરણ તો ફક્ત દેહને હોય છે. આ સાઈમહારાજ તો દેહથી ઘણા જ પર હતા. પહેલાંની માફક પાછા તેઓ અવ્યક્તમાં જઈને બેઠા છે. દેહ ગયો, આકાર અલોપ થયો છતાં અવ્યક્તરૂપે જેવા હતા તેવા જ તે રહ્યા છે. દેહત્યાગ પછીની તેમની લીલાઓથી પણ ભક્તો પરિચિત છે. લીલાઓ પણ અસંખ્ય છે, વર્ણન કરતાં ગ્રંથનો વિસ્તાર વધે નહીં, માટે ફક્ત સાર જ શ્રોતાઓની સામે મૂકીએ. (ઓ. ૪-૨૦)

ધન્ય છે તે અમારાં ભાગ્યની સ્થિતિ કે જેને લીધે બાબા શિરડીમાં અવતર્યાં. તે જ સમયે અમને તેમના સત્સંગનો લાભ વારંવાર સહેલાઈથી મળ્યો. આમ હોવા છતાં જો અમારી સંસારમાંથી નિવૃત્તિ થઈ નહીં અને ઇશ્વર પ્રત્યેનો પ્રેમ દૃઢ થયો નહીં તો એનાં કરતાં વધારે અધઃપતન બીજું કયું હોઈ શકે ? બધી દશદશ ઇન્દ્રિયોને સાઈની જ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય તે જ તેમને માટેના ભજનની ખરી સ્થિતિ હોઈ શકે. આમ પણ આંખોથી સાઈની મૂર્તિ જોતી વખતે બોલવા માટે મોઢું સિવાઈ જવું જોઈએ. કાન વડે સાઈનું કીર્તન સાંભળતી વખતે જીભ જાણે કેરીના રસનો મધુર સ્વાદ ચાખવામાં મગ્ન થાય છે તેમ થવી જોઈએ અને સાઈનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરતી વખતે નરમ ગાદી જેવો સ્પર્શ છોડવાનું મન નહિ થવું જોઈએ. સાઈથી જે ક્ષણભર માટે પણ દૂર થાય તે કંઈ સાઈભક્ત કહી શકાય ? તેવી જ રીતે સંસારથી જે વિરક્ત નથી તેને શું સાઈચરણોમાં આસક્ત કહી શકાય ? એક પોતાના પતિ સિવાય રસ્તામાં સામે મળનારને સસરા, દિયર કે ભાઈ સમજીને પતિવ્રતા સ્ત્રી તેને નમસ્કાર કરવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે. તેનું મન નિશ્ચલ હોય છે. પોતાનું ઘર તે કદાપિ છોડતી નથી. પોતાના પતિ ઉપર તેને અપાર પ્રેમ હોય છે. બીજા પુરુષને પોતાનો પતિ સમજીને તેની સામે જોવાની પણ તેને ઇચ્છા નથી હોતી. તેને માટે પોતાનો પતિ જ એનો પરમેશ્વર હોય છે. બીજા કોઈ એની બરાબરી કરી શકતું નથી. તેની પ્રત્યેની જ એની એકનિષ્ઠ જવાબદારી અને પ્રીતિ હોય છે. શિષ્યોનો પણ ગુરુચરણોમાં આવો જ પ્રેમભાવ હોય છે. શિષ્યના પ્રેમને ઉપમા આપવામાં આવે છે. પરંતુ શિષ્યના ગુરુપ્રેમની કોઈ સીમા જ નથી હોતી. તે પ્રેમના મહિમાની ઉત્તર શિષ્યને જ ખબર હોય છે. (ઓ. ૨૧-૩૦)

જેમની સંસારમાં જ કોઈ મદદ મળી શકતી નથી, તેઓ પરમાર્થ માટે સહાય કેવી રીતે કરી શકવાના છે ? વેવાઈ હોય કે જમાઈ હોય, પત્ની હોય અથવા અન્ય કોઈના ભરોસે રહેવું નહિ. માબાપ આત્મિયતાથી માયા લગાડે છે. વારસદાર પુત્ર ધનદોલત માટે ટાંપીને બેઠો હોય છે. જ્યારે પત્ની પોતાનું સૌભાગ્ય ટકાવી રાખવાની ચિંતામાં હોય છે. પરંતુ પરમાર્થમાં સહકાર આપનાર કે જોડીદાર કોઈ મળતો નથી. તો જેના થકી પરમાર્થ પ્રાપ્તિ કરી શકાય તેનો વિચાર કરી નિર્ણય કરવામાં આવે તો છેલ્લે તે પણ આપણી પોતાની ઉપર જ નિર્ભર થાય છે. નિત્ય શું અને અનિત્ય શું તેની ઉપર ગૂઢ ચિંતન કરીને આ લોકનાં કે પરલોકનાં ફળ ભોગવવાની ઇચ્છા છોડી દઈને શમ, દમ વગેરે છ ના સમુદાય ને સાધ્ય કરીને જે મોક્ષ મેળવવા માટે પ્રયત્નો કરે છે તે ધન્ય થઈ જાય છે. બીજાની આશા છોડીને મક્કમ આત્મવિશ્વાસ કેળવીને જે કોઈ પોતે પોતાને માટે તૈયારી કરે છે તે જ પરમાર્થ સાધી શકે છે. બ્રહ્મ તે જ એક ટકનાર સત્ય છે. આ જગત તો કાયમ રહેનાર નથી. ગુરુ તે જ માત્ર બ્રહ્મ છે. બધી અનિત્ય વાતોનો ત્યાગ કરીને ગુરુ જ ફક્ત ધ્યાન કરવા માટે યોગ્ય છે. એવી સતત ભાવના મનમાં રાખવી એ જ પરમાર્થ માટેનું સાધન છે. ફાલતુ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાથી સંસારમાં વૈરાગ્યની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે. સદ્ગુરુ જ બ્રહ્મના ચૈતન્યથી સભર લાગવા માંડે છે, અને બધા જ પ્રાણીમાત્રમાં એક જ ઇશ્વરનો વાસ છે, એવો વિશ્વાસ બેસે છે. એને જ એકાત્માની ઉપાસના કહેવામાં આવે છે. ડરથી અથવા પ્રેમથી જેને જેનું સદાચે

ધ્યાન રહે છે તે ધ્યાન કરનાર પોતે જ જે પ્રમાણે કંસ, રાવણ અને કીડો એ અનુક્રમે કૃષ્ણ, રામ અને ભમરો બની ગયા, તેવી જ રીતે ધ્યાન કરેલી વસ્તુ જ ધ્યેય થઈ જાય છે. ધ્યાન કરતી વખતે ધ્યેય સિવાય બીજી કોઈ પણ બાબત મનમાં હોવી જોઈએ નહીં. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન જેવી બીજી કોઈ સાધના નથી. આ ધ્યાનનો જે પોતાની જાતે જ અભ્યાસ કરે છે તેને મુક્તિ તરત જ મળે છે. પછી ત્યાં જન્મ-મરણ ક્યાંથી હોઈ શકે ? ત્યાં જીવભાવ તો સંપૂર્ણ વિસરાઈ જાય છે, દુનિયાદારી તરફ ધ્યાન ઘટવા માંડે છે અને આત્માના અનુસંધાનમાં ધ્યાન લાગવાથી સુખ મળે છે. માટે જ કહું છું કે, પોતાના ગુરુના નામનો જાપ કરવાથી પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પ્રાણીમાત્રમાં ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. નામનો મહિમા આના કરતાં બીજો વિશેષ કયો હોઈ શકે ? જેના નામનો આવો મહિમા છે, તેને મારા સદ્ભાવપૂર્વકનાં નમસ્કાર કરજો. તેને હું કાયા, વાયા અને મનથી શરણે જાઉં છું. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરી બતાવવા માટે એક વાત શ્રોતાઓને હવે કહી રહ્યો છું. તો એને એકચિત્તે પોતાના હિત ખાતર સાંભળવી. (ઓ. ૩૧-૪૨)

સ્વ. કાકાસાહેબ દીક્ષિત સાઈ સમર્થની આજ્ઞાથી નિયમિત રીતે એકનાથી ભાગવત વાંચતા હતા, તે સૌ જાણે છે. એક દિવસે દીક્ષિતે કાકા મહાજનીના મુંબઈ મુકામે ચોપાટી ઉપર આવેલા બંગલે જમવાનું પતી ગયા બાદ આ પોથી નિયમ પ્રમાણે વાંચવા માટે લીધી. અનુક્રમ પ્રમાણેનો એ ભાગવતનો અદ્વિતીય અને સુંદર એવો અધ્યાય બીજો સાંભળીને શ્રોતાઓનાં મન સુખ પામ્યાં. કાકા મહાજની બાબાશ્રીના ભક્ત માધવરાવની સાથે એકચિત્તે એ ભગવદ્ભક્તિ સાંભળવા બેઠા હતા. સદ્ભાગ્યે એ કથા પણ અતિશય રસપૂર્ણ હતી અને જેને લીધે શ્રોતાઓની હોંશ પુરી થઈ અને ભાગવત ભક્તિ તરફનો પ્રેમભાવ વધે તેવી ચોખવટ થઈ. ઋષભકુળની કીર્તિ વધારનાર નવબંધુ કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિષ્પલયાન, અવિલોત્ર, દ્રમિલ, ચમસ અને કરભાજનનું જ મધુર આનંદદાયક અને બોધપ્રદ કથન નીકળ્યું. તે નવે નવ ભગવદ્ સ્વરૂપ હતા. તેમનામાં અપાર ક્ષમા અને શાંતિ હતી. ભગવત ધર્મનો મહિમા સાંભળીને જનકરાજ સ્તબ્ધ અને ચકિત થઈ ગયા, શાશ્વત કલ્યાણ એટલે શું, હરિની પરમભક્તિ તે કઈ, હરિની માયા પાર કરવી સહેલી કેવી રીતે થાય ? તો ગુરુનાં ચરણ એ જ અતિ કલ્યાણકારક હોય છે. કર્મ અને અકર્મ આ બધાનો સાર એક જ કે ગુરુ એ જ પરમાત્માનું રૂપ છે. અને ગુરુભક્તિ કરવી તે જ ભગવદ્ધર્મ છે. દુમિલનાથે હરિનું શ્રી વિષ્ણુનું ચરિત્ર કહીને દરેક અવતારનું વિશેષરૂપે વર્ણન કર્યું છે. તેવી જ રીતે પુરુષ અવતાર કેવી રીતે ઓળખવો તે કહીને નારાયણના રૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. પછી આગળ ચમેસ જનકરાજ માટે ભક્તિ ન કરવાવાળાઓ માટે દુર્ગતિનું વર્ણન કર્યું છે. અને વેદોએ કહેલાં કર્મો ન કરવાથી સર્વસ્વનો નાશ કેવી રીતે થાય છે તે પણ કહ્યું છે. બધાનાં હૃદયમાં ભગવાનનો વાસ છે માટે કોઈનો પણ દ્વેષ કરશો નહિ. દરેકના દેહમાં પરમેશ્વરને જોવો. તેના વીના થોડી પણ જગ્યા ખાલી નથી. છેલ્લે નવમા કરભાજને, કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગોમાં કયા કયા દેવોની મૂર્તિની આરાધના અને પૂજા કરવી જોઈએ તે બાબતનો નિર્ણય કહ્યો છે. કલિયુગમાં હરિનાં કે ગુરુનાં ચરણોનું સ્મરણ કરવું તે એક જ ઉત્તમ સાધન છે. તેને કારણે સંસાર કેવી રીતે તરવો અને પૂર્નજન્મનો ભય દૂર થઈ જાય છે. શરણાગત થવા માટે હરિગુરુચરણ જ તેમનું સંરક્ષણ કરનારું સ્થાન છે. (ઓ. ૪૩-૫૭)

આમ પોથી પૂરી થતાં કાકાસાહેબે પ્રશ્ન કર્યો, ‘કહેવી પડે ભાઈ આ નવનાથની કરણી ? તેમની વૃત્તિની કલ્પના જ કરી શકાય નહીં.’ પછી પ્રેમથી તેમણે માધવરાવને કહ્યું, ‘કેટલી અઘરી આ ભક્તિ ? અમારા જેવા મૂર્ખાઓ માટે તે પાળવાની શક્તિ ક્યાંથી ? અમારા હાથે તો આ જન્મોજન્મમાં પણ થનાર નથી. ક્યાં એ મહા પ્રતાપી નાથ અને ક્યાં આપણા જેવા જન્મજાત પાપી ! આ ભક્તિ કંઈ સહેલી છે ? મૂર્તિમંત સત્ય અને જ્ઞાન જેને હોય છે તે ધન્ય થાય છે. આવી ભક્તિ અમને પ્રાપ્ત થશે ખરી ? તેને માટે કોઈ રસ્તો છે ખરો ? હું તો હવે હતાશ થયો છું. અને મારા હાથપગ ગળી ગયા છે. આપણો આ જન્મ વેડફાઈ ગયો હોય એવું લાગે છે.’ કાકાસાહેબ સ્વભાવથી ઘણા જ પ્રેમાળ હતા. તેમના જીવને આવી વિરહની

ચિંતા કેમ થવા લાગી ? સારી એવી સ્થિર વૃત્તિ ચંચળ શા માટે થવી જોઈએ ? શામાના મનમાં મુંઝવણ વધી ગઈ. શામા એટલે માધવરાવ, જેમને કાકા ઉપર મનથી ખૂબ પ્રેમ અને લાગણી હતી. તેમને કાકાનો આ સ્વભાવ અને તેમની ઉપર થયેલો લાચારીનો આ પ્રભાવ ગમ્યો નહીં. તેથી તેઓ બોલ્યા, ‘જેણે બાબાફૂં અલંકાર ધારણ કરી ફરવાનું ભાગ્ય મળ્યું હોય, તેણે આવું દયાજનક અને લાચાર મોઢું શા માટે કરવું જોઈએ ? વ્યર્થ છે તેમનું જીવતા રહેવું ! સાઈચરણોમાં જેને અટલ શ્રદ્ધા છે તેના મનમાં આવી ગરબડ શા માટે ? નવનાથની ભક્તિ પ્રબળ છે. તો શું આપણી ભક્તિ પ્રેમળ નથી ? એકનાથ મહારાજના વિવરણ સાથેનો ભાગવતનો અગિયારમો સ્કંધ અને ભાવાર્થ રામાયણનો પાઠ નિત્ય વાંચવો. તેવી બાબાની એકદમ સ્પષ્ટ આજ્ઞા તમને શું નથી ? તેવી જ રીતે ભગવાનના અને ગુરુનાં ચરણોનું સ્મરણ કરતા રહેવું તે મહારાજની સર્વ સામાન્ય શિખામણ નથી ? તેમાં જ આપણા સંસારનો ભય પાર કરી જવાની સાધના છે. પછી તમારી ચિંતાનું કારણ શું છે ?’ છતાં કાકાને પેલા નવ યોગીઓનાં ચરિત્રો તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવા લાગ્યાં. તેમના નિયમો આપણા જેવા થોડા ભક્તો પણ સાધરો કે નહીં તે જ ચિંતા સતત રહેતી. તેમને મનમાં એમ થયું કે નવ યોગીઓની ભક્તિ જ અતિ શ્રેષ્ઠ છે. આપણામાં તે કેવી રીતે પ્રગટ થશે ? એવું જો થાય તો ઇશ્વરને પામ્યાનો આનંદ મળે. કાકાને આ ચિંતા ખાઈ જવા લાગી અને ઉઠતાં બેસતાં તે જ વિચાર મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. એના બીજે જ દિવસે અમત્કાર થયો, જે શ્રોતાઓએ સવિસ્તાર સાંભળવો. (ઓ. ૫૮-૭૦)

અનુભવનું આશ્ચર્ય જુઓ ! તે સમયે સવારે આનંદરાવ, જેમની અટક ‘પાખાડે’ હતી, તેઓ માધવરાવને શોધતા આવ્યા. તે પણ બિલકુલ ભાગવત વાંચનના સમયે જ આવ્યા, અને માધવરાવ પાસે બેસીને પોતાના સ્વપ્નની નવાઈ કહેવા લાગ્યા. અહીંયા પોથીવાંચન ચાલુ હતું અને ત્યાં બંને જણા ધીમા અવાજે એકબીજાની સાથે વાતોમાં પડ્યા. તેને કારણે શ્રોતા અને વક્તાની મનની એકાગ્રતા ભંગ થઈ. આનંદરાવ મનના ચંચળ હતા. તેઓ માધવરાવને પોતાના આવેલ સ્વપ્નની વાત કરવા લાગ્યા. આમ તેઓ બંને ગુપ્તસુપ્ત કરતાં બેઠા હતા એમાં થોડો સમય પોથી વંચાયા વીના પડી રહી. પછી કાકાસાહેબે તેમને પૂછ્યું, ‘એવી તે વળી શી નવાઈ છે ? તમે બંને આજે બહુ જ આનંદિત દેખાવ છો ? અમને પણ શું છે તે કહોને ?’ તે સાંભળી માધવરાવ બોલ્યા, ‘કાલે તમને શંકા થઈ હતી ને ? હવે તેનું સમાધાન જુઓ. સંસાર સાગર પાર ઉતરવાનું ભક્તિનું લક્ષણ જુઓ. પાખાડેને બાબાએ સ્વપ્ન અને દર્શન કેવી રીતે આપ્યું તે સાંભળો. તમારી શંકાનું નિવારણ થઈ જશે. અને ગુરુચરણોમાં નમસ્કાર કરવા જેટલી જ ભક્તિ પૂરતી હોય છે, એ વસ્તુ જરૂર સમજશે.’ તે સ્વપ્નનો ચિતાર સાંભળવાની બધાને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ, વિશેષ કરીને કાકાસાહેબને કારણ કે તેમને જ પ્રથમ શંકા હતી. બધાની ઇચ્છા જોઈને આનંદરાવે સ્વપ્નની વાત શરૂ કરી. સ્વચ્છ અને શ્રદ્ધાયુક્ત મનોવૃત્તિવાળા શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય થશે. ‘એક જગ્યાએ મહાસાગરમાં કમરભર પાણીમાં હું ઊભો હતો, ત્યાં કલ્પના પણ ન કરી શકાય તેવી રીતે શ્રી સાઈસમર્થ મારી આંખોની સામે દેખાયા. રત્નજડીત સિંહાસન હતું અને તેની ઉપર સાઈસમર્થ બિરાજમાન હતા. તેમનાં ચરણો સમુદ્રના પાણીમાં ડૂબેલાં હતાં. આવું તેમનું સુંદર રૂપ મેં જોયું. એમનું આવું મનોહર રૂપ જોઈને મને ખૂબ જ સારું લાગ્યું. આ એક સ્વપ્ન જ છે એનું મને ભાન જ રહ્યું નહિ અને મહારાજના દર્શનથી મન અતિશય પાવન થઈ ગયું. શું એ યોગાનુયોગ કે આશ્ચર્ય ! માધવરાવ ત્યાં જ ઊભા હતા. મને તેઓ ભારપૂર્વક બોલ્યા, ‘આનંદરાવ ! મહારાજને પગે લાગો.’ મેં તેમને જવાબ આપ્યો કે, ‘મારી પણ ખૂબ જ ઇચ્છા છે, પરંતુ તે ચરણો તો પાણીમાં ડૂબેલા છે. મારા હાથમાં ભલા એ કેવી રીતે આવશે ? ચરણો પાણીમાં ડૂબેલા હોવાને કારણે મારું મસ્તક તેમનાં ચરણો ઉપર કેવી રીતે મૂકું ? મારે હવે શું કરવું જોઈએ તે સમજતું નથી.’ તે સાંભળીને માધવરાવે સાઈબાબાને શું કહ્યું તે સાંભળો, ‘દેવા ! તારા પાણીમાં ડૂબેલા પગ બહાર કાઢ જોઈ !’ માધવરાવે આમ

કહેતાં જ બાબાએ તરત ચરણો બહાર કાઢ્યા અને આનંદરાવે પણ ક્ષણનોય વિલંબ ન કરતાં એ તેમને પકડીને નમસ્કાર કર્યા. આમ ચરણ પકડવાથી બાબાએ આશીર્વાદ આપ્યા, ‘બ્હ... રે તારું કલ્યાણ થશે, ડરવાનું કોઈ જ કારણ નથી.’ બાબાએ બીજું પણ કહ્યું, ‘બ્હે ! મારા શામાને રેશમી કિનારવાળું એક ઘોતિયું તું આપે, જેથી તને સુખ પ્રાપ્ત થશે.’ તે આજ્ઞા શિરોમાન્ય રાખીને હું એ રેશમી કિનારવાળું ઘોતિયું લઈ આવ્યો છું. કાકાસાહેબ ! આપ એ પોતાના હાથે માધવરાવ લે એવું કરો. મારી આ વિનંતી માન્ય રાખો. આ ઘોતિયું માધવરાવે પહેરે એવું કરો અને આમ કરવાથી મારા મનને અતિ આનંદ થશે અને તમારું મારા ઉપર ઋણ રહેશે.’ આનંદરાવની આ વાત માધવરાવે પણ પોતે સાંભળી હતી. કાકાસાહેબ તે વચ્ચે તેમને આપવા લાગ્યા ત્યારે તેઓએ એનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. તેમનું એવું કહેવું હતું કે આ તો આનંદરાવને આવેલું એક સ્વપ્ન છે. મને એ બાબતનો કોઈ અણસાર તો મળવો જ જોઈએ. કોઈ પણ પ્રકારનું દૃષ્ટાંત કે સ્વપ્ન આવ્યા વગર મારે તે વચ્ચે સ્વીકારવું નથી. એ સાંભળીને કાકાસાહેબ બોલ્યા, ‘હવે આપણે બાબાએ બોલેલાં તે સત્ય વચનોનો અનુભવ કરી લઈએ. ઘોતિયું લેવું યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે એ ચિઠ્ઠીઓ નાખવાથી ખબર પડશે. જેવી ચિઠ્ઠી બાબા ઉચકાવશે તેવી જ તેમની આજ્ઞા હતી એવું આપણે માની લઈશું.’ આમ કહીને તે પ્રમાણે વર્તવા માટે તેમણે બાબાનાં ચરણ પાસે ચિઠ્ઠીઓ મૂકી. (ઓ. ૭૧-૯૫)

કાકાસાહેબને સંપૂર્ણ ભરોસો સાઈબાબા ઉપર હતો. કોઈ પણ વસ્તુના પ્રયોજન પહેલાં તેઓ સાઈની પ્રેરણા મેળવતા અને ત્યારબાદ જ આગળ ઉપરનો વહેવાર કરતા. આ તો બાબાની હયાતી હતી ત્યારની વાત થઈ. પરંતુ તે પછી પણ આ ક્રમ તેમના ગયા બાદ પણ ચાલુ રહ્યો હતો. ચિઠ્ઠીઓ ફેંકીને જ તેઓ આજ્ઞા મેળવતા, અને તે જ પ્રમાણે ખાત્રીથી તેઓ વર્તતા. પછી એ કાર્ય મોટું હોય કે નાનું. ચિઠ્ઠી દ્વારા આજ્ઞા લીધા વીના તેઓ પ્રાણ નીકળી જાય તો પણ કાંઈ કરતા નહીં. બાબાની આજ્ઞા જ તેમને માટે બધી જ કસોટીઓનું પ્રમાણ હતું. આ દેહ જ જ્યારે આપણો નથી, જેને એક વખત બાબાનાં ચરણોમાં વહાવી દીધો છે તો પછી તેની હાલચાલ ઉપર આપણો શો અધિકાર ? જુઓ ! આ એક ભાવનાને કારણે લાખો રૂપિયાની કમાઈ ઉપર લાત મારી પણ તે નિશ્ચય તેમણે મરતાં સુધી કાયમ રાખ્યો. ‘તારું આ ઇમાન-મારા ઉપરની અનન્ય શ્રદ્ધા ફળદાઈ નીવડશે. તારે માટે તો હું વિમાન મોકલાવીશ. તેમાં બેસાડીને હું તને લઈ જઈશ. તું તારા મનથી નિશ્ચિત જ રહે.’ બાબાનાં આ કૃપાવચનો પાછળથી અક્ષરે અક્ષર સાચાં પડ્યાં. કાકાસાહેબનું અવસાન કેવી અપૂર્વ સ્થિતિમાં થયું એ સાઈલીલાના વાંચકોને ખબર જ છે. તે સ્થિતિની યાદ આવતાં, તે વિમાનમાં જવું તે વળી શું ? અને ગુરુના નામ સ્મરણ સાથે મરણ તે વળી શું તે વિચાર જરૂર આવે છે. આમ તો દીક્ષિત જાતે નિશ્ચયના પાકા અને ખબરદાર હતા અને એમનું ચિત્ત સદાને માટે સાઈચરણોમાં વ્યસ્ત રહેતું હતું. પોતાના અંત મિત્રોને પણ આવી જ શિખામણ આપતાં આપતાં તેઓ ગુરુચરણોમાં વિલીન થયા. (ઓ. ૯૬-૧૦૨)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આમ સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા, હેમાડપંત રચિત, શ્રીસાઈ સમર્થના સત્ય ચરિત્રનો ‘શ્રી ગુરુચરણ-મહિમા’ નામનો પિસ્તાળીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૫નું અર્થ વિવરણ

સાઇબાબા જ્યારે શિરડીમાં હયાત હતા, તે વખતે દરેકે દરેક બાબતમાં તેમની સલાહ લેવાની અને એ જ પ્રમાણે વર્તવાની મોટા ભાગે ભક્તોને ટેવ હતી -

સાઇનાથ મહારાજના દેહત્યાગ પછી એવી એક સ્થિતિ નિર્માણ થઇ, કે જેને કારણે કાકાસાહેબ દીક્ષિત જેવા ભક્તોએ પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મહારાજની તસ્વીરની સામે ચિઠ્ઠીઓ મૂકીને તેમની સલાહ લેવી એવી શરૂઆત થઇ અને તે પદ્ધતી ખૂબ જ યશસ્વી નીવડી. જેનો અનુભવ દરેકને થયો. ભાઉસાહેબ ધૂમાળ, રઘુવીર ભાસ્કર પુરંદરે વગેરે ભક્તો પણ એ જ પદ્ધતિનો ઉપયોગ બાબાની આજ્ઞા મેળવવા માટે કરતા રહ્યા. ખાસ તો મદ્રાસના સ્વ. પ. પૂ. નરસિંહ સ્વામી, જેમણે ૧૯૩૭ થી ૪૦ ની સાલ દરમિયાન અંગ્રેજીમાં સાઇબાબાના ચરિત્ર ઉપર અનેક સંશોધન પૂર્ણ પુસ્તકો લખ્યાં અને ભારતના દક્ષિણ ભાગમાં સાઇનાથ મહારાજનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો. તેઓ પણ ચિઠ્ઠીઓ નાખીને મહારાજશ્રીના વિચારો જાણી લેતા અને તેમને હંમેશા એકદમ યોગ્ય અને કલ્યાણકારી ઉત્તરો મળતા હતા. આ બાબતનો તેમના ચરિત્રમાં તેમણે ચોખ્ખો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જ્યારે આવા મોટા મોટા પ્રખર ભક્તો આવી સાદી સરળ યોજેલી યુક્તિ અજમાવતા અને એના જવાબ અપ્રત્યક્ષરૂપે સાઇમહારાજ આપવા માટે જ્યારે તૈયાર રહેતા, ત્યારે લોકો પોતાનાથી શ્રેષ્ઠ ગણાતા એકાદા સાઇ ભક્તને ત્યાં જઈને તેમના પગ ઉપર માથું મુકીને તેમની મારફતે બાબાને શા માટે પ્રશ્ન પૂછવવા માંગે છે તે સમજાવું નથી. હું મારા પોતાના ૨૩ વર્ષના અનુભવો ઉપરથી છાતી ઠોકીને કહું છું કે આ પ્રકારે ખરી શ્રદ્ધાથી કોઇ પણ ભક્ત જો પોતાની અંગત મૂંઝવણોના પ્રશ્નો પૂછશે તો મહારાજ તરફથી આજે પણ તેનો જવાબ મળી શકે છે. ફક્ત તેને માટે નીચે જણાવેલ શરતોનું પાલન થવું જોઈએ.

(૧) પ્રશ્ન પૂછનારાએ સાઇમાલિક જ પોતાના એકમાત્ર તારણહાર છે તે ભાવનાથી તેમના શરણે જવું જોઈએ અને શ્રદ્ધા અને સખૂરી રાખીને તેનો ઉકેલ મેળવવો જોઈએ.

(૨) એક વખત ચિઠ્ઠી નાખી ને પ્રશ્ન પૂછ્યા બાદ એનો ઉત્તર મળતાં તે પ્રમાણે જ વર્તવું જોઈએ. સમજે કે જવાબ મનનો ધારેલો ના નીકળે અથવા તો બીજા વ્યક્તિ દ્વારા કોઇ કારણસર કહીને એની વિરુદ્ધ વર્તવાની સલાહ આપે કે તે માટે જુદા કરે છતાં આપણો નિશ્ચય છોડવો ન જોઈએ. તેના કરતાં તો પ્રશ્ન પૂછવો જ નહીં.

(૩) મળેલ જવાબ યોગ્ય છે કે નહિ તેની પ્રતીતિ મળે ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી જોઈએ. શરૂઆતમાં એકાદ વખત ઉલ્ટો જ અનુભવ મળે તેથી ભક્તોએ ગભરાઇ ન જતાં, સાઇમાલિક છેલ્લે પોતાનું કલ્યાણ જ કરવાના છે, એની દૃઢ શ્રદ્ધા મનમાં રાખવી જોઈએ.

(૪) એક વખત પ્રશ્ન પૂછ્યા બાદ તેનો જવાબ ગમે કે ન ગમે, તેને ફરીથી પૂછવા માટે એ જ પ્રશ્ન કરવો નહીં. સાઇબાબા પોતાનો જવાબ ક્યારેય બદલતા નથી.

(૫) પ્રશ્નો એકસરખા અને નાની નાની બાબતો માટે પૂછીને મહારાજને વગર કામનો ત્રાસ આપવો નહીં. ખૂબ જ અંગત અને કઠીન સમસ્યા હોય તો જ તેની રજૂઆત સાઇમાલિકની સામે કરવી. કયા નંબરની ટિકિટ લઇશું તો લોટરી લાગશે, કયા ઘોડા ઉપર શરત જીતારો, બાળક છોકરો હશે કે છોકરી ? આવા મૂર્ખામી ભરેલા પ્રશ્નો પૂછવા નહિ. મહારાજ કોઇ બજારમાં બેઠેલા જયોતિષી નથી અને ત્વરિત વગર કષ્ટે પૈસા કમાવાના ખોટા માર્ગે કોઇને ઉત્તેજન પણ આપતા નથી. સાત્વિક વૃત્તિના ભક્તોને સંકટમાંથી ઉગારવા માટે, વિકટ સમસ્યાઓવાળી પરિસ્થિતિમાં છોડાવવા માટે અને

સંસારના યોગ્ય એવા નિર્ણયો લેવા માટે તેઓ આજે પણ માર્ગદર્શન કરી રહ્યા છે. અને તેમાં પણ ખાસ કરીને આધ્યાત્મિક બાબતોને લગતા પ્રશ્નો અને પરમાર્થના માર્ગની સમસ્યાઓના જવાબો તેઓ ખૂબ જ મનથી અને પ્રેમથી આપે છે.

(૬) પ્રશ્ન પૂછવા માટે શિરડી અથવા કોઈ શ્રેષ્ઠ સાઈબકતને ત્યાં જવાની કંઈ જરૂર નથી. કોઈ પણ સાઈબકત પોતાના ઘરે બાબાની છબી કે મૂર્તિની સામે તેમનાં ચરણો ઉપર ચિઠ્ઠી મૂકાવીને કોઈ એક બાળક દ્વારા તેમાંની એક ચિઠ્ઠી ખેંચાવી બાબાનું સચોટ માર્ગદર્શન આજે પણ મેળવી શકે છે.

હવે પહેલાની એ પદ્ધતિ એટલે ચિઠ્ઠવાળી આ યુક્તિ બંનેએ એટલે કે આનંદરાવે અને માધવરાવે અપનાવી. કારણ કે બંનેને કાકાસાહેબ ઉપર અતિશય પ્રેમ હતો. ત્યારબાદ સમય ન વેડફતાં તેમણે ચિઠ્ઠીઓ લખી નાખી. એક ચિઠ્ઠીમાં, ‘ઘોતિયું લેવું’ અને બીજી ચિઠ્ઠીમાં, ‘એનો કરવો અસ્વીકાર’ એવું લખીને સાઈમાલિકના છાયાચિત્રનાં ચરણોમાં મૂકી દીધી. ત્યાં એટલામાં જ ઊભા રહેલા એક બાળકને બોલાવીને તેમાંની એક ચિઠ્ઠી ઉંચકાવતા માધવરાવે ઘોતિયું લઈ લેવું એવી આજ્ઞા થઈ. બધાને આનંદ થયો. અને કાકાસાહેબે એ રેશમી કિનારીવાળું ઘોતિયું માધવરાવને પહેરાવ્યું. આનંદરાવનું આ સ્વપ્ન હતું અને માધવરાવની આ ચિઠ્ઠી હતી. બંનેનો એકબીજા ઉપર વિશ્વાસ બેઠો અને બંને સુખ સંપન્ન થયા. તેમને આ મળેલો પરમઆનંદ તો મનમાં સમાતો ન હતો. માધવરાવ મનથી ખુશ થયા, અને આનંદરાવને પણ તે વાતનો સંપૂર્ણ સંતોષ થયો. સાઈબકતિની અને એની વૃદ્ધિની પરાકાષ્ટા થઈ, અને કાકાની શંકાનું પણ નિરાકરણ થયું. (ઓ. ૧૦૩-૧૧૦)

આ આખી કથાનો સાર એ જ છે કે, પૂર્ણ વિચાર કરીને ગુરુનાં ચરણો ઉપર મસ્તક ઝૂકાવ્યા બાદ ગુરુના મુખેથી નીકળેલા શબ્દો તરફ ધ્યાન આપવું. આપણા કરતાં પણ આપણી અવસ્થા, આપણા આ જગતમાં કરવાનાં કાર્યો અથવા તો મનમાં ઉદ્ભવનારા વિચારો એ આપણા ગુરુ સવિસ્તારપણે જાણતા જ હોય છે. તેમજ આપણો ઉદ્ધાર કેવી રીતે કરવો તે બાબતની પણ તેમને સંપૂર્ણ ખબર હોય છે. જેવો રોગી તેવું જ તેનું નિદાન અને તેવી જ તેની દવા અને અનુપાન, સદ્ગુરુ શિષ્યને સંસારરૂપી રોગના નિવારણ માટે આપતા હોય છે. ગુરુ પોતે જ આચરણ કરે છે તેનું અનુકરણ આપણે કરવું નહીં અને તે પ્રમાણે વર્તવું પણ નહીં. પરંતુ તેમના મુખમાંથી જે આપણે માટે શબ્દો નીકળે તેની ઉપર ધ્યાન આપવું, વિશ્વાસ મૂકવો અને તેમનું જ ચિંતન સદાને માટે કરવું. તેમના મુખેથી નીકળેલા શબ્દરૂપી બોલ તમારા પોતાના ઉદ્ધારનું કારણ બનશે એ વાત સદા યાદ રાખજો. ગુરુ જે પોથીપુરાણ વાંચવા માટે કહે છે તે એમનાં જ વચનોનું સ્પષ્ટીકરણ હોય છે. આપણે તો ફક્ત ગુરુ ઉપદેશ જ ધ્યાનમાં રાખવો. તે જ આપણે માટે વેદવાક્ય કે શબ્દ પ્રમાણ સમજવું. કોઈ પણ સંતના શબ્દો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા. તેનો અનાદર કદાપિ કરવો નહીં. પરંતુ આપણી મા ગુરુમાવલી જેવી રીતે આપણું કાળજીપૂર્વક જાતન કરે છે, એવું બીજું કોઈ કરી શકશે ખરું કે ? પોતાના બાળક માટે માયાનું ખરું ખેંચાણ તથા ઉમળકો અને મમતા તેનામાં હોય છે. બાળકને તેના પોતાના સુખ અને સાહેબીની કલ્પના પણ નથી હોતી. બાળક માગે તે પ્રેમ અને લાડ એ માઉલી પૂર્ણ કરતી હોય છે. આ સૃષ્ટિમાં સંતો ગણ્યા ગણાય નહીં એટલા છે. પરંતુ ‘આપણો બાપ તે આપણો બાપ’ આ સાઈનાથ મહારાજના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દોમાં જે કરુણાનો આલાપ છે તેને હૃદયરૂપી કાગળ ઉપર કોતરી રાખો. માટે જ સાઈમુખના જે શબ્દો છે એની ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવું. અંતે એ કૃપાનો ભંડાર સંસારનાં આપણાં ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખો દૂર કરશે. તેમની યુક્તિઓની તેમને જ ખબર. આપણે માત્ર તેમની અદ્ભુત લીલાઓ સહજ રીતે જ દેખાડે છે તે ફક્ત કૌતુકથી બંને આંખોથી જોયા કરવી. બીજો કોઈ કહી રહ્યો છે એમ સમજીને તેમનું બધું જ સાંભળી લેવું. પરંતુ આપણે ધ્યેય છોડવું નહીં અને પોતાનાં ગુરુના વચનોને ભૂલવા નહીં. તેમાં જ આપણું પરમ કલ્યાણ છે. તેમાં જ આપણા સંસાર અને

પૂનર્જન્મનો ભય દૂર કરીને પાર ઊતરવું છે. તેમાં જ આપણું બધું પોથીપુરાણ છે અને જપ, તપ અને અનુષ્ઠાન પણ તે જ છે. સૂર્યની સામે વળી અંધકાર કેવો ? આવા ગુરુ પુત્ર માટે સંસારસાગર નથી જ. તમે આ સૃષ્ટિમાં કેટલાયે દૂર કે પાસે હો, સાત સમુદ્રની પણ પેલે પાર હશો, છતાં એ ગુરુનો ભક્તો ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય છે. (ઓ. ૧૧૧-૧૨૫)

આમ લખતાં લખતાં, એકનું જ્ઞેઠને બીજાએ એવું કર્યું તો એનો જીવ દુઃખમાં કેવી રીતે પડે છે, એ વિષેની એક વાર્તા મને યાદ આવી, જે હવે હું કહી રહ્યો છું. એક વખતે બાબા મ્હાળસાપતિ સાથે મસ્જિદમાં હતા, તે સમયે પહેલાના લાકડાના પાટિયા ઉપરના બિછાનાની એકાએક તેમને યાદ આવી. તે લાકડાના પાટિયાની પહોળાઈ સવા વેંત એટલે લગભગ એક ફૂટની હતી. તેના બંને છેડે ચીંદડી બાંધીને તેને મસ્જિદના આડા બે મોભના લાકડાં સાથે બાબા લટકાવતા હતા અને એનો હિંચકો બનાવતા. અંધારામાં સૂવું નહીં માટે ઓશિકાની જગ્યાએ અને પગ તરફ બાબા ચાર ખૂણે દીવા પ્રગટાવીને પાટિયા ઉપર તેઓ સૂઈ જતા. આ પાટિયા વિષેની બધી જ વાતો અને મહિમા ૧૦મા અધ્યાયમાં પહેલાં જ વર્ણવેલાં છે. હવે એ પાટિયાનો મહિમા સાંભળો. એક દિવસે બાબાશ્રી એ પાટિયાનું શું મહત્ત્વ તે વિષે મનથી એવું સરસ વર્ણન કરી રહ્યા હતા, એવામાં કાકસાહેબ દીક્ષિતના મનમાં એક વિચાર આવ્યો તે હવે સાંભળો. તેઓ બાબાને બોલ્યા, ‘પાટિયા ઉપર જ જ્ઞે સુવાનું ગમતું હોય તો તમારે માટે પ્રેમથી સરસ રીતે લટકાવી આપું. પછી તેની ઉપર આરામથી અને સ્વસ્થ ચિત્તે લંબાવજો.’ સાઈબાબાએ જવાબ આપ્યો, ‘મ્હાળસાપતિને નીચે મૂકીને હું પોતાની મેળે ઉપર કેવી રીતે સૂઈ શકું ? હું તો નીચે જ સારો છું.’ એ સાંભળીને કાકા ખૂબ પ્રેમથી બોલ્યા, ‘બીજું એક પાટિયું લટકાવી આપું. એકની ઉપર આપ સુજ્ઞે અને બીજા ઉપર મ્હાળસાપતિ સૂઈ જશે,’ બાબાએ ફરીથી ઉત્તર આપ્યો, ‘એ શાનો પાટિયા ઉપર સૂવાનો ? જેની શરીરની સંપૂર્ણ યોગ્યતા હશે તે જ પાટિયા ઉપર સૂઈ શકવાનો. લટકતા પાટિયા ઉપર સૂવું કંઈ સહેલું નથી. મારા વીના બીજું કોઈ તેની ઉપર સૂઈ શકવાનું છે ખરું ? નિંદ્રા છોડી દેઈ, આંખો ખુલ્લી રાખી જે રહી શકે તે જ આ પાટિયા ઉપર સૂઈ શકે. હું જ્ઞે ઉંઘવા લાગું તો આ મ્હાળસાપતિને આજ્ઞા કરું છું કે, મારી છાતી ઉપર હાથ મૂકીને મારી પાસે બેસી રહે. તેનાથી એક કામપણ થતું નથી. બેઠો બેઠો ઝોકાં ખાય છે. આ પાટિયાનો હિંચકો તેના કામનો નથી. એ તો ફક્ત મારી જ પથારી છે. મારા હૃદયમાં નામઃસ્મરણ એકસરખું ચાલુ જ હોય છે. તેની ખાત્રી કરવા ત્યાં હાથ મૂકીને જુઓ. મારી આંખ બંધ થઈ જાય તો મને જગાડો. આવી આજ્ઞા આપવા છતાં તેને ઉંઘ આવી જાય છે અને તેનો હાથ પથ્થર જેવો જડ થઈ જાય છે. પછી ‘ભગત’ કહીને બૂમ મારતાં જ આંખો ઉઘાડી બેઠો થઈ જતા તે ગભરાઈ જાય છે. જેનાથી જમીન ઉપર બેસી શકાતું નથી, જેની બેઠક સ્થિર નથી, જે મનુષ્ય ઉંઘ જેવા તમોગુણનો સેવક છે, એ ઉંચે પાટિયા ઉપર કેવી રીતે સૂઈ શકે ?’ માટે જ સાઈમહારાજ વખતોવખત ભક્તોનો પ્રેમ જ્ઞેઠને કહેતા હતા કે, ‘આપણું આપણી સાથે, બીજાનું બીજા જ્ઞેઠે’ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ફાવે તેમ પોતે જ કરવું, અને બીજાને તેના પ્રમાણે કરવા દેવું. પોતે એવું કરવાની ભાંજગડમાં પડવું નહીં. આપણું કર્મ જ આપણી સાથે આવતું હોય છે. અને બીજાનું બીજા સાથે જાય છે. શ્રીસાઈનાથની કરણી અગાધ છે. માટે જ હેમાડપંતે તેમનાં ચરણોમાં શરણું લીધું છે. બાબાએ પણ તેમની ઉપર કૃપા કરીને આશીર્વાચનો સાથે તેમને પોતાના ચિંતનમાં અખંડ રાખ્યા છે. (ઓ. ૧૨૬-૧૪૩)

॥ અધ્યાય ૪૬ ॥

કાશી, ગયા, ગમનમ્ અજ્ઞાનમ્ કથનમ્

(સાઈબાબાનું કાશી-ગયા ક્ષેત્રે છવીરૂપે જવું અને બે બકરીઓની પૂર્વજન્મની કથા કહેવી.)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

હે શ્રી સાઈનાથ ! તારાં ચરણો પવિત્ર અને ધન્ય છે. તારું સ્મરણ માત્ર ધન્ય છે. તારા દર્શન પણ ધન્ય છે. તે બધા મનુષ્યોને ફળની આશાએ કરેલાં કર્મોમાંથી અને તેનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરાવે છે. સ્વરૂપે ભલે તું અદૃશ્ય છે છતાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક મનથી ભક્તિ કરવાથી તારું સ્વરૂપ સમાધિમાંથી પણ જાગૃત થાય છે. ભક્તોને તેનો અનુભવ આજે પણ થાય છે. તું એટલી ઝીણી દોરી પકડે છે કે તે કોઈના જોવામાં આવતી નથી. પરંતુ પોતાના ભક્તોને દેશમાં હોય કે પરદેશમાં હોય છતાં તે દોરીની મદદથી ગમે ત્યાંથી ખેંચી લાવે છે અને પોતાનાં ચરણોમાં સ્થાન આપે છે. તેવા પ્રેમથી ગળે વળગાડે છે અને માતા જેમ પોતાના બાળકને પોષે છે એ જ પ્રમાણે તું તેમને સહજ રીતે સંભાળે છે. તું એવી કોઈ યુક્તિઓ અજમાવે છે કે તું પોતે ક્યાં છે તે કોઈ જાણે શકતું નથી. પણ પરિણામ નજરે પડતાં, તું જ ભક્તોની પૂઠે ઊભેલો છે એવો વિશ્વાસ મનમાં ચોક્કસપણે થાય છે. જ્ઞાની પંડિતો અને ડાહ્યાઓ અભિમાનમાં સંસારરૂપી ભવરમાં અટવાઈ જાય છે. પણ ભોળા અજ્ઞાની અને અજ્ઞાણ લોકોને તું પોતાની શક્તિથી મન ભરીને આનંદથી રમવા દે છે. ગુપ્ત રીતે બધી રમત રમે છે પણ પોતે કાંઈ જ કરતો નથી એવું બતાવે છે. વળી બધું જ કરીને પણ એવું કહેવડાવે છે કે બાબાને ખબર નથી. સાચેસાચ તારું આ ચરિત્ર કોઈને સમજાતું નથી. ત્યારે આ શરીર, વાણી અને મન તારાં ચરણોમાં અર્પણ કરીએ છીએ અને આ મુખેથી તારું સતત રટણ અને નામ:સ્મરણ કરીએ જેથી અમારા પાપોનો નાશ થાય. તું ઇચ્છા કરનારની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે અને કોઈપણ ઇચ્છા વીનાના અને નિષ્કામીઓને પોતાનું શાશ્વત સુખનું સ્થાન મેળવી આપે છે. તારું નામ પણ એટલું સુખકારક છે અને ભક્તો માટે સહેલામાં સહેલો ઉપાય છે. જેને લીધે પાપોનો નાશ થાય છે, રજોગુણ અને તમોગુણ ખાત્રીપૂર્વક દૂર સરકી જાય છે. સાત્વિક ગુણોને ધીમે ધીમે સંગ્રહ થવા લાગે છે અને તેના કારણે નૈતિક અને ધાર્મિક ગુણોનો ભંડાર ભેગો થાય છે. આમ ધર્મવૃત્તિ જાગૃત થતાં વૈરાગ્ય તેની પાછળ દોડતો આવે છે. ઇન્દ્રિય સુખ ભોગવવાની લાલસા નામ માત્ર બાકી રહી જાય છે અને આત્મજ્ઞાન તરત જ પ્રગટ થાય છે. હંમેશને માટે આવું વિચાર વિવેક સાથેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે આત્મસ્વરૂપ તરફ આપોઆપ ધ્યાન થાય છે. તેને જ ગુરુ ચરણોમાં લીન થવું અને ગુરુને સર્વસ્વ અર્પણ કરવું એમ કહેવાય. મન સાઈ ચરણોમાં અર્પણ થયાની એક જ નિશાની છે કે સાધકની શાંતિ તરફની વૃત્તિ વળે છે અને તેની ભક્તિ સંપૂર્ણપણે ઉલ્લાસિત થાય છે. સપ્રેમ ગુરુભક્તિને જ 'ધર્મ' કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ તે હું જ છું એવો જ્ઞાનનો સાર છે. વિષય વાસના તરફ ઉદ્દાસીનતા તે જ શ્રેષ્ઠ વૈરાગ્યની નિશાની છે અને સંસારથી નિવૃત્તિ ત્યાં જ થાય છે. જે અનન્યપણે જીવભાવે કરવાથી શાંતિ, વિરક્તિ, કીર્તિ આ ત્રણે જેને સર્વદા આધિન હોય છે એવી ભક્તિનો મહિમા ધન્ય છે. જેની આવી ગુરુભક્તિ હશે એવાને શું ઓછું પડવાનું છે ? જેવી જેની પોતાના મનમાં ઇચ્છા હશે તે તે વસ્તુઓ તેને પ્રયત્ન સિવાય મળશે. તેવી એ ભક્તિ પાશરૂપી બ્રહ્મસ્થિતિ મળતાં જાણે કે લગ્નમાં છોકરીનાં મા-બાપે

જમાઇને આપેલી ભેટ સોગાદો અને પહેરામણીની માફક એક દાસી થઇ જાય છે. ત્યાં મોક્ષને કોઇ પૂછતું નથી અને તીર્થો તો પગે પડતાં આવે છે. (ઓ. ૧-૧૭)

પાછલા અધ્યાયમાં દીક્ષિતના ભાગવત વાંચનનું, નવનાથની ભક્તિનું અને મહારાજના ચરણ દર્શનનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ પાખાડે અટક ધરાવનાર આનંદરાવના સ્વપ્નનું અને સાઇનાથની ભક્તિનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. સાઇબાબા જેને પોતાની છત્રછાયામાં લે છે તે ભલે નજીક હોય કે પછી ભૂખંડના કોઇ દ્વીપોની પણ પેલે પાર હોય, એની સાથે રાત-દિવસ શ્રીસાઇ નિઃસંશયપણે રહેતા હોય છે. ભક્ત જ્યાં જાય તે સ્થળે તેઓ જઇને ઊભા રહે છે અને અકલ્પિત રીતે તેને દર્શન આપે છે. એના અનુસંધાનમાં એક નવાઇ ભરેલી વાત આપ શ્રોતાઓ માટે હું કહી રહ્યો છું. તે સાંભળીને તમને આશ્ચર્ય પણ થશે અને આનંદ પણ મળશે. તેમાના શ્રીસાઇનાથ મહારાજના મુખેથી નીકળેલા એ શબ્દો, જે આ કાન વડે ભાવથી સાંભળશો તો સમાધિનું સુખ પણ નાનું પડશે. અને સારી મનોવૃત્તિવાળા ભક્તો સ્વાઆનંદમાં પ્રકૃલિલ અને તરબોળ થઇ જશે. જેમાં પગલે પગલે ચમત્કાર ભરેલા છે, એવી આ રસભર કથા સાંભળીને શ્રોતાઓ પોતાની જાતને ભૂલી જશે અને તેમનાં હૃદય અત્યંત આનંદથી ગદ્ગદ થઇ જશે. (ઓ. ૧૮-૨૪)

કાકાસાહેબ દીક્ષિતના મોટા દીકરા ‘બાબુ’નું નાગપુર મુકામે જનોઇ દેવાનું નક્કી થયું. તેવી જ રીતે નાનાસાહેબ યાંદોરકરના મોટા દીકરા વાસુદેવનું લગ્ન હોવાથી તે પ્રસંગે ગ્વાલિયર જવાનું થયું. જનોઇનો પ્રસંગ પૂરો થયા બાદ લગ્નમાં ગ્વાલિયર જવા માટે કાકાસાહેબના ઘરના પ્રસંગે મોડું પહોંચાય નહીં એવું નાનાસાહેબને મનમાં લાગ્યા કરતું હતું. નાગપુરથી કાકાસાહેબ લગ્ન માટે સ્વસ્થ ચિત્તે આવી શકે તેવું બંનેને અનુકૂળ એવું શુભ મુહૂર્ત યાંદોરકરે નક્કી કર્યું. પછી તે ભક્તોના શિરોમણી જેવા નાનાસાહેબ લગ્નનું આમંત્રણ આપવા માટે અને બાબાસાઇના દર્શન કરવા માટે ઉત્સાહભરે શિરડી આવી પહોંચ્યા. તે સમયે કાકાસાહેબ દીક્ષિત પણ ત્યાં જ હતા. નાનાસાહેબે મસ્જિદમાં જઇને બે હાથ જોડીને બાબાને લગ્નનું આમંત્રણ આપ્યું. તે સાંભળી બાબાએ કહ્યું ‘સારું’. તું માધવરાવ દેશપાંડેને લગ્નમાં લઇ જાજે. પછી બે દિવસ પછી કાકાસાહેબે પૂછ્યું અને બાબાને જનોઇનું આમંત્રણ આપ્યું. તેમને પણ ત્યારે બાબાએ એવું જ કહ્યું કે સાથે શામાને લઇ જાય. પરંતુ કાકાએ સાઇબાબાને રૂબરૂ પધારવાનો આગ્રહ કર્યો. એ સાંભળતા બાબાએ તરત જ જવાબ આપ્યો, ‘કાશી પ્રયાગ પતાવીને તરત જ । શ્યામાથી પણ વહેલો આવીશ । મને આવવામાં કેટલી વાર ?’ હવે શ્રોતાઓએ આ શબ્દો ઉપરથી તેનો ભાવાર્થ સમજવા માટે અને બાબાની સર્વવ્યાપકતા સમજવા માટે ધ્યાન દઇને એનો અર્થ સમજી લેવો. જમ્યા બાદ માધવરાવે વિચાર કર્યો કે, એક વખત ગ્વાલિયર સુધી જઇએ તો ત્યાંથી કાશી કેટલું દૂર છે ? તેમણે નંદુરામ મારવાડી પાસેથી સો રૂપિયા ઉછીના લીધા અને બાબાની સંમતિ મેળવવા માટે તેઓ મસ્જિદમાં ગયા. તેમણે અત્યંત માનથી બાબાને પૂછ્યું, ‘આ લગ્ન અને જનોઇ નિમિત્તે ગ્વાલિયર સુધી જવાનું છે, તો પ્રસંગ અનુસાર ‘કાશી’ અને ‘ગયા’ ની યાત્રા પણ સાથે સાથે કરી આવું એવું મને લાગે છે. તો પણ હે દેવા ! હું તારા પગને પડીને પૂછી રહ્યો છું, કે આ કાશી અને ગયાની યાત્રા માટે જાઉં કે ?’ મહારાજે માધવરાવને જવા માટે આનંદથી આજ્ઞા આપી અને તે ઉપરાંત કહ્યું કે, ‘જે ઉચિત નથી એવું તું ક્યારેય પૂછે છે ? પ્રયત્ન વગર જે સહેલાઇથી અને સહજ રીતે બનતું હોય એને કદી પણ ચૂકવું નહીં અને તેવી તક અવશ્ય ઝડપી લેવી જોઇએ.’ (ઓ. ૨૫-૩૯)

જેવી આજ્ઞા મળી કે માધવરાવે ઘોડાગાડી કરીને સીધી કોપરગાંવની વાટ પકડી. રસ્તામાં અપ્પા કોતે પાટીલનો સાથે ભેટો થયો. પોતાની પૌત્રીને લેવા માટે તેઓ યાંદવડ ગામ તરફ જવા નીકળ્યા હતા. કાશી યાત્રાની વાત સાંભળીને એતો ઘોડાગાડીમાંથી કૂદી પડ્યા. કાશી યાત્રાના પ્રવાસ કરવા ભલે ખિસ્સામાં પૈસા ન હતા. છતાં માધવરાવ જેવાનો સંગાથ છોડવાનું તેમને ગમ્યું નહીં. એટલામાં માધવરાવે તેમને ધીરજ આપી પણ અપ્પા કોતેનું મન માનતું જ નહિ.

આવેલા મોકાનો ઉપયોગ કરવા માટે તેઓ તરત જ પાછા ટાંગામાં બેસી ગયા. આ અપ્પા પાટીલ પૈસે ટકે સુખી હતા. પણ રસ્તામાં જરૂર પડે ત્યારે પૈસા મેળવી શકાય એવું કોઈ સાધન ન હતું. માટે કદાચ કાશીએ જવાનું ચૂકી જવાય તેની એમને મોટી ચિંતા થઈ. વહેતી ગંગામાં હાથ ધોવા, એટલે કે કોઈ પૂજ્યકર્મ કરતું હોય તો, એની સાથે સાથે પોતે પણ એ પુણ્યકાર્યમાં સહભાગી થવું. અને માધવરાવ જેવાની સોબતનો પૂરો લાભ ઉઠાવવો તેવું અપ્પાના મનમાં હતું. અપ્પાની આવી અડચણને ધ્યાનમાં રાખીને તેમને સમયસર ધીરજ આપીને માધવરાવે તેમને પોતાની સાથે લઈ જઈને કાશીની યાત્રા પૂર્ણ કરાવી. પછી તેઓ બંને નાગપુર મુકામે જનોઈના સમારંભમાં હાજરી આપવા માટે ગયા. ત્યાં કાકાસાહેબ દીક્ષિતે માધવરાવને ખર્ચ પેટે, વાપરવા માટે રૂપિયા બસો આપ્યા. ત્યાંથી તેઓ ગ્વાલિયર લગ્ન સમારંભમાં પણ ગયા. તે પ્રસંગે નાનાસાહેબે પણ માધવરાવને રૂપિયા એકસો આપ્યા. નાનાસાહેબના દીકરાના સસરા શ્રીમંત રામવા કૃષ્ણ જઠાર, મુમતાજુદૌલા બહાદુર લશ્કર, ગ્વાલિયર હતા. તેમણે પણ રૂપિયા એકસો આપ્યા. આ પ્રકારે નાનાના ગુરુબંધુ પાસે એટલે કે માધવરાવ પાસે પ્રેમપૂર્વક મળેલા ખાસ્સા રૂપિયા ભેગા થયા. કાશીમાં મંગળ ઘાટ ઉપર સોનાના પતરાથી મઢાવેલું અને કોતરકામવાળું લક્ષ્મીનારાયણનું સુંદર મંદિર છે. જઠાર તેના માલિક હતા. અયોધ્યામાં આવેલું સુંદર રામ મંદિર પણ જઠારનું જ હતું. તેમણે આ બંને પવિત્ર સ્થળોએ આદર સત્કારથી વ્યવસ્થા ત્યાંના પોતાના ગુમાસ્તાને સોંપી હતી. માધવરાવ અને અપ્પા કોતે ગ્વાલિયરથી મથુરા ગયા. એમની સાથે પળસાના ઇમાનદાર ઓઝે, નાનાસાહેબના સાદુ બિનીવાલે અને નાનાસાહેબના જમાઈ પેંઢારકર પણ હતા. આ ત્રણે જણ ત્યાંથી પાછા ફર્યા. માધવરાવ અને કોતે પાટીલ ત્યાંથી પ્રયાગ ગયા અને પછી રામનવમીના ઉત્સવ સમયે અયોધ્યા પહોંચ્યા. ત્યાં એકવીસ દિવસ રહ્યા અને બે મહિના કાશીમાં વિતાવ્યા. ચંદ્ર અને સૂર્યગ્રહણ પત્યું. પછી બંને ગયા તરફ જવા નીકળ્યા. (ઓ. ૪૦-૫૪)

‘ગયા’ માં ગ્રંથિજ્વરનો-પ્લેગનો વાવર ચાલે છે અને ગલીએ ગલીએ લોકો ખૂબજ ચિંતામાં અને ભયમાં દિવસો વિતાવી રહ્યા છે તેવી વાત આગગાડીમાં જ બંનેના કાન ઉપર પડી. આગગાડી જ્યારે ગયાના સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચી ત્યારે રાત પડી ગઈ હતી. તેથી તેઓ બંને જણા કોઈક ધર્મશાળામાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરીને ત્યાં જ રોકાયા. પછી સવાર પડતાં ‘ગયા’ ક્ષેત્રનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ‘ચાલો જલ્દી કરો બધા યાત્રાળુઓનો સમૂહ નીકળી રહ્યો છે.’ માધવરાવ મનથી જરાક ગભરાયેલા હતા. તેમણે ધીરે રહીને પેલા પંડાને પૂછ્યું, ‘અરે ભાઈ અહીંયા તો ગ્રંથિજ્વરનો વાવર ચાલે છે. તમારી વસ્તીમાં પણ ફેલાયેલો છે કે ?’ પેલા બ્રહ્મણે જવાબ આપ્યો, ‘ત્યાં આવીને તો જુઓ ! તમે કહો છો એવું ત્યાં કશું જ નથી. તમે મારી સાથે વગર શંકાએ નિરાંતે ચાલો.’ પછી તેઓ બંને પંડા સાથે તેમને ઘેર ગયા અને ત્યાં એમનું વિશાળ સદન જોઈને પ્રસન્ન થઈ ગયા. પ્રસન્નતાનું બીજું પણ એક કારણ એવું હતું કે તેઓ જ્યાં બેઠા હતા તેની સામે સાઈમહારાજની એક મોટી છબી નજરે પડી અને માધવરાવનું મન એકદમ ભરાઈ આવ્યું. ગયા ક્ષેત્ર જેવા કેકાણે બાબાની છબી નજરે પડશે એવું કદી ધાર્યું જ ન હતું. માટે બંને જણના હૃદયને આશ્ચર્યની સાથે સાથે અતિ આનંદ થયો. માધવરાવ તો ગળગળા થઈ ગયા. તેમની આંખોમાંથી આનંદનાં અશ્રુ વહેવાં લાગ્યાં. પેલા પંડાને ખૂબ જ નવાઈ લાગી અને પૂછવા લાગ્યો, ‘કેમ રે ભાઈ તમે રડો છો શાને માટે ?’ કોઈ કારણ વીના માધવરાવને આમ રડતા જોઈને તેઓ ચિંતિત થઈ ગયા. ગયામાં તો ગ્રંથિજ્વર છે. આપણી યાત્રા નક્કી કર્યા મુજબ કેવી રીતે પાર પડશે ? એ વિચાર માધવરાવના મનમાં આવતો જ હોવા જોઈએ, માટે પેલા પંડાને ચિંતા થવા લાગી, ‘પહેલેથી જ તમને જણાવી દીધું હતું કે, અહીં ગ્રંથિજ્વર નથી, છતાં તમે આટલી ફીકર કરો છો તે જોઈને મને નવાઈ લાગે છે. જો મારા ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો અન્યને પૂછી જુઓ. અહીંયા તમારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય. વગર કામનું આંખોમાં પાણી શા માટે લાવો છો ?’ પ્લેગની બીમારીનો ખોટો ઘાસ્કો મનમાં રાખીને યાત્રાળુઓ વગર કામના એક સરખા રડયા કરે છે એમ કહીને પેલો

બ્રાહ્મણ આમ સમજાવવા લાગ્યો. પરંતુ માધવરાવના મનમાં બીજા જ કોઈ વિચારો હતા, ‘મારા પહેલાં મારી માઉલી આજે પણ પહેલાં અહીં કેવી રીતે પહોંચી ? કાશી પ્રયાગ કરીને સત્વરે શ્યામાથી પણ પહેલાં હું ત્યાં આવું છું. એવા જે ઉદ્દગારો મહારાજના મુખેથી નીકળ્યા હતા તેનો આ પ્રત્યક્ષ અનુભવ તો નથી ને ?’ બારણામાં પેસતાંની સાથે જ માધવરાવને બાબાની આ છબી આંખો સમક્ષ દેખાતાં, આ કલ્પના બહારની વસ્તુ જોઈને તેમને આ એક મોટો ચમત્કાર જ લાગ્યો. ગળું ભરાઈ આવ્યું, આંખોમાંથી આંસુ પણ રોકાતાં ન હતા, રોમેરોમ પુલકીત થઈ ગયાં અને માધવરાવ પરસેવે રેબઝેબ થઈ ગયા. માધવરાવની આવી વિચિત્ર સ્થિતિ હતી. પણ પેલા બ્રાહ્મણના મનમાં તો કાંઈ ભળતા જ વિચારો આવતા હતા. ગ્રંથિજ્વરના ડરના માર્યા આ ભાઈ વગર કામના રહે છે એવું જ તેમને લાગ્યું. (ઓ. ૫૫-૭૩)

શામાને આગળ વધુ પૂછપરછ કરવાની ઇચ્છાથી તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પ્રશ્ન કર્યો, ‘આ છબી આપને કેવી રીતે મળી, તે અમને વિગતવાર કહો.’ બાર વર્ષ પહેલાં બનેલ હકીકત અને થયેલ ચમત્કાર પંડાજી માધવરાવને કહેવા લાગ્યા, ‘એક નહીં, પણ ગયા ક્ષેત્રના બસો ત્રણસો પગારદાર નોકરો મનમાડ અને પુણતાં બે સ્ટેશન ઉપર યાત્રાળુઓની સવિસ્તાર નોંધ કરી રહ્યા હતા. યાત્રાળુઓની સમસ્યાઓ માટે સગવડ કરી આપવાનો આ પંડાજીઓનો વ્યવસાય હતો. આમ ચાલતું હતું તે દરમિયાન પેલો બ્રાહ્મણ શિરડી ગયો હતો. સાઈ સમર્થ એક મોટા સંતપુરુષ છે તે વાત તેણે બહારથી પુષ્કળ લોકોના મોઢે સાંભળી હતી. તેમનાં દર્શન કરી પાવન થવું તેવો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. સાઈબાબાનાં દર્શન કર્યાં અને પગે લાગ્યા. તેમની ઇચ્છા સાઈનાથની છબી મેળવવાની થઈ. માધવરાવને ત્યાં ભીંત ઉપર લટકાવેલી એક છબી હતી. પેલા પંડાજીએ છબી માંગતા, માધવરાવે બાબાની પરવાનગી મેળવી અને તે તેમને આપી દીધી. તે જ આ છબી અને આ જ પેલો બ્રાહ્મણ તે માધવરાવને બરાબર યાદ આવ્યું. તેમને થયું કે મને મહારાજે પાછો આટલા સમયબાદ કેવી રીતે મેળાપ કરાવ્યો હશે ? આમ જોતા બાર વર્ષ પહેલાની વાત ક્યારે શા માટે કોઈને યાદ આવે ખરી ? પણ સાઈબાબાની લીલા અગાધ છે. તેમણે શામાને બરાબર ત્યાં જ મોકલ્યો અને ત્યાં જ પોતાનાં દર્શન કરાવ્યાં. પંડાજીએ આ બધું સાંભળ્યું તેથી તેને ખૂબ જ સંતોષ થયો. મહારાજની આજ્ઞા લઈને આ તસ્વીર બ્રાહ્મણને પોતે જ આપી હતી તે વાત માધવરાવને યાદ આવી. શિરડી આવીને તેમના જ ઘરે પોતે ઉતર્યો હતો અને તેમણે જ સાઈમહારાજનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં. તેની યાદ પેલા બ્રાહ્મણ પંડાને પણ તાજી થઈ ગઈ. પછી એક બીજા ઉપર કરેલા ઉપકારને લીધે તેમના મનમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ત્યારબાદ તે પંડાજીએ માધવરાવ માટે ગયામાં ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી આપી. આ બ્રાહ્મણના ઘરની જાહેજલાલીના શું વર્ણન કરવાં ? હાથી તો એના દરવાજામાં જૂલતા હતા. એ પોતે પાલખીમાં બેસતો અને શામાને પણ હાથી ઉપર સવારી કરાવતો. વિષ્ણુ ભગવાનની પાદુકા પાસે જઈને અને બધી પૂજન સામગ્રી સાથે લઈને તેમણે વિષ્ણુ ભગવાનને અભિષેક સાથે સ્નાન કરાવ્યું અને વિધિપૂર્વક પિતરાઈઓને પિંડદાન પણ કરાવ્યું. પછી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપીને તૃપ્ત કર્યા અને નૈવેદ્ય બનાવીને ભોજન કર્યું. આ પ્રકારે બાબાએ સમગ્ર યાત્રા આનંદથી પુરી કરાવી. આ કથાનો સાર જોઈએ તો એ જ છે કે, બાબાના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો હંમેશા ખરા પડતા તેમાં કોઈ બેમત નથી, તેમનો પોતાના ભક્તો પર અવર્ણનીય પ્રેમ હતો.’ (ઓ. ૭૪-૯૦)

આ તો બાબાનું ભક્તો ઉપર પ્રેમનું વર્ણન થયું પરંતુ તેઓ બીજા જીવો પ્રત્યે પણ સમદષ્ટિએ જોતા હતા. તેમની સાથે પણ તેમનું ઐક્ય રહેતું હતું અને તે એમને ખૂબ ગમતું હતું. ક્યારેક લેડીબાગથી મસ્જિદ પાછા વળતાં રસ્તામાં ઘેટાં બકરાનું ટોળું જો આવી જતું તો બાબાને ખૂબ જ આનંદ થતો. પછી બધા ઉપર તેમની અમૃત તૂલ્ય દષ્ટિ ફેરીને તેમાંના એક બે સરસ જનવરોને પસંદ કરી લેતા. તેમનો માલિક જે માગે તે કિંમત આપીને તે ખરીદી લેતા. એ ખરીદેલાં ઘેટાં બકરાંને તેઓ કોંડાજી નામના ભક્તને આપી દેતા. બાબાની આવી રીત હતી. એક વખતે બત્રીસ

રૂપિયાની કિંમત ચૂકવીને બાબા બે બેકરાં ખરીદીને લઈ આવ્યા. લોકોને આ જોઈ બહુ આશ્ચર્ય થયું. એ બે બેકરાંને જોઈને તેમની તરફ એકાએક પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો અને એમની પાસે લઈને તે જાનવરોને પંપાળીને તેમની પીઠ થાબડી. તેમને પશુઓનીમાં જન્મેલાં જોઈને સાઈસમર્થને ખૂબ દયા આવી. તેમની આવી દશા જોઈને બાબાનું મન અનુકંપાથી ભરાઈ આવ્યું અને પ્રેમનો ઉમળકો આવ્યો. બાબાએ તેમને પાસે લઈને ખૂબ જ પંપાળ્યાં. આવી રહેમ દષ્ટિ જોઈને ભકતોને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. પૂર્વ જન્મમાં તેમની ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ અને મમતાની તેમને એકાએક યાદ આવી. પણ તેમનો આવો પશુઓનીમાં લીધેલ જન્મ જોઈને બાબાનો જીવ ખૂબ જ વ્યાકુળ થઈ ગયો. જે બેકરાં તે સમયે ત્રણ-ચાર રૂપિયામાં મળતાં હોય તેને માટે બાબાએ દરેક ઘેટાંના શા માટે સોળ સોળ રૂપિયા આપ્યા હશે ? આ બાબતમાં તાત્યા કોતેને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું, ‘આપે વ્યાપારીને લે પ્રાણી’ આ અવસર પ્રત્યક્ષ પણે જોઈને તાત્યા અને માધવરાવે બાબાના કૃત્ય માટે પોતાનો વિરોધ દર્શાવ્યો. બે રૂપિયાના માલના બાબાએ સોળ રૂપિયા શા માટે આપ્યા હતા ? શું તેમને પૈસાની કિંમત નથી ? માટે જ તેઓ મન ફાવે તેવું કંઈ પણ કરે છે. આવી સમજૂતી તેમને કંઈ ઠીક લાગી નહિ. બંને ઊંચાનીચા થઈ ગયા, બાબા આવા સોદા કેમ કરે છે ? આ તો કંઈ સોદો કરવાની રીત છે ? આમ બંને જણા બાબા ઉપર દોષનું આરોપણ કરવા લાગ્યા. સમર્થ આવામાં કેમ પડ્યા અને શાથી ફસાયા હશે તે જોવા લોકો ભેગા થઈ ગયા. પરંતુ મહારાજ તો એકદમ સ્વસ્થ હતા. જાણે કે કંઈ થયું જ નથી. તાત્યા અને શામા ભલેને ધૂવાપૂવા થઈને સાઈનાથ મહારાજને દોષિત ઠરાવતા હતા પણ બાબા કિંચિત પણ અસ્વસ્થ ન થતાં પોતાની જ મસ્તીમાં અચળ હતા. પછી સ્વસ્થ થઈને પેલા બંનેએ બાબાને પૂછ્યું, ‘તમારી આ વળી કંઈ ઉદારપણાની રીત ? રૂપિયા બત્રીસ ગયાને ?’ ફક્ત પૈસાની વાત સાંભળીને મહારાજ હસીને મનમાં બોલ્યા, ‘કેવા ગાંડા છે આ લોકો ! હું તેમનું સમાધાન કેવી રીતે કરી શકીશ ?’ બાબાના મુખ પરની આ શાંતિ ગજબની હતી. તેમના મનની સ્થિરતા જરાએ ઓછી થઈ નહિ. પરમ શાંતિનું આવું લક્ષણ જોઈને લોકો વિચારમાં પડી ગયા. ક્રોધ જેનો વિષય જ નથી, જે સદાચે પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે, પ્રાણીમાત્રમાં જે ઈશ્વરનું દર્શન કરે છે, એવાને ક્રોધ કેવી રીતે પોસાય ? જેઓ સાર અસારનો વિચાર કરવા સમર્થ છે, તેઓ ક્રોધને સામે આવવા દેતા નથી. કવચિત્ જો આવો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે તો તેમની શાંતિનો ભંડાર જ ઉઘડી જાય છે, ‘અલ્લાહ માલિક’ એવું સતત જેનું ચિંતન છે, તેના મહિમાનું હું શું વર્ણન કરું ? તેમનું આખું ચરિત્ર અગાધ અને ગહન, અતિપાવન અને કલ્યાણકારી છે, જે સંપૂર્ણપણે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, વૈરાગ્યનો ખજાનો અને શાંતિનો સાગર છે. જેની બુદ્ધિ કરૂણાથી છલોછલ ભરેલી છે તેઓ ખરેખરમાં શું બોલ્યા તે સાંભળો. બંને ભકતોનો આગ્રહ જોઈને બાબાએ નક્કી કર્યું કે, જ્યાં મારા જેવાને બેસવાની જગ્યા નથી અને રહેવા માટે ઘર નથી, એવાએ કોઈપણ વાતનો સંગ્રહ શા માટે કરવો ? તેઓ બોલ્યા, ‘દુકાને જઈને અડધો શેર દાળ વેચાતી લાવો, આ જાનવરોને પેટ ભરીને ખવડાવો અને પછી તેમને ભરવાડને સોંપી દો.’ મહારાજની આજ્ઞા થતાં તરત જ બેકરાંને દાળ ખવડાવવામાં આવી, અને થોડા જ સમયમાં તેમને તેમના ઝૂંડમાં પાછા છોડી મૂકવામાં આવ્યાં. (ઓ. ૯૧-૧૧૫)

સાઈ સબકા માલિક મૂર્તિમંત પરોપકારી અવતાર હતા. તેમને વળી તાત્યા કોતે અને શામા જેવા કોઈ પણ અન્ય કેવી રીતે વર્તવું શું શિખવવાના હતા ? આમ અતિ પ્રેમથી દાળ ખવડાવ્યા પછી બચ્ચાંઓને તૃપ્ત થયેલાં જોઈને બાબા બોલ્યા, ‘હવે આ બચ્ચાંઓને એમના માલિકને સુપ્રત કરી દો. તેમને તેમના ટોળામાં જ આરામ મળશે.’ આમ રૂપિયાએ ગયા અને ઘેટાં બેકરાં પણ ગયાં તે ફોગટમાં. પછી બાબાએ તેમના પૂર્વજન્મની આશ્ચર્યકારક કથા કહી સંભળાવી. જેવો તાત્યા એવો જ શામા. આ બંને ઉપર બાબાને અનહદ પ્રેમ હતો. તેમનો ઉગ્રવેગ શાંત કરવા માટે બાબાએ એક મનોરંજક આખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. મહારાજે પોતે તે બંને જણાને એ બચ્ચાંની પૂર્વજન્મની હકીકત વર્ણન કરીને સંભળાવી,

‘સદ્ભાગ્યે પાછલા જન્મમાં આ બંને જીવ મનુષ્ય અવતારમાં હતા, તેમજ તેઓ મારી પાસે જ રહેતા હતા. તેમણે કરેલા કર્મોનું ફળ ભોગવવાનું તેમના નસીબમાં પ્રાપ્ત થયું છે. આ જે બકરાંના રૂપમાં દેખાય છે તે ગયા જન્મમાં બે સગા ભાઈઓ હતા. એકબીજા સાથે લડતાં ઝઘડતાં એમનો અંત આવ્યો અને તેનું પરિણામ આ આવ્યું. આરંભમાં આ બંને ભાઈઓમાં ખૂબ જ પ્રેમ હતો. તેઓ ઉઠતા, બેસતા અને સૂતા પણ સાથે. હંમેશા એકબીજાનું કુશળ અને કલ્યાણ જ ઇચ્છતા હતા. આમ એકબીજામાં તેઓ પુષ્કળ ખોવાયેલા રહેતા. બંને સગા ભાઈઓ હોવા છતાં કોણ જાણે કર્મ ધર્મ સંયોગથી દ્રવ્યલોભને કારણે પરસ્પર વેર બંધાયું. આ બંને પૈકી મોટો ખૂબ જ આળસુ હતો, જ્યારે નાનો દિવસ રાત ઉઘમ કરનારો, અને મહેનતું હતો. તેને સારા એવા પૈસા કમાઈને ભેગા કરેલા, જેની પેલા મોટાને ઇર્ષા રહેતી. ‘એનો કાંટો કાઢી નાખું તો મને પૈસાનો તોટો પડશે નહિ.’ એવા ખરાબ વિચારમાં તે અટવાવા લાગ્યો. ધનની લાલસા માણસને આંધળી કરી નાખે છે. આમ છતી આંખોએ આંધળો થયો. બાંધવ પ્રેમ અને એ નિખાલસ સંબંધ પણ ભૂલી ગયો અને નાના ભાઈનો ઘાટ ઘડવા માટે એ તૈયાર થયો. પ્રારબ્ધના ભોગ ખૂબ વિચિત્ર હોય છે, જેને કારણે ભાઈઓ ભાઈઓમાં કારણ વગરનું વેર ઉત્પન્ન થયું. ગૂપચૂપ ચોરી છૂપીથી કરવામાં આવેલાં કારસ્તાનો અને ગુપ્ત કપટી પ્રયોગો ખુલ્લાં પડતાં એકબીજાને સમજાયા. બંનેના મનમાં આંચકો લાગ્યો. તેમના આયુષ્યનો જાણે લગભગ અંત આવ્યો. બાંધવ પ્રેમ તેઓ સદંતર ભૂલી ગયા હતા. ક્રોધમાં પાગલ થયેલા તેઓ વેરવૃત્તિમાં મારામારી ઉપર ઉતરી આવ્યા. તેમાંના એકે બીજાના માથામાં દંડનો પ્રહાર કરીને જમીન ઉપર પછાડ્યો, અને નીચે પડેલાએ કુહાડી હાથમાં આવી જતાં, પહેલાની ઉપર કુહાડીના ઘા ઝીંક્યા. પછી છિન્નભિન્ન થયેલા અને લોહીલુહાણ હાલતમાં તેઓ મૂર્છિત દશામાં પડ્યા અને થોડા સમયમાં તેમનું પ્રાણ પંખેરું ઊડી જઈને તેઓ બંને પંચતત્ત્વને પામ્યા. આમ એમનો અંત આવતાં તેઓ આ પશુયોનીમાં જન્મ્યા. તેમને જ્ઞેતાં જ મને તે બધો તેમનું પાછળનું વૃત્તાંત યાદ આવ્યું. કરેલાં કર્મોને ભોગવવા માટે જ તેઓને પશુ યોનીમાં જન્મ મળેલો છે. એકાએક જ આ ટોળામાં તેમની ઉપર મારી નજર પડી જતાં મને પ્રેમ ઊભરાઈ આવ્યો. માટે એવું લાગ્યું કે ગાંઠના પૈસા ખર્ચાને પણ તેમને આરામ આપું. પરંતુ તમારે નિમિત્તે, તેમને જ તેમનાં આગળનાં કર્મો આડાં આવ્યાં. મારા દિલમાં એ જીવો માટે દયા હતી. પરંતુ તમારા આગ્રહને વશ થઈને હું પણ છેલ્લે તેમને તે માલધારી વણઝારાને સુપ્રત કરવા માટે તૈયાર થયો. (ઓ. ૧૧૬-૧૩૫)

અહીંયા આ કથા પૂર્ણ થાય છે. શ્રોતાઓએ મને ક્ષમા કરવી. આગળનો અધ્યાય સાંભળવાથી શ્રોતાઓને આનંદ થશે. એ અધ્યાય પણ પ્રેમરસથી ભરેલો છે. અને તેમાં પણ સાઈમુખેથી નીકળેલી અમૃતવાણી જ હશે. હેમાડપંત સાઈચરણોમાં વિનમ્રપણે જઈને શ્રોતાઓને આ રીતે વિનંતી કરી રહ્યા છે. (ઓ. ૧૩૬-૧૩૭)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રના ‘કાશી-ગયા-ગમનમ્-અજ્જન્મ કથનમ્’ નામનો છેતાળીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

॥ અધ્યાય ૪૭ ॥

શ્રી સાઈ મુખ, શ્રુત, કથા કથનમ્
(શ્રીસાઈબાબાના શ્રી મુખેથી સાંભળેલી કથાનું વર્ણન)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

જેમના મુખ તરફ એક ક્ષણ પણ જોવાથી અસંખ્ય જન્મોનાં દુઃખોનો નાશ થાય છે તેવા શ્રીસાઈનાથ મહારાજના અતિશય આનંદ આપનાર શ્રીમુખને ધન્ય છે. મહારાજની એક કૃપા દષ્ટિને લીધે તો કરેલાં કર્મના બંધનમાંથી તરત જ છૂટકારો મળે છે અને ભક્તગણોને આત્માનંદની કૃપા એક ક્ષણના પણ વિલંબ વીના પ્રાપ્ત થાય છે. એમની દયાભરી દષ્ટિથી કર્મ અને અકર્મ જેવી ગૂંચો એક પછી એક ઉકેલાઈ જાય છે. તેમનો કૃપાકૃપી સૂર્યપ્રકાશ પડતાં જ સંસારરૂપી આગિયાઓ નિસ્તેજ થઈને સંતાઈ જાય છે. ગંગાનદી આખા વિશ્વનાં પાપ ધૂએ છે એને કારણે તે પોતે પણ મેલી થાય છે અને તે ભેગો થયેલો મેલ દૂર કરવા માટે સાધુસંતની ચરણરજની ઇચ્છા સેવે છે. સાધુ સંતોનાં ચરણો પોતાના કિનારે ક્યારે પડશે અને તે મારા પાણીમાં નહાવા માટે ક્યારે આવશે તેની તે રાહ જુએ છે. કારણ કે તેના વીના પોતાની પાસે ભેગો થયેલો પાપનો મેલ સાફ કરવા માટે બીજા કોઈ માર્ગ જ નથી. તે બાબતની તેને પાકી ખબર છે. એવા આ સાધુઓના શિરોમણિ સાઈસમર્થની કથામાંના એમના પોતાના શબ્દો છે, તો ભાવિક સજ્જનો ધ્યાન દઈને અતિ આદરપૂર્વક આ પાવન કથા સાંભળો. દરેક આંખોમાં જોવાની શક્તિ અને બધા કાન દ્વારા સાંભળવાની શક્તિ શ્રી સાઈનાથ મહારાજ પોતે જાતે જ છે. તેમણે જ મારા હૃદયમાં પ્રવેશીને આ વાત કહી છે. સાઈબાબા પોતે જ એક શ્રેષ્ઠ વિભૂતિ છે. આ કથાની નવાઈ સાંભળ્યા બાદ શ્રોતાઓ પોતાનું દેહભાન ભૂલશે અને તેમનાં હૃદયમાં પ્રેમનો અચ્છભાવ પેદા થશે. સાઈ મહારાજના મુખેથી નીકળેલ આ કથાના અભિપ્રાય પર ધ્યાન આપવાથી અને પરિણામો ઉપર દષ્ટિ રાખવાથી શ્રોતાઓને કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થશે. તેમ છતાં શ્રોતાઓને મારી એક વિનંતી છે કે જો હું આ કથાનો વક્તા પણ હોત તો હું પણ તમારા જેવો જ કથાનું તાત્પર્ય ન સમજનારો એક નિરર્થક માણસ છું. સાઈબાબાનો ભક્તો ઉપરનો પ્રેમ યાદ આવતાં મન પોતાનો ચિંતા કરવાનો સ્વભાવ ભૂલી જાય છે અને સંસારની તકલીફ અને કષ્ટથી ત્રાસેલા જીવાત્માને શાંતિ મળે છે. તેના કરતાં વિશેષ શ્રેષ્ઠ લાભ તે વળી કયો હોઈ શકે ? (ઓ. ૧-૧૨)

પહેલાંની કથાનું અનુસંધાન શ્રોતાઓએ સાવધાનીપૂર્વક સાંભળવું. કથા વચ્ચે ન અટકી પડતાં બરાબર ધ્યાનથી સાંભળવાથી જીવને સમાધાન થશે. પાછલા અધ્યાયના અંતે શ્રોતાઓએ પેલી બે બકરીઓની વાત સાંભળી. તેમના પાછલા જન્મની યાદ આવવાથી બાબાને તેમની ઉપર પ્રેમ ઉભરાયો હતો. તેવી જ આ દ્રવ્ય લોભની પરમ અવસ્થા અધઃપતન તરફ કેવી રીતે ઘસેડી જાય છે તે કથા પણ ધ્યાન દઈને સાંભળજો. સાઈનાથ મહારાજ પોતાની કૃપા દષ્ટિ રાખીને એક પછી એક કથાઓ સૂચવી રહ્યા છે, અને તે સાંભળવામાં વચ્ચે અંતર વિરામ ન પડવા દેતાં સુખ અને સંતોષ વધારી રહ્યા છે. સાઈસમર્થ જાતે જ એ કથા છે. તે કહેનાર મુખ પણ તેમનું જ છે. ત્યાં આ હેમાડ તો નામ પૂરતો જ છે. સાઈકથારૂપી મહાસાગરના કાંઠે બેઠા હોય ત્યારે અમારે કથા માટેની ખટપટ શા માટે કરવી ? કલ્પવૃક્ષની નીચે બેઠા હોય

ત્યારે જે ઇચ્છા ઉદ્ભવે તે તરત જ પૂર્ણ થાય છે. સૂર્યના ઘરમાં ભલા દીવાની ચિંતા કોણ કરે ? જેને સતત અમૃતનું જ પાન કરવા મળતું હોય તેને વળી ઝેર પીવાની ઇચ્છા થાય ખરી ? સાઇનાથ જેવા સદૈવ અમારી પાછળ ઊભા હોય પછી કથારૂપી અમૃતની અમને શી ખોટ હોય ? મન ભરાઈને તૃપ્ત થઈ જાય ત્યાં સુધી એનું રસપાન કરો. (ઓ. ૧૩-૨૦)

કર્મના સિદ્ધાંત અને સૂત્રો સમજવાં ખૂબ જ અઘરાં છે. કોઈને પણ તે સારી રીતે સમજતાં નથી. મોટા મોટા ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ એમાં ફસાઈ જાય છે. પરંતુ ભોળાભલા તેને પાર કરી જાય છે. તેવી જ રીતે ઇશ્વરનો નિયમ (કાયદો) તોડવો ખૂબ જ કઠીન છે. તેનું ઉલ્લંઘન કોણ કરી શકે ? માટે જ હંમેશા આપણાં વ્યવહારિક કર્તવ્યો પાળવા અને તેને લગતાં બીજાં બધાં કર્મો કરતા જવું. નહીં તો શાસ્ત્ર વિરુદ્ધનાં અધાર્મિક આચરણો થશે. મરણ થતાં જેવાં જેનાં કર્મો હશે તે જ પ્રમાણે તેની ગતિ અને પુનર્જન્મ મળે છે. 'યથા કર્મ યથા શ્રુતં' જેવાં જેનાં કર્મ તેવું તેને જ્ઞાન હશે. તે પ્રમાણે અમુક પુરુષોના બીજાં ભણી જઈને સ્ત્રીની અથવા તો માદાની યોનીના માર્ગમાં પ્રવેશે છે. તો બીજા અમુક સ્થાવર ભાવને પ્રાપ્ત થતા હોય છે. દા.ત. વૃક્ષ, વેલ, પર્વતના જેવી હલનચલન વીનાની યોનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'યથાપ્રજ્ઞં હિ સંભવ.' જેવી જેની બુદ્ધિ હશે કે વિચારે હશે તે જ પ્રમાણે તેને આગળનો જન્મ મળે છે. આ શ્રુતિનો અર્થ કોને ખબર નથી ? માટે જીવને ગમે તેવો ફરી જન્મ લેવો પડે છે. ફરી વાર શરીર ધારણ કરવા માટે ઉત્સુક એવા આજ્ઞાની મૂર્ખ લોકોએ ધ્યાનમાં રાખવું કે, જેની જેવી પુણ્યની કમાઈ હશે તે જ પ્રમાણેનું શરીર તેને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે શરીર મરી પણ જાય તે પહેલાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આ મળેલ નરજન્મની અણમોલ તક જે નકામી ગુમાવતો નથી તે જ ખરો ડાહ્યો માણસ ગણી શકાય. તે જ સંસારનાં બંધનોમાંથી મુક્ત થાય છે, અને બીજા સર્વે સંસારની ઘરેડમાં સપડાઈને પાછા પડે છે, અને શરીરનું ધારણ કરવું ક્યારેય છૂટતું નથી. (ઓ. ૨૧-૨૮)

આવા જ વિચારો પહેલાના અધ્યાય ૮માં આવેલા છે -

મનુષ્યના મૃત્યુ પછી જીવાત્માનું શું થાય છે, તે ક્યાં જાય છે અને ક્યાં રહે છે એનો જવાબ ફક્ત હિન્દુ ધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં નિસ્સંદિગ્ધપણે ચુક્તિવાદ સાથે વિમોચન રૂપે જોવા મળે છે. શ્રીકૃષ્ણભગવાને પણ એ જ કહ્યું છે -

શરીરં યદ્વાપ્નોતિ યચ્ચાપ્યુત્કામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંચાતિ વાયુર્ગન્ધાનિવાશયાત્ ॥ (અ. ૧૫ શ્લોક ૮)

જ્યારે દેહનો સ્વામી જીવાત્મા દેહ ધારણ કરે છે અથવા તો દેહમાંથી નીકળી જાય છે ત્યારે વાયુ જેવી રીતે પુષ્પ આદિમાંથી સુગંધ લઈ જાય છે તેવી જ રીતે મન અને ઇન્દ્રિયોને લઈને જાય છે.

કઠોપનિષદ્માં યમરાત્રએ નચિકેતાને નીચેના મંત્રમાં આ વાત વધુ સારી રીતે સમજાવી છે. જેનો ઉલ્લેખ હેમાડપંતે ઉપર ૪૭ના અધ્યાયની ૨૪મી ઓવીમાં અને ૮મા અધ્યાયની ૪૪, ૪૫ અને ૪૬ની ઓવીઓમાં કરેલ છે -

યોનિમન્યે પ્રપદ્યન્તે શરીરત્વાય દેહિનઃ ।

સ્થાણુમન્યેડનુસંચન્તિ યથાકર્મ યનાશ્રુતમ ॥૭૥॥ (અધ્યાય ૨. વલ્લી ૨)

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્માં તો જીવાત્માના એક શરીરમાંથી નીકળી જાય બીજા શરીરમાં જાય છે તેનું વર્ણન કરતી વખતે ખૂબ જ સુંદર ઉપમાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જે પ્રમાણે ઘાસ ઉપર ચાલનારા, ઇયળ જેવા કીડા ઘાસના એક તણખલા ઉપરથી બીજા ઘાસની ઢાંડી ઉપર જતી વખતે પહેલાં બીજા ઢાંડીનો આધાર લે છે અને પછી જ પાછળના તણખલા ઉપરથી પોતાનો આધાર છોડી દે છે. તે જ પ્રમાણે જીવાત્મા પોતાનો પહેલો દેહ છોડતી વખતે બીજા દેહમાં પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા કરી રાખે છે. બીજા ઉપમા સુવર્ણ ઉપર કારીગરી કરનારની એટલે કે

સોનીની છે. તે પણ પોતાની પાસેના જૂના સોનાના દાગીનાઓ ગાળીને બીજા નવીન અધિક સુંદર દાગીનાના ઘાટ ઘડે છે. એકંદરે જોવા જતાં આગળનો જન્મ આપણા જ હાથમાં છે, આ સિદ્ધાંત દર્શાવવામાં આવેલો છે. જે અ. ૪માં બ્રાહ્મણ ૪ અને મંત્ર ૩/૪માં દર્શાવ્યો છે.

આ જ બાબતમાં આપણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ બીજા સિદ્ધાંતો અનુસાર ‘અંતે મતિ: સા ગતિ:’ મરતી વખતે જેવી બુદ્ધિ કે વિચાર જે જીવાત્માના મનમાં હોય તે પ્રમાણે જ તેને આગળનો જન્મ મળે છે. શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે -

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યન્તે કલેવરમ્ ।
તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્ભાવભાવિત: ॥અ.૮/૬॥

મૃત્યુ સમયે મનુષ્ય જે જે મનોવૃત્તિની યાદ કરતાં કરતાં આ દેહ છોડે છે, તે તેવી જ મનોવૃત્તિમાં રંગાયેલો હોવાને કારણે તેને અનુરૂપ યોનીમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ।
ય: પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્તત્ર સંશય: ॥અ.૮/૫॥

મૃત્યુ સમયે જે મારું જ સ્મરણ કરતાં આ દેહ છોડે છે તે મારા જ સ્વરૂપને પામે છે તેમાં કોઈ શંકા નથી.

આ વિષય અંગેની અન્નમિલની કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જીવનભર પાપકર્મોમાં આળોટતો મૃત્યુ સમયે ‘નારાયણ નારાયણ’ એમ પોતાના વહાલા પુત્રને બૂમો પાડતો હતો. માટે યમરાજ તેને સ્પર્શ પણ કરી શક્યા નહીં અને વિષ્ણુના દ્રુતો તેને વૈકુંઠમાં લઈ ગયા.

આથી વિરુદ્ધની જડભરતની વાત છે. ભરતરાજ ઘણા જ મોટા તપસ્વી હોવા, છતાં હરણીનાં બચ્ચાં ઉપર અખૂટ મમતાને લીધે તેમને હરણીની યોનીમાં જન્મ લેવો પડેલો.

પરીક્ષિત રાજાએ મરણ પહેલાં શુક્રમુનિ પાસેથી સાત દિવસ સુધી ભાગવતપુરાણ સાંભળ્યું હતું, અને સાઇનાથ મહારાજે પણ દેહત્યાગ પહેલાં વઝે નામના બ્રાહ્મણ પાસેથી ચૌદ દિવસ સુધી ભાવાર્થ રામાયણ વંચાવ્યું હતું.

મરણોત્તર ઉત્તમ ગતિ પામવા માટે બીજી એક સહેલી રીત શ્રીસાઇસચ્ચરિત્રના ૩૧મા અધ્યાયમાં વર્ણવવામાં આવી છે. આ વિષે મદ્રાસી સંન્યાસી, બાળકરામ માનકર, તાત્યાસાહેબ નૂલકર, મેઘો અને પેલો વાઘ. જેનાં ઉદાહરણો અધ્યાય ૩૧માં આપ્યાં છે તે આપણે આગળ વાંચી ગયા છીએ.

તેના કરતાં ઉંધુ ઉપર જણાવેલ કોઈ પણ માર્ગનો સહારો લેનાર, પાપી લોકોની અધોગતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતાના ૧૬મા અધ્યાયમાં આ પ્રમાણે કહી છે -

અનેકચિત્તવિભ્રાન્તા મોહજલસમાવૃતા: ।
પ્રસક્તા : કામભોગેષુ પતન્તિ નરકેડશુચૌ ॥૧૬॥

અનેક મનોરથોમાં ચિત્ત ભમેલું, મોહજળમાં ફસાયેલું, કામ મોહમાં આસક્ત થયેલા આ લોકો ગંદા નરકમાં પડે છે. આ પ્રકારના નક્કામાના ફૂર અને પાપી નરાધમોને હું હંમેશા આસુરી યોનીમાં નાખું છું.

આસુરી યોનિમાપત્રા મૂઢા: જન્મનિ જન્મનિ ।
મામપ્રાપ્ત્યેવ કૌન્તેયે તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥૨૦॥

આ પ્રમાણે હે અર્જુન ! એ મૂર્ખ લોકો દરેક જન્મમાં આસુરી યોનીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને મને ન પામતાં છેલ્લે

ફરીથી અધોગતિ જ પામે છે.

આ કથાનું આશ્ચર્ય એટલે કે તે સાંભળીને દુષ્ટ વૃત્તિનો અંતર્ભાવ થયેલાને, ‘હું દેહ છું’ આવી ભાવનાની યાદ ભૂંસાઇ જઇ સાત્વિક અષ્ટભાવ જાગૃત થશે. પાસે અખૂટ ધનસંપત્તિ હોવા છતાં જે સ્વભાવે કંજુસ છે તેવાઓનાં જીવનને ઘિક્કાર છે. મૃત્યુ સુધી તે વ્યર્થ પરિશ્રમ જ અનુભવતો રહે છે. તેમાં પણ દેહમાં વેરવૃત્તિનો સંચાર સારો નથી હોતો. આ દૂષણથી માણસે પોતાની જાતને દૂર રાખવી જોઈએ. કારણ તો પાતાનું જીવનનું સત્યાનાશ કરે છે. પરસ્પર વૈરનું પરિણામ તે છે કે આ જન્મે સારી ચોનીમાં જન્મ લેવા છતાં બીજા જન્મ નીચ ચોનીમાં થાય છે. ઋણ, વેર અને હત્યાનો સ્વાભાવિક ગુણધર્મ જ એવો છે કે તે ફેડે ત્યાં સુધી પુનર્જન્મની પરંપરા ચાલુ જ રહે છે. આ બાબતમાં સાઈના મુખેથી વહેલી પરમ પાવન અમૃતવાણી, હું શ્રોતાઓ માટે રજૂ કરી રહ્યો છું. ભક્તોએ સાંભળવા માટે સાવધાન થઈ જવું. આ જ તે કથા છે. જે મેં જેવી મેં સાંભળી અને જેટલી મારા સંસ્મરણમાં રહી તથા જેવી રીતે સાઈમાઉલી બોલી બસ તે જ શબ્દોમાં હું વર્ણન કરી રહ્યો છું. સાઈનાથ મહારાજ પોતે જ ચરિત્રકર્તા છે અને કથાનો વિસ્તાર લખાવી રહ્યા છે. હેમાડપંત તો નિમિત્ત માત્ર છે. તેના સુત્રધાર તો સાઈમહારાજ જ છે. (ઓ. ૨૯-૩૫)

‘એક દિવસે સવારના આઠ વાગ્યાના સુમારે રોજનો નિત્યક્રમ પતાવીને હું બહારની ફેરી ઉપર નીકળ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં થાક્યો, એટલે એક નદી કિનારે હાથપગ ધોઈને સ્નાન પણ કરી લીધું. તેથી જરા સારું લાગ્યું. નદી પણ કેવી હતી ! આ રાહટાની નદી જેટલી જ હતી. છલોછલ ભરેલી નદી બંને કાંઠે વહેતી હતી અને તેને અડીને જ કિનારે ચાર ફૂટ ઊંચા ઘાસનાં બીડ હતાં. તેમાંથી એક પગદંડી પસાર થતી હતી. ત્યાં ચોખ્ખો દેખાતો ગાડાચીલો પણ હતો. કિનારા ઉપર વિશાળ ઘટાદાર વૃક્ષને લીધે છાંયડો પણ સુંદર હતો. મંદ મંદ પવન વહી રહ્યો હતો. આથી મનને ઘણો જ આનંદ થઈ રહ્યો હતો. આ ગીચ ઝાડીના છાંયડાને જોઈને તેની નીચે હું ખુલ્લા મને જઈને બેઠો. પછી ચલમ ભરવા માટે છાપી ભીની કરવા હું નદી ઉપર ગયો ત્યાં ડ્રાઈ ડ્રાઈ આવો અવાજ કાને પડ્યો અને મને તે દેડકાનો અવાજ લાગ્યો. તેમાં વળી આશ્ચર્ય શું ? જ્યાં પાણીનો ભરાવો હોય ત્યાં દેડકાં તો હોય જ. છાપી ભીની કરીને હું પાછો ફર્યો અને હાથમાં ચકમક ઘસી સૂકા કચરા ઉપર તણખો પાડી ચલમ સળગાવી તૈયાર કરી એટલામાં જ એક વટેમાર્ગુ આવીને નમસ્કાર કરી મારી પાસે બેઠો. મારી પાસેથી નમ્રપણે ચલમ હાથમાં લઈને ‘ખૂબ દૂરથી આવ્યો છું.’ એવું બોલીને તે આગળ કહેવા લાગ્યો, ‘અહીંયાથી મસ્જિદ ઘણી દૂર છે ત્યાં જતાં સુધીમાં તડકો ખૂબ જ વધી જશે. પેલી બાજું મારું ઘર છે. ચલમ પીને ત્યાં જઈએ. થોડું કાંઈ ખાઈએ, થોડો આરામ કરીએ અને પછી નમતો પહોર થતાં આપ ખુશીથી પાછા ફરજે. હું પણ તમારી સાથે આવીશ.’ આવું બોલીને વટેમાર્ગુએ ચલમનો એક દમ માર્યો અને પછી મને પીવા માટે આપી. ત્યાં પેલો દેડકો મોટા અવાજે આક્રંદ કરવા લાગ્યો. તે સાંભળીને વટેમાર્ગુ બોલ્યો, ‘આ કોણ બૂમ પાડે છે ?’ તે સાંભળીને હું બોલ્યો, ‘નદી કિનારે દેડકો સંકટમાં સપડાયો છે. તેનાં કર્મો જ તેની પાછળ પડ્યાં છે એ વાત તને કહું છું. તે તું સાંભળ. પાછલા જન્મમાં જે પ્રમાણે વર્તે છે તે પ્રમાણે આ જન્મમાં પામો છો. કરેલાં કર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે તૈયાર રહેવું. હવે રડવાથી શો ફાયદો ?’ પછી પેલી ચલમ મારા હાથમાં આપીને, વટેમાર્ગુ ત્યાં જવા ઉપડ્યો. તે બોલ્યો, ‘હું જરા જોઈ આવું, ખરેખર તે દેડકો જ છે કે બીજું કોઈ પ્રાણી છે ? ખાત્રી કરી લઈએ કે તેને શેનું દુઃખ છે ?’ તેની એવી ઇચ્છા જોઈને હું બોલ્યો, ‘જા જોઈ આવ, એક મોટા સાપના મોઢામાં સપડાયેલો દેડકો બૂમરાણ મચાવી રહ્યો છે. બંને મહા હરામખોર અને લુચ્ચા છે. બંનેના ગયા જન્મોનાં કર્મો તો અધોર પાપી જેવાં હતાં. તેનાં ફળ ભોગવવા માટે તેમને આ બીજું શરીર ધારણ કરવું પડ્યું છે.’ (ઓ. ૩૬-૫૪)

આમ વાત ચાલી રહી હતી, એટલામાં તે મુસાફર ત્યાં પેલી જગ્યા ઉપર જાતે જ જોઈને આવ્યો અને બોલ્યો, ‘તમે

કહેલી વાત તદ્દન સાચી છે. કાળ જેવા પેલા સાપનું જડબું વિશાળ છે. અને દેડકો પણ ખૂબ મોટો અને વિકરાળ છે. પણ તે સાપનું ભોજન થયો છે. સાપના મોઢામાં એની આહુતિ પડી છે. હવે ઘડી બે ઘડીની જ વાર છે. કર્મની ગતિ કેટલી વિચિત્ર છે ભાઈ ! દેડકાને તે સાપ હવે ક્ષણભરમાં જ ભક્ષ કરી નાખશે.' ત્યારે હું બોલ્યો, 'એ શું ખલાસ કરતો હતો ? હું અહીં એનો બાપ બેઠો છું ને ! પછી શા માટે હું અહીં આવીને બેઠો છું ? પોતાનું સ્થાન છોડીને જે હું અહીં આવીને બેઠો છું તો શું પેલા સાપને દેડકો ખાવા દઈશ ? જો હું તેને કેવો છોડાવું છું તે ! તેમને આ લડાઈમાંથી છોડાવીને આપણે આપણા ઘેર જઈશું. ચાલ ફરી એકવાર ચલમ ભર. પછી જોઈએ છીએ કે પેલો સાપ શું કરે છે ?' તે સાંભળી મુસાફરે ફરી ચલમ તૈયાર કરી. મેં પણ તેને મોઢે લગાડીને બે દમ માર્યા. ત્યારબાદ વટેમાર્ગને સાથે લઈને, ઘાસના બીડની પગદંડીમાં થઈને પેલી જગ્યા ઉપર જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં મોટા સાપને જોઈને વટેમાર્ગ પાછો ગભરાઈ ગયો, અને 'કેવું પ્રયંડ આ જનવર' કહીને ગભરાયેલો તે મને રોકવા લાગ્યો. 'નહિ, નહિ આગળ ન જતા, એ સર્પ આપણો પીછો કરશે અને દોડવાની જગ્યા પણ ઘણી સાંકડી પડશે. ના ભાઈ, ના, મહેરબાની કરીને ત્યાં જતા નહિ.' આમ આ દૃશ્ય જોઈને મુસાફરને ઘણો જ ડર લાગ્યો અને પછી બંનેને વેરવૃત્તિ સંબંધમાં મેં જે ઉપદેશ કર્યો તે સાંભળી, 'અરે બાબા, વીરભદ્ર ! હજું પણ તારા વેરને લીધે બસપ્પાને દેડકાનો જન્મ મળ્યો તો પણ તને શાંતિ નથી ? તું પણ સર્પ યોનીમાં જન્મ્યો છતાં હજુ સુધી વેર બાંધીને કેમ બેઠો છે ! હવે તો જરા શરમ કર અને વેર છોડીને જરા સ્વસ્થ બેસ.' મારા મોઢામાંથી આ શબ્દો બહાર નીકળ્યા નથી ત્યાં જ પેલા દેડકાને મોઢાની પકડમાંથી છોડી દઈને વિકરાળ સાપ જલ્દીથી ઊંડા પાણીમાં ઉતરીને અદૃશ્ય થઈ ગયો. મૃત્યુના મુખમાંથી છૂટેલો દેડકો પણ ટપક દઈને છલાંગ મારી પાસેની ઝાડીમાં જઈ સંતાઈ ગયો. વટેમાર્ગને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને બોલ્યો, 'અરે આ શું પ્રકાર છે, તે સમજાતું નથી. મોઢામાંથી શબ્દો શું નીકળ્યા અને પેલા સાપે દેડકાને છોડી દીધો અને પોતે પણ અદૃશ્ય થઈ ગયો. આ પૈકી વીરભદ્રપ્પા કોણ અને બસપ્પા કોણ ? તેમને વળી વેરનું કારણ શું ! મહેરબાની કરીને એ બધું મને સમજાવો.' એ સાંભળીને હું બોલ્યો, 'સારું, પહેલાં આપણે પેલા ઝાડ નીચે જઈએ. ચલમ પીએ પછી હું તારી જાણસા પૂર્ણ કરીને હું મારે ઠેકાણે જઈશ.' એવું બોલીને અમે બંને પેલા ઝાડ નીચે આવ્યા. ઘટાદાર છાંયડો હતો અને ઠંડી ઠંડી મંદ પવનની લહેરીઓ ઉઠી રહી હતી. પછી ફરી ચલમ પેટાવી પેલા વટેમાર્ગને પહેલાં પીધી અને બાકી રહી તે મારા હાથમાં સોંપી. મેં ચલમનો દમ મારતાં મારતાં આખી વાત પેલા વટેમાર્ગને કહી સંભળાવી. (ઓ. ૫૫-૭૪)

જુઓ ! મારા સ્થાનથી બે ત્રણ કોંસ એટલે લગભગ ૮ થી ૯ કિ.મિ. દૂર એક જૂનું પ્રસિદ્ધ પવિત્ર સ્થાન આવેલું હતું. ત્યાં કોઈક કાળે મહાદેવનું એક જર્જરિત મંદિર હતું. જેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા માટે સૌના મનમાં વિચાર આવ્યો. તે કારણ માટે મોટું ઉઘરાણું કર્યું અને સારી એવી રકમ જમા થઈ. ત્યારબાદ પૂજા અર્ચનાની વ્યવસ્થાનું નક્કી કરીને તેને લગતી બધી જ કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી. ત્યાંના જ એક જવાબદાર શ્રીમંત માણસની વ્યવસ્થાપક તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. એના હાથમાં બધી ઉઘરાવેલી રકમ પણ સુપ્રત કરવામાં આવી. બધા નિર્ણયો લેવાનો અધિકાર પણ તેને જ સોંપવામાં આવ્યો. તેને જુદા જુદા જમાઅર્ચની નોંધ રાખવી અને તેમાં જ પોતાનો ફાળો પણ જમા કરાવવો, તથા આ કાર્ય ભૂલ વીના પ્રમાણિકપણે પાર પાડવું એવું નક્કી થયું. પરંતુ તે સ્વભાવે મહા કંજૂસ હતો. પોતાને કંઈ નુકશાન થાય નહિ તે પ્રમાણે અને તે ધોરણે તે બધાં જ કામ ચલાવતો હતો. એની આવી કામ કરવાની વિચિત્ર રીતથી તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતાં નહીં. આમ તો મળેલી બધી જ રકમ ખર્ચાઈ ગઈ છતાં અડધું જ કામ થયું. આટલો બધો શ્રીમંત હોવા છતાં તે ગાંઠના પૈસા કાઢવા તૈયાર ન હતો. તેના હાથથી એક દમડી છૂટતી ન હતી. અને તે મોટો જાણે કે ચીંગુસપણાનો મૂર્તિમંત અવતાર હતો. ફક્ત મીઠી મીઠી વાતો જ કરતો પણ કામ આગળ વધતું ન હતું. જેમણે આ કાર્ય માટે પૈસા રોક્યા હતા

તેઓ બધા જ ભેગા થઇને બોલ્યા કે, 'તારી આ શાહુકારી અને શ્રીમંતાઇ શા કામની ? જ્યાં સુધી તું આ કામ માથે લે નહીં ત્યાં સુધી આ મહોદેવનો જીર્ણોદ્ધાર કેવી રીતે પાર પડશે ? એનો તો વિચાર કર ! લોકોને મનાવીને બીજી થોડી વધારાની આર્થિક મદદ મેળવી લઇએ છીએ અને તે પણ તને મોકલી આપીએ છીએ. પણ એક વખત આ કામ પાર પાડ.' થોડી વધારે રકમની સગવડ થઇ, ધાર્યા કરતાં પણ વધારે રકમ હાથ આવી. છતાં તેનો કંઈ ઉપયોગ થયો નહિ અને પેલો ધનિક એમને એમ હાથ ઉપર હાથ રાખીને જ બેઠો. (ઓ. ૭૫-૮૬)

'આમને આમ કેટલાયે દિવસો વીતી ગયા. અને છેલ્લે ઇશ્વરને પોતે જ કંઈ કરવું પડશે એવું લાગ્યું. એ અરસામાં પેલા ધનિકનાં પત્નીને સ્વપ્ન આવ્યું, 'તું તો ઉઠ અને જાગૃત થા. તું મંદિરનો ધૂંમટ બંધાવ. તેને માટે તું જે કાંઈ ખર્ચ કરીશ તેનું સૌ ગણું ભગવાન શંકર તને અપાવશે.' બીજે જ દિવસે પેલી બાઇએ પોતાના આ આખા સ્વપ્નની વાત પતિના કાન ઉપર સવિસ્તાર નાખી. પરંતુ એક દમડી ખર્ચ કરતાં જેનો પ્રાણ નીકળી જતો હોય તેવા શેઠ માટે તો આ સ્વપ્ન ત્રાસદાયક થઈ પડ્યું. સતત રાત દિવસ જે પૈસા ભેગા કરવાનું જ કામ કરતો હોય અને તે સિવાય બીજા કોઈ વિચાર પણ આવે નહિ તેવાને આ સ્વપ્નમાં જણાવ્યા મુજબ ખર્ચ કરવાનું કેવી રીતે યોગ્ય લાગે ? તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે, 'હું સ્વપ્નની વાતોમાં માનતો નથી. મને તેની ઉપર જરાયે વિશ્વાસ નથી.' એવું કહીને પોતાની પત્નીની મશકરી કરવા લાગ્યો. જેવી જેના મનની વૃત્તિ હોય છે તેવી જ તેને આ જગતની સ્થિતિ દેખાય છે. પોતાનો ખરાબ સ્વભાવ હોવાને કારણે બીજું બધું તેને એવું જ દેખાવા માંડ્યું. તે બોલ્યો, 'ઇશ્વરના મનમાં જો મારો જ પૈસો કઢાવવાનું ધાર્યું હતું તો હું વળી તારાથી ક્યાં દૂર હતો ? એ તારા જ સ્વપ્નમાં કેમ આવ્યો ? તને જ શા માટે આવું સ્વપ્ન આવ્યું ? ઇશ્વરે મને તે કેમ ન આપ્યું ? માટે મને એ તારી વાત ઉપર જરાયે વિશ્વાસ બેસતો નથી અને એનો હેતુ પણ મને સમજતો નથી. આ સ્વપ્ન ખોટું જ હોવું જોઈએ એવું જ મને લાગે છે. અથવા તો આપણે પતિ-પત્નીમાં કોઈ ગેરસમજ ઉત્પન્ન થાય તે માટેનો જ કોઈ ઇશ્વરીય પ્રયત્ન કે ઇશારો છે એવું મને લાગે છે. મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે મારી મહેનત કંઈ ઓછી છે ? અમારી ભરેલી થેલી મહિને મહિને ખાલી થઈ જાય છે. બધી રકમ જે લોકો લાવે છે તે ઉપર ઉપરથી દેખાય છે ખરી પરંતુ આ જમાખર્ચાની અને વ્યાપારધંધાની રીત મારે માટે ખૂબ જ નુકશાનકર્તા સાબિત થશે. લોકોને જ જે સમજતું નથી, તો તને ક્યાંથી સમજશે ? આ સંબંધોમાં તારું આ સ્વપ્ન સાચું માની શકાય નહિ. તેને જો ખરું માનીશું તો અવશ્ય ફસાવાનો વારો આવશે. ઉંઘ ઊડી ગયા બાદ આ તારા સ્વપ્નને સાચું થોડું માની શકાય ? શ્રીમંતે આવી રીતે પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા અને આવા વગર કામના સિદ્ધાંતો મનમાં ઠસાવવા માટે પ્રયત્નો કર્યા. તે બાઈ આ બધું સાંભળીને નિરુત્તર ચૂપ બેસી ગઈ. તે પતિની સામે બોલી શકી નહિ. લોકો પૈસા જમા કરાવતા હતા છતાં તે ખુશીથી ક્યારેક ભાગ્યે જ આપતો હતો. પ્રેમ વગરનું, જબરજસ્તીથી કોઈના આગ્રહને લીધે અથવા તો મુશ્કેલી આવ્યાને કારણે જે દાન આપવામાં આવે છે તે ઇશ્વરને ગમતું નથી. શ્રદ્ધા દેયમ્ । અશ્રદ્ધયા અદેયમ્ ॥ તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્ વલ્લી ૧ અનુ. ૧૧. આપો નિત્ય શ્રદ્ધાથી દાન । વિના શ્રદ્ધા ન પહોંચે તે ॥ અ. ૧૪ ઓ. ૧૪૪ ॥ પ્રેમથી તથા મનથી અને ભક્તિભાવથી થોડું પણ અર્પણ કરો તો ઇશ્વરને મન તે ખૂબ જ કિંમતી છે. પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ । તહં ભક્ત્યપહ્યતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ ગીતા અ. ૯/૨૬ ॥ જે કોઈ મને પાન, ફૂલ, ફળ અને પાણી ઇત્યાદી ભક્તિભાવથી અર્પણ કરે છે, તેવા શુદ્ધ ચિત્ત મનુષ્યના ભક્તિના ભાવનો હું ખૂબ આનંદથી સ્વીકાર કરું છું. જેમ જેમ પૈસા ભેગા થતાં, તેમ તેમ કામ આગળ વધતું હતું. પૈસો આવતો રોકાઈ જતો કે તરત જ કામ પણ થોભી જતું. આવી રીતે ખેંચાઈ ખેંચાઈને અને ચિકાશથી આ કામ ચાલતું હતું. ધનિક રહ્યો કંજુસ. પોતાની ગાંઠનો એક પણ પૈસો પણ ઉમેરતો નહિ. પછી તેનાં પત્નીને ફરી પાછું સ્વપ્ન આવ્યું તે વિષે હવે સાંભળો.' (ઓ. ૮૭-૧૦૩)

'મંદિર માટે પૈસા આપવા કે દાન કરવા પતિને આગ્રહ કરીશ નહિ. તારા મનનો જે ભાવ છે તે ઇશ્વર માટે પૂરતો છે.

તને જેટલી ઇચ્છા થાય તેટલું જ તું આપજે. સાચા મનથી આપેલો પોતાની માલિકીનો પૈસો પણ લાખખો રૂપિયા બરાબર છે. પતિના વિચારને જાણીને તું તે આપજે. વગર કામનો નક્કામો ત્રાસ ભોગવતી નહીં. પોતાના મનમાં યોગ્ય લાગે તેટલું જ આપણે આપવું. તારી પોતાની માલિકીનું જે કંઈ છે તે તું ઇશ્વરને અર્પણ કર. અહીં માત્ર ભક્તિ અને શ્રદ્ધાનું જ કારણ હોવું જોઈએ. તે તારા પોતાના છે. એવું સમજીને એમાંથી થોડો હિસ્સો આપ એવો ઇશ્વરનો આગ્રહ છે. થોડું તો થોડું જે કંઈ ધન હશે તે આપીને દાન કર અને નિશ્ચિંત થા. શ્રદ્ધા વીનાનું દાન યોગ્ય નથી અને તે ઇશ્વરને પસંદ પણ નથી. શ્રદ્ધા વગરનું જે કોઈ આપે છે તે ધૂળ સમાન છે. અંતે તે જડમૂળથી નિષ્ફળતા વહોરે છે. જેનો અનુભવ માણસને તાત્કાલીક થાય છે.’ આવું સાંભળીને પેલી બાઈએ મનમાં નિર્ધાર કર્યો કે મારા પિયરથી જે દરદાગીના મને મળ્યા છે તેને વેચીને ઇશ્વરની આ માંગણી પૂર્ણ કરીશ. પછી તેણે પોતાના મનના વિચારો પતિને જણાવ્યા. તે સાંભળી પતિ તો ખૂબ જ દુઃખી થયો. જ્યાં લોભ છે ત્યાં ડાહપણભર્યો વિચાર ક્યાંથી આવી શકે અને દાનધર્મ કે દેવધર્મની તો વાત જ ક્યાં રહી ? તે મનમાં બોલ્યો, ‘કેટલો મૂર્ખતાપૂર્ણ આ વિચાર છે ! ખરેખર આનું મન ભ્રમિત થઈ ગયું છે એવું મને લાગે છે. આના બધા દાગીનાની અંદાજે કિંમત એક હજાર રૂપિયા નક્કી કરી જમીન તેના નામે જ ચઢાવી દેવી.’ પછી તેણે દાગીના જાતે જ વેચાતા લઈ લીધા અને તે દરમિયાન જ પોતાની પાસે ગીરવે મૂકેલી કોઈની ખારા પાણીવાળી રેતાળ જમીન તેને આપી દીધી. તે જમીનનું કંઈ પણ ઉપજ શકે તેવું ન હતું. ભર ચોમાસે પણ એમાં કંઈ પાકતું નહિ. ધનિકે પત્નીને કહ્યું કે, આ જમીન તું શંકરને આપી દે એક હજાર રૂપિયાની આ જમીન દાન કરવાથી, સ્વપ્નમાં તને જણાવ્યા પ્રમાણે ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તું ઋણમાંથી મુક્ત થઈશ. પતિના આમ બોલવા ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને કંઠસની પત્નીએ તે જમીન પ્રેમભાવથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા અર્પણ કરી દીધી. વસ્તુસ્થિતિ એવી હતી કે, બસો રૂપિયા રોકડાના કર્જની સામે તે જમીનનો ટુકડો પેલા શ્રીમંત પાસે ગીરવે મૂકવામાં આવ્યો હતો. અસલમાં એ જમીન ઉપર ડૂબકી નામની માલકણની સત્તા હતી. પૈસાની અડચણને લઈને તેણે આ જમીન પેલા શ્રીમંત પાસે ગીરવે મૂકી હતી. પરંતુ તે શ્રીમંત હતો બડો લોભી. ભગવાન શંકર જેવાને ઠગતાં તેને જરાયે ડર લાગ્યે નહિ. પોતાની પત્નીનું પણ સ્ત્રીધન દબાવીને બેસી ગયો. લુચ્યાઈથી દ્રવ્ય કમાવવામાં તેને ખૂબ સુખ મળતું હતું. આ ઇન્દ્રિય સુખની ઇચ્છા ખૂબ જ અધમ અને નક્કામી છે. આવા વિષયભોગી લંપટોનો એ નાશ કરે છે. મનુષ્યને ભલે જીવતા રહેવાની ઇચ્છા હોય તો આ વિષય ભોગના બંધનમાં ફસાવું નહિ. સાંભળવાની પ્રબળ ઇચ્છાને કારણે હરણ, માથા ઉપર સુંદર મણી ધારણ કરેલો નાગ, અને પ્રકાશ તરફ જોવાની અને ઊડવાની મનોકામના કરનારું પતંગિયું આખરે મરણને જ શરણ થાય છે.

વિષયોનું ચિંતન કરનારા પુરુષોના મનમાં વિષયોની આસક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આસક્તિમાંથી તેનો પ્રતિબંધ થતાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધમાંથી મગજમાં વિચારોના ગોટાળા અને વિચારોના ગોટાળામાંથી સ્મૃતિભ્રંસ થાય છે અને તેમાંથી બુદ્ધિનાશ થાય છે. બુદ્ધિનાશમાંથી સર્વસ્વનો નાશ થાય છે. આ લોકમાં વસ્તુનો ઉપભોગ કરવા માટે દ્રવ્યની જરૂર પડે છે અને તેને મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતી વખતે ઇન્દ્રિય સુખની આસક્તિ વધે છે, જેને રોકવી આશક્ય થઈ જાય છે. ખાત્રીપૂર્વક જે નુકશાનકારક જમીન છે જેમાં પ્રયત્ન કરવા છતાં કંઈ પાકવાનું નથી. તેને કહે છે કરો દેવને અર્પણ. આવા દાનનું પુણ્ય તે વળી શું મળે ? જેને આપવા પાછળ કોઈ હેતુ જ રહેતો નથી, એવું દેવને અર્પણ કરવાથી, કરેલું દાન નિર્વિકલ્પ અથવા નિઃસ્પૃહ મનાય છે. પણ એ દાન લેનારાને અતિ દુઃખદાયક બને છે. તે કોઈ નિર્વિકલ્પ દાન નહીં પણ તે દાન પાપ કર્યા બરાબર છે. (ઓ. ૧૦૪-૧૨૫)

‘અહીં દેવનું પૂજન કરનારો ગરીબ બ્રાહ્મણ દેવ માટે જમીન દાન મળતાં અત્યંત સંતુષ્ટ થયો. પરંતુ અમુક સમય બાદ કાંઈ ભળતું જ થયું. કૃતિકા નક્ષત્રમાં બેસુમાર વરસાદ પડ્યો અને ભયંકર નાસભાગ થઈ. કડાકા સાથે મહાન

શક્તિશાળી વીજળી તૂટી પડી. તેમાં ધનિક કંજૂસની પૂરી મિલકત જમીનદોસ્ત થઇ ગઇ. પણ પેલી બિનવારસી ઉપજ વગરની જમીન ફક્ત સુરક્ષિત રહેવા પામી. બાકી બધુ બળીને ભસ્મીભૂત થઇ ગયું. તે ધનિક કુટુંબ ઉપર આભ તૂટી પડ્યું. પોતાની પત્ની સાથે તે પણ આ દુર્ઘટનામાં મરણ પામ્યો. તે ડૂબકીની અસલ માલિકણ પણ મરી ગઇ. આવો એ ત્રણેનો અંત આવ્યો. ફરી પાછો આ ધનિક મથુરા નગરીમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણને ત્યાં જન્મ્યો અને એની ભાવિક શ્રદ્ધાવાન પત્ની અંતુરીએ એક પૂજારીને ત્યાં નવો જન્મ લીધો. ત્યાં એનું નામ ગૌરી રાખવામાં આવ્યું. માલિકણ ‘ડૂબકી’ની પણ એવી જ દશા થઇ. તેનો જન્મ શંકરગોરને ત્યાં થયો. ગયા જન્મમાં તે સ્ત્રી હતી. આ જન્મમાં પુરુષ રૂપે જન્મી એને તેનું નામ ચનબસપ્પા પાડવામાં આવ્યું. આમ એ ત્રણેની અવસ્થા બદલાઇ ગઇ અને કરેલાં કર્મોનાં ફળ મળ્યાં. ધનિકનો પુનર્જન્મ થતાં તેનું નામ વીરભદ્ર રાખવામાં આવ્યું. પ્રારબ્ધ કર્મોનું આ જ રહસ્ય હોય છે કે જે ભોગવતાં જ અંત આવે છે. (ઓ. ૧૨૬-૧૩૩)

‘શંકરનો જે પૂજારી હતો, તે મને ખૂબ ગમતો હતો. હંમેશા મારી પાસે આવતો અને મારી સાથે ચલમ પણ પીતો. પછી અમે આનંદભેર રાતભર ગપ્પાં મારતા બેસી રહેતા. ગૌરી ઉંમરલાયક થઇ અને લગ્નની વાતો ચાલવા લાગી. ક્યારેક તેને પણ શંકરનો પૂજારી સાથે લઇ આવતો. તેણે પણ મારી ભક્તિ કરવા માંડી. એક દિવસે પેલો પૂજારી બોલ્યો, ‘બાબા ! બધાં સ્થળો જોઇ લીધાં, પણ ક્યાંયે આ છોકરીનું ઠેકાણું પડતું નથી. હવે તો છોકરા જોઇ જોઇને થાક્યો. મારાથી થયા તે બધા જ પ્રયત્નો મેં કરી જોયા પણ હવે હારી ગયો છું. અને હવે હું પણ હઠીલો થઇ ગયો છું.’ ત્યારે મેં એને ધીરજ આપી, ‘ચિંતા શા માટે કરે છે ? તેનો થનારો વર સામે ચાલીને આવી રહ્યો છે. તારી છોકરી ભાગ્યવાન છે. એ મોટી પૈસાવાળી થશે. તેને જ શોધતો શોધતો તેનો વર પગે ચાલતો આવી રહ્યો છે. થોડા જ દિવસમાં તે સામે ચાલીને તારે ત્યાં આવશે અને તારી બધી જ મનોકામના પૂર્ણ થશે. તેમજ તારા કહ્યા પ્રમાણે એ તારી ગૌરીને સ્વીકારશે તથા તેની સાથે જ લગ્ન કરશે.’ અહીંયા વીરભદ્રની ગરીબ પરિસ્થિતિ હોવાને કારણે માબાપને આશ્વાસન આપીને ઘર છોડીને તે નીકળ્યો. એ ગામે ગામ ભિખ માંગતો, તો કઢી મહેનત મજૂરી કરી જે મળે તે ખાઇને દિવસ પસાર કરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં એ એક દિવસે ઇશ્વર કૃપાથી પેલા પૂજારીને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. અલ્લા મિયાંની કરણી અપૂર્વ છે. બધાને એ ગમવા લાગ્યો. આમ થતાં પેલા પૂજારીનો તેની ઉપર સ્નેહ વધ્યો અને એમ લાગવા માંડ્યું કે ગૌરી માટે આ છોકરો સારો છે. નાડી, ગૌત્ર, ગુણ અને યોગ પણ મળતાં આવ્યાં. લગ્ન નક્કી કરવા માટે જન્મપત્રિકાઓ પણ સરખાવી જોઇ અને શુભગ્રહો મળતા આવ્યા. પૂજારીના આનંદનો તો પાર ના રહ્યો. એક દિવસ વીરભદ્રને લઇને પૂજારી મારી પાસે આવ્યો અને બંનેને સાથે આવેલા જોઇને મારા મનમાં પણ એકાએક વિચાર આવ્યો. વિચારો પ્રમાણે જ મોઢામાંથી ઉદ્દગાર નીકળી પડ્યાં અને હું બોલ્યો, ‘હાલમાં જે સારું મુહૂર્ત હોય તો આના હાથમાં તારી ગૌરીનો હાથ આપીને લગ્ન કરાવી આપ અને તું પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઇ જા.’ પૂજારીએ પણ પોતાની પત્નીની અનુમતિ લઇને વીરભદ્રને જ પોતાનો જમાઇ બનાવવો એમ નક્કી કરી લીધું. અને શુભ મુહૂર્ત જોઇને તેમનાં લગ્ન કરી આપ્યાં. બધી લગ્ન વિધિ પત્યા બાદ તે જોડું સંસારમાં સફળ થવા માટે મારા આશીર્વાદ મેળવવા માટે મારાં દર્શને આવ્યું. મેં પણ તેમને ખૂબ મનથી સારા આશીર્વાદ આપ્યા. વીરભદ્રને પણ સુખ મળતાં એ સુખ સંપન્ન થયો અને તેનો ચહેરો પણ બદલાઇ ગયો. એ પણ મારો ભક્ત બની ગયો અને થોડા જ દિવસોમાં એનો સંસાર બરાબર જામી ગયો. પૈસા પૂરતા ન હોવા છતાં તે કંટાળતો નહીં. આવો ભાગ્યવાન કઢી મળે ખરો ? દ્રવ્યનો મોટો ત્રાસ હોય છે. નાના મોટા બધાને એ છળે છે. વીરભદ્રને વચમાં વચમાંથી એની તૂટ જણાવા માંડી. તે પૈસા વીના ક્યારેક લાચાર અને હેરાન પરેશાન થઇ જતો. વીરભદ્ર બોલ્યો, ‘બાબા મને કોઇક ઉપાય બતાવો જેથી હું આ સંસારનું ગાડું ખેંચી શકું. હવે હું આપની સામે દંડવત્ પ્રણામ કરુ છું. આવી ફસામણ સારી નહીં. આપ જ અમારા આ લગ્નનું કારણ

છો.’ હું પણ તેને સમજાવતો અને ઉપદેશો પણ આપતો તથા પ્રેમથી આશીર્વાદ પણ આપતો હતો. ‘અલ્લા માલિક છે. તેને બધું જ ખબર છે. તે જ તારું આ સંકટ દૂર કરશે.’ વીરભદ્રનું મન સમજીને તેના મનોરથ પૂર્ણ થાય માટે હું તેને આશ્વાસન આપતો અને જરા પણ દુઃખી થઈશ નહીં એવું તેને કાયમ જ સમજાવતો. ‘તારો ભાગ્યોદય હવે પાસે જ છે. કારણ વીનાનો અસ્વસ્થ થઈશ નહીં. પૈસો તો તારા હાથનો મેલ થઈ જવાનો છે, અને તારા સારા દિવસો જરૂર આવવાના છે.’ છતાં વીરભદ્ર કહેતો જ રહેતો, ‘આ બધી પૈસાની જ રામાયણ છે. પત્નીનું આ લાવો, પેલું લાવો એ રોકાતું જ નથી. એક સરખું ચાલુ જ રહે છે. હવે બસ, મારી આ ફજેતી પૂરતી છે. જોઈ લીધા બધા લગ્નના લહાવા.’ (ઓ. ૧૩૪-૧૫૬)

‘પછી વખત જતાં દિવસો ફર્યા. નવાઈની વાત તો જુઓ, ગૌરીના ગ્રહો રંગ લાવતાં ખારા પાણીની રેતાળ જમીનના ભાવમાં ઉછાળો આવ્યો. ઇશ્વરની લીલા અગાધ છે. એક ધરાક આવ્યો અને એક લાખ રૂપિયા આપીને વેચાતી લેવા તૈયાર થયો. દરવર્ષે વ્યાજ સાથેના બે હજાર રૂપિયા આપવાનું નક્કી કરીને પચ્ચીસ વર્ષમાં બાકી નીકળતા પચાસ હજાર પણ પૂરા કરી આપવાનું નક્કી થઈ ગયું. આ ઠરાવ બધાને જ પસંદ પડ્યો. પરંતુ ચનબસપ્પા ગુરવ ઊભો થયો અને બોલ્યો, શંકરને જે પૈસો અર્પણ થાય તેનો પહેલો હક્કદાર ગુરવ જ હોય છે. દર વર્ષે મળનારા વ્યાજની અર્ધી રકમ મને ગુરવના હિસાબે મળવી જોઈએ. તેના વીના મને સમાધાન થવાનું નથી. વીરભદ્ર ય તેને પાછું આપે નહીં અને બસપ્પા સ્વસ્થ બેસે નહીં. આથી બંનેમાં ખૂબ વાદવિવાદ થયો અને તેઓ મારી પાસે આવ્યા. મેં તેને કહ્યું, ‘શંકર ભગવાન પૂર્ણપણે આ જમીનનો માલિક છે. એ બીજા કોઈને પણ કામમાં આવવાની નથી. વગર કામના ભાંજગડમાં પડતા નહીં.’ મેં એવું બંનેને કહ્યું, ‘ભગવાન શંકરને જે જમીન અર્પણ કરેલી તેની જ આ કિંમત ઉપજી છે. ગૌરી સિવાય જે કોઈ આ રકમની અપેક્ષા કરશે તે ભૂખે મરવાનો છે. ઇશ્વરની આજ્ઞા વીના આ મૂડી સાથે જે છેડછાડ કરશે તેની ઉપર દેવનો કોપ ઉતરશે. આ ઇશ્વરની મિલકત છે. જે જમીન ઉપર પૂજારીની માલિકી હતી, અને ગૌરીનો વારસાઈ હક્ક હતો, ત્યાં પારકાનો શું લાભ કે શો ભાગ ? ગૌરીના પોતાના હક્કનું આ ધન છે.’ તેમ એ બંનેને મેં સમજાવ્યાં. ‘ગૌરીની માલિકીનું ધ્યાન રાખીને તેની અનુમતિથી વર્તશો તો તરી જશો. પણ જો તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કરશો તો ઇશ્વર પણ નારાજ થઈ જશે. વીરભદ્રને સ્વતંત્ર વ્યવહાર કરવાનો અધિકાર નથી.’ આવા મારા સ્પષ્ટ વિચારો મેં તેમની સામે મૂક્યા. આ સાંભળીને વીરભદ્ર ગુસ્સે ભરાયો અને તે મારી ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવતાં બોલ્યો, ‘તમારા મનમાં મારી પત્નીની માલિકી સ્થાપીને બધી રકમ જાતે હડપ કરી જઈને પોતાનું હિત સાચવીને ચૂપચાપ બેસી જવાનો વિચાર લાગે છે.’ એના આવાં કટૂ વચનો સાંભળીને હું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મનમાં ને મનમાં બોલ્યો, ‘અલ્લાં મિયાંની કરણી અગાધ છે. વગર કામનો ખેદ શા માટે કરવો ?’ વીરભદ્રપ્પા મારી સાથે આવો ઉગ્ર વર્તાવ કરીને ઘરે જઈને પોતાની પત્ની સાથે પણ ચડબડમાં ઉતરી પડ્યો. માટે તે બાપડી બપોરના સમયે મારી પાસે આવીને મને વિનવવા લાગી. ‘બાબા ! કોઈના બોલવા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં મારી ઉપર તમારો શ્રાપ ઉતરવા દેતા નહીં. હું મારી ઉપર દયા કરવા માટે ઝોળી ફેલાવું છું. આ કન્યા ઉપર રહેમ રાખજો.’ આવા પ્રેમાળ શબ્દો સાંભળીને મેં તેને પૂર્ણ આશ્વાસન આપીને કહ્યું, ‘સાત સમુદ્ર પાર આવીને પણ મારી કૃપા તારી ઉપર કરીને તારો ઉદ્ધાર કરીશ. તું જરા પણ દુઃખી થતી નહીં.’ એ જ રાતે ઉઘમાં ગૌરીબાઈને દષ્ટાંત પડ્યું. ભગવાન શંકરે સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે, ‘આ બધો પૈસો તારો જ છે. તેમાંથી તું કોઈને કંઈ આપતી નહીં. હું કહું તેમ તેની વ્યવસ્થા કરજે કે જેથી સદાય રહે. જેમ હું કહું છું તેવી રીતે કરી નાખ. મંદિર માટે જે જે પૈસા ચનબસપ્પા કહે તે પ્રમાણે ખર્ચ કરવાનો નિયમ પાળજે. તેના પર મને વિશ્વાસ છે. બીજો કોઈ પણ પ્રકારના પૈસાનો કારભાર કરતાં પહેલાં મસ્જિદમાં બાબાશ્રીને પૂછ્યા વગર કરવો નહીં. તેમની ખાસ સલાહ લેવી.’ ગૌરીએ પોતાને આવેલ સ્વપ્ન મને સવિસ્તાર કહી સંભળાવ્યું. મેં પણ એ દષ્ટાંત માન્ય રાખી, જરૂર પૂરતી શિખામણ આપી,

‘મુદ્દલ તારું તારી જ પાસે રાખ. ચનબસપ્પાને વ્યાજનો અર્ધો હિસ્સો હંમેશા આપતી રહેજે. વીરભદ્રને આની સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી કે કોઈ સંબંધ નથી.’ અમારી વચ્ચે આવો વાર્તાલાપ ચાલુ હતો એવામાં પેલા બંને જણા ત્યાં લડતા ઝગડતા આવ્યા. બંનેને શાંત પાડવા મેં ઘણો જ પ્રયત્ન કર્યો. ગૌરીને આવેલ ભગવાન શંકરનું સ્વપ્ન પણ બંનેને કહી સંભળાવ્યું. પણ તે સાંભળીને તો વીરભદ્ર ગુસ્સામાં પાગલ જેવો થઈ ગયો. સામેની વ્યક્તિ ઉપર ગાળોનો વરસાદ અને ગમે એવા ભળતા ન બોલવાના શબ્દો પણ બોલ્યો. ચનબસપ્પા ડરનો માર્યો ગભરાઈ ગયો. વીરભદ્ર તો આવેગમાં આવી ગમે તેમ બડબડતો ગાળો ભાંડતો બોલ્યો, ‘સામે આવ્યો તો હું તને મારી નાખીશ.’ એવું ચનબસપ્પાને જ્વેરશોરથી કહેવા લાગ્યો. તેની તરફ તે ગુસ્સામાં લાલપીળો થઈને બોલ્યો, ‘હું તારા તો ટુકડે ટુકડા કરી નાખીશ અને તને ગળી જઈશ.’ ચનબસપ્પા ડરનો માર્યો મારી પાસે આવીને મારા પગમાં રક્ષણ માટે નમી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ‘પ્રભુ મને આ સંકટમાંથી છોડાવો,’ મેં તેને અભય વચન આપ્યું અને ચનબસપ્પાને કહ્યું કે, ‘વીરભદ્રને હાથે તને હું મરવા નહીં દઉં. તું જરા પણ ચિંતા કરતો નહીં.’ (ઓ. ૧૫૭-૧૮૭)

‘આમ વાત વધી અને વીરભદ્રપ્પા મરણ પામ્યો અને સર્પની યોનીમાં જન્મ્યો. તેના શરીરનું આ પ્રમાણે રૂપાંતર થયું. ચનબસપ્પા દહેશતનો માર્યો જીવતો હતો. છેવટે તેનો પણ ટૂંક સમયમાં અંત આવ્યો. અને તેનો દેડકાની યોનીમાં જન્મ થયો. તેમનું આ પ્રમાણે ચરિત્ર છે. પાછળના જન્મના વેરને કારણે વીરભદ્રપ્પા સાપ થયો અને દેડકા જેવા ગરીબ બસપ્પાનો પીછો પકડીને છેલ્લે તેને પકડમાં લીધો. બસપ્પાનું દેડકાના રૂપે કંઈક રૂઢન સાંભળીને મારું મન પીગળી ગયું. મેં આપેલા પાછળના જન્મના વચન અનુસાર મેં તેને વીરભદ્રરૂપી સાપના મુખમાંથી છોડાવ્યો. અલ્લા પોતાના ભક્તો માટે સંકટના સમયે આમ દોડીને આવે છે. તેણે જ મને અહીંયા મોકલીને ભક્તનું રક્ષણ કરાવ્યું અને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આપ્યો. વીરભદ્રને ભગાડીને બસપ્પાને સંકટમાંથી ઉગાર્યો. તે સર્વ ઇશ્વરની જ લીલા છે. ચાલ હવે ચલમ ભર તે પીને હું મારી જગ્યા ઉપર પાછો જઈશ. તું પણ તારે ગામ પાછો જા. મારા નામસ્મરણ તરફ તારું ધ્યાન કેન્દ્રિત કર. એમ બોલીને મેં ચલમનો દમ માર્યો. સત્સંગનું સુખ મળ્યું. ફરતો ફરતો પાછો આવ્યો અને મનનું સમાધાન થયું.’ (ઓ. ૧૮૮-૧૯૬)

સર્વેનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલ, ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈ સમર્થના સત્ય ચરિત્રનો ‘શ્રી સાઈ-મુખ-શ્રુત-કથા-કથનમ્’ નામનો સુડતાળીસમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૭નું અર્થ વિવરણ

પાછળના અધ્યાયના અંતે બે બકરાના પૂર્વજન્મની વાત કહી, તેવી જ પણ થોડી વધારે વિસ્તૃતરૂપે અને મનોરંજક રીતે સર્પ અને દેડકાની ત્રણ જન્મોની કહાણી આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવી છે. આ અધ્યાયનું વિશેષ મહત્ત્વ કે, વાર્તારૂપે જેમાં મહારાજે ઘણો બધો ઉપદેશ કર્યો છે અને કેટલાંય સત્યો સ્પષ્ટ કરીને બતાવ્યાં છે -

(૧) પહેલું એટલે કે, ‘દ્રવ્યલોભની પરમ અવસ્થા । કેવી લઈ જાય અધઃપતન તરફ’ । તે કહેવામાં આવ્યું છે. શ્રીમંત પાસે સારો એવો પૈસો હતો. લોકોમાં તેનું માન સન્માન હતું, પત્ની પણ પોતાના મન પ્રમાણેની નિષ્ઠાવાન અને ઇશ્વર ભક્તિપરાયણ મળી હતી. પણ તેના કંજુસપણાને કારણે અને દ્રવ્ય લોભને કારણે ‘ડૂબકી’ નામની અનાથ બાઈની ગીરવે મૂકેલી જમીનને પચાવી પડાવા માટે તથા પત્નીના દાગીનાની ગેરવ્યાજબી કિંમત કરીને તેને ફસાવવાનો પ્રયાસ કર્યો અને અનીતિથી ખરડાયેલું દાન ભગવાન શ્રી મહાદેવને અર્પણ કરીને ઇશ્વરને પણ ઠગવા માટે તે તૈયાર થયો. તેના ફળસ્વરૂપે કડાકા સાથે વીજળી તેના ઉપર તૂટી પડી અને તેમાં જાતે તો માર્યો ગયો અને પોતાની પત્નીને પણ મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી. આમ પાઇ પાઇ ભેગી કરીને ભેગું કરેલું ધન નકામું ગયું અને તેનું સુખ ન ભોગવતાં પત્નીસહ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવીને જ આ જગતને છોડવાનો વારો આવ્યો.

(૨) બીજો ઉપદેશ વેરવૃત્તિ માટેનો છે -

આ વેરવૃત્તિને લીધે જ વીરભદ્ર અને ચનબસપ્પાને સર્પ અને દેડકા જેવી અધમ યોનીમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો. અને ત્યાં પણ તેમની તે જ વૃત્તિ કાયમ રહી હતી. પરંતુ સાઈનાથ જેવા સંતના ઉપદેશને કારણે તે વાતમાં થોડું બંધન આવ્યું.

(૩) ત્રીજું એ કે મનુષ્યના મૃત્યુબાદ તેને પોતાના કર્મ અનુસાર સારો અથવા તો ખરાબ જન્મ મળે છે. તે સિદ્ધાંત બાબાએ અહીંયા મગજમાં ઠસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે -

‘જેવું જે કરશે તેવું તે ભરશે । અમોલ છે આ શબ્દો બાબાના’ ॥૨૧૦॥ અ. ૧૯ ‘યથા કર્મ યથાશ્રુતં’ જેવાં જેનાં કર્મ હોય તેવું જ તેને જ્ઞાન થાય છે.

પેલા ધનિક કંજુસે, ડૂબકીને, પોતાની પત્નીને, અને ખુદ ભગવાન શ્રી શંકરને પણ રૂપિયા પૈસાના વ્યવહારમાં ફસાવ્યા. માટે બીજે જન્મે ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ લઈને તે ઘેર ઘેર ભિખ માંગવાનો અને મહેનત મજૂરી કરી ગુજરાન ચલાવવાનો તેનો વારો આવ્યો. પરંતુ એ કંજુસની જ પત્ની ઇશ્વર ભક્તિમાં ઓતપ્રોત રહેતી માટે એક મંદિરના પવિત્ર પૂજારીને ત્યાં જન્મ લીધો. અને સાઈબાબા જેવા સંત સાથે પણ મુલાકાત થઈ. વીરભદ્ર અને ચનબસપ્પાએ પૈસાની બાબતે એકબીજા સાથે વેર કરીને મોટા ઝગડાઓ ઊભા કર્યા. માટે જ બીજા જન્મમાં પણ સર્પ અને દેડકો થયા, અને ત્યાં પણ વેરવૃત્તિમાં જીવતા રહ્યા.

(૪) ચોથું એ કે ધર્મ કાર્યોમાં પૈસા ખર્ચવાથી તેનું અનેક ગણું ધન મનુષ્યને આ જન્મે નહિ તો, પછીના જન્મમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ધનિક કંજુસમાં પત્નીએ પોતાના પિતાના પક્ષ તરફથી મળેલાં પોતાનાં સ્ત્રીધનના અલંકારો વેચીને જમીન ભગવાન શ્રી શંકરના મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે દાન આપી એટલે બીજા જન્મે તે એક લાખ રૂપિયાની માલિકણ થઈ.

(૫) પાંચમો ઉપદેશ એટલે કે સાચા સંતોને શરણે જવાથી આ જન્મોના તો શું, પણ તે પછીના જન્મમાં પણ તે રક્ષણ કરવા માટે દોડી આવે છે. વીરભદ્ર જ્યારે મારવા માટે ઘસી આવ્યો ત્યારે ચનબસપ્પાએ બાબાના પગ પકડી લીધા

હતા. અને ઘોર સંકટમાંથી છોડાવવા માટે વિનંતી કરી હતી. તેને કારણે જ દેડકાના બીજા જન્મમાં પણ સર્પરૂપી વીરભદ્ર પાસેથી છોડાવવા માટે બાબા દોડીને ગયા હતા.

(૬) છઠ્ઠું કારણ એટલે કે સંતોનું કહેવું ન સાંભળવાથી કેવું નુકશાન થાય છે તેમજ નસીબમાં બે પૈસો લખ્યો હોય તો મળે છે જ. પણ મનુષ્ય દ્રવ્યના લોભનો માર્યો ઉતાવળે કેવાં પાપ કર્યોનો સહારો લઈને પોતાનું સત્યાનાશ કરી બેસે છે તે પણ બાબાએ ચોખ્ખું સમજાવ્યું છે. વીરભદ્ર બાબા પાસે જ્યારે સંસારરૂપી ગાડું ચલાવવાની અડચણો સમજાવવા માટે આવ્યો ત્યારે તેને ધીરજ ધરવા માટે કહ્યું હતું.

એ પ્રમાણે આગળ ઉપર તેનાં પત્નીને પુષ્કળ દ્રવ્યનો લાભ થયો છતાં દ્રવ્ય લોભને કારણે થોડી અમસ્તી વ્યાજની રકમ ખાતર તેણે ચનબસપ્પાની સાથે વેર વહોરી લીધું અને પોતાનો પણ સર્વનાશ વહોરી લીધો.

(૭) સાતમો ઉપદેશ એ કે મનુષ્ય મૃત્યુ પછી તેનું શરીર અહીંયા છોડીને જાય છે, પરંતુ પોતાના સૂક્ષ્મ દેહ સાથે પોતાનો સ્વભાવ પણ સાથે લઈ જાય છે. શ્રીમંત દ્રવ્યલોભી હતો. તેના દ્રવ્યલોભને કારણે તે આગલા જન્મમાં બ્રાહ્મણના કૂળમાં જન્મ મેળવીને ગૌરી જેવી સુશીલ પત્ની મળવાથી એને ફરીથી જુસ્સો આવ્યો. તેને કારણે તેને થોડી અમસ્તી વ્યાજની રકમ ખાતર ચનબસપ્પાની સાથે ઝગડો કર્યો અને અંતે મરણ પામ્યો. પછી આગળ આ વેરવૃત્તિ બીજા જન્મે સર્પ યોનીમાં કાયમની રહી, અને તે દેડકાના રૂપમાં બસપ્પાને મારીને ગળી જવા માટે વધારાનું પાપ પણ માથે વહોરી લેવા માટે તૈયાર થયો.

એટલે જ સમજી માણસે સદ્વૃત્તિ કેળવવી અને સાથે સાથે પોતાના સ્વભાવમાની પાપી અને આસુરીવૃત્તિ છોડી દેવા માટે દરેક જન્મમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે તે જ આવતા જન્મમાં તમારી સાથે આવનાર છે.

(૮) આઠમો અને છેલ્લો ઉપદેશ એટલે કે પોતાની જ વાત કહેતી વખતે અને પોતે જ પોતાના ભક્તોનું રક્ષણ કરવા છતાં પણ સાઈબાબાએ તેનું અભિમાન ન વાગોળતાં તેમનું કૃતૃત્વ નમ્રપણે છેવટે પરમેશ્વરને જ અર્પણ કર્યું છે. આ પ્રકારે શ્રોતાઓને નિરહંકાર કૃતૃત્વ અને નમ્રતાનું શિક્ષણ આપ્યું છે.

॥ અધ્યાય ૪૮ ॥

સાશંક ભક્ત અનુગ્રહ કરણમ્

(જેને વિશ્વાસ નથી એવા શંકાશીલ ભક્તો ઉપર કૃપા કરવી)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

હવે આ અધ્યાય શરૂ કરતી વખતે જેને સાંભળવાની અત્યંત ઉત્સુકતા છે એવા શ્રોતાઓ પૂછવા લાગ્યા કે, સાઈમહારાજ ગુરુ છે કે સદ્ગુરુ છે ? તેમના સમાધાન માટે સદ્ગુરુનાં લક્ષણો ટૂંકાણમાં નિવેદન કરીએ, જેથી સાઈસમર્થની જગ્યાએ સદ્ગુરુનાં લક્ષણો શ્રોતાઓને દેખાઈ આવશે. જેમના દ્વારા વેદોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે અથવા છ એ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, કે પછી જેમની પાસેથી વેદાંતનું એટલે કે ઉપનિષદનું વર્ણન સાંભળવા મળે છે તેને જ્ઞાની લોકો સદ્ગુરુ નથી કહેતા એ કેવળ ગુરુ જ છે. કોઈ શ્વાસ રોકીને સમાધિમાં બેસે છે તો કોઈ તપાવીને લાલ કરેલ તાંબા વગેરે ધાતુઓની મુદ્રાથી પોતાના શરીરે ડામ દઈને ચિહ્નનો ઉપસાવી કાઢે છે. તો વળી કેટલાક પરમાત્મા વિષેનું કે વેદાંતનું આખ્યાન કરીને શ્રોતાઓને મનોરંજન પૂરું પાડે છે, તેમને વિદ્વાનો સદ્ગુરુ કહેતા નથી. કેટલાક જણ શિષ્યોને શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે વિધિપૂર્વક મંત્રો પણ આપે છે, અને જપ કરવા માટે આજ્ઞા પણ કરે છે. પરંતુ આ બધાની ફળ પ્રાપ્તિ ક્યારે થશે તેની ખાત્રી કોઈને જ નથી હોતી. બ્રહ્મનું વર્ણન એકદમ ચટકદાર શૈલીમાં, શાબ્દિક જ્ઞાન પણ અનહદ, પરંતુ પોતાનો જાત અનુભવ જોવા જઈએ તો જ્યાં દુકાળ છે એવું જ્ઞાન ફક્ત શાબ્દિક અથવા તો પોકળ હોય છે. આ વાતને જો ઊંડાણથી સારી રીતે સમજીએ તો, લૌકિક અને પારલૌકિક ભોગ ઉપર ઘૂણા ઉત્પન્ન થશે, પરંતુ પરમાત્મા સાથેની એકરૂપતાનો જેને મધુર સ્વાદ એકવાર જાતે અનુભવ્યો હશે તે જ આ ઉત્તમ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે. જેને વૈદિક શાસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે અને જેની પાસે પોતાના શિષ્યને પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ કરાવવાનો પૂર્ણ અનુભવ છે તેને જ ફક્ત શિષ્યને ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર છે અને તેને જ સદ્ગુરુ કહેવાય છે. જેને પોતાને જ કોઈ ખાસ અનુભવ નથી એ બીજાને શો ઉપદેશ કરવાનો છે ? જેને કોઈ પણ બાબતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ નથી તેને સદ્ગુરુ ક્યારેય માનશો નહીં.

શિષ્ય પાસેથી સેવા ચાકરી કરાવવી એવો જેના મનમાં સ્વપ્ને પણ વિચાર નથી. ઉલટું શિષ્ય ખાતર પોતાનો દેહ ખપાવી દેવો તેવી જેની ઇચ્છા છે તે સદ્ગુરુ છે એ ચોક્કસ સમજો.

શિષ્ય એટલે એક સાધારણ તુચ્છ અને ગુરુ એટલે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ એવા અહંકાર વીનાનો તે જ સાચા અર્થમાં કલ્યાણકારક ખરો સદ્ગુરુ હોઈ શકે. શિષ્ય શુદ્ધ અને પૂર્ણ બ્રહ્મ જ છે. માટે આપણા કરતાં જે જરા પણ ઓછા મહત્ત્વનું નથી એવું જે માને છે અને શિષ્ય ઉપર જે પોતાના સંતાનની માફક પ્રેમ કરે છે તથા તેની પાસેથી પોતાના ઉદર નિર્વાહની પણ જે ફીકર કે અપેક્ષા કરતો નથી તે જ આ જગતનો પરમશ્રેષ્ઠ સદ્ગુરુ છે. પરમ શાંતિનો જે ભંડાર છે, વિદ્વતાનું જ્યાં અભિમાન નથી, નાનામોટાનો જેને ભેદભાવ નથી, તે જ સદ્ગુરુનું સ્થાન છે એમ જાણવું. આવા સદ્ગુરુનાં સર્વસાધારણ લક્ષણો હોય છે. જે અનન્યપણે શરણે ગયા છે અને મારા જેવા એ શ્રોતાઓ માટે જે લક્ષણો કહ્યાં છે તેને ટૂંકાણમાં વિગતવાર સમજાવવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. સાઈદર્શનથી જેની આંખો તૃપ્ત થયેલી છે તેવા ભાગ્યશાળીઓ કરતાં સદ્ગુરુનાં લક્ષણો

તેનાથી વિશેષ તો હું શું વર્ણવી શકું ? (ઓ. ૧-૧૫)

જન્મોજન્મના પુણ્યોનો સંગ્રહ અમારી ગાંઠે બંધાયેલો હશે માટે જ સદ્ગુરુરાયાનાં ચરણો અમને મળ્યાં. ભરજવાનીમાં તેમની પાસે ધનદોલત અથવા કુટુંબ પરિવાર જેવું કંઈ હતું નહિ. કોઈનો આધાર કે કોઈનું અવલંબન તેમને ન હતું કે તેમને ઘરબાર પણ ન હતાં. ફક્ત તેમની પાસે ભયંકર મનોનિગ્રહ, તંબાકુ અને ચલમ, બસ આટલી જ વસ્તુઓનો સંગ્રહ તેમની પાસે હતો. પોતાના આયુષ્યના અઢારમા જ વર્ષેથી તેમણે પોતાના મન ઉપર પૂર્ણ અંકુશ મેળવી લીધો હતો અને કોઈ પણ જાતના ડર વીના આત્મસ્વરૂપે તન્મય થઈ તેઓ સદાય એકાંતવાસમાં રહેતા. ભક્તોની એકમાત્ર શુદ્ધ ભક્તિ જોઈને, 'ભક્ત પરાધીન હું' એવું વ્રત ભક્તવૃંદમાં સ્પષ્ટ કરીને બતાવવા માટે જે જે ઠેકાણે ભક્તોનો પ્રેમ મળતો તે બધેજ ઠેકાણે તેઓ પ્રેમથી આનંદમાં મગ્ન થઈને ફરતા હતા. (ઓ. ૧૬-૧૯)

હે સનાતના પરબ્રહ્મ ! દીનદુઃખીઓના ઉદ્ધાર કરનારા અને સદા પ્રસન્ન મુખાકૃતિ ધરાવનારા તેમજ ચૈતન્યથી પરિપૂર્ણ એવા અને ભક્તોને આધીન સદ્ગુરુ તારો જય જયકાર હો. પોતાના ભક્તોને તું દર્શન આપ. સુખ દુઃખ ફાયદો કે ગેરફાયદો વગેરે દ્વંદ્વોની પેલે પાર એવા, સગુણ અને નિર્ગુણ બંને ગુણો સાથેના સર્વ સાક્ષી, તેમજ બધી જ વસ્તુઓથી ખૂબ આગળ વધેલા એવા સાઇ આપનો જય જયકાર થાઓ. તારી ભક્તિ ન કરનારા બધાંને તારી લીલા સમજતી નથી. હે સંસારનાં દુઃખો, કલેશો અને ચિંતાઓનું હરણ કરનારા, સંસારરૂપી રાક્ષસનું શિરચ્છેદન કરનારા, આશ્રયે આવેલાઓને પ્રેમ કરનારા અને તેમની આપદાઓ દૂર કરનારા સદ્ગુરુરાયા ! તારો હંમેશા જય જયકાર થાઓ. તું અવ્યક્તમાં લીન થઈને નિરાકાર થયો છે. પરંતુ દેહત્યાગ કર્યા પછી પણ તારા ભક્તોનું કલ્યાણ કરવાનું કાર્ય તે છોડ્યું નથી. દેહનું અસ્તિત્વ હતું તે સમયે જે જે તારા ઉપકારો હતા તેનો જ અનુભવ તું અવ્યક્તમાં લીન થયા બાદ તારી ભક્તિ કરનારા ભક્તોને આજે પણ કરાવી રહ્યો છે. મારા જેવા પામરને નિમિત્ત બનાવીને અજ્ઞાનરૂપી રાત્રીને પાર કરવા માટે ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ એવા આ પોતાના ચરિત્રરૂપી સૂર્યને તે પ્રગટ કર્યો છે. (ઓ. ૨૦-૨૫)

પરમેશ્વરના અસ્તિત્વ વિષે વિશ્વાસ હોવો તેમજ પરમેશ્વર વિષે નિષ્ઠા અને આદર હોવો, એ જ ભક્તો માટેનો હૃદયરૂપી દીવડો છે. તેમાંની વાટ પ્રેમરૂપી તેલમાં ચેતાવો એટલે જ્ઞાનની જ્યોત પ્રગટ થશે. પ્રેમ વીનાનો શુષ્ક જ્ઞાન તેનો શું ઉપયોગ ? પ્રેમ વીના મનને ક્યારેય સમાધાન કે શાંતિ મળતાં નથી, પ્રેમ વિભાજિત નથી. પ્રેમનો મહિમા કેવી રીતે વર્ણવી શકાય ? તેની સામે બધું જ તુચ્છ અને વ્યર્થ હોય છે. જ્યાં ગાઢ પ્રેમ નહીં હોય તો શ્રવણ વાંચન વગેરે અર્થ વગરનું છે. પ્રેમથી જ ભક્તિનો આનંદ હોય છે ત્યાં જ શાંતિ અને વિરક્તિ હોય છે, અને ત્યાં જ પોતાની બધી જ સંપત્તિ સહ મુક્તિ આપોઆપ પાછળ આવે છે. ભાવ વીના પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી. જ્યાં ભાવ છે, ત્યાં જ ઇશ્વર છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખો. જ્યાં ભાવ છે ત્યાં જ પૂર્ણ પ્રેમ હોય છે અને સંસાર સાગર પાર કરીને જવા માટે પણ ભાવ જ કારણભૂત છે. (ઓ. ૨૬-૩૦)

આ અતિ મધુર સાઇચરિત્ર ગંગાજીના જળની માફક પવિત્ર છે. તેની પદચર્યાના સાઇબાબાએ પોતે સન્નવેલી છે, હેમાડપંત તો નિમિત્ત છે. આ સાઇચરિત્ર સાંભળવાથી શ્રોતા અને વક્તા બંને શુદ્ધ થઈ જશે. પાપ પુણ્યનો નાશ થઈને તે બંનેને મુક્તિ મળી જશે. મન સાફ રાખી, સારી મનોવૃત્તિથી આ ચરિત્ર જે કોઈ સાંભળશે તેના મનમાંની બધી જ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થશે. ખૂબ જ શ્રદ્ધાપૂર્વક અને પૂજ્યભાવથી, આ સત્યચરિત્ર સાંભળવાથી અથવા સાઇનું નામ સ્મરણ કરવાથી ઇન્દ્રિયોથી ફાવે તેવું વર્તન થતું નથી, અને આ સંસાર સાગર સહેલાઈથી પાર કરી શકાય છે. ચાતક જેવા ભક્તો માટે આ સાઇચરિત્રનું કથન જ તેમને માટે જીવન જીવવાનું સાધન છે. શ્રોતાઓએ તે સાંભળ્યા બાદ તેનું મનન કરવું અને સાઇનાથની કૃપા મેળવવી. દરેક અવસ્થામાં સાવધાન થઈને શ્રોતાઓ જો આ સાંભળશે તો તેમનાં કર્મોનાં બંધનો તૂટીને તેમને આરામથી વારંવાર જન્મ ધારણ કરવાની માથાકૂટમાંથી મુક્તિ મળી જશે. (ઓ. ૩૧-૩૮)

શ્રોતાઓને મનમાં થતું હશે કે કથાનો આરંભ ક્યારે થશે ? માટે પ્રસ્તાવનાની શરૂઆત કરીને તેમની અસ્વસ્થતા દૂર કરું છું. પાછલા અધ્યાયમાં વેર, ઋણ અને હત્યાને ફેડવવાને માટે અને કરેલાં કર્મોને ભોગવવા ખાતર પૂનર્જન્મ લેવો પડે છે તેનું વર્ણન થયું. ભક્તોને પહેલાંના જન્મની કે કર્મની કોઈ પણ યાદ હોતી નથી. પરંતુ સંત એ બધું જ જાણતા હોય છે. પછી ભક્તનો ફરીથી ક્યાં જન્મ થાય તો ત્યાં જઈને તેઓ તેમનું રક્ષણ કરે છે. આવી જ એક બીજી કથા હું તમને કહું છું. આપતાં લેતાં, બેસતાં ઉઠતાં, સંતનાં ચરણમાં જ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવાથી ભક્તોને પોતાનાં કાર્યોમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પણ કાર્ય કે કર્મ શરૂ કરતાં પહેલાં ઇશ્વરનું ક્યાં તો ગુરુનાં ચરણોનું સ્મરણ કરવાથી તે કર્મ કે કાર્યમાં કોઈ પણ ક્ષતિ રહી જતાં ઇશ્વર અથવા તો સંત પોતે જ ભક્તોની ચિંતા દૂર કરે છે. હું માત્ર કર્મ કરવાને આધિન છું અને તેનું ફળ આપનારો ઇશ્વર અને ગુરુસમર્થ છે. એવો જેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તેવાનાં કાર્યો સિદ્ધ થઈને તેનો બેડો પાર થઈ જાય છે. સંત પહેલાં કઠોર અને ઉગ્ર દેખાય છે. પરંતુ તેમના હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારના લાભ કે અપેક્ષા વીનાનો શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે. આપણા મનમાં થોડી ધીરજ હોવી જોઈએ, એટલે અંતે તેઓ કલ્યાણ જ કરે છે. સત્સંગનો યોગ આવતાં બીજાં કોઈ અનિષ્ટો ઇચ્છવાથી અથવા તો પોતાના દુર્દૈવથી થનારી યાતનાઓ અને માનવીના જીવનમાંની માયા મમતા પોતાની જગ્યાએ જ રહી જાય છે, માટે જ સંતના ચરણમાં ભક્તે લીન થવું જોઈએ. નમ્રપણે અને ગર્વરહિત થઈને સંતોનું શરણ લેવું જોઈએ. તેમને પોતાના મનની ગુપ્ત ઇચ્છાઓ પ્રાર્થનાપૂર્વક કહેવાથી તેઓ મનને નિશ્ચિત સમાધાન કરાવે છે. થોડા અમસ્તા જ્ઞાનના અલંકારને લીધે સંતોનાં વચનો ઉપર જે શંકા સેવે છે તે પહેલાં પોતાનું નુકશાન નોતરે છે પરંતુ તેમનામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂક્યા બાદ તેનું છેવટે કલ્યાણ જ થાય છે. શુદ્ધ મનથી કે કપટથી પણ જો સાચા સંતનાં ચરણોમાં શરણુ લેવામાં આવે તો અંતે તે મનુષ્ય સંસારમાંથી ખરેખર મુક્ત થાય છે. આ અર્થ સમજાવતી એક ઉપદેશકારક કથા હવે શાંતિપૂર્વક સાંભળશો. શ્રોતાઓને તે સાંભળવાથી આનંદ થશે ને વક્તાને કથા કહેવાનો ઉલ્લાસ વધશે. (ઓ. ૩૯-૫૦)

અક્કલકોટ કે જે હાલમાં સોલાપુર જિલ્લાનો એક નાનો તાલુકો છે. અક્કલકોટ સ્વામી સમર્થનો વસવાટ અહીં જ હતો અને આ જ સ્થળે તેમની સમાધિ આવેલી છે. ત્યાં રહેનારા સ્વ. માધવ વામન સપટણેકર નામના વકીલ જેમને થયેલા અનુભવો સાંભળવાથી મન પ્રસન્ન થશે. તે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં રાત દિવસ વકીલાતનો અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેમને શેવડે નામના એક પોતાની સાથેના વિદ્યાર્થી સાથે મુલાકાત થઈ અને બંનેએ ભેગા મળીને એક બીજાના અભ્યાસ વિષેની પૂછપરછ કરી. એવામાં બીજા વિદ્યાર્થીઓ પણ આવ્યા અને ત્યાં જ ઓરડીમાં ભેગા થઈને બેઠા. તેઓ કોનો કેટલો અભ્યાસ થયો છે તે અજમાવી જોવા અંદરો અંદર એક બીજાને પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. પોતાની શંકાનું નિરાકરણ કરવા અને મનને શાંતિ મળવી જોઈએ માટે તેઓ કોણ ક્યાં ભૂલ કરે છે અને કોણ સરસ જવાબ આપે છે તે વાત ઉપર ધ્યાન આપવા લાગ્યા. એમાં છેવટે શેવડેના બધા ઉત્તરો ભૂલ ભરેલા નીકળ્યા માટે બધા વિદ્યાર્થીઓ બોલ્યા, ‘આ કેવી રીતે પરીક્ષા પાસ કરશે ? આનો તો બધો અભ્યાસ અપૂરતો છે !’ આમ મિત્રોએ શેવડેની મજાક ઉડાવી પણ તેને પોતાને પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી કે, તેનો અભ્યાસ પૂરો થયો હોય કે નહિ, પણ તે ચોક્કસ પાસ થશે. તે બોલ્યો, ‘ભલે મેં જોઈએ એવો અભ્યાસ કર્યો નથી, પણ મારા માલિક સાંભળાબા મને પાસ કરાવવા માટે બેઠેલા છે. હું ચિંતા શા માટે કરું ?’ આ શેવડેના શબ્દો સાંભળીને સપટણેકરને અતિશય આશ્ચર્ય થયું. શેવડેના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને અને એક તરફ લઈ જઈને તેઓ પૂછવા લાગ્યા, ‘અરે ભાઈ, આ સાંભળાબા છે કોણ કે જેના તમે આટલા બધા ગુણગાન ગાઓ છો તથા જેમની ઉપર તમને આટલો બધો ભરોસો છે ? એમનું રહેવાનું ઠેકાણું ક્યાં છે ?’ આ પ્રશ્નોના જવાબમાં શેવડેએ તેમને સાંભળાબાનો મહિમા વર્ણવ્યો. અને પૂર્ણ મનથી તેમની પ્રસંશા અને પોતાની બાબા ઉપરની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાનું વર્ણન પણ કર્યું. ‘સુપ્રસિદ્ધ અહમદનગર જિલ્લામાં શિરડી નામના ગામની મસ્જિદમાં એક ફકીર બેઠો છે. તે ખૂબ જ માનનીય અને મશહૂર સંતપુરુષ છે. આ

પૃથ્વી ઉપર સંતો તો અનેક ઠેકાણે વસેલા છે, પણ આ સંતની સાથેની મુલાકાતનો યોગ પૂર્વજન્મનાં પુણ્યના પ્રતાપ સિવાય ફક્ત પ્રયત્નોથી મળતો નથી. આ મારા સંત સાઇબાબા પર મારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તેઓ જે કરે છે તે જ થાય છે. તે જે બોલે છે તે જ થઇને રહે છે. તેમનું બોલેલું ક્યારેય મિથ્યા જતું નથી. પરંતુ આવતા વર્ષે કોઇ પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર હું નક્કી પાસ થવાનો. મને પૂરેપૂરો ભરોસો છે. તેમનું બોલેલું કદીએ ખોટું પડતું નથી. તે વાતની મેં મારા મનમાં ગાંઠ બાંધી દીધી છે. અરે, આમાં વળી આશ્ચર્ય શું છે ? આ પરીક્ષા શું પણ આના પછીની પરીક્ષા પણ પાસ કરી બતાવીશ.’ શેવડેનું આવું બોલવું સપટણેકરને બિલકુલ હાસ્યરુપદ અને તથ્ય વીનાનું લાગ્યું. સપટણેકરનો સ્વભાવ થોડો સંશયવાળો હતો. તેમને આવી વાતો ક્યાંથી ગમે ? તેઓ ત્યાંથી નીકળી ગયા. હવે તે પછી શું બન્યું તે જુઓ. (ઓ. ૫૧-૬૭)

થોડો સમય વિત્યા બાદ શેવડેના બોલ ખરા પડ્યાનો અનુભવ થયો. તે પરીક્ષા પાસ થયો અને સપટણેકરને ખૂબજ નવાઇ લાગી. ત્યાર બાદ દર્શ વર્ષનો ગાળો વિત્યા પછી સપટણેકર અમુક કારણોસર નિરાશ અને ઉદાસ રહેવા લાગ્યા. તેમની ઉપર એકાએક કમનસીબીનાં વાદળો છવાઇ ગયાં. તેમનો એકનો એક પુત્ર કંઠરોગ-ડીપ્થેરિયાથી ૧૯૧૩ની સાલમાં મરણ પામ્યો અને ત્યારબાદ તેમને જીવન ઉપર અણગમો આવી ગયો. તે પંઢરપૂર, ગાણગાપૂર એમ અનેક તીર્થ યાત્રાઓ કરી આવ્યા. પણ મનને કંઈ સુખ લાગે નહિ. પછી તેમણે બ્રહ્મજ્ઞાનથી ભરપૂર વેદોનાં અંતિમ ચરણો વાંચવાનું શરૂ કર્યું. આમ ઘણો સમય વિત્યા બાદ જીવને કંઈ કરતા કંઈ શાંતિ મળે એ વિચારોમાં તેમને શેવડેએ કરેલી વાત યાદ આવી. શેવડેની વકીલાતની પરીક્ષા માટેની ખાત્રી અને સાઇનાથનાં ચરણોની નિષ્ઠા યાદ આવતાં પોતે પણ શ્રીના દર્શને જવું તેવું તેમના મનમાં થવા લાગ્યું. સપટણેકરે સંતદર્શનનો મક્કમ નિશ્ચય કર્યો અને તેમણે સને ૧૯૧૩ની સાલમાં પોતાના સગા નાનાભાઇ સાથે શિરડી જવાનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો. શેવડેની યાદ એ તો માત્ર એક નિમિત્ત હતું. ખરેખર તો પોતાનાં ચરણોમાં આશ્રય માટે મહારાજે જ તેમને યોગ્ય સમયે પોતાની પાસે બોલાવવાની પ્રેરણા આપી હતી. પોતાના નાના ભાઇ પંડિતરાવને લઇને સપટણેકર સરસામાન સાથે શિરડી જવા માટે નીકળ્યા. તેઓ બંને શિરડી પહોંચ્યા અને તરત જ શ્રીબાબાના દર્શન માટે ગયા. દૂરથી જ બાબાનાં દર્શન થયાં અને મનમાં ને મનમાં બંને ભાઇઓ સંતુષ્ટ થઇ ગયા. આમ દૂરથી જ આંખો મળતાં તેઓ ઉતાવળથી બાબા પાસે ગયા અને હાથ જોડીને સામે જ ઊભા રહ્યા. બંને ભાઇએ બાબાને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને તેમનાં ચરણોમાં શુદ્ધ ભાવનાથી શ્રીફળ અર્પણ કર્યું. સપટણેકરે જેવું મહારાજનાં ચરણો ઉપર શ્રીફળ મૂક્યું કે મહારાજે તેમને ‘ચલ હટ’ કહીને ધિક્કાર્યાં. સપટણેકર તો એકદમ ચિંતાતુર થઇ ગયા અને કોઇ જાણકાર અને બાબાના સ્વભાવથી પરિચિત એવા વ્યક્તિને શોધીને પૂછવા માગતા હતા કે મહારાજ કેમ પોતાને માટે આમ શા માટે મને બોલ્યા, તેનું રહસ્ય શું છે ? બાબાના દર્શનથી મન પ્રસન્ન થવું જોઇએ. તે જ બાબાના મુખે જ્યારે આવા શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે સપટણેકર ખિન્ન થઇને નીચું મો કરીને બાજુમાં ખસી ગયા. ‘હવે કોની પાસે જવું ? કયા ભક્તને પૂછવું ? બાબાશ્રીના આવા ધિક્કારવાચક શબ્દોનો અર્થ શું કાઢવો ? કોને પૂછવું ?’ આવો તેમનો મનનો હેતુ સમજીને કોઇએ તેમને સમાધાન માટે બાબાશિંપીનું નામ સૂચવ્યું. સપટણેકરે તેમનું સરનામું શોધી કાઢ્યું અને તેમને મળી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તે બોલ્યા, ‘આજે મહારાજે ખૂબ જ કડક શબ્દોથી મને ધિક્કાર્યો છે. આપ અમારી સાથે આવીને શાંતિથી તેમનાં દર્શન કરાવો અને મહારાજ અમારા ઉપર ગુસ્સો ન કરતાં કૃપાદષ્ટિ વરસાવે એવું કંઈ કરો.’ બાબાશિંપીએ વાત માની લીધી તેથી સપટણેકરને શાંતિ થઇ. બાબાએ સાઇનાથની છબી વેચાતી મંગાવી અને સપટણેકર બાબા શિંપી સાથે ફરી મહારાજના દર્શન માટે નીકળ્યા. બાબાએ મહારાજની છત્રી પોતાના હાથમાં લીધી અને તે બાબાના હાથમાં મૂકતા વિનંતી કરી કે, ‘દેવા ! આ શેનું ચિત્ર છે ?’ એ જોઇને બાબાએ સપટણેકર તરફ આગંબી બતાવતાં જવાબ આપ્યો, ‘આ ફોટામાં એનો ચાર છે’ આવું કહીને મહારાજ હસી પડ્યા અને આજુબાજુ બેઠેલા બધામાં

પણ હાસ્યનું મોજું ફરી વળ્યું. બાબાએ ભલે મશ્કરીમાં 'ચાર' શબ્દ વાપર્યો અને બધાને હસાવ્યા પણ એ શબ્દ એમણે ખરા મનથી ઉચ્ચાર્યો હતો. ગમ્મત, મશ્કરી વગેરે કરવાની તો મહારાજની ટેવ હતી જ. સપટણેકર ઉપર તો તેઓ ખરેખર તો ગુસ્સે ભરાયા જ ન હતા.

બાબા મેઘા ઉપર, તાત્યાસાહેબ નૂલકર ઉપર, કલ્યાણના સિદ્ધિકી ફાળકે ઉપર, અને દહાણૂના દેવ ઉપર પહેલાં કેવા ગુસ્સે થયા હતા ? આખરે તે સૌ ઉપર સાઇબાબાએ કેટલી બધી કૃપા કરી ? તેવું જ આ સપટણેકરનું પણ થયું. પણ તે વખતે તેમને સમજાયું નહીં. પછી બાબા શિંપીએ મહારાજને પૂછ્યું, 'બાબા ! આ શું ? આનો અર્થ શો ? અને તરત જ સપટણેકરને બોલ્યા કે, 'ચાલો જલ્દી કરો અને દર્શનનો લહાવો લઇ લો.' સપટણેકરે હાથ જોડતાં જ, 'ચલ હટ' શબ્દ તેમના કાને ફરી પાછો પડ્યો, તે પહેલાં જે સાંભળેલો તે જ શબ્દ, ત્યારે હવે કયો માર્ગ અપનાવવો તેનો મોટો પ્રશ્ન સપટણેકરના મનમાં થયો. પછી તેઓ બંને ભાઈઓ હાથ જોડીને બાબાની સામે ઉભા રહ્યા હતા. તે સમયે છેલ્લે, 'સત્વરે અહીંથી નીકળી જાવ' એવી બાબાની આજ્ઞા થઇ. તે સાંભળીને તેઓ બંને વિનયપૂર્વક બોલ્યા, 'સ્વામી સમર્થ ! આપની આજ્ઞાનો ભંગ કરવો કોઈથી પણ શક્ય નથી તો અમારા જેવા પામરની તો વાત જ ક્યાં ? આ જ ક્ષણે અમે નીકળી જઈએ છીએ. આપ ઘણા જ ઉદાર છો તે સાંભળીને અમે આપનાં દર્શન માટે આવ્યા હતા. પણ, 'ચલ હટ' આ ધિક્કરચુકત શબ્દથી અમારો સત્કાર થયો. આ શું ચમત્કાર છે તે અમને સમજાતું નથી. અમારી ઉપર અભિદષ્ટિ રાખો. અમને આશીર્વાદ આપો અને ફરી આપનાં દર્શન કરવા દો.' તેમણે આવા આશ્વાસનની માંગણી કરી. એવો તે વળી કોણ વિદ્વાન હોય તે બાબાના મનની અંતર્ગત વાત સમજી શકે ? માટે થયેલી આજ્ઞાને શિરોમાન્ય ચઢાવી સપટણેકર બંધુઓ પોતાના રહેવાના સ્થળે પાછા ફર્યા. આવું તેમની પ્રથમ મુલાકાતમાં બન્યું, માટે બંને ભાઈઓ ખૂબ જ નિરાશ થયા હતા. તેથી આવ્યા તેવા પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા.' (ઓ. ૬૮-૯૮)

ફરી એક વર્ષ વીતી ગયું છતાં સપટણેકરના મનને સ્થિરતા મળી નહિ. ફરી પાછી ગણગાપુરની યાત્રા કરી, તો ચિત્ત ઉલ્લું વધારે અસ્વસ્થ થયું. પછી વિશ્રાંતિ માટે પોતાના પિતાને ઘેર માટેગાંવ ગયા. ત્યાંથી આખરે કાશીની યાત્રાએ જવાનો વિચાર કર્યો. હવે જ્યારે કાશીની યાત્રાએ જવાના બે દિવસ બાકી રહ્યા હતા, ત્યારે તેમનાં પત્નીને એક સ્વપ્ન આવ્યું અને કાશીનો કાર્યક્રમ મુલતવી રહ્યો. સ્વપ્નનો ચમત્કાર કેવો હતો, તે હવે હું કહી રહ્યો છું. શ્રોતાઓએ સાંભળવા માટે તૈયાર થઇ જવું. બિંધાના ઉપર સૂતેલી બાઇને સ્વપ્ન આવ્યું, 'પોતે ઘડો લઇને લક્કડશાના કૂવા ઉપર ગઇ. ત્યાં આગળ લીમડાના ઝાડ નીચે માથા ઉપર કટકો વીંટાળેલો એક ફકીર એની તરફ આવ્યો અને અતિ મૃદુ અવાજમાં બોલ્યો, 'વગર કામનું કષ્ટ કરતી નહિ. શા માટે ખોટી મહેનત કરે છે. હું તારો ઘડો સ્વચ્છ પાણીથી ભરી આપું છું.' સપટણેકરની પત્નીને પેલા ફકીરની બીક લાગી અને ખાલી ઘડો લઇને તેણે પોતાના ઘરની વાટ પકડી. પણ પેલો ફકીર પીછો પકડીને પાછળ આવતો હતો. બસ એટલામાં મારી આંખો ખુલી ગઇ.' પત્નીને આવેલા આ પ્રકારના સ્વપ્નની વાત જાણીને સપટણેકરને સાઇનાથ મહારાજની યાદ તાજી થઇ અને ફરીથી શિરડી જવાનો વિચાર નક્કી કર્યો. તે સમયે બંને પતિપત્ની જવા માટે નીકળી પડ્યાં અને બીજે દિવસે શિરડી ગામે આવી પહોંચ્યાં. પહોંચતાની સાથે જ મસ્જિદમાં ગયા તે સમયે બાબા લેંડીબાગ ગયા હતા. ત્યાંથી બાબા પાછા ફરે તેની રાહ જોતા અમે ત્યાં જ બેસી રહ્યાં. એટલામાં બાબા પાછા આવતા દેખાયા. સ્વપ્નમાં જે મૂર્તિએ દેખા દીધેલી એ જ નખશીખ સામે આવતી જોઇને સપટણેકરનાં પત્નીના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. અને તે બાઇ સાઇબાબાની સામે એકીટસે જોતી જ રહી. મહારાજે લેંડીબાગથી આવીને પગ ધોયા, અને ત્યારપછી તેઓ ગાદી ઉપર બેઠા કે તરત જ તે બહેન દર્શન માટે ગયાં અને ચરણોમાં વંદન કર્યાં. તે બહેન બાબાને જોતાં રહ્યા. તેના મનના આવો પૂજ્યભાવ જોઇને મહારાજના મનમાં આનંદ થયો અને બાઇસાહેબના

મનની વ્યથાનું નિવારણ કરનારી કથા આસ્તે આસ્તે કહેવાની શરૂઆત કરી. તેમની હંમેશની રીત પ્રમાણે બાબા ત્યાં ઉપસ્થિત કોઈ ત્રીજી વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને પોતાના મનની વાત સવિસ્તારપૂર્વક વર્ણવીને કહેવા લાગ્યા. આમ જોઈએ તો તે બાઈની વાત તેને ન કહેતાં તે ભળતા જ માણસને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યા. પણ બાઈએ તેમની વાત ધીરજપૂર્વક સાંભળી. ‘મારા હાથ, પેટ અને કમ્મર કેટલાયે દિવસોથી ખૂબ જ દુઃખી રહ્યાં છે. દવાઓ ફાકી ફાકીને હું કંટાળ્યો પણ તેનો ઉપાય લાગ્યો નહીં. પણ હવે મને સમજાય છે કે એ દુઃખાવો એકાએક કેવી રીતે સારો થઈ ગયો ?’ આમ એ કથા પેલી બાઈનું નામ ન લેતાં ત્રીજાને કહેવામાં આવી. પણ એ આખી વાત એ બાઈને જ લાગુ પડતી હતી. તે વાતનો સંબંધ એ બાઈને જ લાગુ પડતો હતો. પછી આગળ ઉપર બે મહિના વિત્યા બાદ મહારાજે જે કાંઈ પોતાના વિષેની વ્યથાનાં વર્ણન કર્યાં હતાં તે તે બધી જ વ્યથા પેલી બાઈની પોતાની જ વ્યથા, સુધરી જતાં તેને ખાત્રી થઈ અને તેના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. (ઓ. ૯૯-૧૧૮)

અહીં સપ્ટેમ્બર દર્શન માટે ગયા તો બાબાએ પહેલાની માફક જ ‘ચલ હટ’ કહીને પાછો સત્કાર કર્યો. તેઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા, ‘મને સમજતું નથી, કે મારી ભૂલ ક્યાં થાય છે ? મહારાજ હંમેશા મારો જ ધિક્કાર કેમ કરે છે ? હું નમસ્કાર કરું તો તેમનો નક્કી કરેલો તે જવાબ તૈયાર હોય છે. પાછલા જન્મનાં મારાં કોઈ દુષ્કર્મ હોવાં જોઈએ જેને કારણે તેઓ મારી ઉપર નારાજ છે, અને ગુસ્સામાં છે. જ્યારે બીજાઓ સાથે અતિશય પ્રેમથી વર્તે છે ! આમ જોઈએ તો સવાર સાંજ લોકો બાબાશ્રી પાસેથી જાતજાતનાં અનુભવો મેળવતા હોય છે. પછી મારા જ નસીબે આ ‘ચલ હટ’ કેમ ? ક્યાં મારાં કર્મો મારી જાણ વગર અધર્મનું આચરણ કરી આવ્યાં અને પાપનો માલિક હું બન્યો ? કદાચ સાઈબાબા એટલે જ મારાથી નાખુશ છે ! શરૂઆતના દિવસોમાં હું બાબાશ્રીના વિષયમાં વાંકાચુંકા વાંકાવચકા અને તર્ક કરનારો અને શંકા કરનારો હતો માટે તો કદાચ બાબા મને તે કારણે દૂર રાખી રહ્યા છે.’ એવું જાતજાતનું તેમને મનમાં લાગવા માંડ્યું. માટે સપ્ટેમ્બરે મનમાં નિર્ધાર કરી લીધો કે જ્યાં સુધી મહારાજની કૃપા થાય નહીં અને મનને સમાધાન મળે નહીં ત્યાં સુધી સાઈબાબામાં જ ચિત્ત સ્થિર કરીને શિરડી મુકામે જ રોકાઈ જવું. ત્રણ પ્રકારના દુઃખોથી પીડાતા લોકો પણ મહારાજના દર્શનના ભૂખ્યા એવા કોણ હશે જેમના મનને સમાધાન મળ્યું ન હોય અને નિરાશ થઈને શિરડી પાછા ફર્યા હોય ? સપ્ટેમ્બર તે દિવસે પાછા દુઃખી અને નિરાશ થઈ ગયા હતા. તેમને અત્ર પાણી પણ ગળે ઉતરતાં નહીં અને ક્યાંય જવા આવવાનું મન થતું નહીં. પથારીમાં ઉંઘ ન આવતાં ખુલ્લી આંખે પડી રહેતા હતા. પણ તેમણે નક્કી કર્યું કે જ્યારે કોઈ પાસે હોય નહીં અને બાબા ગાદી ઉપર એકલા શાંત બેઠા હોય ત્યારે જઈ તેમના પગ પકડી લેવા. એવી તક મળતાં તેમના મનનો નિશ્ચય ફળ્યો. શ્રીનાં ચરણોમાં તકનો લાભ લઈ માથું મૂકી દેતાં બાબાએ તરત જ માથા ઉપર પોતાનો હાથ મૂક્યો. પછી સપ્ટેમ્બર બાબાશ્રીના પગ દબાવતા બેસી રહ્યા. એટલામાં એક ઘેટાં પાળનારી બાઈ આવી અને બાબાની કમ્મર દાબતી ત્યાં બેસી ગઈ. હંમેશની માફક બાબાએ ત્રીજી જ વ્યક્તિ સાથે વાતો કરવાની શરૂઆત કરી. સપ્ટેમ્બર ધ્યાન આપીને સાંભળવા લાગ્યા. એ વાતનો ચમત્કાર એવો થયો કે વાતનો શબ્દ શબ્દ અને એ બધી જ વાતો તેમને પોતાને જ લાગુ પડતી હતી. ભલે પેલી શૂદ્ધ સ્ત્રી હુંકાર ભણતી હતી છતાં સાપ્ટેમ્બર પોતાની જ વાત આશ્ચર્યચકિત થઈને સાંભળતા બેસી રહ્યા. તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. એ એક વાણિયાની વાત હતી. પણ બધીએ વાત તેમને જ લાગુ પડતી હતી. તેમાંથી એમના મૃત છોકરાની બાબતમાં વાત નીકળી. એકાદ કોઈ અત્યંત પાસેના સગાવહાલાઓને કહેતા હોય તેવી જન્મથી માંડીને મૃત્યુ લગીની બધી હકીકત વિસ્તારથી તેમને કહી સંભળાવી. બાબા પેલી શૂદ્ધબાઈને વાત કહેતા હતા. પણ તે વાત સાથે પેલી બાઈને કોઈ જ નિસ્ખત હતી નહીં. એ તો એક છોકરો અને બાપની વાત હતી. વિષય ફક્ત બંનેનો હતો. આમ પોતાની વાત બાબાના મુખે સાંભળીને સપ્ટેમ્બરના મનને ખૂબ જ નવાઈ લાગી અને બાબાના

ચરણોમાં તેમની પૂજ્ય ભાવના સ્થિર થઈ ગઈ. તેમને નવાઈ એ વાતની લાગી કે બાબાને આ બધી વાતની ખબર કેવી રીતે પડી ? જેઓ પરમાત્માથી એકરૂપ હોય તેમને સમસ્ત વિશ્વ પોતાના કુટુંબ જેવું જ ભાસતું હોય છે. એટલું જ નહિ તેઓ પોતે જ જગતવ્યાપી વેષમાં સજેલા હોય છે. સાઈબાબામાં પણ તે બધાં લક્ષણો હતાં. મહારાજ સર્વ પ્રાણીઓ સાથેના એકરૂપતાના સાક્ષાત્ અવતાર હતાં. તેમને ‘પોતાનો’ અને ‘પારકો’ એવો ભેદભાવ ન હતો. તેઓ પોતે જ સવિસ્તારપણે વિશ્વરૂપ હતા. પરમાત્મા સાથે જે તલ્લીન હોય તેને અલગતાની વાત કેવી ! જેમ આકાશને કોઈ રંગ કે કદાવ અડકી શકતો નથી તેવી જ રીતે દષ્ટા દર્શન અને દશ્ય આ ત્રણેનું જુદાપણું તેમને દેખાતું ન હતું. મહારાજ અંતર્જાની છે અને બીજાના મનની ગુપ્ત વાતો જાણવાની તેમનામાં શક્તિ છે. એ વાત સાપટણેકરના મનમાં ઠસતાં જ બાબાએ તેમને શું કહ્યું તે હે સજ્જન શ્રોતાઓ હવે સાંભળો. (ઓ. ૧૧૯-૧૪૨)

સપટણેકર તરફ આંગળી બતાવીને આશ્ચર્ય દર્શાવતા બાબા બોલ્યા, ‘મैं એનું બાળક મારી નાખ્યું છે એમ આ માણસ મારી ઉપર આરોપ લગાવી રહ્યો છે. અરે ! હું કંઈ લોકોના બાળકોને મારી નાખતો હોઉં છું ? મસ્જિદમાં આવીને આ શું કામ રડે છે ? તો હવે હું કાંઈ આવું કરું છું કે એના બાળકને એને ઘેર પાછો લાવું છું. પેલી બાઈને એનો મરેલો ‘રામદાસ’ નામનો પુત્ર જેવી રીતે પાછો લાવી આપ્યો છે તેવી જ રીતે એના બાળકને પણ ફરી લઈ આવું છું.’ આ સાંભળતા સપટણેકર બાબા તરફ સ્થિર નજર કરીને વાટ જોતા બેઠા. મહારાજે તેના માથા ઉપર હાથ મૂક્યો અને ધીરજ આપતાં બોલ્યા કે, ‘આ ચરણો ઘણા જ પુરાતન છે, તારી ચિંતા હવે દૂર થઈ. મારી ઉપર સંપૂર્ણ ભરોસો રાખ. તું કૃતાર્થ થઈશ.’ શ્રીના ચરણની સેવા કરવા બેઠેલા એવા તેમના કાનને મધુર લાગે તેવાં વચનો કાને પડતાં સાપટણેકરની આંખો આંસુઓથી છલકાઈ ગઈ. તેમણે શ્રીનાં ચરણો ઉપર પોતાનું મસ્તક ટેકવીને અંતરમનથી નમસ્કાર કર્યાં. તેમનામાં અષ્ટભાવ જાગૃત થયો, આંખમાંથી આંનદનાં અશ્રુ વહેવાં લાગ્યાં અને અશ્રુઓથી ભિન્નચેલાં બાબાશ્રીનાં ચરણો ધોયાં. બાબાએ ફરી પાછો મસ્તક ઉપર હાથ મૂક્યો અને બોલ્યા, ‘હવે શાંત થઈ જ અને સ્વસ્થ બેસ.’ ત્યારે સપટણેકર મન શાંત કરીને પોતાના મુકામે પાછા ગયા. નૈવેદ્યનો થાળ તૈયાર કરી અને પોતાની પત્નીના હાથમાં તેને મૂકી દીધો. પછી એ થાળને ચારે તરફ પાણી ફેરવીને વિધિપૂર્વક આંખોએ સ્પર્શ કરીને, ‘ૐ પ્રણાય સ્વાહા, ૐ અપાનાય સ્વાહા’ એમ બોલીને તે નૈવેદ્ય બાબાશ્રીને અર્પણ કર્યું. ત્યાં જ હંમેશની જ રીતે પ્રમાણે બાબાએ પેલા થાળને હાથ વડે સ્પર્શ કરીને નૈવેદ્યનો સ્વીકાર કર્યો, સપટણેકરને તેથી ખૂબ આનંદ થયો. પછી તે પ્રસંગે બીજા ભક્તો મહારાજને પગે લાગી રહ્યા હતા. તેનો લાભ લઈ સપટણેકરે ફરી બાબાશ્રીનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યાં. આમ ઉતાવળમાં માથે માથું ભટકાતા જોઈને બાબા સપટણેકરને ધીમેથી શાંત ચિત્તે શું બોલ્યા તે જુઓ, ‘અરે ! શા માટે આમ ફરીફરીને નમસ્કાર કરે છે ? એકવાર આદરપૂર્વક કર્યા એટલે બસ !’ એ રાતે ચાવડી સરઘસનો દિવસ હતો. સપટણેકર ખૂબ પ્રેમથી અને ભક્તિભાવથી પાલખીની આગળ હાથમાં દંડ લઈને આનંદભેર નીકળ્યા. ચાવડીથી સરઘસની વાત શ્રોતાઓને પહેલેથી જ ખબર છે. ફરીથી તેનું વર્ણન કરવું યોગ્ય નથી, માટે જતું કર્યું છે. તે રાતે બાબાશ્રીની અગાધ લીલા જુઓ ! શ્રીની તરફ નજર નાખતાં જાણે કે પોતે સાક્ષાત્ પાંડુરંગને જ જોઈ રહ્યા હોય એવો સપટણેકરને ભાસ થયો. પછી પાછા ફરવાની આજ્ઞા માંગવા જતાં, બાબાએ કહ્યું, ‘જમીને જ’ સપટણેકરે એ આજ્ઞા વિનાસંકોચે પાળી અને જમ્યા બાદ સંદેશો લેવા માટે બાબાશ્રીના દર્શન માટે ગયા. એટલામાં તેમનાં મનમાં આવ્યું કે રખેને બાબા દક્ષિણા માગે તો કેવી રીતે આપીશ ? સાથે આણેલા પૈસા તો લગભગ બધા જ વપરાઈ ગયા હતા અને માંડ ગાડી ભાડા પૂરતી જ રકમ વધી હતી. બાબા જો ‘દક્ષિણા આપ’ એમ બોલે તો શું જવાબ વાળવો તે એમણે મન સાથે નક્કી કરી લીધું. ‘માંગતા પહેલાં જ એક રૂપિયો હાથમાં મૂકી દેવો અને ફરી માંગે તો બીજો મૂકવો. પણ ત્યાર પછી અગર દક્ષિણા માંગે ના પાડી દેવી.’ આગગાડીના ભાડા જેટલા જ પાસે રહેવા દીધા છે

એવું મહારાજને સ્પષ્ટ કહી દેવું. આમ નક્કી કરી તેઓ શ્રીને મળવા ગયા. પહેલાં નક્કી કર્યા પ્રમાણે તેમણે બાબાના હાથ પર એક રૂપિયો મૂકી દીધો. બાબાએ બીજા રૂપિયા માંગતા તેમણે ફરીથી એક રૂપિયો મૂક્યો. ત્યાં જ બાબાએ સ્પષ્ટ કહી દીધું, 'આ લે નારિયેળ, તારી પત્નીના ખોળામાં મૂકી દે અને આ જીવની બેચેની છોડી દે અને પુશીથી, શાંતિથી તારા ઘર ભેગો થઈ જા.' (ઓ. ૧૪૩-૧૬૬)

પછી બરાબર બાર મહિના પછી સપ્ટેમ્બરને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. આઠ મહિનાનો થતાં તે બાળકને લઈને એ દંપત્તિ ફરી પાછાં સાઈબાબાનાં દર્શને આવ્યાં અને બાળકને બાબાશ્રીનાં ચરણોમાં મૂકી દીધું. સંતોની કરણી કેવી અગાધ હોય છે. પછી બંનેએ હાથ જોડીને બાબાને શી વિનંતી કરી તે હવે સાંભળો, 'તેઓ બોલ્યા, બાબા ! આ તમારા ઉપકારનો બદલો અમે કેવી રીતે વાળીએ અમને તે જરાપણ સમજતું નથી. માટે અમે ફક્ત અમારાં મસ્તક આપનાં ચરણો ઉપર મૂકી દઈએ છીએ. અમે દીન હીન પામર છીએ. અમારા જેવા અનાથો ઉપર કૃપા કરો અને હવે પછી અમને આપનાં જ ચરણોમાં સદા સર્વદા આશ્રય આપો. હરતાં અને ફરતાં અમારા મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારોના તરંગો ઉઠતા રહે છે. તેમજ અમારા મનને વિશ્રાંતિ મળતી નથી. તો અમને નાદ લગાડો અને તમારા ભજને લગાડો.' પછી પોતાની પત્ની સાથે દયાળુ સાઈનાથને નમસ્કાર કરીને તથા પોતાના ચંચળ મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને પોતાના કામમાં યશસ્વી થઈને પોતાના ઘેર પાછા ફર્યા. ત્યારબાદ દીકરો મુરલીધર અને બીજા બે પુત્રો ભાસ્કર અને દિનકરની સાથે સપ્ટેમ્બર પરિવારે ખૂબ જ આનંદમાં જીવન પસાર કર્યું. (ઓ. ૧૬૭-૧૭૩)

આરંભમાં વાત ટૂંકાણમાં પતાવવી એવો હેતુ મનમાં હતો. પણ સાઈનાથ બોલાવતા હોવાથી ગ્રંથના અધ્યાયનો વિસ્તાર વધ્યો. તેમના શરણે જઈને આ હેમાડપંત આગળની કથાનો સંબંધ અને સાર શ્રોતાઓ માટે સૂચવી રહ્યા છે. તે કથા આ કથા કરતાં પણ મનને વધારે આનંદ આપનારી છે. ચમત્કાર જોવાની જેને હોંશ હતી તેવા એક ભક્તના મનની વાત બાબાએ કેવી રીતે પૂરી કરી તે દર્શાવ્યું છે. લોકો સાઈના ગુણોનું વર્ણન કરે છે પણ હંમેશા દોષ જ શોધવાની રીતથી ટેવાયેલા માણસને તેમાં અવગુણો જ દેખાતા હોય છે. પોતાને ના દુનિયાદારીની ઇચ્છા કે ના પરમાર્થની પરવા છે પરંતુ માત્ર દોષ જ જોવાનો તેમનો હેતુ હોય છે. સાઈબાબા જો ખરા સંત હશે તો મને આ વાતની ખાત્રી કરી આપશે. અને પોતાને આ વાતનો જ્યાં સુધી અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી તેમની મહાનતાને હું ક્યારે પણ સ્વીકાર કરવાનો નથી. આ પ્રકારે ફક્ત પરીક્ષા કરવા માટે શિરડી જનારાઓની પણ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થતી. આવી જ કથા આગળના અધ્યાયમાં કહેવામાં આવી છે. સજ્જન શ્રોતાઓએ તેને પ્રેમથી સાંભળવી.

સર્વનું કલ્યાણ થાય. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલ, ભક્ત હેમાડપંત રચિત, શ્રીસાઈ

સમર્થના સત્ય ચરિત્રનો 'સાશંક-ભક્ત-અનુગ્રહ-કરણમ્' નામનો અડતાળીસમો અધ્યાય

અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૮નું અર્થ વિવરણ

આ કથામાં અક્કલકોટ નિવાસી સપટણેકરનાં પત્ની શ્રીમતી પાર્વતીબાઈને મળવાનો મોકો મને સદ્ભાગ્યે, તા. ૧૪-૯-૧૯૮૩ના રોજ મળ્યો. તે સમયે એમની ઉંમર ૮૮ વર્ષની હોવાને કારણે તેઓ લગભગ મોટાભાગે પથારીવશ હતાં. છતાં મળવા જતાં જ તેઓ બેઠા થઈને તેમણે તે પ્રસંગોનું વર્ણન અત્યંત ઉત્સાહભેર અને વિસ્તારથી કર્યું હતું. જે મૂળ પોથી જેટલું જ હતું વધારે નહીં પણ, પ્રત્યક્ષ હાજર હોય એવી વ્યક્તિએ કરેલ બયાન હોવાને કારણે મને જરા વિશેષ આનંદદાયક પણ લાગ્યું. શ્રીસાઈલીલાના જ્ઞાન્યુચારી ૧૯૮૪ના અંકમાં આ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું. વાંચકોએ એ વાંચવાનો લહાવો જરૂર લેવો.

આ વર્ણનમાંની કંઈક વાતો અહીંયા ઉમેરવી જોઈએ એવું મને લાગે છે. પાર્વતીબાઈએ મને કહ્યું કે, બાબા સપટણેકરને ફક્ત ‘ચલ હટ’ કહીને લઢ્યા જ નહીં પણ હાથથી તેમને એટલા જોરથી ઘડેલ્યા કે તેમની પાઘડી ઉથલી પડી. ફક્ત પાર્વતીબાઈને માત્ર બાબાએ ચરણો ઉપર માથું મૂકવા દીધું. એટલું જ નહીં પણ મુઠ્ઠી ભરીને ઉઠી તેમના માથા ઉપર વેરી અને બોલ્યા, ‘લે ! એક, બે, ત્રણ, ચાર જેટલા જોઈએ એટલા લે.’ પણ ખરેખરમાં પાર્વતીબાઈને એક મુરલીધર જ નહીં, ત્યાર બાદ ભાસ્કર દિનકર બધા મળીને એકંદરે આઠ દીકરાઓ અને એક દીકરી પણ થઈ.

બીજી વાત, ચાવડીના સરઘસમાં પાર્વતીબાઈએ એને માટે ‘છબીના’ શબ્દ વાપર્યો હતો. તેઓ બોલ્યા, ‘બાબા પાલખીમાં ક્યારેય બેસતા ન હતા. ભકતો ઉંચકીને બેસાડતા છતાં તરત તેઓ પગે ચાલતા જ દેખાતા. બાબા જોતે પણ નાચતા હતા. એક વખત એક પગ આગળ તો બીજે પાછળ એકદમ અદામાં તેઓ નાચતા હતા.’ આ કહેતાં કહેતાં પાર્વતીબાઈ એટલા રંગાઈ ગયા કે હાથના ઇશારાઓ કરીને તેમણે મને બાબાની નકલ કરી બતાવી હતી.

ત્રીજી વાત પાર્વતીબાઈએ કહી કે પહેલો અમારો દીકરો મુરલીધર થયા બાદ સપટણેકરની બાબા ઉપર શ્રદ્ધા અને ભક્તિ ખૂબ જ દૃઢ થઈ ગઈ હતી. તે પછી આગળ ઉપર વધતી જ ગઈ, અને ત્યાર પછી અધ્યાત્મમાં અને વૈરાગ્યમાં તેમની એટલી બધી પ્રગતિ થઈ કે જ્યારે અમારો બીજો દીકરો ભાસ્કર ૧૦ વર્ષનો હતો ને ગુજરી ગયો ત્યારે તેમણે બાબાની છબી સામે બધાં બાળ બચ્ચાંઓને ભેગાં કર્યાં અને બોલ્યા, ‘અરે ! તું આ બધાને જોઈતાં હોય તો લઈ જા. મને ચાલશે. પણ તારી ભક્તિ હું છોડવાનો નથી.’ પછી દિનકરરાવ સાથે બોલતાં સમજાવ્યું કે, તેમના પિતા તો પહેલેથી જ દત્ત ઉપાસક હતા. તે ગાણગાપુર કામચ જતા. એક વખત તેમની પહેલી પત્ની અને દીકરો મરી જતાં નિરાશ થઈને નદીમાં આત્મહત્યા કરવા માટે તેમણે ભૂસકો માર્યો હતો. પણ સાક્ષાત્ શ્રીદત્તાત્રય ભગવાને તેમને બહાર કાઢીને બચાવી લઈ ફરીથી અક્કલકોટ જઈને વકીલતા શરૂ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી. પછી બાબાએ ઉપર અધ્યાયમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેમને પોતાની ભક્તિ તરફ ખેંચી લઈને કાયમ જ પોતાની નજીકના કરી લીધા હતા.

આ ઉપરથી એક વાત સિદ્ધ થાય છે કે, પૂર્વનાં પુણ્યો અને તપશ્ચર્યા વીના સંતની મુલાકાત કે કૃપા થતી નથી. આ સાંભળીને મને શંકા થવા લાગી કે શ્રી દત્તાત્રેય, અક્કલકોટ સ્વામી સમર્થ અને આપ પોતે બાબાસાઈ એક જ છો, તે સમજાવવા માટે અને સપટણેકરને પોતાનાં પહેલાંનાં સંસારનાં દુઃખોને કારણે આવેલો વૈરાગ્ય અયોગ્ય અને વ્યર્થ હતો. તેને છોડાવી અને તેનાથી તેમને દૂર કરીને તેમને પોતાની ભક્તિમાં લીન કરી દીધા અને પછી જ ખરો જ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા ઉત્પન્ન કરીને તેમનો ઉદ્ધાર કરવાનો હતો, માટે જ બાબાએ ‘ચલ હટ’ની લીલા તો નહીં કરી હોય ને ? બાબાની આ ભકતોને સન્માર્ગે લઈ જવાની અને તેમની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સઘાવી લેવાની આશ્ચર્યકારક અને અગમ્ય આવડત હતી તે ખરું છે.

॥ અધ્યાય ૪૯ ॥

સંતપરિક્ષણ - મનોનિગ્રહ

(સંતોની વ્યવસ્થિત તપાસ અને ખાત્રી કરવી અને મનને નિયંત્રણમાં રાખવું.)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

બધી નાની મોટી વાતો સાથે યથાસ્થિતિ સદ્ગુરુની સ્તુતિ કરતાં કરતાં વેદ અને પુરાણો પણ થાક્યાં, ત્યાં મૂર્ખ, ગમાર અને અજ્ઞાણ એવા મને કંઈ જ ન સમજતાં મારા જેવાને ચૂપ રહેવામાં જ ફાયદો છે. વાસ્તવિકતા જ્ઞેતાં મૌન ધરવું તે જ ખરેખર સદ્ગુરુનું સ્તવન છે. પરંતુ સાઈબાબાનો એક એક ગુણ મને બોલવા માટે મને મજબૂર કરે છે અને મૌન ધારણ કરેલું ભૂલાવી દે છે. તેમની અગાધ લીલાઓ જોઈને મારાથી ચૂપ બેસી રહેવાતું નથી. તે પકવાન જીભને મીઠું લાગવાથી મનમાં શ્રોતાઓની યાદ આવી. તેમને પણ એ પિરસેલી પંગતમાં બેસાડવાથી મીઠાશનો સ્વાદ બમણો થાય એવું મને લાગ્યું. માટે આ ભોજનમાં રંગત આવી. જમણવાર ભલેને અતિશય સ્વાદિષ્ટ હોય પણ તેમાં જો સંગતમાં સજ્જન મિત્રમંડળ પંગતમાં જોડાય નહીં ત્યાં સુધી તે ભોજન એકલાં એકલાં ગ્રહણ કરવું ગમતું નથી અને ઘણીવાર તેની મઝા પણ ફિક્કી પડી જાય છે. સાઈનાથની તો બધી ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થયેલી છે. સાઈબાબા પોતે જ બધા સંતોની લાલીમાં ભૂષણ જેવા છે. સાઈનાથ પોતે જ પોતાના ભક્તો માટેનું વિશ્રામસ્થાન છે. સંસાર ચક્રના સહન કરવાના અધરા ફેરાઓમાંથી પણ તે જ બચાવે છે. તેમની લીલાઓનું શબ્દકાંન કરી શકાય તેમ જ નથી. મારી વાણીમાં તેમનાં વખાણ કરવાની તાકાત રહી નથી. જેમની કલ્પના કરી શકાતી નથી તો તેમની કલ્પિત કલા મારા જેવાથી કેવી રીતે સમજાશે ? કલ્યાણોમાં પણ કલ્યાણ જેવા આ સાઈ કૃપા કરીને આ ગ્રંથ પૂર્ણ કરાવવા માટે પોતાની કથાની મને યાદ કરાવે છે. તેમના અગાધ મહિમાનાં વર્ણન કરવા માટે કોઈ સમર્થ છે ખરું ? પરા જ્યાંથી ફરીને પાછી ફરે છે, ત્યાં પશ્યંતી અને મધ્યમા વાણીની ત્રીજી અવસ્થા એની શી વાત ? આ ત્રણે જ્યાં મોઢું ઉઘાડી શકતી નથી ત્યાં વૈખરી જેના દ્વારા જીભથી શબ્દો નીકળે છે તે વાણીની ચોથી અવસ્થા તે વળી શું કરી શકે ? જેની મને પૂર્ણપણે ખબર છે, છતાં આ મારું મન સ્વસ્થ બેસી શકતું નથી. સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં તલ્લીન થયા વીના ખરું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. સંતપોતે ઇશ્વર સ્વરૂપ છે. તેમની કૃપાના વરદ હસ્તની હંમેશાં પ્રાર્થના કરવી. ગુરુચણોની મનમાં ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થવી અને તે જ અમારે માટે સર્વસ્વની પ્રાપ્તિ છે. સંત સહવાસનો નાદ અને અનેક પ્રકારના પ્રેમનો લહાવો અમને પ્રાપ્ત થાયો. જેને પોતાના દેહ માટે પૂર્ણ અભિમાન છે તેને 'ભક્ત' એવું વિશેષણ શોભતું નથી. જે પૂર્ણપણે નિરાભિમાની છે તે ભક્ત તરીકે શોભી ઉઠે છે. જેને પોતાના જ્ઞાનનો ગર્વ છે, મોટાઈનો ખોટો ડોળ હોય છે અને જ્યાં ફક્ત ધાર્મિક ભાવનાઓના દંભનું અસ્તિત્વ છે, તેની વળી પ્રતિષ્ઠા કેવી ? જે પણ દૂંદેવીઓ અને અભાગીઓ પ્રેમથી પોતાના ગુરુની કીર્તિ ગાતા નથી કે કાનથી સાંભળી શકતા હોવા છતાં જે એને સાંભળવા પ્રયત્ન પણ કરતાં નથી તેઓ ખરેખર મતિમંદ થયેલા બેવકૂફો છે. તીર્થયાત્રા, વ્રત, યજ્ઞ કે દાન કરવું તેના કરતાં તપ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. સાઈભક્તો માટે શ્રીસાઈનાથ મહારાજ એ જ ધ્યાન અને ધરણા છે. સાઈ એટલે જ દેવ દેવી, દેવતાઓની પૂજા છે, અને સાઈ એ જ તેમને માટે એક ગુપ્ત પૂજા છે જેનું તેમને કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરવું પણ

કબુસાઇથી નહીં. મતબલ કોઇ પણ ખરા ભક્તને ભાગીદાર કરવા માટે તૈયાર જ રહેવું. (ઓ. ૧-૧૭)

અમુક સમયે મને આળસ આવે છે. પણ આ હૃદયનિવાસી અંતર્યામી સાઇનાથને ક્યારે પણ આળસ આવતી નથી. મારાથી કથા ભૂલાઇ જતાં તેઓ મને તરત જ સમયસર યાદ કરાવે છે. એક દ્વણ પણ નિરાંતે બેસું એવું લાગે પણ મારું અહીં કંઈ જ ચાલતું નથી. કલ્પના પણ ન હોય એવી કથાની સ્ફૂરણા થાય છે કે તરત જ કલમને હાથમાં લેવી જ પડે છે. એવી અનેક અગાધ કથાઓ પોતાના ભક્તોને સંભળાવવા ખાતર, અને મારા પોતાના કલ્યાણ ખાતર તેમને મને આ સત્ય ચરિત્ર લખાવવા માટે ઉત્તેજિત કર્યો છે. આમ પણ સંતોની કથાના તો સંતો જ રચયિતા અને લેખક હોય છે. તેમની જો આવી પ્રેરણા ન હોય તો તે કથા રસ વીનાની નીરસ થઇ ગઇ હોત. કૃપાળુ સાઇબાબાએ મારા મનમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો ગ્રંથ પૂર્ણ કરાવ્યો અને મારા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી. મુખેથી શ્રીસાઇના નામનો જપ, હૃદયમાં તેમનાં વચનોનું ચિંતન, મનમાં તેમની મૂર્તિનું ધ્યાન જેથી મને પૂર્ણ સમાધાન પ્રાપ્ત થયું. જેના મુખમાં સાઇમહારાજનું નામ છે, હૃદયમાં બાબા પ્રત્યેની ભક્તિ છે અને જેનું કોઇ પણ કર્મ સાઇ માટે જ હોય છે તેવા શ્રીસાઇ મોટા ઋણી છે તથા મદદ કરનારા અને કૃપા કરનારા છે. સંસાર બંધનોમાંથી છૂટવા માટે આ સિવાય અન્ય કોઇ સાધન નથી. સાઇકથા મહા પાવન પવિત્ર અને પાપમુક્ત કરનારી છે. તેને સાંભળવી કે વાંચવી તે પણ હંમેશા સુખદાયક છે. સાઇની જમણી બાજુએથી પ્રદક્ષિણા ફરવી, કાનથી તેમનું સત્યચરિત્ર સાંભળવું, સર્વાંગથી તેમને પ્રેમે આલિંગન આપવું અને આંખોથી એમનાં દર્શન કરવાં, તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી તેમનાં ચરણોમાં મસ્તક મૂકી દેવું. તેમના જ નામસ્મરણ માટે પોતાની જીભનો ઉપયોગ કરવો અને નાકથી એમના ઉપરથી ઉતરેલાં કૂલોની સુવાસ લેવી. (ઓ. ૧૮-૨૬)

હવે પાછલી કથાના અનુસંધાનમાં એટલે કે પાછલા અધ્યાયમાં શ્રોતાઓને મેં ચમત્કારથી જેને હોંશ હતી, એવા ભક્તની વાત તમને કહીશ એવું વચન આપ્યું હતું. સંત પાસેથી પોતાના જીવનનું કલ્યાણ સાધવાની ઇચ્છા નથી અથવા તો પરમાર્થ સિદ્ધ કરવાનું મન નથી. સાથે સાથે સંતના અધિકારોની જાણકારી પણ નથી. એવા સંન્યેગોમાં જે કોઇ સંતના મહિમાનું વર્ણન કરે તો મનમાં વિશ્વાસ બેસતો નથી. મિત્ર મંડળમાં સાઇની વાતો થતી હોય ત્યારે તે ભક્ત તેને સાંભળતો હતો. પણ હંમેશાં દોષ જ જોવાનો સ્વભાવ ધરાવનારો તથા તેને જ્યાં સુધી જાત અનુભવ થાય નહીં ત્યાં સુધી ખાત્રી થયા વીના જગતની કોઇ પણ વાત તે માનવા તૈયાર જ ન હતો. એનું નામ હરિકાનોબા હતું. તે મુંબઇથી મિત્રોની સાથે સાઇનાથની તપાસ કરીને અને તે અંગે ખાત્રી કરવા માટે શિરડીના પ્રવાસ અર્થે નીકળ્યો. પરંતુ સર્વેના હૃદયમાં પ્રકાશનારા સાઇની કલાકસબની રીત અને એની કુશળતા અને અપૂર્વતાને કોણ ખાત્રીપૂર્વક જાણી શકે છે ? એ હરિભાઈ જ્યારે મુંબઇથી શિરડી તરફ આવવા માટે નીકળ્યો ત્યારે શિરડીમાં બેઠાં બેઠાં એનું આવવાનું શું પ્રયોજન છે તેની તરત જ બાબાને જાણ થઇ ગઇ. હરિ ફક્ત બાબાના માત્ર ચમત્કાર જોવા માટે જ આતુર હતો. અને આ બાબતમાં તેની યોગ્યતા કે પાત્રતા પણ આટલી જ હતી. છતાં પણ બાબાએ તે શિરડી આવે ત્યારે આ વાતની ઝલક બતાવીને તેને પોતાનો સંપૂર્ણ કરી લીધો અને તેના મનમાં ઉઠેલી જીજ્ઞાસા સંતોષવા જે શ્રમ એણે ઉઠાવ્યો હતો તેને પણ સાર્થક કરી બતાવ્યો. સંત ખરેખર યુક્તિબાજ હોય છે. કોપરગાંવથી હરિભાઈ મિત્રો સાથે ઘોડાગાડીમાં બેઠા અને ગોદાવરી નદીમાં મજાનું સ્નાન કરી જરાપણ ખોટો સમય બરબાદ ન કરતાં શિરડી તરફ આવવા માટે નીકળ્યા. શિરડી આવતાં જ ફરીથી હાથપગ ઘોઠને પ્રત્યક્ષ સંતસાઇને જોવા અને તેમને સમજવા માટે તે ગયો. પગમાં નવા કોરા ચંપલ હતા. અને માથા ઉપર જરીનો ફેંટો બાંધેલો હતો. હરિભાઈનું મન સાઇમહારાજનાં દર્શન કરવા માટે ભારે ઉત્સુક હતું. મસ્જિદ તરફ પહોંચતાં દૂરથી જ મહારાજને જોઇને તેને લાગ્યું કે, પાસે જઇને તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરવા જોઇએ. પણ નવા ચંપલ નડયાં તેથી અડચણ ઊભી થઇ. તે ચંપલને સાચવીને મૂકવો માટે બીજું કોઇ સુરક્ષિત સ્થાન હતું નહીં. પછી ત્યાં જ એક ખૂણો જોઇને તેમણે

ચંપલ એક ખૂણામાં સરકાવી દીધા અને ઉપર દર્શન કરવા માટે ગયા. હરિએ પ્રેમથી સાઇને નમન કર્યું. અને ઉઠી પ્રસાદ લઇને તે પાછા ફર્યા અને પાછા વાડામાં જવા નીકળ્યા. જેવા ચંપલ પહેરવા ભય છે તો તેનાં ચંપલ ગાયબ ! શોધી શોધીને તે થાક્યા પણ ચંપલ મળ્યાં જ નહિ. તેથી તે ચંપલ હવે મળવાના નથી. તે જ આશાએ અને દુઃખી ચહેરે ઉઘાડા પગે પાછા આવ્યા. કારણ કે બાબા પાસે સારા એવા ભક્તો ભેગા થયા હતા અને અવર જવર પણ ઘણી જ હતી. તપાસ કરવા ખાતર પણ પૂછે તો કોને પૂછે ? તેમને ઉપાય સૂઝે નહીં. આમ તેમનું મન અસ્વસ્થ થઇ ગયું. કેમ કે નજરો સામે નવા લીધેલા ચંપલ દેખાવા લાગ્યા. તેના મનમાં પણ ચંપલનું જ ચિંતન ચાલ્યું, ધ્યાન પણ તેમનું લોકોએ પહેરેલા ચંપલ તરફ સતત રહેવા લાગ્યું અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે મેં આટલી હોંશથી નવા ચંપલ ખરીદેલા તે ખોવાઇ ગયાં. નક્કી કોઇ ચોરે જ એનો બંદોબસ્ત કરી નાખ્યો હોવો જોઇએ એવું તેમને લાગવા માંડ્યું. (ઓ. ૨૭-૪૪)

પછી નાહી ધોઇને, પૂજા, નૈવેદ્ય પતાવી પંગતમાં બેસીને હરિએ જમી લીધું. પણ તેનું મન તો અસ્વસ્થ જ રહ્યું. કંઈ ચેન પડે નહીં. સભામંડપ એ તો સાઇબાબાનું સ્થાન છે. ત્યાંથી બાબાની નજર ચૂકાવીને મારા નવા ચંપલને કોઇ લઇ જાય એ કંઈ નાનું સૂનું આશ્ચર્ય કહેવાય ? હરિભાઉના મનમાં ચિંતા પેઠી. ખાવા પીવામાંથી પણ મન ઊડી ગયું અને તે શૂન્યમનસ્ક જેવા થઇ ગયા. જમ્યા બાદ બીજા બધા લોકોની સાથે હાથ મોઢું ધોવાને માટે તેઓ બહાર આવ્યા, એટલામાં એક મરાઠા જાતનો છોકરો ખોવાયેલાં ચંપલને લાકડીના ટેકે ઉપર ખોસી વાવટાની જેમ લગાવીને એકાએક ત્યાં આવી ચઢ્યો. લોકો જમીને હાથ મો ધોતા હતા. છોકરો શોધતો આવ્યો અને જોરથી બૂમો પાડવા લાગ્યો. તે કહેવા લાગ્યો, ‘આ લાકડી હાથમાં લઇને બાબાએ મને મોકલ્યો છે અને ‘હરિ કા બેટા, જરી કા ફેંટા’ આમ બૂમો પાડતા જવા માટે કહ્યું છે. ‘આજ મારા ચંપલ’ એવું જે ખૂબ જોરથી ઉત્સુકતાથી બોલે તેને તે ચંપલ આપી દેજે. પણ પહેલાં એ ‘હરિ કા બેટા’ હોવો જોઇએ, અને એનો પહેરેલો માથા પરનો ફેંટો જરીનો હોવો જોઇએ તે જરૂરથી જાણી લઇને પછી જ તેને ચંપલ આપજે. ખૂબ બૂમરાણ મચાવતો નહીં એવી સાઇબાબાની મને આજ્ઞા છે.’ આમ એ છોકરો ભર ટોળામાં એલાન કરતો હતો ત્યાં જ હરિની નજર પોતાના ચંપલ ઉપર પડતાં તે તેણે ઓળખી કાઢ્યા અને દોડતો દોડતો તેની પાસે ગયો. હરિના મનમાં ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું. તેઓ રડી પડ્યા, આનંદનાં આંસુ નીકળી પડ્યાં. ગળુ ભરાઇ આવ્યું અને ખોવાયેલા ચંપલ મળેલા જોઇને તેને ચમત્કાર લાગ્યો. તેણે પેલા છોકરાને કહ્યું ‘આવ, આવ, અહીંયા લાવ, જોવા દે જોઉં. પેલા ચંપલ મારી પાસે લાવ.’ પછી ચંપલ જોઇને તેને પૂછ્યું, ‘અલ્યા તને આ ક્યાંથી મળ્યા ? તે મને જલ્દીથી કહે.’ ત્યાં છોકરો બોલ્યો, ‘તે મને ખબર નથી. હું તો ફક્ત બાબાની આજ્ઞા પાળનારો જ છું. હરિનો જે બેટો હશે તે મને જરીનો ફેંટો બતાવશે તો જ આ ચંપલ આપીશ. બીજી કોઇ પણ પ્રકારની વાત હું જાણું નહિ. બાબાએ દર્શાવેલી આ નિશાનીઓ જેની પાસે હશે તેને જ આ ચંપલ આપીશ.’ હરિભાઉ બોલ્યા, ‘અરે બાળક ! એ ચંપલ મારા જ છે.’ આવું કહ્યું છતાં પેલો છોકરો તેમને ચંપલ આપવા તૈયાર ન હતો. પછી હરિભાઉએ એ છોકરાને બાબાશ્રીએ કહેલી અને તપાસી જોવા માટેની બધી જ નિશાનીઓ બતાવી. તેઓ બોલ્યા, ‘અરે છોકરા ! હું જ હરિ છું. કાનહોબાનો દીકરો. આ શબ્દો તો ખરેખર મને જ દરેક રીતે લાગુ પડે છે અને આ રહ્યો મારો જરીનો ફેંટો. જો એટલે તારો સંશય દૂર થઇ જશે અને આ ચંપલનો ખરો માલિક હું જ છું તેની તને ખાત્રી થઇ જશે. બીજા કોઇનો પણ આ ચંપલ ઉપર હક્ક દાવો ચાલશે નહીં.’ ત્યારે પેલા છોકરાના મનનું સમાધાન થયું અને નવા ચંપલ હરિભાઉને આપી દીધા. આ રીતે હરિભાઉના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ ગઇ અને સાઇબાબા ખરેખર મહાન સંત પુરુષ છે તે બાબતનો અનુભવ પણ થયો. (ઓ. ૪૫-૬૦)

મારો ફેંટો જરીનો છે એવું કહેવું કાંઈ મોટો ચમત્કાર નથી, ફેંટો તો મારા માથા ઉપર બધાને દેખાય તેવો છે. પરંતુ હું

એક પારકા ગામનો વતની, શિરડી મારી આ પ્રથમ ફેરી, હોવા છતાં સાઇબાબાએ મારું નામ કેવી રીતે જાણ્યું ? મારા બાપ કાન્હોબા જેને કોઇએ જોયા નથી કે જાણ્યા નથી, તો પછી, 'કા' આ અક્ષરથી એમનું નામ સુચિત કર્યાનું મને ખૂબ જ આશ્ચર્ય લાગે છે. પહેલાં મારા મિત્રો તરફથી સાઇબાબાનો મહિમા ઘણી વાર સાંભળ્યો હતો. તેઓ બાબા વિષે જ્યારે કહેતા હતા, ત્યારે મેં તેમની ખૂબ ઉપેક્ષા કરી હતી. જેનો મને હવે ઘણો જ પસ્તાવો થાય છે. મારા પોતાના અનુભવથી બાબાનો પ્રભાવ હમે મને સમજાયો છે અને હવે મારી શંકાને કોઇ સ્થાન રહ્યું નથી. સાઇમહારાજ તો સાચેસાચ એક મહાત્મા જ છે. જેના મનમાં જેવી શ્રદ્ધા કે ભાવના હોય છે, તેવો જ અનુભવ પણ થાય છે. હરિભાઈને પણ તેમની પોતાની ભાવના અનુસાર અનુભવ થયો. સંતોની પરીક્ષા લેવી એવી એને એક ઘેલછા હતી અને એવો જ એમનો સ્વભાવ હતો. પણ મનમાં પરમાર્થની કોઇ તીવ્ર ઇચ્છા હતી નહીં. સાઇસમર્થ મહાપ્રભાવશાળી સત્પુરુષ હોવાના અનુભવો આપ્તમિત્રો કહેતા હતા, એ હકીકતનું આશ્ચર્ય પોતે જાતે નજરે નીરખવું એ જ એમનું શિરડી જવા માટેનું મુખ્ય કારણ હતું. સંતના ચરણમાં જીવ પરોવવાથી ઇશ્વરનું ઠેકાણું આપોઆપ મળી જશે. એવો એમના મનમાં જરાય વિચાર ન હતો. સરડાની છલાંગ કેટલે સુધી હોઇ શકે ? વધારેમાં વધારે ઝાડની ડાળીની કૂંપળો સુધી જ, એથી વધારે તો નહીં જ. સંતના બારણે જઇને નમસ્કાર જોવાનું નક્કી કર્યું તો ચંપલની નવી કોરી બેડ કમસે કમ પાછી ઘરે પહોંચવા માટે હાથ તો લાગી ! આમ પણ અમસ્તા ચંપલ ખોવાઇ જવાથી ક્યું મોટું નુકશાન થવાનું હતું ? પરંતુ તેને માટે મનની જે વ્યર્થ મથામણ થઇ. જે એ મળ્યા વીના રોકી શકાઇ ન હોત. (ઓ. ૬૧-૭૦)

સંત પ્રાપ્તિના બે જ માર્ગ છે. એક ભક્તિનો અને બીજો જ્ઞાનનો. જ્ઞાન માર્ગમાં કષ્ટ પડે છે અને તે વધારે અઘરું અને ગહન હોય છે, જ્યારે ભક્તિનું સાધન સરળ હોય છે. જો ભક્તિ કરવી સહેલી હોય અને પ્રાપ્ત થવા માટે જો સુલભ હોય તો બધા લોકો ભક્તિ કેમ કરતા નથી ? તો એને માટે પણ મહાન ભાગ્ય સંપત્તિનો સાંધો મળવો જોઈએ. અને તો જ આવી ભક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે. અનેકો જન્મોનાં પુણ્યના પ્રતાપે સંત પુરુષો સાથે ગાંઠ બંધાય છે, અને સંત સહવાસનું સુખ મેળવે છે તથા એની સાથે સાથે પોતાના ભક્તિભાવનો પણ વિકાસ થાય છે. આપણને સૌને સંસારની બસ આટલી જ પ્રવૃત્તિઓની માહિતી હોય છે અને તેમાં જ આપણી આસક્તિ રહેલી છે. તેની ઉપાધીઓમાંથી પોતાની જાતને કેવી રીતે મુક્ત કરવી તેની ખબર માણસને નથી હોતી. મનની જ્યાં આવી જ વૃત્તિ હોય તો એને શું ભક્તિ કહી શકાય ? જેવી અમારી ભક્તિ હોય છે, એની પ્રાપ્તિ પણ એટલી જ હોય છે. અને એવું જ ખાત્રી પૂર્વક બનતું હોય છે. એમાં જરાયે શંકા નથી. વિષયભોગ મેળવવા માટે જો રાત દિવસ સાઇની પાસે ભેગા થઇએ તો તેની આશીર્વાદરૂપી ભેટ પણ મળશે. પરંતુ પરમાર્થની જેની ઇચ્છા હશે તેને માત્ર પરમાર્થ જ પ્રાપ્ત થશે.' (ઓ. ૭૧-૭૬)

એક સોમદેવ સ્વામી નામના વ્યક્તિ સમર્થની કસોટી કરવા માટે શિરડી આવ્યા. ઇ.સ. ૧૯૦૬માં ભાઇજીને ઉત્તરકાશીની ધર્મશાળામાં આ વ્યક્તિ સાથે મુલાકાત થઇ હતી. (પ્રવાસીઓને ઉતરવા માટેની ધર્મશાળા જેમાં ગોળ લપેટેલી અને બાંધેલી શેતરંજીઓ મળે છે.) પ્રસિદ્ધ સ્વ. કાકાસાહેબ દીક્ષિતના ભાઇજી એ વિખ્યાત બંધુ હતા. તેમને હિમાલયના બદ્રીકેદારની યાત્રા કરતી વખતે આ સ્વામી સાથે રસ્તામાં ભેટો થયો હતો. બદ્રીકેદાર પાછળ છૂટ્યાં અને ભાઇજી નીચે ઉતરવા લાગ્યા. માર્ગમાં ઠેકઠેકાણે વિશ્રાંતિનાં સ્થાનો આવવા માંડ્યાં અને ત્યાં ઉતારુઓ પણ બેઠેલા દેખાયા. તેમાંના એક ગૃહસ્થ જે પાછળથી હરિદ્વારના સ્વામી આ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓ સાઇબાબાના પ્રભાવ નીચે આવેલા. એમની બોધદાયક કથા, બાબાનો સ્વભાવ સ્પષ્ટ કરીને બતાવશે જે સાંભળનારાઓ માટે સંતોષદાયક છે અને તેનાથી દરેકને આનંદ પણ મળશે. ભાઇજી શૌચ માટે જતા હતા, તે સમયે આ સ્વામીજી સાથે રસ્તામાં મુલાકાત થઇ. સહજ રીતે તેઓને એકબીજા સાથે પ્રેમથી વાતો કરતાં, એકબીજા માટે અનુકૂળતા ઉદ્ભવી. ગંગોત્રીથી નીચેનો આ પ્રદેશ. ત્યાંથી

ઉત્તરકાશી મુકામે સ્વામીબુવા હતા, તે દરમ્યાન દહેરાદુન અહીંથી ૭૦ કોસ એટલે કે એકસો ચાલીસ માઇલ અથવા તો બસો ચોવીસ કિ.મિ. દૂર આ સહવાસ થયો. લોટો લઇને સ્વામીબુવા શૌચ માટે ખુલ્લી જગ્યા શોધવા માટે નીકળ્યા અને એ જ જગ્યા તરફ ભાઇજી પણ તે જ કામ માટે નીકળ્યા. શરૂઆતમાં તો તેઓ બંનેની નજર મળી, પછી આગળ રસ્તામાં પ્રત્યક્ષ મુલાકાત થઇ અને ત્યારબાદ એકબીજાના કુશળમંગળની વાતો ચાલી. આમ વાતો કરતાં કરતાં પરસ્પરનો સ્નેહ વધ્યો અને એકબીજાનું સરનામું પૂછવા લાગ્યા. ભાઇજી બોલ્યા, ‘આપનું હરિદ્વાર મુકામે રહેઠાણ છે, જ્યારે અમે નાગપુરમાં રહીએ છીએ. ક્યારેક એ તરફ આવવાનું થાય તો અમને જરૂરથી આપનાં દર્શનનો ફરીથી લાભ આપશો. અમે પણ આપની થોડી સેવા ચાકરી કરી શકીએ એવો મોકો આપજો અને અમારા ઘરના આંગણાને પાવન કરજો. અમારો આ આગ્રહ ભૂલશો નહીં. અમારા ઘરને આપનાં ચરણોનો લહાવો મળે એ જ અમારી વિનંતી છે.’ તે સાંભળીને સ્વામીજી બોલ્યા, ‘નારાયણ તમારી આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરે.’ ઇ.સ. ૧૯૦૬ની સાલમાં ઉત્તરકાશીની નીચે એકબીજા સાથે આ પ્રકારે વાતચીત થઇ. બંનેએ એકબીજાનાં સરનામાં લઇ લીધાં અને છૂટા પડ્યા. (ઓ. ૭૭-૯૨)

પછી ત્યારબાદ પાંચ વર્ષ જેવો સમય વિતી ગયો. ત્યારબાદ સાઇના સમાગમનો અવસર આવ્યો અને સ્વામીજીને ભાઇજી સાથે મુલાકાત માટેની તાલાવેલી લાગી. ઇ.સ. ૧૯૧૧ની સાલમાં સ્વામીજી નાગપુર આવ્યા. ત્યાં મહારાજશ્રીની પવિત્ર વાતો સાંભળીને ખૂબ જ આનંદ થયો. ભાઇજીએ ભલામણનો પત્ર આપીને શિરડીક્ષેત્રે સુખે પહોંચવાની બધી વ્યવસ્થા કરતાં સ્વામીએ નાગપુર છોડ્યું. મનમાડ સ્ટેશન પર ઉત્તરતાં કોપરગાંવની ગાડી તૈયાર જ હતી. પછી કોપરગાંવથી ઘોડાગાડીમાં સવાર થઇ અને આનંદભરે તેઓ સાઇબાબાના દર્શન માટે શિરડી જવા નીકળ્યાં. ક્યાં પણ જવ પરંતુ સાધુઓની વર્તાણૂક અને તેમની રહેણીકરણીની રીત ભિન્ન અને ન્યારી હોય છે. એક સરખી ક્યારેય હોતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે સાઇબાબા મુસલમાન ફકીરની માફક કફની ધારણ કરી કટકો શીરે બાંધતા હતા, જ્યારે કેડગાંવના નારાયણ મહારાજ, રાજ મહારાજઓની માફક રેશમી કિનારવાળું ધોતિયું, મલમલનો સદરો અને જરીનું જકીટ ધારણ કરતા હતા, જ્યારે શેરગાંવના સંત શ્રી ગજનન મહારાજ તો સદાને માટે દિગંબર અવસ્થામાં જ ફરતા હતા. એક સંતની વર્તાણૂક ક્યારેય બીજા સંતને મળતી આવતી નથી અને માન્ય પણ નથી હોતી. દાખલા તરીકે સાઇસમર્થનું આઠ આઠ દિવસ સુધી સ્નાન ન કરવું, કે રોજ ઘોઠને કપડાંયે ન બદલવાં જ્યારે શ્રી વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી ઉર્ફે ટેમ્બેસ્વામી સ્નાન સંધ્યા અને નિત્ય કર્મ વિષે ખૂબ જ ચીવટ રાખતા હતા અને પવિત્રતા પણ તેઓ એકદમ કડક રીતે પાળતા હતા. માટે જ ખાસ કરીને સંતોની યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનો અંદાજ કાઢવા માટેનું આ સાધન કે કારણ બરાબર નથી. સંતોના દર્શને જવા માટે કે જનારાને આ વિષે વિચાર શા માટે કરવો જોઈએ ? તેમનાં વર્તન તરફ જો ધ્યાન આપવામાં આવે તો પોતાનું કલ્યાણ કરવાનો સમય ગુમાવી દેવાનો વારો આવે. સ્વામીના સ્વભાવની પ્રકૃતિ જ એવી હતી કે તેમના મનમાં હંમેશા તર્ક વિતર્ક ઉઠતા રહેતા. દૂરથી શિરડીની મસ્જિદ ઉપરના નિશાનો અને અંડાઓ દેખાતાં જ તેમના મનમાં શંકાઓ ઉત્પન્ન થવા લાગી. તેમની સાથે આવેલા લોકોએ મસ્જિદ ઉપરના કળશનાં દર્શન દૂરથી નજરે પડતાં જ પ્રેમથી તેને નમસ્કાર કર્યાં. હવે સાઇનાં દર્શન થવાનાં છે માટે મન ઉત્સુક થયાં હતાં. તેમ છતાં સામે જ નિશાન દેખાતાં એની અવગણના એમનાથી કરી શકાઇ નહીં. નિશાનના દર્શનથી મનમાં પ્રેમ પ્રગટ થવો એ તો દરેક સ્થાનોનો હંમેશનો અનુભવ છે. એ તો ભક્તિ અને પ્રેમનું લક્ષણ છે. એમાં કોઇ જ વિચિત્રતા નથી. પરંતુ પેલા સ્વામીના કુત્સિત મનમાં દૂરથી આ નિશાનીઓ જોઈને જાત જાતના વિચારો ઉઠવા લાગ્યા. તેમના મનની કેવી વિચિત્ર સ્થિતિ હતી ? ‘આવા નિશાન મૂકવા તે કંઈ સાધુત્વનું લક્ષણ કહેવાય ? નિશાન તો મંદિરો ઉપર જ લગાડવામાં આવે. પોતાના નિવાસસ્થાન પર નિશાન લગાવવા એટલે કે સાધુત્વને હીનપણું લાગવા બરાબર છે. આ પ્રકારે સાધુ માન સન્માન માંગે છે. આ તો તેની કેવળ માન-મર્તબા પ્રત્યેની આસક્તિ

છે. આવા સાધુનું સાધુત્વ મનને પરવડતું નથી. આ તેમની ઉણપ છે.’ કહેવાનો અર્થ એ કે, જેવો સ્વામીના મનમાં પૂર્વગ્રહ હતો. તે જ પ્રમાણેનો સાઇબાબાના સાધુત્વ માટેનો તેમણે નિર્ણય લીધો અને પોતાને તેમની કૃપાની કોઇ જરૂર નથી તેવો મક્કમ નિર્ધાર કર્યો. પોતે વગર કામના અહીં સુધી આવ્યા એવું મનમાં લગાડીને સ્વામીના મનમાં સાઇનાથ પ્રત્યે ખૂબ અનાદર ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાંથી તાત્કાલિક જ પાછા ફરવાનો તેમણે પાકો નિર્ધાર કરી નાખ્યો. ‘આ તો માનમરતબાનો પોકળ દેખાવ લાગે છે. સાધુને તો વળી માનની શી જરૂર ? આવા નિશાનો દ્વારા આ સાધુ પોતાની મોટાઇ જ બતાવવા ઇચ્છે છે. તે જ તેના સાધુત્વની ખામી છે. આવા સાધુના દર્શને મારે શા માટે જવું જોઇએ ? તેમના દર્શનથી મન શાંત શી રીતે થશે ? આ તો એક ધાર્મિકતાનો દંભ નિશાનીઓ રૂપે પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો છે. તેનાથી મનને કંઈ સમાધાન મળવાનું નથી. આવ્યા એ જ રસ્તે પાછા જવામાં જ માલ છે. દર્શનનો વિચાર કંઈ બરાબર દેખાતો નથી. ખરેખર હું તો ફસાયો.’ આ સાંભળતાં જ સાથે આવેલા પ્રાણીઓએ એ સ્વામીને કહ્યું, ‘પછી આટલા દૂર તમે શા માટે આવ્યા ? ફક્ત નિશાનીઓ જોઈને તમારા મનની વૃત્તિઓ આટલી બધી બદલાઈ કેમ ગઈ ? હવે આપણે તો શિરડી ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા છીએ. ત્યાં રથ, પાલખી, ઘોડો વગેરે સરંભમ અને માનમર્તબાની બીજી સાધન સામગ્રી જોઈને તમારા મનને કેટલી બેચેની વધશે ?’ એમનું આવું બોલવું સાંભળીને સ્વામી વધારે ચિડાયા. ‘નગારા, પાલખી, રથ, ઘોડા પાસે હોય એવા મોટા મિજાજ સાધુઓ મેં કંઈ જોયા નથી ? શિરડીનો વિચાર બરાબર નથી. હવે નદીની વાટ લેવી જોઈએ.’ મનમાં આવો વિચાર કરીને સોમદેવજી સ્વામી પાછા ફર્યા. ત્યારે સાથે આવેલા વટેમાર્ગીઓ તેમને આગ્રહ કરવા લાગ્યા. ‘જ્યારે તમે અહીંયા સુધી આવ્યા છો તો પાછા ફરતા નહીં. જો આવ્યા જ છો તો થોડું આગળ વધારે ચાલો. ભળતા જ વિચારો છોડી દો. મસ્જિદ ઉપર જે આ નિશાનો ફરકી રહ્યાં છે તેની સાથે આ સાધુને કોઈ નિસબત નથી. આ સાધુને એની પરવા પણ નથી. તેમને મોટાઈની કે માનપાનની પરવા નથી, કે આસક્તિ પણ નથી. ગામના માણસોને આવી સભવત ગમે છે, માટે તેમણે આવો શણગાર કર્યો છે. તેમની બાબા પ્રત્યેની ભક્તિનું આ પ્રતિક છે અને તે જ આ નિશાનો પાછળનું મુખ્ય કારણ છે. તમે એ નિશાનો તરફ ધ્યાન આપતા નહીં. જઈને ફક્ત દર્શન કરી આવો. ત્યાં ક્ષણભર પણ રોકાતા નહીં. તરત જ પાછા ફરજો પછી કાંઈ વાંધો છે ?’ એટલામાં શિરડી ગામની અંદર પ્રવેશતાં ત્યાં તેમને વટેમાર્ગીએ કરેલા સાદા અને સરળ વાર્તાલાપ પરથી લાગ્યું કે એક વખત દર્શન કરી જોઈએ. મનની બધી અકળામણ કાઢી નાખવી જેથી પાછળથી પસ્તાવવાનો વારો ન આવે. (ઓ. ૯૩-૧૨૧)

શ્રીસાઇસમર્થનાં દર્શન થતાં જ સ્વામી તો પીગળી જ ગયા, તેમની આંખોમાં પ્રેમ ઊભરાઈ આવ્યો અને કંઈ ગદ્ગદ થઈ ગયો. તેમનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું અને આંખો ઉલ્લાસિત થઈ ગઈ. તથા બાબાની ચરણરજમાં આળોટવાનો મોકો ક્યારે મળે તેવો ઉમળકો થયો. બાબાનું આવું સુંદર રૂપ જોઈને સ્વામીનું મન અને દષ્ટિ એકાગ્ર થઈ ગયું. અને તેઓ સાઇમહારાજની સામે બસ જોતા જ રહી ગયા. પ્રેમના અતિરેકમાં અટવાયા. મનમાંના ખરાબ તર્કો જીર્ણ થઈ ગયા, ચિત્ત દર્શનના આનંદમાં ખોવાઈ ગયું, બાબાશ્રીનું સગુણરૂપ આંખોમાં સમાઈ ગયું અને સ્વામી તલ્લીન થઈ ગયા. ઉમદા મહાત્માને નજરે જોઈને સોમદેવ સ્વામીને પુષ્કળ આનંદ થયો. તેમનો આત્મા શાંતિ પામ્યો અને હવે અહીંયા જ રહેવું જોઈએ બીજે ક્યાંયે જવું નથી તેમ લાગવા માંડ્યું. દર્શન માત્રથી જ શંકાઓ ઓસરી ગઈ અને બુદ્ધિ સ્થિર થઈ ગઈ. જુદા પાણું બધું જ વિસરાઈ ગયું તથા બધે જ એકરૂપતા નજરે પડવા લાગી અને શબ્દો મોઢામાં થંભી ગયા તેથી આપોઆપ જ મૌન ધારણ થઈ ગયું. આંખોની પાંપણોની હલચલ રોકાઈ ગઈ અને હૃદય બધી બાજુએથી ચૈતન્યથી ઘેરાઈ ગયું. મન તલ્લીન થઈ પૂરેપૂરું સમાધાન પામ્યું. પહેલાં તો નિશાનના ઝંડા જોઈને પાછા ફર્યા હતા પણ હવે પ્રેમના આવેશમાં આંસુ સરી પડ્યાં. સાત્વિક અષ્ટભાવ ઉમટયા, અને સમર્થના પ્રેમમાં વણાઈ ગયાં. ‘જ્યાં મન પૂર્ણપણે રંગાઈ જાય તે જ ખરું

આપણું સ્થાન હોઈ શકે.’ એ પોતાના ગુરુના શબ્દો સ્વામીને યાદ આવ્યા. બાબા પ્રત્યેનો પ્રેમ અને માન વધ્યાં. સ્વામી ધીમે ધીમે આગળ વધવા માંડ્યા, તેમ તેમ સાઇનાથ મહારાજનો ગુસ્સો ઉપર ચઢવા માંડ્યો અને ગાળોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. તેમ તેમ સ્વામીનો પ્રેમ પણ બમણો વધતો ગયો. સમર્થની કરણી કેવી વિચિત્ર હતી ? તેમણે નરસિંહનો અવતાર આબેહૂબ ધારણ કર્યો. એકાએક ચઢ્યો ગુસ્સો ॥ જાણે પ્રત્યક્ષ નરસિંહનું રૂપ ॥ તેઓ બોલ્યા, ‘અમારા બધા ઢોંગ ધર્તિંગ અમારી પાસે રહેવા દે અને તું પોતાને ઘરે પાછો જા. મારી મસ્જિદ તરફ પણ જા પાછો ફર્યો છે તો ખબરદાર ! જે મસ્જિદ ઉપર નિશાન લગાડે છે, એના વળી દર્શન તારે શા માટે કરવાં ? આ તો કાંઈ સંતોનાં લક્ષણ છે ? અહીંયા પલભર પણ રોકાઈશ નહીં.’ ડરના માર્યા અંતઃકરણથી સ્વામી સભામંડપમાં તો ધૂસ્યા પણ દૂરથી જ શ્રીનું આવું તાંડવ રૂપ જોઈને તેમનાથી સ્વસ્થ રહેવાયું નહીં. પોતાના જ મગજના વિચારોનો પડઘો સાંભળતા સ્વામી પોતાની જગ્યા ઉપરથી ઊભા ઊભા શરમના માર્યા બોલ્યા, ‘મહારાજ તો અંતર્જાની છે. પોતે કેટલો મૂર્ખ અને મહારાજ તો કેટલા વિદ્વાન છે ! મારા વિચારો કેટલા અધમ હતા અને આ તો કેટલા શુદ્ધ મનના છે ! સાઇનાથ કોઈને આલિંગન આપતા તો કોઈને હાથ લગાડતા. કોઈને ધીરજ આપતા અને કોઈની સામે કૃપા દષ્ટિથી જોતા, તો કોઈની સામે હસતા ચહેરે જોતા. કોઈના દુઃખમાં સહભાગી થઈ સાંત્વના આપતા તો કોઈને વળી ઉદ્દીપ્રસાદ આપતા. આમ બધાંને સંતુષ્ટ કરતા હતા. પછી મારા ઉપર જ આવો ક્રોધ કેમ ? મારા પહેલાંના વર્તાવને અનુસરીને કદાચ હોઈ શકે એમ મને લાગે છે. આ ક્રોધ નથી તે મારી ઉપર કરેલો ઉપદેશ જ છે. પાળછથી તેનો ફાયદો સુખદાયી નીવડશે.’ પછી આગળ ઉપર એમ જ બન્યું. સ્વામી બાબાના પ્રેમમાં ખૂબ રમી રહ્યા અને સાઇકૃપાથી નિર્મળ થયા તથા સમર્થનમાં ચરણોમાં જ કાયમના સ્થિર થઈ ગયા. (ઓ. ૧૨૨-૧૪૧)

સાઇ ભક્તિના પ્રભાવની શક્તિ, ખરાબ આદતો અને ઈર્ષાને સદાને માટે દબાવી દો. શાંતિ, ઐશ્વર્ય અને ધૈર્ય ઉપજાવો અને ભક્તોને તેમના પોતાના કામમાં યશસ્વી કરો. ગાંધર્વ, યજ્ઞ, સુરાસુરથી આ સજીવ નિર્જીવ સૃષ્ટિ ભરેલી પડી છે. તે અખિલ વિશ્વમાં આ વિશ્વંભર ભલે નિરંતર ભરેલો છે, વ્યાપેલો છે, છતાં તેને આકાર લીધો ન હોત અને સદાને માટે નિરાકાર જ રહ્યો હોત તો પણ અમારા જેવા સાકાર માનવીઓ ઉપર જરા પણ ઉપકાર થયો ન હોત. સારાંશ કે લીલાથી આ શરીર ધારણ કરીને સાઇ સમર્થે સમાજ વ્યવસ્થાના રક્ષણ કાળે અથવા તો દુષ્ટ અને દુર્જન લોકોના મતોનો વિરોધ કર્યો ન હોત તો ભક્તો ઉપર તેમની કૃપા કેવી રીતે થઈ શકી હોત ? (ઓ. ૧૪૨-૧૪૫)

હવે આ અધ્યયા અહીં પૂર્ણ થવા આવ્યો છે, એટલામાં મને એક આખું દષ્ટાંત યાદ આવ્યું. મહારાજના ઉપદેશનો એ એક બેન્ડેડ નમૂનો યાદ આવ્યો. જે તેની ઉપર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે તો તે ખરેખર હિતકારક પૂરવાર થશે. આમ આ વૃત્તાંત ખૂબ જ નાનો છે, પણ તેમાં જે ધ્યાન પરોવશે તેનું કલ્યાણ થશે. માટે હું શ્રોતાઓને વિનંતી કરું છું કે, ક્ષણ માટે મારી તરફ તમારું મન વાળો. એક દિવસ ભક્ત મહાળસાપતિ અને નાનાસાહેબ ચાંદોરકર મસ્જિદમાં બેઠા હતા તે સમયે, એક અપૂર્વ ચમત્કારિક ઘટના બની. કોઈ એક બીજાપુરમાં રહેનાર શ્રીમંત ગૃહસ્થ પરિવારસહ સાઇસમર્થના દર્શનાર્થે ઉત્સુકતાથી શિરડી આવી પહોંચ્યા. તેમની સ્ત્રીઓને બુરખામાં જોઈને નાનાસાહેબના મનમાં સંકોચ થયો અને દર્શને આવેલ સંઘના સમાધાન માટે ઉઠીને બાજુએ સરકી જઈ તેમણે થોડી જગ્યા કરી આપવી જોઈએ તેવો મનમાં વિચાર કર્યો. પરંતુ નાનાસાહેબ જેવા ઉઠવા ગયા ત્યાં બાબાએ ટકોર કરી. તેમને રોક્યા અને બોલ્યા, ‘આવનારા આવ્યા કરશે, ઉપર આવશે, પણ તમે સ્વસ્થ ચિત્તે બેશો.’ એટલામાં કોઈએ પેલા ગૃહસ્થને સૂચવ્યું કે નાનાસાહેબ પણ દર્શન માટે જ આવ્યા છે. તમે પણ આવો. કંઈ વાંધો નહિ. માટે તે સૌ ઉપર આવ્યા. અને તેઓએ બાબાને નમસ્કાર કર્યા. એમાંની એક સ્ત્રીએ બાબાને આદાબર્જ કરવા માટે પોતાનો બુરખો આંખો પાસેથી સહેજ સરકાવ્યો, તે સમયે એનું સૌંદર્યવાન અને અત્યંત રૂપાળુ મુખજું જોઈને નાનાસાહેબ મનથી થોડા મોહિત થયા. લોકોની નજરો સામે જોવું એ તો ચોરી કહેવાય પણ

જ્ઞેયા વીના પણ રહેવાય નહીં. આ સમયે કેવી રીતે વર્તવું. તે તેમને સમજાવું ન હતું અને મોહનો આવેશ પણ રોકાતો ન હતો. મનમાં બાબા સામે બેઠેલા તેનો સંકોચ હતો. જેથી ચહેરો ઉપર કરતો ન હતો. નાનાની નજર અછડતી એ તરફ જવા લાગી અને તેઓ અડચણમાં મૂકાયા. આ તો નાનાના મનની પરિસ્થિતિ હતી. પરંતુ સર્વના હૃદયમાં વાસ કરનારા બાબા આ જાણતા હતા. બીજાઓને એનો શો ખ્યાલ આવે ? તેઓ તો શબ્દોના અર્થ બેસાડવાની અને સમજવાની જ ખટખટમાં હોય છે. નાનાની આવી બાવરી સ્થિતિ જ્ઞેઠને અને તેમની વૃત્તિ સમજીને તેમને પોતાની અસલ સ્થિતિમાં લાવવા માટે બાબાશ્રીએ જે ઉપદેશ કર્યો તે હવે સાંભળો. ‘નાના મનમાં શા માટે ગૂંચવાયા કરે છે ? જેનો જે ગુણધર્મ હોય તેને શાંતપણે આચરણમાં મૂકવા દે, તેને આડ કે પડદો ન કરીશ. જેમ કે આંખોનો ગુણધર્મ જ્ઞેવાનો છે. તો સ્વસ્થપણે આંખોને તેમનું કામ કરવા માટે કોઈ અંતરાય ઊભા ન કરીશ. એમાં કોઈ નુકશાન નથી. બ્રહ્મદેવે સૃષ્ટિની રચના કરી છે. આપણે જ્ઞે એનું કૌતુક ન કરીએ તો એનું કૌશલ્ય નિરર્થક જશે. ‘બનતાં બનતાં બનશે.’ આગળનો મુખ્ય દરવાજો જ્ઞે ઉઘાડો હોય તો પાછલા દરવાજો શા માટે જવું ? જ્યાં મન શુદ્ધ છે ત્યાં કોઈ જ અડચણ નથી. જેના મનમાં કોઈ ખરાબી નથી તેને વળી કોની ચોરી. દષ્ટિ દષ્ટિનું કામ કરે છે. ત્યાં પછી સંકોચ શા માટે રાખવો ?’ માધવરાવ ત્યાં જ ઊભા હતા. જેમનો સ્વભાવ અધીરો અને ઉત્સુક હતો. તેમણે પોતાની જુજાસા પૂરી કરવા માટે સમર્થના પેલા શબ્દોનો અર્થ નાનાને પૂછ્યો. તે સાંભળીને નાના બોલ્યા, ‘અરે હમણાં ઊભો રહે ! વાડામાં પાછા જાતી વખતે બાબાના મનમાં શું હતું તે હું તને કહીશ.’ મસ્જિદમાં બધો કાર્યક્રમ પૂર્ણ થતાં શ્રીને નમસ્કાર કરીને નાના પોતાના મુકામે પાછા ફરવા નીકળ્યા, માધવરાવ પણ એમની સાથે જ હતા. તેમણે તરત જ નાનાને પૂછ્યું, ‘નાના ! બાબા ‘બનતાં બનતાં બનશે’ એમ બોલેલા તેમના શબ્દોનો અર્થ મને જરા વધારે ચોખવટ કરીને સમજાવશો ?’ અર્થ સમજાવવા માટે નાનાનો જીવ ચાલતો ન હતો. માટે તેમણે વાત ટાળી દેવા માટે કોશિષ કરી, તેને કારણે માધવરાવના મનમાં શક વધારે મજબૂત થયો. પછી તે શાંત શાને બેસે ? તેથી નાના માધવરાવના આગ્રહને માન આપીને બોલ્યા અને પોતાનું મન પૂરેપુરું ખુલ્લું કરી નાંખ્યું. ત્યાં જ મસ્જિદમાં બન્યું હતું તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કરીને તેમના મનનું સમાધાન કર્યું. (ઓ. ૧૪૬-૧૬૭)

સાચેસાચ સાંભળ્યા કેટલા કાબેલ હતા ? કોઈનું પણ ધ્યાન ક્યાંયે જાય, બાબા જ્ઞે અંતઃકરણને ઓળખનારા હતા. તેમની નજરો સામે બધુંજ ચોખ્ખું દેખાતું. આવી નાની પણ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળીને શ્રોતાઓને નવાઈ લાગશે. તેમાં રહેલો જ્ઞે ગૂઢ અર્થ જ્ઞેવા જઈએ તો ખૂબ જ મૂલ્યવાન સ્થિરતા અને ગંભીરતા જાણવા મળશે. મન ચંચળ છે. તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દેવું નહીં. ઇન્દ્રિયો જ્ઞે ભડકે તો શરીરને કે મનને અધીરું થવા દેવું નહીં. ઇન્દ્રિયોનો ભરોસો નથી હોતો. વિષય ભોગની લાલસા રાખવી નહીં. ધીરેધીરે તેના અભ્યાસથી મનની અસ્વસ્થા શાંત થઈ જાય છે. ઇન્દ્રિયોને આધિન થવું નહીં. તે હંમેશા દબાઈને રહેતી નથી. યોગ્ય પ્રસંગ જ્ઞે યોજના બદલ એમનું નિયમન કરવું. રૂપ એ તો દષ્ટિનો વિષય છે. કોઈ પણ પ્રકારનું સૌંદર્ય ગભરાયા વગર જ નિહાળવું. ત્યાં શરમાવાનું કારણ શું ? ખરાબ વિચારોને મહત્ત્વ આપવું નહિ. મનને વાસનારહિત કરીને ઇશ્વરની કૃતિનું નિરીક્ષણ કરવું જેથી વિષય ભોગની યાદે બુઝાઈ જાય છે અને ઇન્દ્રિયોનું દમન આસાનીથી થઈ શકશે. રથને પોતાની ચોક્કસ જગ્યા ઉપર હાંકવા માટે જેવી રીતે સારથી મૂળ કારણ હોય છે, તેવી જ રીતે આપણું હિત જ્ઞેનારી આ બુદ્ધિ ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખવા માટે સદાએ સાવધ રહે છે. સારથી જ રથને કાબૂમાં રાખે છે. બુદ્ધિ પણ ઇન્દ્રિયો પર દમન કરીને શરીરના ગેરશિસ્તભર્યા વર્તનને અને મનના અઘટિત એવા ચંચળપણાને લગામ નાખે છે. શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનની સાથે જે જીવને તેના વિષયોનું ભોગવવું પૂર્ણ થતાં તેને વૈષ્ણવપદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવું આ બુદ્ધિનું સામર્થ્ય છે. ઇન્દ્રિયોના સમૂહ પૈકી આંખો જે ઇન્દ્રિયોને, જુદા જુદા રથમાંના ઘોડાઓના સ્થાને જાણવી અને રૂપ, રસ વગેરે જે જે વિષયો હોય છે તે નરકમાં લઈ જનારા માર્ગો છે એમ

સમજવું. વિષય ભોગની થોડી પણ અભિલાષા પરમાર્થના સુખનો નાશ કરનારી છે. માટે તેનો સંપૂર્ણપણે ત્યાગ કરવાથી જ તમને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે. બહારની ઇન્દ્રિયો નિવૃત્ત હોવા છતાં અંતઃકરણ પર જો આસક્તિ હશે છતાં આ જન્મભરણના ફેરાનો અંત આવવાનો નથી. વિષય આસક્તિઓ અત્યંત નિરર્થક હોય છે. વિવેકી ડાહ્યો સારથી મળે તો જ તે વિવેકની વિચારપૂર્વક લગામ હાથમાં સંભાળી લઇને ઇન્દ્રિયોડંબી ઘોડાઓને સ્વપ્નમાં પણ જરાયે ગેરમાર્ગે દોડવા દેતો નથી. આવું મનને સમાધાન આપનાર નિગ્રહી, કાબેલ, કુશળ અને ચતુર સારથી સદ્ભાગ્યે મળતાં વિષ્ણુપદ દૂર કેવી રીતે રહી શકે ? કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૩ મંત્ર ૯માં જણાવ્યું છે કે વિજ્ઞાન સારથિર્યસ્તુ મનઃ પ્રગ્રહવાન્ નરઃ । સોડધ્વનઃ પારમાખ્નોતિ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ॥ જે મનુષ્યની વિવેકશીલ બુદ્ધિ સારથી હશે અને મનડંબી લગામને તાબામાં રાખનારી હશે તે સંસાર માર્ગ પાર કરીને શ્રીવિષ્ણુનું સુપ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત કરશે. તે પદ એટલે જ સર્વવ્યાપી પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર છે. એનું જ બીજું નામ અંતર્યામી વાસુદેવ છે. વાસનાદ્વાસુદેવસ્ય વાસિતં ભુવનત્રયમ્ । સર્વભૂતનિવાસોડસિ વાસુદેવ નમોડસ્તુ તે ॥ અને તે જ સર્વમાં ઉત્કૃષ્ટ આખરનું શ્રેષ્ઠ મોક્ષનું સ્થાન પરમધામ છે. (ઓ. ૧૬૮-૧૮૩)

હવે આ અધ્યાય પૂર્ણ થયો. આગળનો અધ્યાય આનાં કરતાં પણ વધારે મધુર હશે, અને ભક્તો માટે મનોરંજન પૂરું પાડનારો હશે. કમવાર જે કાંઈ આવશે તેમ તેને સાંભળતાં રહેજો. છેલ્લે જગતનો ચાલક અને બુદ્ધિનો પ્રેરક જે સદ્ગુરુ. તેના ચરણમાં આભારપૂર્વક આ હેમાડપંત પોતાનું મસ્તક અર્પણ કરી રહ્યા છે. (ઓ. ૧૮૪-૧૮૫)

સર્વેનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા, ભક્ત હેમાડપંત રચિત

શ્રીસાઈસમર્થના સત્યચરિત્રનો 'સંતપરિક્ષણ-મનોવિગ્રહ' નામનો ઓગણપચાસમો અધ્યાય

અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૪૯નું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાયમાં હરિ કાન્હોબા અને સોમદેવજી સ્વામીની કથા સાંભળીને આપણને શ્રીસાઇનાથ મહારાજની મહાન ઉદાર મનસ્થિતિની કલ્પના આવે છે. આ બંનેને બાબા પ્રત્યે કોઇ ભક્તિ કે પ્રેમ ન હતો. ઉલ્ટાની સાઇબાબા વિષે કોઇ ભળતી જ શંકા હતી. સોમદેવ સ્વામીને તો બાબા ઉપર ગુસ્સો હતો. છતાં ઉદાર મનના સાઇસમર્થે તેમને પણ ચમત્કાર બતાવીને પોતાના કરી લીધા. તેના પહેલાં પણ એક મૂર્તિપૂજનો વિરોધી અને નિરાકારનો ઉપાસક ગૃહસ્થ ફક્ત ગુણદોષોની પરખ ખાતર જ બાબાની સામે ગરદન નમાવીને નમસ્કાર ન કરવાની જીદે કાકા મહારાજની સાથે શિરડી આવેલો. પરંતુ તેને પણ તેના સ્વર્ગસ્થ પિતાના અવાજમાં યાદ અપાવીને અને મધુર ઉપદેશ કહીને બાબાએ એની શ્રદ્ધા પોતાની ઉપર બેસાડી હતી. તેવી જ રીતે કાકામહારાજનીના મુંબઇના શેઠ ઠક્કર ધરમસિંહ જેઠાભાઇને પણ સાઇના પ્રભાવની શોધમાં તેમની સામે મસ્તક ન ઝૂકાવતા કે દક્ષિણા પણ નહીં આપવાના દૃઢ નિર્ધાર સાથે શિરડી આવ્યા હતા. પરંતુ તેમણે પણ બી સાથેની દ્રાક્ષોને બી વગરની કરીને બાબાએ પોતાને આધીન કરીને યોગ્ય ઉપદેશ આપીને તેમનું કલ્યાણ કર્યું હતું. નાશિકના રૂઢીચૂસ્ત પવિત્રતા પાળનારા અગ્નિહોત્રી મૂળે શાસ્ત્રી શિરડી મુકામે શ્રીમંત બાપૂસાહેબ બુટ્ટીને મળવા માટે આવ્યા હતા. સાઇને મુસલમાન સમજીને તેમને દક્ષિણા આપવા માટે તેઓ ખચકાતા હતા. પોતાનું અગ્નિહોત્રીયનું તેમને ઘણું જ અભિમાન હતું. પરંતુ તેમને પણ તેમના બ્રહ્મીભૂત ઘોલપગુરુનું દર્શન કરાવીને મહારાજે તેમનો પોતાની ઉપરનો વિશ્વાસ દૃઢ કર્યો હતો. એકંદરે કોઇ પણ વ્યક્તિ, ગમે તે હેતુથી બાબાના દર્શને જાય, તો બાબા તેના મનમાં પોતાની પ્રત્યે પ્રેમ અને દૃઢ શ્રદ્ધા પેદા કરીને તેને સારા માર્ગ ઉપર લાવીને કલ્યાણ જ કરતા હતા.

આ અધ્યાયના અંતે નાનાસાહેબ ચાંદોરકરની બુરખામાંની સ્ત્રીનો મોહક સુંદર ચહેરો જોઇને મોહિત થવા માટેની સંક્ષિપ્ત કથા જુઓ. વિષયભોગ એ કેટલા ઘાતક હોય છે, તે શ્રીસાઇએ તેમની ચરિત્ર ગાથામાં ઠેક ઠેકાણે ભાર દઇને કહેલું છે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ પવન જે પ્રમાણે નાવડીને ખેંચી જાય છે તે જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો વિષયોમાં રમતી હોવાને કારણે મન તેની પાછળ જાય છે અને તે પુરુષની બુદ્ધિને ખેંચી લે છે એવું ગીતામાં કહીને વધારે આગળ ધોખા તરફ ઇશારો કર્યો છે.

વિષયોનું ચિંતન કરનારા પુરુષોમાં તે માટેની જ વિષયોની આસક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે આસક્તિમાંથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધથી મનમાં વિચારોનાં વમળો થાય છે, અને તેમાંથી સ્મૃતિભ્રંશ થાય છે. અને સ્મૃતિભ્રંશમાંથી બુદ્ધિનો વિચાર કરવાની શક્તિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનો નાશ થતાં સર્વનાશ થાય છે.

આમ જોતા વિષય ભોગ સંસારના, માનવીઓની શક્તિને ક્ષીણ કરી બુદ્ધિ નષ્ટ કરી નાખે છે અને સાથે સાથે પરમાર્થની ગતિ માટે મોટો મોટો અવરોધ પેદા કરે છે.

ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવનારને જ પરમાર્થનું અંતિમ ધ્યેય કે પરમગતિ અથવા મોક્ષ કહેવાય છે. અને તે પ્રાપ્ત થાય છે.

કાચબો જેવી રીતે પોતાના અવયવો બધી બાજુએથી અંદર પોતાની પીઠની ઢાલ નીચે સરકાવી લે છે, તે જ પ્રમાણે જ્યારે આ મનુષ્ય પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેના વિષયોથી આટોપી નથી લેતો ત્યાં સુધી એની બુદ્ધિ સ્થિર થતી નથી.

યોગ અભ્યાસ કરતાં કરતાં જ્યારે મન સાથે પાંચેય ઇન્દ્રિયો એકદમ સ્થિર થઇ જાય છે અને બુદ્ધિ પણ કોઇ પણ જાતની અયોગ્ય ચેષ્ટા કરવાનું અટકાવી દે છે. તે સ્થિતિને યોગની પરમ સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે.

માટે જ વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત થવા માટે અને ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે હેમાડપંતે બે ઉપાય શ્રીસાઇ સત્યચરિત્રમાં ઉમેર્યો છે.

(૧) પહેલો ઉપાય એટલે ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓને મનની લગામથી બુદ્ધિરૂપી સારથી દ્વારા કાબૂમાં રાખવા. આ માટેનું મૂળ કઠોપનિષદમાંનું સુંદર રૂપક એકવાર નહીં પણ ત્રણવાર કહીને આ ઉપાયનું મહત્ત્વ મનમાં ઠસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

(૨) ઇન્દ્રિયો વિષયો વગર રહી શકતી નથી. માટે બીજા ઉપાયમાં એ બધી ઇન્દ્રિયોને હરિના અથવા તો ગુરુના શરણે લગાવી દેવાથી તે ઘાતક ન થતાં કલ્યાણકારક થઇ જાય છે એવું કહ્યું છે.

પરંતુ સાઇએ આ બે કરતાં પણ સહેલા અને અચૂક ઉપાય એટલા સરળતાથી સમજાવીને કહ્યા છે તે જુઓ -

(૧) પહેલો ઉપાય અધ્યાય ૨૪માં હેમાડપંતની મશ્કરી કરીને લીલા વટાણા ઉપરથી બાબાએ બતાવ્યું છે જેમાં કોઇ પણ વિષયનું સેવન કરતી વખતે બીજા કોઇને પણ સહભાગી કરી લો. દાખલા તરીકે પોતે કંઇક ખાતા હોય તો પાસે જે કોઇ ઊભું હોય તેને પહેલાં આપીને પછી આપણે પોતે ખાવા પ્રયત્ન કરવો. એટલે મતલબીપણું અથવા તો તેની તીવ્ર તૃષ્ણા આપોઆપ ઓછી થઇ જાય છે. કોઇ પાસે ન હોય તો સાઇબાબાનું સ્મરણ કરવું અને પહેલાં એમને અર્પણ કરવું જેથી ભોગવાય તેવા વિષયોની ઇચ્છાથી મન નિવૃત્ત થશે.

(૨) બીજા મહત્ત્વનો અને એકદમ વાસ્તવિક ઉપાય આ અધ્યાયમાં નાનાસાહેબ ચાંદોરકરની નજરની ચોરી પકડીને બાબાએ કહ્યું છે કે એ તો, 'બનતાં બનતાં બનશે' પ્રયત્ન કરવાથી આખરે ઇન્દ્રિયોને ધીરે ધીરે કાબૂમાં લાવી શકાય છે. મન ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે શ્રીકૃષ્ણભગવાને પણ અર્જુનને ગીતામાં આ જ સંદેશો આપ્યો હતો.

હે મહાબાહો અર્જુન, આ મન ખૂબ જ ચંચળ છે. અને તેને વાળવું પણ ખૂબ જ અઘરું છે. પણ હે કુંતિ પુત્ર, અભ્યાસથી અને વૈરાગ્ય દ્વારા તેને જીતી શકાય. માત્ર ઇન્દ્રિયો ઉપર વિશ્વાસ ન રાખતાં સદાય સાવધ રહેવું જોઇએ. નહીં તો તેમાં ગમે ત્યારે એકદમ ઉછાળો આવે છે. મુખ્ય વાત એ કે વિષયોના સેવન કરતી વખતે મનમાં પાપ દષ્ટિ અથવા તો દુર્વાસના ન હોવી જોઇએ. બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરેલી દરેક સુંદર અને મનોહર વસ્તુ જોવા માટે અથવા તો ઇશ્વર કૃપાથી અને દૈવ્યવશ થઇને મળેલા વિષયભોગો પણ, શુદ્ધ મનથી અને તેમાં આસક્ત ન થતાં ભોગવવામાં કોઇ પણ જાતની હસ્કત નથી.

રાગ દ્વેષ રહિત અને પોતાને સ્વાધીન હોય તેવી ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં વર્તીને પણ એટલે કે વિષયભોગ ભોગવીને પણ આત્મસંયમી પુરુષ પ્રસન્ન રહે છે.

સારાંશ એ કે આ અધ્યાયમાં બુરખામાંની સ્ત્રીના સુંદર ચહેરા અંગેની આ માત્ર ૩૭ ઓવીઓની સંક્ષિપ્ત કથા એટલે જાણે કે એક સાઇઉપદેશનો ઉત્તમ નમૂનો છે. કેટલું ગહન અને ઉપયોગી તત્ત્વ, પરંતુ કેટલી સરળ ભાષામાં હસતાં હસતાં સહેલાઇથી મહારાજે તેને સમજાવ્યું છે !

॥ અધ્યાય ૫૦ ॥

અજ્ઞાન નિરસન

(અજ્ઞાન એટલે અવિદ્યા, માયા અથવા ભ્રમચુકત જ્ઞાનનો નાશ કરવો.)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

જન્મ આપનારાં મા-બાપના ઉપકારોનો કોઈ અંત નથી. તેમણે જ મને આ માનવ દેહ આપ્યો. મારું નસીબ કે તેમના પેટે આંતરડામાં પડેલાં જંતુઓની જેમ હું જન્મ્યો નહીં કે માતાના ઉદરને છાજે એવો કે છળે એવો આંધળો, પાંગળો, કાંણો, મૂગો કે બહેરો જન્મ્યો નહીં. હું સંપૂર્ણપણે હૃષ્ટપુષ્ટ જન્મ્યો. ઉત્તમ બ્રાહ્મણવર્ણમાં કે જ્યાં દેવો પણ જેના પગમાં શિશ નમાવે છે ત્યાં ઇશ્વર કૃપાથી મારો જન્મ થયો અને હું પૂર્ણ ભાગ્યશાળી પેદા થયો. દરેક જન્મોમાં જન્મ લેતાં લેતાં કંઈ કોટિ માતા-પિતા થયાં હશે. પરંતુ આ જન્મ મરણના ફેરા ચૂકવનારા માતા-પિતાની મુલાકાત થવી તે અત્યંત કઠીન છે. જન્મ આપનાર તો આખરે બાપ જ છે જે બીજા સંસ્કાર સિંચીને જનોઈ દઈને ગાયત્રીમંત્રનું દાન કરીને વિધિપૂર્વક મોટો કરનારા છે. ત્રીજા સંસ્કાર અન્ન આપીને પાલનપોષણ કરનાર પિતા જ છે. ચોથો સંસ્કાર ભય અને સંકટોમાંથી છોડવનાર પણ બાપ જ છે. આખાં વિશ્વમાં આ રીતે સંસ્કાર દેનારા બધા સરખા જ મહત્વના છે. પરંતુ કૃપાળુ સદ્ગુરુ સિવાય ખરો બાપ અન્ય કોઈ પણ નથી. તેમની આશ્ચર્યકારક કુનેહ તો જુઓ ! માતાના ગર્ભાશયમાં વીર્ય મુકનારો અને યોનીમાર્ગે જન્મ અપાવે છે તે તો આ લોકનો સામાજિક વ્યવહાર પુરતો પિતા છે. પરંતુ સદ્ગુરુ તો અસામાન્ય પિતા છે. તે નીચે યોની માર્ગ વીના તેમજ વીર્યનું એક ટપકું પણ ન ખર્ચતાં પોતાના બાળકને જન્મ આપીને તેની ઉપર પોતાની સંપૂર્ણ કૃપા ઉતારે છે. તે જન્મ મરણના ફેરા નાબુદ કરનારા, અતિશય દયા કરનારા, જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાડનારા અને વેદાંતના ગૂઢ જ્ઞાનનું રહસ્ય સમજવીને કહેનાર કે જે સર્વત્ર વ્યાપેલા ગુરુ શ્રેષ્ઠ છે તેમને મારા કોટિ કોટિ નમસ્કાર કરજો. હે સંસારરૂપી અંધારાના સૂર્ય, આત્માનુભવ પામેલા સંતોના શિરોમણિ એવા ભક્તોને ચિત્તરૂપી ચકોરના ચંદ્ર અને શ્રેષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ જેવા ગુરુવર્ય ! તને મારા કોટિ કોટિ વંદન કરજો. ગુરુમહારાજનો મહિમા અમર્યાદિત અને અગાધ છે. જેનું વર્ણન કરતાં કરતાં વાણીનું અભિમાન ઓગળી જાય છે અને શબ્દો પણ ખૂટી જાય છે. માટે જ ગુરુચરણમાં શીશ નમાવીને એક મૂંગાની માફક ચૂપચાપ બેસી રહેવામાં જ ફાયદો છે. પૂર્વજન્મનાં ખૂબ મોટાં તપ કર્યા વીના આ જન્મે કોઈને પણ, ત્રણેય મોટા તાપોનો નાશ કરનાર એવી સંત વિભૂતિનાં દર્શન થતાં નથી. પરમાર્થ, મોક્ષ અને પોતાનું કલ્યાણ સાધવાની જેમની અંતિમ ઇચ્છા છે, તેમણે સંતોને જ આધીન થવું. તેવાને જરાય ઉણપ રહેતી નથી. ધન્ય ધન્ય છે એ સંતસમાગમને જેના મહત્વનું શું વર્ણન કરી શકાય ? ત્યાં જ સદ્ભક્તોને વિવેક, વૈરાગ્ય અને પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સંતોનો મહિમા અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય, શ્રીસાઈ સત્યચરિત્રમાં આના પહેલાં પણ અનેક ઠેકાણે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. (ઓ. ૧-૧૪)

શ્રી સાઈબાબા મૂર્તિમંત્ર માત્ર શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ હતા. પોતે અવ્યક્ત હોવા છતાં વ્યક્ત થયા હતા. તે વિષયોમાં જરા પણ ગૂંચવાયેલા ન હતા એવી, તેમની સ્થિતિ કેવી હતી એ નિશ્ચિતપણે કોણ કહી શકે તેમ છે ? ભાવાર્થી ભક્તો અને પ્રેમાળ શ્રોતાઓ માટે તેઓ પરમ કૃપાળુ હતા. પોતાનું આ ચરિત્ર પણ એમને જાતે જ પ્રેમથી અને રસપૂર્વક કહ્યું છે, અને

મારી મારફતે લખાવ્યું છે. શ્રીસાઇનાથ મહારાજનું ચરિત્ર એટલે તે એમનું એક મંદિર જ છે. આ ચરિત્રરૂપી ગ્રંથના મંદિરમાં તેમનો કાયમનો વાસ છે. તેમનો વરદ્ હસ્ત એકવાર માથા ઉપર મૂકાય કે અહંકારનો ચૂરેચૂરો થઇ જાય છે. અને ‘સોડહં’ આ જ્ઞાનનો મનમાં જ્યદ્વનિ ચાલુ થાય છે. આ જગતમાં દૃષ્ટિને ન પડનાર દરેક ચીજ પણ આનંદમય ભાસવા માંડે છે. મારા જેવા પામરને તેમની કીર્તિના વખાણ કરવાની શક્તિ પણ ક્યાંથી હોય ? મહારાજે પોતે જ ભકતોના પ્રેમને ખાતર કૃપાવંત થઇને આ પોથી પ્રગટ કરાવી છે. આ સાઇ ચરણોમાં હું દંડવત્ પ્રણામ કરું છું, શ્રોતાઓનું પણ અભિવાદન કરું છું, સાધુ અને સંતમહાત્માને નમસ્કાર કરું છું અને દરેકને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન આપું છું. શ્રી સાઇસમર્થ પોતાની સાધારણ લીલાઓથી સંપૂર્ણ નીતિનિયમોની અને સદાચારની વાતો કહેતા હતા. તેમનું શાંતિ એ હંમેશાનું ભૂષણ હતું. મોટા સત્પુરુષો અને મહાનુભાવો પણ તેમનું ધ્યાન ધરતા હતા અને આજરોજ પણ કરી રહ્યા છે. મહારાજને સૂર્યની પણ ઉપમા આપી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે પણ અમુક સમય પછી અસ્ત થાય છે. ચંદ્રની ઉપમા આપીએ તો તેનો પણ દિવસે દિવસે ક્ષય થતો જાય છે. જ્યારે સાઇમહારાજ તો સમર્થ છે અને સદાને માટે તેઓ તો સંપૂર્ણ જ હતા, અને આજે પણ પરિપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ જ છે. તેમનાં ચરણોમાં હેમાડપંત નમ્ર થઇને પ્રેમથી શ્રોતાઓને વિનંતી કરી રહ્યા છે કે આ કથા શ્રદ્ધાથી અને બરાબર મન પરોવી અને ધ્યાન દઇને સાંભળશો. જમીન ઉત્તમ રીતે ખેડીને તેમાં બીજ વાવીને રોપવામાં આવ્યું હોય છતાં તમારી દયારૂપી વર્ષા થયા વીના ખેતી શકાય છે ખરી ? સંતકથાનું શ્રવણ થતાં જ પાપી વાતો નાબુદ થઇને પુણ્યનો ઉદય થાય છે. આવી, પુણ્યશાળી સંઘીનો લાભ ઉઠાવીએ. (ઓ. ૧૫-૨૪)

અમને ‘સાલોક્ય’ એટલે કે ઇષ્ટદેવતાના લોકમાં પ્રજ્ઞની માફક રહેવા મળવું તે ‘સામિષ્ય’ અર્થાત્ ઇષ્ટદેવતા સાંનિધ્યમાં સેવકરૂપે સતત રહેવા મળવું તે અને ‘સારુષ્ય’ અર્થાત્ ઇષ્ટ દેવતા જેવું રૂપ પ્રાપ્ત થવું તથા ‘સાયુજ્ય’ એટલે ઇષ્ટદેવતાની સાથે એકરૂપ થવું આ ચારેય મુક્તિની સ્થિતિ ઉપર આસક્તિ નથી. સાઇસમર્થમાં અમારી નિશ્ચલ ભક્તિ સ્થાપિત થાયો તે જ અમારે માટે પરમશ્રેષ્ઠ પ્રાપ્તિ છે. અમે સંસારના બંધનોમાં જરા પણ ગૂંચવાયેલા નથી, તો પછી મુક્તિને અને અમારે શું સંબંધ છે ? અમારામાં સંત પ્રત્યેની ભક્તિ જ્ઞાત થાયો કે જેને લીધે અમારું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય. જ્યાં હું અને તું પણાની યાદ ન રહે અને જે સહજસ્થિતિ અને ‘અભેદ ભક્તિ’ અમને જોઇએ છે અમે તો માત્ર સાઇનાથ પાસેથી તેની માંગણી કરીએ છીએ. હવે શ્રોતાઓને એક જ વિનંતી છે કે, આ ગ્રંથ વાંચવા માટે હાથમાં લેતી વખતે ‘વાચ્ય’ : વાંચવાનો વિષય, ‘વાંચન’ : વાંચવાની કૃતિ અને ‘વાંચક’ : વાંચવાવાળી વ્યક્તિની એકરૂપતાવાળી સ્થિતિ હોવી જરૂરી છે. હેમાડપંતને છોડી દેવા કારણ કે આ સત્યચરિત્રના તેઓ કર્તા નથી. ભકતોના કલ્યાણ પૂરતા જ તેઓ તો માત્ર એક નિમિત્ત છે. ઇશ્વરકૃપાથી મળેલાં મોતીના છીપલાં જે ફેંકી દે છે, તેમના હાથમાં આવેલાં મોતી જતાં કરવા પડે છે. પવિત્ર માનેલા પીપળાના વૃક્ષની ઉત્પત્તિ સાથે આપણે શું સંબંધ છે ? ‘કાકાવિષ્ણેમાજી પિંપળ’ કાગડાના મળોત્સર્ગમાંથી પણ જો પીપળાની ઉત્પત્તિ થઇ હશે તેમ છતાં તેને અપવિત્ર માનીને છોડી દેતા નહીં. પોતાના કલ્યાણાર્થે માણસે ક્યારેય ઉદાસીનતા કેળવવી નહીં. અહીંયા શબ્દ માત્ર બોલાવનાર શ્રી સાઇબાબા સિવાય બીજું કોઇ નથી. તેઓ પોતે જ ‘શ્રાવ્ય’ એટલે કે સાંભળવાનો વિષય ‘શ્રવણ’ અર્થાત્ સાંભળવાની ક્રિયા અને ‘શ્રોતા’ અર્થાત્ સાંભળનાર વ્યક્તિ છે, આ એકરૂપતા ઓછી થવા દેતા નહીં. જ્યાં સાંભળવા માટે ડોક ઉપરના કાન તૈયાર નથી કે વૃત્તિ એકાગ્ર નથી તેને વાંચન જ ન કહેવાય. પછી ત્યાં શબ્દોના અર્થને કોણ ઓળખશે ? આ કથા સાંભળતી વખતે શ્રોતામાં અહંકાર ન હોવો જોઇએ. શ્રોતાઓ પોતે જ સાઇસ્વરૂપ છે, એવી હૃદયમાં ભાવના રાખવી જોઇએ. તેમણે અખંડ એકાત્મ થઇને રહેવું જોઇએ. તો જ તે શ્રવણની સાર્થકતા છે. પાણી ઉપરનાં મોજાં જેમ પાણીમાં જ ઓસરી જાય છે તેમ ઇન્દ્રિયોની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ પણ નિશ્ચિતપણે સાઇસ્વરૂપ જ થઇ જશે ત્યારે જ

જ્ઞાની જનોને પરમાર્થનો ઉપદેશ, તેનો વિનોદજન્ય આનંદ અને કાવ્યના રસનું ગ્રહણ કરી જાણનારને આ ગ્રંથમાં કવિતારૂપી જુદી જુદી છંદોબદ્ધ કાવ્ય રચનાઓનો આનંદ મળશે. (ઓ. ૨૫-૩૫)

આ સત્ય ચરિત્રમાં પહેલા ૪૯માં અધ્યાયમાં પોતાના એક ઉત્તમ ભક્તને સમર્થ શ્રીસાઇબાબાએ જે ઉપદેશ કર્યો તેનું વર્ણન થયું. તે ભક્ત બાબાની પાસે જ્યારે હતા તે સમયે તેઓ ભગવદ્ ગીતાના ચોથા અધ્યાયનું આરંભથી વાંચન કરી રહ્યા હતાં. તેઓએ હાથે બાબાના પગ દબાવતા હતા અને બીજી બાજુ તેનો ધીર ધીર પાઠ કરતા હતા. આમ બોલતાં ૩૩મો શ્લોકપૂર્ણ થયો અને ૩૪મો શ્લોક બોલવાનું શરૂ કરવાના હતા. તેઓ અકાગ્ર મને બોલી રહ્યા હતા, પણ લોકોને સમજાય નહીં, તો તેનો શો અર્થ કે ઉપયોગ ? માટે ૩૪મો શ્લોક બોલવા જતા હતા ત્યાં જ બાબાના મનમાં આવ્યું કે હવે મારા ઉત્તમ ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ થવો જોઈએ. તેને સન્માર્ગે વાળવો જોઈએ. એ ભક્તનું નામ નાનાસાહેબ ચાંદોરકર હતું. તેમને બાબા બોલ્યા, ‘નાના મનમાં ને મનમાં શું ગણગણે છે ! સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરીને બોલ. ક્યારનો હું જોઈ રહ્યો છું કે તું કાંઈ ગણગણી રહ્યો છે, પણ ખુલ્લા મને મોટેથી બોલ. તેમાં આટલું ગુપ્ત શું રાખવા જેવું છે ?’ તે સાંભળીને નાનાસાહેબે ખુલાસો કર્યો કે, ‘હું ગીતાનો પાઠ કરી રહ્યો છું. બીજાઓને તકલીફ થાય નહીં માટે મનમાં ને મનમાં ધીમેથી બોલી રહ્યો છું.’ તે સાંભળીને બાબા બોલ્યા, ‘એ તો પારકાની વાત થઈ. પણ મારે માટે તો મોટેથી બોલ. મને તો સમજવા દે કે, તને એનો અર્થ સમજાય છે કે નહીં.’ પછી નાનાએ પ્રણામ કરી, ‘તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપોતન’ આ શ્લોક મોટા અવાજે ગાયો. તે સાંભળીને મહારાજને સંતોષ થયો. પછી આ શ્લોકનો અર્થ પૂછવામાં આવતાં નાનાએ પહેલાંના આચાર્યોએ કહ્યા પ્રમાણેનો ભાવાર્થ સાર સહિત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળતા બાબાએ પોતાનું માથું ધૂણાવ્યું અને ‘ખૂબ સરસ’ બોલ્યા. ફરી પ્રશ્ન કર્યો, ‘નાના ! ઉપદેશ્યંતિ તે જ્ઞાનં’ આ ત્રીજું ચરણ ધ્યાનથી જો અને એનું મનન કર. એમાંનો ‘તે’ આ અક્ષર પછી ‘અ’ કાર અર્થનો અવગ્રહ (‘અ’ નો લોપ બતાવનારો ‘ડ’ એવું ચિહ્ન) નાખવાથી થનારો ‘અજ્ઞાન’ આ શબ્દને કારણે તેનો રૂઢ અર્થ ઉલ્ટો થઈ જાય છે કે નહીં તે જો. શંકરાનંદ, જ્ઞાનેશ્વર, આનંદગિરી, શ્રીધર, મધુસુદન વગેરેએ જે જ્ઞાનપૂર્વ અર્થ કર્યો છે તે બધાને માન્ય છે તેની મને ખબર છે. પરંતુ અવગ્રહ નાખવાથી પેદા થતી ગમ્મતને લીધે જાણી જોઈને આપણે વ્યર્થ શા માટે મૂગા રહેવું ?’ આમ કહીને કૃપારૂપી મેઘ જેવા સાઇબાબાએ ભક્તરૂપી ચકોર અથવા તો ચાતક પક્ષી માટે જે બોધરૂપી અમૃત કણિકાઓનો વર્ષાવ કર્યો તેનું વર્ણન પહેલાં આપે જોયું છે. પરંતુ આ ‘સાઇલીલા’ માસિકના બધા જ વાંચકોએ આ અર્થનું કૌતુક સમજ્યું નહીં અને અમુક લોકોને એ અર્થ વિષેની શંકા રહી ગઈ. તે આશ્ચર્ય નથી ? એમનું જેવી રીતે સમાધાન કરાવી શકાય એવા, ‘અજ્ઞાન’ શબ્દના અર્થની છણાવટ માટે વધારે એક નાનો સરખો પ્રયત્ન હું કરી જોઉં છું. અમુક લોકોને એવી શંકા થશે કે બાબાને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ક્યાંથી ? પરંતુ એ શંકાનું ખરું કારણ તો કંઈક જુદું જ હોવું જોઈએ. કારણ સંતોથી કંઈ પણ અજ્ઞાત કે છૂપું હોતું નથી. અરે, ‘એકેન જ્ઞાતેન સર્વં હિ વિજ્ઞાતં ભવતિ’ એક જાણવાથી બધું જાણાઈ આવે છે. આ વેદનું વચન કોને માન્ય નથી ? સાઇ મહારાજને બધી જ વાતોનું પ્રત્યક્ષ રૂપે જ્ઞાન હતું. હથેળી ઉપર મૂકેલું આમળું જેમ ચોખ્ખું દેખાય છે, તેવું જેને સંપૂર્ણ વિશ્વ દેખાતું હોય અને જેમના હિસાબે સૂર્ય પણ પ્રકાશતો હોય એવા સંતપુરુષને તેની ખબર ન હોઈ શકે એવું બને કે ? જેમને આવું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં અજ્ઞાન કેવી રીતે રહી શકે ? તેમને સર્વ વિદ્યાઓ પચાવેલી હોય, તો પછી ત્યાં સંસ્કૃત ભાષાની તો શી વિસાત ? એની જાણકારી તો તેમને સહેલાઈથી હોય જ. (ઓ. ૩૬-૫૭)

આ સાઇલીલા માસિકના અમુક વાંચકો કહે છે કે ‘નાનાસાહેબ અપ્રમાણિક અને અવિશ્વસનીય છે. તેમણે પોતાના મનથી ઉપજાવેલ કારણ વગરનો ‘અજ્ઞાન’ દર્શાવનારો અવગ્રહ છે. એમણે જ આ અવગ્રહ જોઈ સંબંધિત અજ્ઞાનના પ્રકરણનો ઢોંગ કર્યો છે અને વગર કામનો પોતાના જ્ઞાનને દર્શાવવા માટે આ નિરર્થક વાદ ઊભો કર્યો છે. મૂળમાં જ ન હોય

તેવો અવગ્રહ પ્રસ્થાપિત કરીને, 'જ્ઞાન શબ્દની જગ્યાએ, 'અજ્ઞાન' શબ્દ તેઓ વાપરી રહ્યા છે, અને ગીતાનો કોઈ ભળતો જ અર્થ કરી રહ્યા છે.' પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જોઈને અને મનમાં ઝીણવટભર્યો વિચાર કરતાં તો શ્રીસાઈલીલા માસિકના ૪૯ના અધ્યાયના નિવેદનમાં કંઈ પણ અર્થાહીન લાગતું નથી. કોઈનો કેવો મત હોય અથવા નાનાસાહેબ પ્રમાણિક હોય કે અપ્રમાણિક જે હોય તે પરંતુ તેમણે જે કંઈ કહ્યું છે તે વાતને વગર કામનો બબડાટ કહેવો યોગ્ય નથી. વાંચકોએ નાનાસાહેબ માટેનો દ્વેષ છોડી દેવો જોઈએ. અને વિકારોને વશ ન થતાં દષ્ટિનો દોષ દૂર કરવો જોઈએ. જેથી નાનાનું સંપૂર્ણ નિષ્કપટપણું દેખાશે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાઈલીલા માસિક અને તેમાં પણ ૪૯મો અધ્યાય વાંચ્યા વીના આ પચાસમા અધ્યાયમાં સહજપણે આગળ જતાં ફાવવાનું નથી. કૃષ્ણના મુખેથી પ્રગટ થયેલી ભગવદ્ ગીતાના 'જ્ઞાનયજ્ઞ' વિષે ચોથા અધ્યાયના ૩૪માં શ્લોકનું 'અજ્ઞાન' વિષય ઉપરનું આ પ્રવચન થયું.'

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેશ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ (અ, ૪ શ્લોક ૩૪)

આ ગીતાનો મૂળ શ્લોક. એમાનું ત્રીજું ચરણ જુઓ. 'જ્ઞાન' પદની પહેલાં એક અવગ્રહ-૬ જો નાખવામાં આવે તો તે 'અજ્ઞાન' એવું પદ રચાશે. મનમાં જો કોઈપણ પ્રકારનો પૂર્વગ્રહ રાખીએ નહિ તો 'જ્ઞાન', આ પદ નિઃસંદેહપણે થાય છે. એની વિરુદ્ધ કોઈનો પણ દુરાગ્રહ નથી, અને તે અર્થ બધી જ જગ્યાએ માન્ય છે. 'જ્ઞાનદેવ તુ કૈવલ્યમ્' જ્ઞાનને કારણે જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ શ્રુતિનું વચન સર્વત્ર માન્ય છે. તે પણ તત્ત્વજ્ઞાનીએ જ્ઞાનનો જ ઉપદેશ કરવો જોઈએ, એવા કોઈ પણ બંધનોની આવશ્યકતા નથી. (ઓ. ૫૮-૬૯)

હું આત્મા કેવળ સાક્ષી છું ફક્ત કર્મ જોનાર છું કરનાર નહિ અને નિર્મળ અને શુદ્ધ હોઈને સર્વ કંઈ જાણનાર છું. હું સદાયે મુક્ત છું. સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં રહેલું શુદ્ધ ચૈતન્ય એ પણ હું જ છું. ક્યારેય ન ભૂલનારો હોવાને કારણે હું અદ્વૈત તે મતના આનંદથી પરિપૂર્ણ છું. પણ હું અજ્ઞાન નથી કે અજ્ઞાની કાર્ય પણ મારું નથી. 'અયમાત્મા બ્રહ્મ' આ આત્મા બ્રહ્મ છે. આ અર્થવેદના મહાવાક્યનું આત્મા એ હું જ છું અને 'પ્રજ્ઞાનમાનંદ' જ્ઞાન એટલે જ આનંદ છે આ ઋગ્વેદનું મહાવાક્યનું નિદાન હું જ છું તે જાણ. 'અહંબ્રહ્માસ્મિ' હું જ બ્રહ્મ છું આ યજુર્વેદના મહાવાક્યનું નિત્ય મનન એટલે આ વિદ્યા અને હું પાપી, અભાગી અને કમનસીબ એવી ભાવનાની ઉત્પત્તિ એટલે અવિદ્યા અથવા તો અજ્ઞાન છે. આ બંને વિદ્યા, અવિદ્યા = જ્ઞાન, અજ્ઞાન માયાની અનાદિ અને પુરાતન શક્તિઓ છે. એકના પગે આ જીવાત્માને બંધન મળે છે. અને બીજાના પગે બંધનમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. નામ અને રૂપનો આ જે ભ્રમ છે, તે સમસ્ત માયાનાં ભ્રમનાં જ જાણાં અથવા તો ગોટાળા હોય છે. આ માયા વર્ણન કરવા માટે ખૂબ જ અઘરી છે, અને તેને પાર કરીને જવું એ તો એનાથી પણ વધારે અઘરું છે. સર્પની માફક ગઈ માયા વીંટળાઈ । અસહ્ય જેમ આંતરડે ચઢે વળ । બાહ્ય રીતે પણ સર્વાંગે વળગીને । સમર્થ સંપૂર્ણ કોણ એને ટાળી શકે ॥ જે જે કાલ્પનિક પ્રેરણાઓ છે તે જ માયાનાં નિવાસ સ્થાનો છે. બંધન અને મુક્તિ આ બંને સ્થિતિઓ કલ્પનામાંથી જ ઉગમ પામે છે. (ઓ. ૭૦-૭૫)

'જ્ઞાન એવ કૈવલ્યમ્' જ્ઞાનને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિદ્ધાંત એકદમ સાચો છે. પરંતુ પાપકર્મોનો જ્યાં સુધી નાશ થતો નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો ઉદય થવો શક્ય નથી. જેને શુદ્ધ જ્ઞાન થાય છે. તેની ઇચ્છા કે સંકલ્પ દૂર ભાગી જાય છે. તેને માયાનું બંધન હોતું નથી, અને વિકારોનું પણ ત્યાં સ્થાન રહેતું નથી. શુકદેવજી જેવા મહર્ષિ વ્યાસના પુત્ર અને શિષ્ય પરમ જ્ઞાનીને પણ સંશયને કારણે પુષ્કળ નુકશાન થતું હતું. સંશયને કારણે જ અજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, તે ગુરુકૃપા વીના દૂર કરી શકાતું નથી. જ્ઞાનમાં પણ સંશય ઉભેરાતાં જ્ઞાની પુરુષને પણ અભિમાન નુકસાન કરે છે. ઉતરી ગયેલા અને ખોટા થઈ ગયેલા દર્દીના એક ટીપાથી મોટા ભરેલા ઘડાનું દૂધ ફાટી જાય છે અને બગડે છે. માટે, 'અજ્ઞાન'ને પહેલાં સમજી લો. તેનું

નિવારણ થતાં જ મન શુદ્ધ થઈને નિર્દોષ આંતરિક જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે અને અભેદ સમાધિ લાગે છે. (ઓ. ૭૬-૮૦)

જેનું ચિત્ત કાયમ દ્રવ્ય અને વૈભવ તરફ જ વળેલું હોય છે તથા જેનું મન વિષયોના સેવનમાં અતૃપ્ત હોય છે, અને જે પોતાની સ્ત્રી અને પુત્ર પુત્રીઓ તરફ મોહિત થયેલો અને અખંડ ચિંતામાં રહે છે, તે મનુષ્ય જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાનું હિત જાણતો નથી, માટે જ્યાં સુધી મનુષ્ય ભક્તિહીન હોય છે ત્યાં સુધી તેનામાં રહેલું જ્ઞાન અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલું છે એમ જ સમજવું. આ આખો જીવંત પ્રાણીઓનો સમુદાય અજ્ઞાનરૂપી ઘેરાયેલો છે. આ અજ્ઞાનમાંથી મુક્ત થઈને જ્ઞાની થવું અને તે જ્ઞાનની પેલે પાર જવું તે જ નિશ્ચિંત બ્રહ્મરૂપ થવું એમ કહેવાય. અજ્ઞાન જતાં જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. જે ક્ષમા કરી જાણે છે તે જ ખરો જ્ઞાની છે. જ્યાં સુધી આ દેહમાંથી અભિમાન જતું નથી ત્યાં સુધી તે પ્રકૃતિ અથવા તો માયાને આધીન હોય છે. રામ, કૃષ્ણ વગેરે જે અવતારો થયા અને સનત, સનક જેવા જે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા તેમની અજ્ઞાની પ્રકૃતિ-માયા-દાસીઓ છે. પણ બીજા બધા લોકોનું તે ભાન ભૂલાવે છે. પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં ઇશ્વર વસેલો હોવાને કારણે તેમને કોઈને પણ પોતાની આ સ્થિતિની જાણકારી હોતી નથી. એવી આ માયાની કલ્પના ન કરી શકાય તેવી આવરણની શક્તિ છે. 'હું જ કર્તા અને હું જ ભોગવનાર' આ ખોટું અભિમાન છોડ્યા વીના અને પેલા હૃદયસ્થળે શરણે ગયા વીના આપણને મુક્તિ મળતી નથી. નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનું વિવેચન કરો. શ્રવણ, મનન અને સતત ગાદ ચિંતન કરો અને શમ, દમ વગેરે છ નો સમુદાય (ષટક) સંપાદન કરો. જે આ પ્રમાણે છે. શમ, દમ, ઉપરાંત, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન ચતુષ્ટયમાંની ષડ સંપત્તિ. તો જ અજ્ઞાનનો નાશ થશે. આ જગત મારાથી ભિન્ન છે, હું તો મર્યાદિત અને પરિચ્છિન્ન વહેંચાયેલો છું. હું એટલે આ દેહ એવો જે ભાવ છે તેને શુદ્ધ અજ્ઞાન કહી શકાય છે. (ઓ. ૮૧-૮૯)

જ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરનારા વેદાંત શાસ્ત્રોમાં, પરમ કૃપાળુ ભાસ્યકાર અનુબંધ ચતુષ્ટયનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરે છે. તેમાંના 'અધિકારી' 'વિષય' અને 'સંબંધ' એ ત્રણ અને ચોથું એટલે કે 'પ્રયોજન' અર્થાત્ તેનો હેતુ છે. આ પ્રયોજનનું વિવેચન થયું કે અજ્ઞાનના નાશનો માર્ગ સમજાય છે. જીવ અને બ્રહ્મ તે બંને એક જ છે. એ જ વેદાંતના મુખ્ય 'વિષયો' છે. આ ઐક્ય પ્રમેય અંતર્ગત જે અજ્ઞાનતા આવેલી છે, તેનો નાશ તેને જ 'પ્રયોજન' કહેવાય છે. અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી. અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી તેજ તેનો હેતુ છે. માટે અનેક પ્રકારની યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરીને અજ્ઞાનનો નાશ કરવાનું જરૂરી થઈ જાય છે. જેના ભેદનું નિરાકરણ થતું નથી. દ્વૈતનો તે ભેદ એટલે બ્રહ્મ અને સૃષ્ટિ અથવા તો જીવાત્મા અને પરમાત્મા એ જુદા છે એવો જે મત છે તેને જ્ઞાની કહી શકાય નહીં. દેહાભિમાનવાળાને માટે જ્ઞાન એ જ અજ્ઞાન કહી શકાય. જ્ઞાની સમજીને ફરે છે પરંતુ અજ્ઞાન અયોગ્ય અહિતકર કર્મોનું આચરણ કરે છે. તેનું જાગૃતપણું પણ નાશ પામેલું છે એમ કહી શકાય. એ તો સૂતેલો કુંભકર્ણ જ કહેવાય. જેનું વેદોની વિરુદ્ધનું વર્તન છે, જે વર્ણ કે આશ્રમનો નિયમ પાળતો નથી, તેની ચિત્ત શુદ્ધિની સાધન અજ્ઞાનનો નાશ એ જ હોઈ શકે. સત્વ, રજ, અને તમ આ ત્રિગુણોને હિંસાબે, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ વિષયોના વિકારથી અને જનનેન્દ્રિય અને જીભ પાસેથી બ્રહ્મદેવ વગેરે પણ છેતરાઈ જાય છે. જગતનાં બધાં હાલતાં, ચાલતાં, બોલતાં પ્રાણી અનાદિ કાળના અજ્ઞાનથી અને માયાથી રંગાયેલાં છે. તે રાગદ્વેષ વગેરે વિકારોથી મોહિત થયેલાં છે. અને અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલાં છે. આ જીવ પણ અજ્ઞાનથી બંધાયેલો છે. તેનું શુદ્ધ રૂપ પ્રગટ થવા માટે અજ્ઞાન, કામ અને કર્મનાં બધાં જ બંધનો તૂટવાં જોઈએ. ગાયના આંચળો દૂધથી તસતસ ભરેલા ગળતા હોય છે. ત્યારે તેની મીઠાસને કારણે નાનાં બારીક જીવડાં ચોટી રહે છે. પણ તેમને લોહીની તરસ હોવાને લીધે તેમને દૂધની પરવા નથી હોતી. જુઓ ! દેડકો અને ભમરો આ બંનેને માટે, સુંદર કમળ પુષ્પ એ ઘર સમાન છે. પરંતુ ભમરો કમળની સુવાસિત પરાગમાં વિહાર કરે છે. જ્યારે દેડકો કમળદંડી નીચે આવેલા કાદવમાં પોતાનો આહાર શોધે છે. જ્ઞાનનો ઢગલો સામે દેખાતો હોવા છતાં મૂર્ખાઓને અજ્ઞાન તરફનું જ ખેંચાણ હોય છે. મૂર્ખાઓને અજ્ઞાન જ જ્ઞાન લાગતું હોય છે. તેની

સામે જ્ઞાનનો પાઠ વાંચવાથી પણ કોઈ ફરક પડતો નથી કે ઉપયોગ થતો નથી. અજ્ઞાન નિર્મૂળ થતાં જ બ્રહ્મજ્ઞાન સ્વયં પ્રગટ થાય છે. માટે જ અજ્ઞાનને પહેલાં સમજી વિવેચન કરવું આવશ્યક છે. (ઓ. ૯૦-૧૦૩)

આ બ્રહ્મજ્ઞાન જેવું પવિત્ર આ ત્રણે લોકમાં બીજું કાંઈ નથી. તેનો જ ઉપદેશ મહત્વનો છે, અને તેના વીના આ જીવન પણ વ્યર્થ છે. બુદ્ધિના પ્રયત્નોનો બ્રહ્મ એ જો વિષય હોત તો, એકાદ ઇન્દ્રિયે તો છે એવું દેખાડી દીધું હોત. ‘બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયં’ ગીતા અ. ૬, શ્લોક ૨૧ ઇન્દ્રિયોથી અગોચર, પણ બુદ્ધિને ગમ્ય એ વચન જુઓ. ગીતા એ બ્રહ્મને બુદ્ધિથી જાણવું શક્ય છે. એવું ભારપૂર્વક કહીને પણ વેદોને તે માન્ય નથી. બુદ્ધિનો જો અભાવ થાય તો તેને જે જાણવું છે તે જ નહિ હોય. પછી બ્રહ્મના અસ્તિત્વ ભાવને માનવા માટે કોઈ જગ્યા રહેતી નથી. જુઓ, ઇન્દ્રિયોથી જે સમજી શકાય છે. તે જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, બાકી બીજાઓનું અસ્તિત્વ નથી એવું કહેવું જગજાહેર છે. પણ જો એવું કહીએ તો પછી બ્રહ્મ ક્યારેય હોવું જ ન જોઈએ એવો અર્થ નીકળે છે. કારણ કે એ ‘અતીન્દ્રિય’ એટલે ઇન્દ્રિયો ગોચર નથી હોતી, અને તેને કારણે બધો જ અનર્થ થાય છે. ખૂબ ઊંડાણથી વિચારપૂર્વક તારણ કાઢવાથી દૃષ્ટિથી કરેલા, પારંપરિક અર્થને લીધે બુદ્ધિ એ નિરંતર સદાયે ટકનારી છે. એ નહીં જેવી થઈ જાય છતાં એ ત્યાં અસ્તિત્વના અનુભવરૂપે હાજર હોય છે. પરમાત્મા નિઃસંશય વિશ્વનું મૂળ છે. માટે જ કોઈ પણ વસ્તુ નાબૂદ થયેલી દેખાય છે, છતાં તેનું અસ્તિત્વ સદાય માટે રહેતું હોય છે. માટીના ઘડા ઉપર પથ્થર મારતાં તેના આકારનો નાશ થઈને ઘડાનાં ઠીકરાં થઈ જાય છે. ઘડાનો આકાર જ રહેતો નથી. છતાં એ ઘડાના ઠીકરાંઓ ઘડાનું અસ્તિત્વ જરૂરથી બતાવે છે. ઘડાના કાર્યનો નાશ છતાં ઘડાના અસ્તિત્વનો નાશ થતો નથી. ઘડાના ટુકડા ઘડાના અસ્તિત્વના અખંડિતતાનું કારણ બને છે. તેમના આકારોને કારણે તેમના કાર્યના અસ્તિત્વના અંશ તેમનામાં બાકી રહી જાય છે. કોઈ પણ કાર્યના વિસર્જનનો અંત શૂન્યમાં પરિણમતો નથી. લય એ તો સદા અસ્તિત્વનિષ્ઠ હોય છે. લય થતાં તે વસ્તુનું અસ્તિત્વ સુક્ષ્મરૂપે કાયમ જ રહેતું હોય છે. તેનું પ્રમાણ એટલે સારી બુદ્ધિ અથવા તો સારી પ્રવૃત્તિ એ સત્યના અનુભવોમાં છુપાઈને બેઠેલી હોય છે. (ઓ. ૧૦૪-૧૧૩)

બધાં જ તીર્થો પવિત્ર હોય છે, પણ જ્ઞાન તો પવિત્રમાં પણ પવિત્ર છે. આ બ્રહ્મજ્ઞાન વગર ભજન પૂજન બધું જ વ્યર્થ હોય છે. અજ્ઞાનથી મલિન થયેલા ચિત્તનું શુદ્ધિકરણ ઇશ્વરની ભક્તિ વગર થતું નથી. અને ભક્તિ વીના જ્ઞાન ઉપજતું નથી. માટે પહેલાં અજ્ઞાનને સમજી લેવું અને તેની સ્પષ્ટ માહિતી અને વર્ણન સાંભળી લેવાથી તેનાં બંધનોમાંથી છૂટકારો થાય છે. ભક્તિ એ જ તેને જાણવા માટેનું સાધન છે. પગમાં જો આંખો હોય તો તે આંખોમાં અંજન લગાડતાં તેને જમીનમાં દોટેલું ઘન દેખાય છે. તે પ્રમાણે ભક્તિનો આશ્રય કરતાં અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને જ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે. જ્ઞાન એટલે જ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અને તેનું મૂળ કારણ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ જ હોઈ શકે. ઇશ્વરની ભક્તિ પ્રગટ્યા વીના માયાની શક્તિ પાર કરવી અશક્ય છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની ભેળસેળ હોય છે. તેમાંથી નાના પથ્થર, કચરો કાઢીને તેને સાફ કર્યા પછી ચોખાના દાણા ઉકળતા પાણીમાં નાખવામાં આવે છે ત્યારે તે ચઢે માટે ચોખાના દાણા પહેલાં સાફ કરી લેવા જોઈએ. સર્વત્ર અને પ્રાણીમાત્રમાં ઇશ્વર જ છે એવી ભાવનાથી જ્ઞાનયજ્ઞની ઉપાસના કરીને જે સર્વવ્યાપી શ્રીકૃષ્ણને જોઈ શકે છે તે જ જ્ઞાન માટે અજ્ઞાનને બાળી નાખે છે. હવે આ જ્ઞાનમયનું સ્વરૂપ જુઓ. ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ આ તેમાંનો પશુબલી બાંધવાનો સ્થંભ છે. પંચમહાભૂતોનો આ યજ્ઞમંડપ છે. જીવ અને શિવ વચ્ચેનો ભેદ એ જ આ પશુ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણ એ જ આ યજ્ઞના ઉપચારોનું સાહિત્ય છે. મન અને બુદ્ધિના કુંડમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવામાં આવે છે. જીવ એ યજ્ઞકર્તા યજ્ઞમાન છે. તે જ અજ્ઞાનરૂપી ધીની આહુતિ આપે છે. અને તેને લીધે આત્માનંદના રસમાં વિમગ્ન થઈને તે જીવને યજ્ઞ પૂર્તિ પછીના અમૃત સ્નાનનો લાભ મળે છે. સારાંશ એ કે, અજ્ઞાનરૂપી ધી વીના જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ ક્યારેય પ્રગટતો નથી અને જીવ અને શિવ વચ્ચેના ભેદને પણ બાળીને એની એકરૂપતાનું સત્ય જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી. (ઓ. ૧૧૪-૧૨૪)

સ્વચ્છ આયનો જેવી રીતે ધૂળથી ઝાંખો થઈ જાય છે અને અગ્નિનો પ્રકાશ પણ જેમ પેદા થયેલા ધુમાડાના ગોટાઓમાં ઘેરાયેલ રહે છે. તેવી જ રીતે કામ અને ક્રોધને કારણે જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલું રહે છે. ચંદ્રના શીતલ પ્રકાશને જેવી રીતે રાહુ ગળી જાય છે અથવા શેવાળ જેવી રીતે પાણીને ઢાંકી દે છે તેવી જ રીતે સ્વયંપ્રકાશરૂપી જ્ઞાનને આ માયા ઢાંકી દે છે. મોટા મોટા જ્ઞાનીઓની મતિ ભ્રષ્ટ થઈને અધોગતિને પામે છે. જ્ઞાનીઓ ઉપાય જાણતા હોવા છતાં બચવા પામતા નથી અને મનમાં આવે તે પ્રમાણે વર્તે છે. વાનપ્રસ્થ ધારણ કરેલા લોકો ફરીથી ગૃહસ્થાશ્રમ તરફ વળે છે અને ન કરવાનું અચૂક કરે છે. જે વસ્તુથી પહેલાં ચીડ ચઢે છે તે જ વસ્તુઓ તરફ તેમની પસંદગી ઉતરે છે અને તેને સ્વીકારતા થઈ જાય છે. જે લોકો મહા પ્રયત્ને પાપોથી દૂર રહે છે તેવા જ દૈવ યોગથી પાપ આચરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. આવી સ્થિતિને શું કહી શકાય ? આ કાંઈ જ્ઞાનીજનોની જમાત કહી શકાય ? ભલેને મોટો જ્ઞાની માણસ હોય અને પાપની છાયાથી દૂર રહેતો હોય કે ઇચ્છા પણ કરતો ન હોય તેમ છતાં જેવી રીતે પતંગિયાં દીવાના પ્રકાશમાં અંજઈ જઈને ભૂલા પડે છે તેવી જ રીતે એક જ્ઞાની મનુષ્ય પણ સારાં નરસાં કૃત્યોને સમજવાનું ભૂલી જાય છે. પાપ આચરવું તે સરાસર અજ્ઞાન છે તે પૂર્ણપણે જાણવા છતાં કામવાસના તેને ઉત્તેજિત કરે છે. તેની એ પરવા કરતો નથી. આ બધી ક્રિયાઓની જાત એટલે માત્ર કામવાસનનાં જ કાર્યો છે. કામ એ સર્વ અનર્થોનું મૂળ કારણ છે, અને તેનું જ ક્રોધમાં રૂપાંતર થાય છે. કામવાસનાની પરિપૂર્ણતામાં જે અવરોધો પેદા થાય છે તે જ ક્રોધરૂપે પ્રગટ થાય છે. તેજ ડગલે ને પગલે મોક્ષ માટે વિરોધ પેદા કરે છે. જ્ઞાનનો અવરોધ કરનારી કે પ્રતિબંધક વૃત્તિ તે આ જ છે. જીવને કામક્રોધનો ત્રાસ કાયમનો ચોંટલો હોય છે. કામ ક્રોધ પાણી વિના ડૂબાડે છે, અગ્નિ વિના બાળીને ખાખ કરી નાખે છે. શસ્ત્રો વિના છેદી નાખે છે અને વગર દોરડે બાંધી દે છે. તેમની સામે ભલભલા જ્ઞાનીઓ ટકી શકતા નથી. જ્ઞાનીજનો સાથે તો શરતમાં ઉતરીને તેમને તે પરાભૂત કરી નાખે છે. તેમનામાં મહાપ્રલય રચવાનું પણ સામર્થ્ય છે. કામ, ક્રોધ પ્રાણી માત્રને આણસાર આપ્યા વીના ગળી જાય છે. ચંદનવૃક્ષની નીચે થડ પાસે જેમ કાળસર્પનો વસવાટ હોય છે, તેવી જ રીતે કામક્રોધની નાળ જ્ઞાનરૂપી ગર્ભને બહારથી વીંટળાયેલી છે. ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ અને મન પણ તે કામવાસનામય હોય છે. એના યોગથી જીવનું જ્ઞાન ઢાંકીને પેલા જીવાત્માને તે પોતાના મોહમાં નાખે છે. જે તમને ખરેખર ચંદન મેળવવું હોય તો આ કાળસર્પનો પ્રથમ નાશ કરો. કામક્રોધનું આવરણ દૂર કરીને જ્ઞાનનો ખજાનો મેળવી લો. આ કાળસર્પનો નાશ કર્યા વીના કોને ચંદન મેળવવાનું છે ? તેવી જ રીતે તમને પરબ્રહ્મ અને આત્મજ્ઞાન મળે તે માટે માયાનો પડદો દૂર કરવો તે જ એક સાધન છે. માટે સૌ પ્રથમ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું જોઈએ જેથી આપોઆપ કામક્રોધનો નાશ થશે. જીમ માત્ર કામક્રોધને આધીન હોય છે અને જ્ઞાનને અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે. કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ નરકનાં દ્વારો છે જે આત્માનો નાશ કરનારા છે. માટે આ ત્રણેનો ત્યાગ કરવો. (ઓ. ૧૨૫-૧૪૩)

દેહ કરતાં ઇન્દ્રિયો સૂક્ષ્મ અને બળવાન છે. તેનાં કરતાં મન વધારે સૂક્ષ્મ છે. મન કરતાં વધારે બુદ્ધિ અતિસૂક્ષ્મ છે. અને બુદ્ધિ કરતાં પરમાત્મા બધામાં સૂક્ષ્માં સૂક્ષ્મ છે. દરેક સંસાર ધર્મોની પેલેપાર આવેલું આ સર્વોચ્ચ પરમ સત્ય તે જ આ અત્યંત કલ્યાણકારી પરમાત્મા અને તે જ અમૃતમય સ્વરૂપ છે. શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિત્ય અને મુક્ત એ જ તે અભેદ્ય સ્થિતિમાં આવેલું તત્ત્વ છે. તે જ પરમાનંદમાં ઉત્પન્ન થયેલું અંતર્યામી ચૈતન્ય છે. જેને પંચીકરણ એટલે કે પંચમહાભૂતોનાં તત્ત્વો પૃથ્વી, જળ, વાયુ, અગ્નિ અને આકાશ દરેકનું પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરવું તેને કહેવાય છે. તે જ માયારૂપનું દર્શન છે. અને તેને સમજવા માટે અધ્યારોપ અને અપવાદ આ એક જ સાધન છે. પંચીકરણ થઈને ભેગા ન થયેલાં સૂક્ષ્મ પંચમહાભૂતોને પંચતન્માત્રા કહેવામાં આવે છે. તેમનું મુખ્ય કાર્ય, પ્રાણ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિને આત્માના ‘સૂક્ષ્મ’ શરીરમાં દેહપણું લાવવું એમ થાય છે. પંચીકૃત પંચમહાભૂતોને જુઓ. ત્યાંથી જ ‘વિરાટ’નો ઉદય થાય છે. તે આત્માના વિશ્વવ્યાપી સ્થૂળ દેહને જ્ઞાનીઓ ‘વિરાટ’ એમ કહે છે. સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરનું કારણ તે કેવળ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોય

છે. એ ભાસનારું અવ્યક્ત શરીર એટલે આત્માનું 'કારણ' શરીર છે. આ કારણ શરીર જેમાં ચૈતન્ય પ્રતિબિંબિત થયેલું હોય છે. અને તે માત્ર અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થયેલું છે. તેને જ અવ્યાકૃત અથવા તો અવ્યક્ત એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આત્માનું અજ્ઞાન તે જ આ માટે કારણભૂત હોય છે. અને તે અવયવો સિવાય નથી હોતું, અને અવયવો સાથે પણ નથી હોતું અથવા તો બંને સાથે નથી હોતાં. બ્રહ્મ અને આત્મા બંને એક જ છે. એવું જ્ઞાન થાય એટલે આ દેહનો નાશ થાય છે. સ્વસ્વરૂપે રહેવું તેને જ 'મોક્ષ' એ નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ સિવાય બીજો કોઈ જ મોક્ષ નથી. (ઓ. ૧૪૪-૧૫૩)

ફક્ત બ્રહ્મ અને આત્મા આ બંનેની એકરૂપતાનું જ્ઞાન થતાં અજ્ઞાનનું નિરાકરણ થાય છે, માટે જ અજ્ઞાનને સમજવા માટે તેનું વર્ણન આવશ્યક છે. અજ્ઞાનથી અસંખ્ય ભાગોમાં વહેંચાઈ જતા બ્રહ્મને બહુત્વ પ્રાપ્ત થયું. તેને 'સત' આ નામ આપવામાં આવ્યું, અને તેને હિસાબે એ એક ચર્ચાનો વિષય થઈ ગયો મૂળમાં એ ખરેખર ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રહણ ન થનારો હતો. છતાં વાચાએ તેને 'બુદ્ધિગ્રાહ્ય' કર્યો. ત્યારે જ તે મનમાં સમાયો અને ઝંકારના આકારમાં સ્પષ્ટ થયો. આ ઝંકાર બ્રહ્મનાં ધ્યાન સાથે ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતાં કરતાં જેનો દેહ છૂટે છે, તેનું જીવન સાર્થક થાય છે. 'ઝં' આ એકાક્ષર બ્રહ્મનો ઉચ્ચાર કરતાં અને સાથે સાથે મારું સ્મરણ કરતાં જે વ્યક્તિ આ દેહ છોડીને જાય છે, તેને ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ઝંનો મોથી ઉચ્ચા થઈ શકતાં હોવાથી તે બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ છે. માટે ઝંકારમાંથી અવ્યક્તનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. અવ્યક્તમાંથી મહત્ત્વની ઉપજ છે અને તેને કારણે બુદ્ધિ સાથે અલંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. અલંકારની જગ્યાએ પંચતન્માત્રા અને તેમાંથી પંચમહાભૂતો સમર્ભય છે. છેલ્લે આ પંચમહાભૂતો દ્વારા નિશ્ચિત રૂપે આ જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે. અજ્ઞાન અને માયાનાં રૂપોનું દર્શન તે જ આ જગતના અસ્તિત્વનું લક્ષણ છે અને આ જ્ઞાનનું નિરાકરણ કરવા માટે અજ્ઞાનના જ વિવેચનની આવશ્યકતા રહે છે. અત્યંત વિશુદ્ધ અને નિર્મળ જે શુદ્ધ જ્ઞાન યુક્ત કેવળ સ્વરૂપ અને તેનાથી જુદું જે પુષ્કળ ભાગોમાં વહેંચાઈ ગયેલું સ્વરૂપ છે, તે બંનેને ભેગાં કરી શકાતાં નથી. બ્રહ્મ એ સ્વતંત્ર શક્તિ છે તે સાથે જ જાણવા યોગ્ય છે. વાણીથી ઉચ્ચારતા બ્રહ્મ કરતાં અર્થાત્ ઝંકારથી તે જુદું જ છે. માટે અજ્ઞાનના પડદાને ઉપદેશની શક્તિથી દૂર ખસેડવો જોઈએ. ઉદ્યતાં સ્વપ્નમાં, જાગૃત આંખો સાથેનું મન આંખો ન હોવાં છતાં અખિલ બ્રહ્માંડને જોઈ શકે છે. આ બધાનું મુખ્ય કારણ અવિદ્યા અથવા તો અજ્ઞાન છે. ખરું જોતાં વસ્તુ એક જ છે. પરંતુ તે અલગ ભાસે છે. દોરડું સાપ જેવું લાગે છે, અને છિપલાંનાં પેટમાંની ચમક રૂપું હોય એવો ભાસ થાય છે. અરે ! ફક્ત સૂર્યનાં કિરણોને લોકો 'મૃગજળ' એવું કહે છે. આ એક માત્ર સ્પષ્ટ માયાનો ખેલ છે, અને ભલભલા જ્ઞાની માણસો પણ તેની સામે હતાશ થઈ જાય છે. સળગતું લાકડું હાથમાં લઈને તેને ગોળગોળ ફેરવતાં તે જગ્યાએ અગ્નિકણોનું એક ચક્ર નજરે પડે છે અને માયાની અફાટ કરણી ધ્યાનમાં આવે છે. આમ જોવા જતાં ખરેખર તો તે અગ્નિ જ છે. અગ્નિના ચક્રનું તો ત્યાં સ્થાન જ નથી હોતું પરંતુ માયા અને મોહનો ફેલાવો ન હોય તેવો સંસાર ઉત્પન્ન કરે છે. આમ બુદ્ધિનો નિશ્ચય થતાં ભ્રમ, મનના ગોટાળા અને ગેરસમજ દૂર થાય છે, અને સંસારનો લય થાય છે. હું દેહ છું, મારી પત્ની, મારું ઘર આ બધો વ્યર્થ પરિભ્રમ છે. પુત્ર પશુ આદિ તૃષ્ણાઓના પાશથી વશ થઈ જનારા જ્ઞાની અને પોતાને પંડિત કહેવડાવનારાઓને સુખો લેશમાત્ર પ્રાપ્ત થતાં નથી. આપણે શાસ્ત્ર પ્રવીણ છીએ અને પ્રજ્ઞાવાન છીએ. આપણા જેવો જગતમાં બીજો કોઈ નથી તેવું તેમના મનમાં મોટું અભિમાન હોય છે અને તેને લીધે જ તેઓ સદાને માટે સમાધાન વગરના રહી જાય છે. તેને જ માયા કે અજ્ઞાન અથવા તો પ્રધાન પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે છે. તેનું જ આરંભમાં જ્ઞાનીજનો દ્વારા નિરાકરણ કરવાથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. (ઓ. ૧૫૪-૧૭૧)

જ્ઞાન તો જાતે જ વ્યક્ત થનારું સ્વયં પ્રકાશિત છે. તેને ઉપદેશ કરવો પડતો નથી. અજ્ઞાનનો નાશ થતાં જ જ્ઞાન આપોઆપ પોતાની મેળે જ સ્ફૂર્તિથી પ્રગટ થાય છે. એકાદું તેજ પુંજ રત્ન કોરી માટીમાં દટાઈ જાય છે અને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી એની યાદ પણ ભૂલાઈ જાય છે. કોઈ સમયે સંયોગથી તે હાથ લાગે છે, છતાં તેનું બધું તેજ પથ્થર માટીની સંગતમાં

ઊંડી ગયેલું દેખાય છે. પણ તેની ઉપરની માટી અને ખરાબી ઘસીને કાઢી નાખતાં. તેનો પહેલા જેવો જ ચળકાટ ફરીથી મેળવે છે. તેવી જ અવસ્થા સાચા જ્ઞાનની હોય છે. ઉપરની માટી અને કચરો એટલે જ પેલું અજ્ઞાન એને આ જ અજ્ઞાનથી જ્ઞાન ઢંકાયેલું હોય છે. કચરો અને ઉપરની માટીનું સાફસુફ થતાં તે રત્ન સહજ રીતે ચળકી ઉઠે છે. નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનો વિવેક તે પાપકર્મોનો નાશ કરનારો અને સત્વશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી આપનાર હોય છે. તે જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર છે. આ જગત એટલે જ માયાથી ભરેલું બજાર છે અને ત્યાં નકલી અનેક છે. તેવી જ રીતે અસલ સમજીને નકલી ખોટી વસ્તુઓ લેનારા ગ્રાહકો પણ પુષ્કળ મળે છે. માટે નકલી વસ્તુઓ ચૂંટીને બાજુએ કેવી રીતે કાઢવી તેને સમજવા માટે ભલભલાની બુદ્ધિ થાકી જાય છે, જેને કારણે ફસાઈ જવાય છે. માટે જ તે સૂચક લક્ષણોને વ્યવસ્થિત સમજવાં જોઈએ. જેથી તજજ્ઞ, નિષ્ણાત, માહિતગાર અને પારખુ માણસને સાથે રાખવો પડે છે. એક નકલી વસ્તુ સાચી વસ્તુ જેવી કેવી રીતે દેખાય છે, તે પારખુ અથવા તો સદ્ગુરુ એક નજરે સહેલાઈથી જોઈને બતાવે છે અને અજ્ઞાન આંખો સામેથી દૂર કરે છે. અજ્ઞાનની બાદબાકી થતાં ફક્ત જ્ઞાન જ રહે છે અને માયાનું સહેલાઈથી નિરાકરણ થાય છે. વધેલું જ્ઞાન એટલે જ સદ્વસ્તુને ઓળખવી આંખો સામે દેખાનારી પ્રત્યક્ષ વસ્તુને પુરાવા કે પ્રમાણની જરૂર નથી હોતી. બુદ્ધિરૂપી આંખો ભલે સ્વચ્છ અને ચોખ્ખી હોય છતાં કલ્પનાના તિમિરને લીધે તેને ઝાંખ વળે છે. અંધારાનો ઉપદેશ થતાં તે ઝાંખ દૂર થઈ જાય છે અને બુદ્ધિરૂપી આંખો વડે વધેલું બધું જ જ્ઞાન સ્પષ્ટ દેખાવા માંડે છે. ખરેખર તો તે રસ્તામાં પડેલી ફૂલોની અથવા તો મણકાઓની માળા હોય છે, પરંતુ સંધ્યાકાળે અંધારું થતાં તે જ વસ્તુ સાપની જેમ ભાસે છે. તેનું કારણ અજ્ઞાનનો પડદો છે. ખિસ્સાનો ગુપ્ત દીવો ચેતાવતાં અજ્ઞાન લોપ થાય છે જેથી માળાનું ખરું સ્વરૂપ આપોઆપ દેખાઈ આવે છે અને એનું સર્પપણું નહિવત્ થઈ જાય છે. ત્યારે આ અજ્ઞાનનો દોષ ઓછો કરવા માટે ઉપદેશ માત્ર એક ઉપાય છે. માટે જ જ્ઞાની પુરુષો અજ્ઞાન શું છે તેનો ઉપદેશ કરે છે. (ઓ. ૧૭૨-૧૮૫)

સંસારમાં રહેતાં પ્રારબ્ધના કે નસીબના ભોગે સમય અનુસાર જે ભોગ ભોગવવા પડતા હોય તે અજ્ઞાનના કારણે સર્જાયેલાં કર્મોને લીધે જ હોય છે તે સમજી લેવું જોઈએ. ‘સત્યં જ્ઞાનમનંતં બ્રહ્મ’ જ્ઞાન એ જ સત્ય છે, અને બ્રહ્મ એ જ અનંત એટલે સદાયે ટકનાર છે અને અજ્ઞાન અને માયા આ બધો ભ્રમ છે. ખોટા અવિચારી ગોટાળા છે અને ખોટી સમજ છે. તે જ્યારે નહિવત્ થાય ત્યારે જ જ્ઞાનનો ભ્રમ દૂર થાય છે. જેનું દેહભિમાન ગયું નથી તેને જ્ઞાની કોણ કહી શકે ? અભિમાનનું જે રહેકાણ તે જ મૂર્તિમંત અજ્ઞાન છે. જેને માયાનો અતિરેક કહેવામાં આવ્યો છે, જેમાં આ આખું વિશ્વ ચૂર અથવા તો મગ્ન રહે છે એવા આ ભૂલભૂલામણીમાં પાડનાર સંસારનો મૂળ આધાર તે અજ્ઞાન જ છે. અજ્ઞાનમાંથી જ તેનો ઉદ્દગમ છે. તેનો વૈભવ પણ અજ્ઞાનમાંથી જ ઉદ્ભવે છે. અને એકત્વની જગ્યાએ અનેકત્વની જે ભાવના થાય છે, તેનું પણ મૂળકારણ અજ્ઞાન જ છે. થોડુંક અજવાળું અને થોડુંક અંધારું એવા સમયમાં રસ્તામાં પડેલું દોરડું મોટે ભાગે દોરડું જ હોવાં છતાં સર્પનો ભાસ પેદા કરીને અતિશય ડર પેદા કરે છે. આ સર્પનો ભાસ તે માત્ર અજ્ઞાન છે. આવા અજ્ઞાનનો નાશ થયા વીના મન ભયમુકત થતું નથી. કોઈને તે ફૂલોનો હાર દેખાય છે તો કોઈને આંખે લાકડીનો ઢંડો દેખાય છે. એકંદરે જેવા જઈએ તો આ બધો એક ભાસ જ છે. અને મિથ્યા જ્ઞાનની ન રોકી શકાય તેવી અને ન સરખાવી શકાય તેવી ખરાબ પરિસ્થિતિ જ છે. આ ભ્રાંતિમાં થતી અવદશા ન નિવારી શકાય તેવી જ છે. વેદશાસ્ત્રમાં વચનોને અનુસરીને જે આસ્તિક બુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તે જ બ્રહ્મજ્ઞાનનો ખરો અધિકારી છે. જન્મ જન્મમાંતરનો નાસ્તિક ક્યારેય બ્રહ્મજ્ઞાનનો અધિકારી થાય તે શક્ય નથી. આ વિશ્વ ઉલ્ટું એટલે કે અયથાર્થ દષ્ટિથી જોનારા લોકોને ચરાચર વિશ્વ આ વિશ્વાત્મ્યનો એટલે વિશ્વવ્યાપી પરમેશ્વરના રૂપે ન દેખાતાં વિશ્વરૂપે દેખાય છે તે તેનો ભ્રમ અથવા તો ગેરસમજ છે. તેના જન્મ મરણનો ક્રમ પૂર્ણ થતો નથી. તેમને જે બ્રહ્મતત્ત્વ દુર્ગમ છે. તે જ અધિકાર ધરાવનારી વ્યક્તિને એકદમ સુગમ થઈ જાય છે. અહીંયા પ્રવચનો કામ લાગતાં નથી. અથવા તો અનેક વેદો ઉપરના હક્ક,

અથવા અનેક ગ્રંથોના અર્થ જાણવાની બુદ્ધિ અથવા તો અનેક ગ્રંથોનું વાંચન કે વધારે પડતું શ્રવણ પણ કામમાં આવતું નથી. શબ્દોને લીધે શબ્દોનું જ્ઞાન થાય છે પણ તેને લીધે ખરી વસ્તુનું કે બ્રહ્મનું જ્ઞાન થશે ખરું ? બુદ્ધિને નિત્ય અને અનિત્ય વચ્ચેનો ભેદ જાણવાની ઉત્તમ શક્તિ છે પરંતુ વસ્તુ બ્રહ્મ તેની હદમાં ક્યારેય આવતું નથી. ષડ્દર્શનથી જુદે ચઢીને અને હજુ સુધી વાદવિવાદ જ કરતા રહ્યા, છતાં આત્મ તત્ત્વ પોતાના સ્થાને રહીને અને શબ્દોની માયાજાળમાં ક્યારેય ગુંચવાતું નથી. મોટા શબ્દપંડિતો થઈ ગયા છતાં બ્રહ્મરૂપી સૂર્યની સામે તેઓ આગિયા જ ઠર્યાં. એક વખત ખરી વસ્તુ એટલે કે બ્રહ્મ પ્રાપ્ત થયું કે શબ્દોનાં જાળાં ઉકલી જાય છે. જગતમાં જુઓ કે અંધારામાં રાત્રીના દીવાના પ્રકાશમાં બધી જ ક્રિયાઓ ચાલે છે. પરંતુ સૂર્યોદય થતાં જ સવારે તે દીવાને કોઈ પૂછતું નથી. છતાં જે વાચાનો વિષય નથી તેનો ઉપદેશ કેવી રીતે કરી શકાય ? માટે જ દૃષ્ટાંતરૂપી કથા કહેતી વખતે વક્તાના અજ્ઞાનનું નિવારણ થાય તે જ ધ્યેય હોવો જોઈએ. આસ્તિકતાની બુદ્ધિથી ઉપાસના કરવાથી, આત્મા પ્રસન્ન થઈને આત્મતત્ત્વભાવ પ્રગટ કરે છે અને ઉપાસકોને તે ઉપલબ્ધ થાય છે. આત્માની જગ્યાએ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી અનં બંનેની વચ્ચે અભેદરૂપે અનુસંધાન રાખીને ઉપાસના કરવાથી આત્મા જાતે જ ઉપાસક ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. તેને માટે બીજું સાધન નથી. આત્માને જાતે જ પ્રસન્ન થવું પડે છે. સાધકની આત્મા તરફની કરામત જોઈને આત્મા જ તેની ઉપર પોતે જ કૃપા કરે છે. આ આત્મા એટલે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા, પ્રવચનોથી એટલે કે અનેક પ્રકારે વર્ણન કરીને, તર્કશીલ બુદ્ધિથી અથવા તો અનેક ગ્રંથોના વાંચનથી કોઈને પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મા જેનો સ્વીકાર કરે છે તેને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે તે આત્મા પોતાનું ખરું સ્વરૂપ જાતે જ પ્રગટ કરે છે. (ઓ. ૧૮૬-૨૦૫)

ગ્રંથોના વિષયોની સમાપ્તિ થતાં વક્તાઓ શ્રોતાઓને હંમેશાં પ્રાર્થના કરે છે અને સાંભળવાના શ્રમ બદલ ક્ષમા માંગે છે. આ શિષ્ટ રીતે બધે જ પ્રચલિત છે. પરંતુ આ સાઈ ચરિત્ર માટે આવી કોઈ પદ્ધતિ અનુસરવામાં આવી નથી. કારણ કે તેનું કર્તૃત્વ મારે માથે નથી. સાઈબાબા એ જ મારા હાથમાં કલમ મુકીને પોતાની કથા લખાવી છે. માટે હું ગ્રંથ કર્તા નથી. અને અહીંયા મારા કારણે શ્રોતાઓ પણ આવતા નથી. જો હું શ્રોતાઓને ક્ષમા કરવાનું કહું તો આ ગ્રંથનું કર્તૃત્વ મારા માથે આવશે. મારે માટે આ કોઈ ભૂષણ નથી અને મારે માથે કોઈ દોષ પણ લાગતો નથી. જ્યાં 'સાઈ' જ કર્તા ત્યાં આ વિષય પણ તેની જ કૃપાથી સંપૂર્ણ થયો છે. મહારાજની જ આજ્ઞા લઈને તેમણે જે પ્રમાણે કહ્યું એ જ પ્રમાણે બધાએ સાંભળવું. માટે મેં આ અજ્ઞાનનું નિવેદન લખી કાઢ્યું છે. પોતાનો વૈભવ, પોતાનો પ્રતાપ અને પોતાનું ગૌરવ પ્રગટ કરવા માટે મારા મનમાં પ્રવેશ કરીને ગુરુદેવે વિષયનો અર્થ પ્રકાશિત કર્યો છે. આ ગ્રંથને જે દોષ આપશે અથવા તેને જે ભૂષણ માનશે તેઓ બંને મને પૂર્ણપણે વંદનીય છે અને સાક્ષાત્ નારાયણ સ્વરૂપ છે. ભક્તોના અત્યંત કલ્યાણ ખાતર હેમાડપંતને હાથમાં રાખીને શ્રી સાઈનાથ મહારાજે જ આ ચરિત્ર લખાવ્યું છે. તેમનું આ શરીર ધારણ કરવું લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે, ખરાબ તર્કોનું અને દુરાગ્રહોનું ખંડન કરવા માટે, અને લોકસમૂહ ભેગો કરી કલ્યાણ કરવા માટે જ હતું. માટે જ હેમાડપંત તેમનાં ચરણોમાં અનન્યભાવથી દંડવત્ પ્રણામ કરે છે અને આગળની રસાળ કથા સાંભળવા માટે શ્રોતાગણોને એકાગ્ર ચિત્ત થવા માટે વિનંતી કરી રહ્યા છે. (ઓ. ૨૦૬-૨૧૫)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા અને ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્યચરિત્રનું 'અજ્ઞાન-નિરસન' નામનો આ પચાસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૫૦નું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાય અને તેની પહેલાંનો આ જ વિષય ઉપરનો અ. ૩૯ આ બંને મોટા ભાગે ભકતો બરાબર સમજી શકતા નથી. શરૂઆતમાં તો મને પણ સમજવા માટે ખૂબ અઘરા લાગ્યા હતા. પછી સંસ્કૃત ભાષાનો અને ગીતા ઉપનિષદ જેવા આધ્યાત્મિક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યા બાદ જ અને સાઈનાથ મહારાજની અસીમ કૃપાને કારણે જ તેનો સારો એવો ભાવાર્થ મારા ધ્યાનમાં આવ્યો. તે મારા વ્હાલા સાઈ ભકતો માટે બને એટલી સહેલી ભાષામાં અને સારાંશરૂપે નીચે આપું છું -

ગીતાના ચોથા અધ્યાયના 'તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા'ના અર્થ ઉપર નિવેદન કરીને સાઈનાથ મહારાજે સૌભકતોને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધા છે. અશિક્ષિત અને ગામડિયા જેવા દેખાતા આ ફકીરને સંસ્કૃતભાષાનું વ્યાકરણ સહિતનું જ્ઞાન ક્યાંથી થયું અને ગીતા જેવા ગ્રંથના તત્ત્વજ્ઞાનનો ગૂઢાર્થ કેવી રીતે સમજાયો ? પરંતુ તેમાં કોઈ આશ્ચર્યમાં પડવા જેવી વાત નથી. સંતોને જગતની દરેક વસ્તુઓ હથેળી ઉપર મૂકેલી વસ્તુની માફક સ્વચ્છ અને સાફ દેખાતી હોય છે અને તે વાતનું તેમને સંપૂર્ણ અને સવિસ્તાર જ્ઞાન હોય છે. બાબાએ આ પ્રસંગ ઊભો કરીને કંઈ પોતાના જ્ઞાનનું પ્રભુત્વ જાહેર કરવા માટે નહીં પણ નાનાસાહેબ ચાંદોરકરનું સંસ્કૃત ભાષા ઉપરના જ્ઞાનનું અભિમાન તોડવા માટે કર્યો હતો અને ભેગા થયેલા ભકતોને પોતાનું અજ્ઞાન નષ્ટ કરીને ખરું જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તેનો ઉપદેશ કરવો હતો. માટે જ બાબાશ્રીએ આ પ્રસંગ ઊભો કર્યો હતો.

પરંતુ સંસ્કૃત શ્લોકનો આ સરળ અર્થ ગુજરાતી ભાષામાં કંઈક આ પ્રમાણે થાય -

કહો ગુરુપદે પ્રણિપાત । વેચી દે ગુરુસેવામાં જીવન ।
ને પ્રશ્નાદિકમાં જે આદરવંત । તેને જ્ઞાની ઉપદેશે જ્ઞાનાર્થ ॥૪૮॥

અ. ૩૯

બાબાએ તેનો જ ભાવાર્થ વ્યવસ્થિત રીતે સ્પષ્ટ કરીને કહ્યો છે એટલું જ નહીં પણ 'જ્ઞાન' શબ્દની જગ્યાએ 'અજ્ઞાન' શબ્દનો પ્રયોગ કરીને ગુરુએ જ્ઞાન કરતા શિષ્યને અજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાથી તે કેટલો ઉપયોગી અને ફળદાયક નિવડે છે તે નવીનતાપૂર્ણ તત્ત્વને દરેકને માટે તેમને સંયુક્તરૂપે સમજાવ્યું છે.

'પ્રણિપાત' એટલે ફક્ત સાષ્ટાંગ નમસ્કાર નહિ પણ જેવી રીતે એક લાકડીનો દંડ જમીન ઉપર પડે છે તે જ પ્રમાણે એક ખરા શિષ્યે પોતાનું શરીર પોતાના સમર્થ ગુરુનાં ચરણોમાં આ પ્રમાણે ઢાળી દેવું જોઈએ. આપણે પોતે જાણે કંઈ જ નથી, બિલકુલ શૂન્યવત્ હોઈએ અને ગુરુ એટલે જ સર્વસ્વ, એવી સંપૂર્ણ નમ્રતાથી અને કાયા, વાચા અને મનથી સ્વીકારેલી સંપૂર્ણ શરણાગતિની ભાવના હોવી જોઈએ. 'પરિપ્રશ્ન' એટલે ખરી જાણસાથી અને પોતાની શંકા વ્યવસ્થિત સમજીને તેનું નિવારણ કરવા માટે પોતાના ગુરુને અનેકવાર પ્રશ્નો પૂછવા એમ થાય છે. પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે, ગુરુની એકાદી ભૂલ પકડી રાખીને અમસ્તા સતાવવા કે તેમને અપમાનીત કરવા અથવા તો એક સાધારણ ગમ્મત સમજીને ગમે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા. 'સેવા' એટલે ફક્ત ગુરુના પગ દબાવવા પૂરતી ચાકરી નથી. પણ તે સેવામાં પોતાના સદ્ગુરુને પોતાનું તન, મન, અને ધન સર્વસ્વ રીતે અર્પણ કરેલું હોવું જોઈએ. તેમજ આ સેવા હું કરી રહ્યો છું અને તે કરવા કે થોભાવવા હું સ્વતંત્ર છું તેવી અહંકારની ભાવના પણ ન હોવી જોઈએ. મારું સર્વસ્વ એટલે કે શરીર પણ મેં મારા ગુરુને અર્પણ કર્યું છે અને તેની ઉપર સંપૂર્ણ રીતે તેમની જ માલિકી છે. તેને પોતાના શરીર દ્વારા જ્યારે તેમની સેવામાં જોડવામાં આવે અને તે અંગે મારી પાસે કોઈ પણ જાતની ખોટી બડાઈ અથવા તો નિર્ણય લેવાનો અધિકાર નથી, એવી હીનપણાની ભાવના હોવી જોઈએ.

‘જ્ઞાન’ કોઈ ઉપદેશનો વિષય નથી. તે દરેક મનુષ્ય માત્રમાં સ્વયં પ્રકાશિત હોય છે. ફક્ત અજ્ઞાનને કારણે તે ઢંકાયેલું રહે છે. ધૂળ જેવી રીતે એક અરીસાને અને શેવાળ જેવી રીતે શુદ્ધ પાણીને ઝાંખું પાડી દે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાન તે જ્ઞાન ઉપરનું આવરણ છે. આ મેલ અથવા શેવાળ જે કોઈ ડાહ્યો માણસ દૂર ખસેડી શકે છે. તેને જ એક સ્વચ્છ પ્રતિબિંબ દેખાવા માંડે છે અથવા તો શુદ્ધ પાણી મળે છે. ગુરુનો ઉપદેશ અજ્ઞાનતા વિષેનો હોય છે અને તેનું પરિણામ જ્ઞાનમાં રૂપાંતર થાય છે. જ્ઞાન આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. એ તો ત્યાંનું ત્યાં જ હોય છે. તેને ઉચ્ચારવાની પણ જરૂર નથી. ઉપદેશરૂપી શબ્દોથી ડૉક્ટરનાં ઓબ્સર્વની માફક શિષ્યની આંખમાંથી મોતિયાનો પડદો કાઢી નાખવામાં આવે છે. ત્યારબાદ શિષ્યને ચોખ્ખું અને સ્પષ્ટ દેખાવા માંડે છે અને તેને પોતાના ચૈતન્યરૂપી (જ્ઞાન) સ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

ગુરુ જેનો ઉપદેશ કરે છે, અને શિષ્યોને જે છોડવાનું હોય છે તે, ‘અજ્ઞાન’ એટલે વળી શું? તો એના પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) નજરે દેખાનારું આ આખું વિશ્વ માયાનો જ એક ખેલ છે. પરંતુ તેને ખરું માનવું એટલે જ અજ્ઞાન, ઉંઘમાં સ્વપ્ન આવતાં જાગૃત મન વીના આંખે પોતે અખિલ ત્રિભુવનને જોઈ શકે છે. આ બધાંનું મૂળ કારણ અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાન છે. ખરું જ્ઞેતાં વસ્તુ હોય છે કંઈ અને તે દેખાય છે કંઈક બીજું. દોરડું સાપ જેવું દેખાય છે અને છિપલામાં રહેલો ચળકાટ રૂપા જેવો દેખાય છે. અરે, એટલું જ નહિ સૂર્યનાં કિરણોને પણ ‘મૃગજળ’ માનવામાં આવે છે. સળગતું લાકડું હાથમાં લઈ ગોળગોળ ફેરવતાં તે જગ્યાએ એક અગ્નિનું ચક્ર દષ્ટિમાન થાય છે. આમ માયાનું શક્તિનું દર્શન થાય છે. આમ જોવા જઈએ તો ખરેખરમાં અગ્નિ જ હોય છે અને અગ્નિચક્રનું તો ત્યાં નામોનિશાન પણ નથી હોતું. પરંતુ માયા, મોહનો આ પ્રસારો વગર લેવે દેવે અલગ સંસારને ઉત્પન્ન કરે છે.

(૨) આપણે પોતે જ અનાદિ, અનંત, સાક્ષી, શુદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત આત્મા હોવાને કારણે આ મર્યાદિત, ભિન્ન અને મરણ આધિન દેહ જ છીએ. એવું માનવું તેને જ અજ્ઞાન કહેવાય. દેહબુદ્ધિ અથવા તો દેહાઅભિમાનને કારણે જ આ શરીરને આધિવ્યાધિ વગેરે હોય છે. ખરું જ્ઞેતાં આ દેહનું હલનચલન અને વર્તન નસીબના આધારે અને પૂર્વ જન્મની સાથે જોડાયેલા સ્વભાવને અનુસરીને થાય છે. સુખ, દુઃખ, યશ, અપયશ, લાભ અને હાનિ જેવાં દ્વંદ્વો પણ નસીબ પર અવલંબિત હોય છે. તેમ છતાં કરેલાં કર્મોના આપણે પોતે જ કર્તા છીએ. એવું માનવું તે પણ શુદ્ધ અજ્ઞાનની જ નિશાની છે. તેને કારણે દુઃખો પડતાં મન ચિંતિત અને અસ્વસ્થ થઈ જાય છે અને સુખ મળતાં તેની આસક્તિ વધે છે.

(૩) બ્રહ્મ અને સૃષ્ટિ તથા જીવાત્મા અને પરમાત્માને જુદા સમજવા તે પણ અજ્ઞાન જ છે. ‘સર્વં ખલ્વિંદ બ્રહ્મ’ આ બધું જ બ્રહ્મ છે અને ‘અયમાત્મા બ્રહ્મ’ આ આત્મા પણ બ્રહ્મ છે આ વેદ વાક્યો ઉપર વિશ્વાસ ન રાખવો એ પણ અજ્ઞાન જ છે.

(૪) ઉપર ઉપરની સાત્વિકતાની હોંશ જણાય છે પરંતુ મનમાં હંમેશાં સંશય ઘર કરી ગયેલો હોય છે. એક ક્ષણ પણ અપમાન સહન ન થાય, તે પણ અજ્ઞાન જ છે.

(૫) મનનાં ઊંડાણમાં માન સન્માનની, કીર્તિની તીવ્ર ઇચ્છા, અને ઉપર ઉપરથી ધ્યાન કરવાનો ઢોંગ કરવો અને અંતર્મનમાં કામક્રોધ ઘસમસતો હોય તેનું નામ પણ અજ્ઞાન જ કહેવાય.

(૬) માણસ અંદરથી દુષ્ટ કર્મો આચરનારો, આચાર વિચારનાં ઠેકાણાં વીનાનો અને તેણે વિવેકનું દેવાળું ફૂંકેલું હોય પણ બહારથી બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈને ફરવું તે પણ એક અજ્ઞાનનો પ્રકાર જ છે.

(૭) શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ આ વિષયોની પાછળ ઇન્દ્રિયો પડતાં શક્તિ વ્યર્થ ખર્ચાઈ જાય છે. તેને પગલે પગલે અધોગતિનો જ ડર રહે છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે પાંચ વિષયોથી જે સુખ મળે છે તે અંતે તો દુઃખમાં

જ પરિણામે છે. શબ્દનાં વિષયમાં હરણ ડુબે છે ત્યારે તે પોતાના પ્રાણ ગુમાવી બેસે છે. હાથી સ્પર્શના વિષયનો ઉપભોગ કરે છે, પછી તેને અંકુશના પ્રહારો સહન કરવા પડે છે. રૂપ જોતાં વિકારોમાં પતંગિયું થાપ ખાય છે અને પોતાના શરીરને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે. માછલું રસના વિષયના સુખનો ઉપભોગ કરતાંની સાથે જ પ્રાણ ગુમાવી બેસે છે. ભમરો ગંધના વિષયમાં મસ્ત થઈને કમળના પુષ્પમાં બીડાઈ જાય છે અને મરણને શરણ થાય છે. એક એક વિષયોની પાછળ આવા પ્રસંગો આવતા હોય તો, પાંચ વિષયો ભેગા થતાં કેટલું ભયંકર પરિણામ આવતું હશે ? આ તો પશુ પક્ષી અને જળચરોનો વ્યવહાર થયો, પરંતુ જાણવા છતાં મનુષ્ય પણ વિષયોની પાછળ ગાંડો થઈને તેની ખરાબ સ્થિતિનું અનુકરણ કરે છે. તેના કરતાં વધારે અજ્ઞાન તે વળી બીજું કયું ?

(૮) જેનું ચિત્ત ચોવીસે કલાક દ્રવ્ય અને વૈભવી દુનિયા તરફ વળેલું છે, જેનું મન વિષયોથી અતૃપ્ત છે, જેનું પોતાના જ સંસારમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી તરફનું અખંડ ધ્યાન છે, તેના જ્ઞાનને પણ અજ્ઞાન જ સમજવું. આવો ધન, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેથી સંપન્ન અને મોહિત થયેલો મનુષ્ય જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાનું હિત સાધી શકતો નથી.

(૯) અજ્ઞાન અને માયાથી ઘેરાયેલા જીવાત્માને અજ્ઞાન અને પાપ તરફનું જ વધારે ખેંચાણ હોય છે. ગાયના આંચળો દૂધથી ભરેલા હોય અને દૂધ ટપકતું હોય ત્યારે ત્યાં જ તેના શરીર ઉપર લોહી ચૂસતી જીવાતો ચોંટેલી હોય છે. પરંતુ તેને લોહીની તરસ હોવાને કારણે તેને દૂધની પરવા હોતી નથી. દેડકો અને ભમરો આ બંને માટેનો સુંદર વસવાટ એટલે પુષ્પ કમળનો સંગાથ હોય છે, પણ ભમરો કમળના સુવાસિત પરાગમાં વિહાર કરે છે જ્યારે દેડકો કમળદંડીના નીચેના કાઢવમાં જીવડાં મારીને ખાય છે. જ્ઞાનનો પહાડ સામે હોવાં છતાં પણ મૂર્ખાઓને અજ્ઞાન તરફનું જ ગાંડપણ રહે છે, અને તેમને અજ્ઞાન જ ભાસે છે. તેમની સામે જ્ઞાનનું ભાષણ કરવાથી પણ તેમનામાં કોઈ ફરક પડતો નથી કે તેનો તેઓ સદ્ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી.

(૧૦) કામ અને ક્રોધના હિસાબે મોટા મોટા જ્ઞાનીઓની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈને તેઓ અધોગતિ પામે છે. તે લોકો ઉપાય જાણવા છતાં બચી શકતા નથી, અને મનમાં ફાવે તેવું આચરણ કરે છે. તેઓ ન કરવાનું અચૂક કરે છે. જે વસ્તુ ઉપર પહેલાં તિરસ્કાર હોય છે તેને જ પ્રેમથી સ્વીકારે છે. જે લોકો પ્રયત્નપૂર્વક પોતાનો પાપથી બચાવ કરે છે તેવા જ લોકો દૈવયોગથી પાછા પાપ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. ભલેને મોટો જ્ઞાની હોય અને પાપરૂપી છાયાની ઇચ્છા કરતો ન હોય તેમ છતાં જેમ એક પતંગિયું દીવાના જ પ્રકાશમાં પોતાની જાતને ભૂલે છે, તેવી જ રીતે એ જ્ઞાની મનુષ્ય પણ સારાં નરસાં કૃત્ય સમજવાનું ભૂલી જાય છે. પાપ કરવું તે અજ્ઞાન છે. તેની તેને સંપૂર્ણ જાણકારી હોય છે, પરંતુ કામવાસનામાં તરબોળ માણસને પાપની જાણકારી હોવા છતાં તેની પરવા કરતો નથી.

(૧૧) સુખડના ઝાડનાં મૂળ પાસે જેવી રીતે કાળસર્પ કુંડાળુ કરીને બેસે છે, તેવી જ રીતે કામ અને ક્રોધની આ નાળ જ્ઞાનરૂપી ગર્ભને બહારની બાજુથી વીંટળાયેલી રહે છે. ઇન્દ્રિયો બુદ્ધિ અને મન આ બધા પેલી કામવાસનાની સાથે જોડાયેલાં છે. તેમને ભોગે તે જીવાત્માનું જ્ઞાન ઢાંકી દઈને જીવાત્માને મોહમાં ઘડેલે છે. તમારે જે ચંદન જોઈતું હોય તો સાપનો નાશ કરો. કામ ક્રોધનું આચ્છદાન દૂર કરીને જ્ઞાનનો ખજાનો મેળવી લો.

(૧૨) પોતાને જ્ઞાની સમજીને ફરવું અને અયોગ્ય કર્મોનું આચરણ કરવું તે પણ અજ્ઞાન જ કહેવાય.

(૧૩) ગુરુના ઉપદેશ વિષે મનમાં શંકા રાખવી અને તેમનાં શબ્દો ઉપર ભરોસો કે શ્રદ્ધા ન રાખવી તે પણ અજ્ઞાન જ છે. સંશય ફેલાતાં અજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનમાં સંશય આવતાં જ અભિમાન જ્ઞાની પુરુષનો પણ કોળિયો કરી જાય છે. બગડેલા દહીંના ટપકાથી ભરેલો દૂધનો ઘડો ખાટો થઈ બધું દૂધ ફાટી જાય છે. માટે અજ્ઞાનને પહેલાં જ સમજી લો. તેનું નિરાકરણ થતાં જ અને મન શુદ્ધ થતાં જ, આંતરિક જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

‘અજ્ઞાન’ તો સમજ્યું. પરંતુ તેને દૂર કરીને ‘જ્ઞાન’ પ્રાપ્ત કેવી રીતે કરવું ? તેના ઉપાય તે કયા છે ? તે બાબાએ અને ત્યારબાદ હેમાડપંતે આ પ્રમાણે બતાવેલ છે.

(૧) મુમુક્ષત્વ એટલે સંસારના બંધનમાંથી અને જન્મ મરણના ફેરાઓમાંથી છૂટવું અને મોક્ષ મેળવવા માટેની તીવ્ર ઇચ્છા હોવી. વિષયોના ચક્કરમાં હું ગુંચવાયેલો છું, મારી મુક્તિ તેમાંથી ક્યારે થશે ? આમ સતત બોલનારા મુમુક્ષુને બચાવવા માટે શાસ્ત્રો છે. આવા મુમુક્ષુ ભક્તોને જોઈને સંતોનું મન અત્યંત કકળી ઉઠે છે ત્યારે તેઓ કોઈ પણ નિમિત્ત ઊભું કરીને સહજ રીતે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે.

(૨) વિષયોથી અને કામક્રોધથી દૂર થવું અને ઇન્દ્રિયોને તાબામાં રાખવી. રથની સાથે જેવી રીતે ઘોડાઓ જોડાયેલા છે, તેવી જ રીતે શરીર ઇન્દ્રિયોની સાથે જોડાયેલું છે. તે ઇન્દ્રિયોને મનની લગામ વડે બુદ્ધિ પોતાના હાથથી દાબમાં રાખે છે. સંકલ્પ અને વિકલ્પથી ભરેલું અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ભટકનારું મન ફાવે તેમ દોડી જવા માંગે છે પણ બુદ્ધિ તેને પોતાના નિશ્ચય વડે રોકી રાખે છે અને લગામથી કાબૂ મેળવી પોતાની સત્તા તેની ઉપર પ્રસ્થાપિત કરે છે. બુદ્ધિ જેવો કુશળ નેતા રથનો સારથી હોય પછી રથના સ્વામીને શેની ચિંતા હોય ? તેણે તો બસ સ્વસ્થ ચિત્તે જ વ્યવહાર કરવાનો દેહનાં સર્વ કાર્ય કરાવવા તે બુદ્ધિનું કામ છે મનનું નહીં. મનને આવી ટેવ પાડતાં બધો જ વ્યવહાર હિતકારક સાબિત થઈ જાય છે. આ સિવાય ઇન્દ્રિયદમન માટે અ. ૩૯, ઓ. ૯૫-૯૬માં ઇન્દ્રિયો વિષય સિવાય રહેતી નથી, માટે તેમને હરિના અથવા તો ગુરુના કામે લગાડવાના ઉપાય બાબાએ નાનાસાહેબ ચાંદોરકરને અ. ૪૯ ઓ. ૧૫૮-૧૫૯માં કહ્યા છે. ‘બનતાં બનતાં બનશે’ આ ઉપાય અને અ. ૨૪માં લીલા ચણા ઉપરથી ખૂદ હેમાડપંતે કહેલો કોઈ પણ વિષય ઉપરના સેવન કરતાં પહેલાં મહારાજનું સ્મરણ કરવાનો ઉપાય તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે.

(૩) ભક્તિ. અજ્ઞાનથી મલિન થયેલા ચિત્તને શુદ્ધિકરણ માટે ઇશ્વર ભક્તિ વગર બીજા કોઈ પણ રસ્તો નથી, અને ભક્તિ વીના જ્ઞાન ઉપજતું નથી. માટે પહેલાં જ્ઞાનને જાણવું જોઈએ. તેની સ્પષ્ટ માહિતી અને વર્ણન સાંભળવાથી તેનાં બંધનોથી છૂટકારો થાય છે. ભક્તિ એ જ એને જાણવાનું સાધન છે. પગથી જન્મ લેનાર આંખમાં અંજન પડવાથી તેને જમીનમાં દટાઈ રહેલી ધન સંપત્તિનો ખ્યાલ આવે છે. તે જ પ્રમાણે ભક્તિનો આશ્રય લેવાથી અજ્ઞાનનો નાશ થઈ જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે.

(૪) ‘હું કર્તા અને હું જ ભોક્તા’ આવું ખોટું અભિમાન છોડી દીધા વીના અને ગુરુના શરણે ગયા વીના આપણને મુક્તિ મળતી નથી. નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનું વિવેચન કરો. શ્રવણ, મનન અને ચિંતન કરો, અને શમ, દમ વગેરે છનો સમુદાય સંપાદન કરો. તો જ અજ્ઞાનનો નાશ થશે.

(૫) વેદશાસ્ત્રોનાં વચનોને અનુસરીને જે આસ્તિક બુદ્ધિ ધારણ કરે છે, એ જ બ્રહ્મજ્ઞાનનો અધિકારી થાય છે. અહીંયા ભાષણો કામ આવતાં નથી કે અનેક વેદો ઉપરના હક્ક અથવા તો અનેક ગ્રંથોના અર્થ જાણવાની બુદ્ધિ અથવા તો અનેક ગ્રંથોનું વાંચન અથવા તો આધ્યાત્મિક પ્રવચનોનું શ્રવણ પણ કામ આવતું નથી. શબ્દોના સહારે શબ્દોનું જ્ઞાન થશે પણ તેને કારણે ખરી વસ્તુનું જ્ઞાન થશે ખરું કે ? બુદ્ધિ પાસે નિત્ય અને અનિત્યનો ભેદ સમજવાની ઉત્તમ શક્તિ છે પરંતુ બ્રહ્મ તેની હૃદમાં ક્યારેય આવતું નથી. ષડ્દર્શન જીભે ચઢીને હજુ પણ વાદ જ કરે છે. છતાં આ આત્મવસ્તુ પોતાના સ્થાને અચળ રહે છે. છતાં જે બોલવાનો વિષય નથી તેનો ઉપદેશ કરતાં કેમ ફાવશે ? માટે દૃષ્ટાંતરૂપે કથા કહેતી વખતે શ્રોતાઓનું ‘અજ્ઞાનનું નિવારણ’ થાય તે જ વક્તાનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. આસ્તિકતાથી ઉપાસના કરવાથી આત્મા પ્રસન્ન થઈને આત્મભાવ પ્રગટ કરે છે અને તે જાતે ઉપાસકને ઉપલબ્ધ થાય છે.

